

...ALDRIG HAR STORSTADENS ELÄNDE TRÄTT MIG MER PÅTAGLIGT OCH OHÖLJT TILL MÖTES, ÄN JUST HÄR

– ARKEOLOGI OCH MÄNNISKOR I KVARTEREN ORMEN
OCH GLASBRUKET STÖRRE PÅ SÖDERMALM

LÄMNINGAR FRÅN TIDIGT 1600-TAL TILL 1910-TALET

STOCKHOLM 103:1, STOCKHOLMS STAD OCH KOMMUN, STOCKHOLMS LÄN

SLUSSENPROJEKTET 2

Rapporter från Arkeologikonsult 2020:3039

...ALDRIG HAR STORSTADENS ELÄNDE TRÄTT MIG MER PÅTAGLIGT OCH OHÖLJT TILL MÖTES, ÄN JUST HÄR

– ARKEOLOGI OCH MÄNNISKOR I KVARTEREN ORMEN
OCH GLASBRUKET STÖRRE PÅ SÖDERMALM

LÄMNINGAR FRÅN TIDIGT 1600-TAL TILL 1910-TALET

STOCKHOLM 103:1, L2015:7789, STOCKHOLMS STAD OCH KOMMUN, STOCKHOLMS LÄN

MICHEL CARLSSON
MED BIDRAG AV MATILDA NOHRSTEDT OCH ANNA BERGMAN

SLUSSENPROJEKTET 2

Rapporter från Arkeologikonsult 2020:3039

ARKEOLOGIKONSULT
Optimusvägen 14
194 34 Upplands Väsby
Tel: 08-590 840 41
www.arkeologikonsult.se

OMSLAGSBILD:

Framsida: Vy över de framgrävda ruinerna i kvarteret Ormen och kvarteret Glasbruket Större. Fotografiet är taget från Katarinahissens gångbro.

Baksida: Piphuvud i form av manshuvud med turban. Den här typen av pipor kallades ofta turkpipor. Troligen tillverkad i början av 1800-talet på Grinds tegelbruk som låg vid Skanstull.

ALLMÄNT KARTMATERIAL:

Fastighetskartan: ©Lantmäteriet MEDGIV-2020-2-05733.

GSD-Översiktskartan, Lantmäteriet (CC0)

TRYCK: LaserTryck.se AB, Stockholm

©Arkeologikonsult 2020

ISBN Tryck: 978-91-985864-1-1

ISBN PDF: 978-91-985864-2-8

Svanmärkt trycksak
541-826 LaserTryck.se

Upphovsrätt, där inget annat anges, enligt Creative Commons Erkännande 4.0 Internationell Licens.

Licenstagtexten finns tillgänglig på <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.sv>.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

INLEDNING	5
TIDIGARE UNDERSÖKNINGAR INOM KVARTERET ORMEN OCH DESS NÄROMRÅDE	9
UNDERSÖKNINGENS FRÅGESTÄLLNINGAR.....	13
METOD OCH GENOMFÖRANDE.....	15
Analyser	16
Fynd	16
FÖRMEDLING.....	19
Förmedlingsstrategi	19
UNDERSÖKNINGSRESULTAT	21
Inledning	22
Fas 1, cirka 1600–1723. Bland handelsmän, rådmän och häradshövdingar i kvarteren Ormen och Glasbruket Större.....	27
Fas 2, 1724–1780. Bland segelmakare, snickare och blockmakare i kvarteren Ormen och Glasbruket Större.....	49
Fas 3, 1781–1850. Den skönaste utsikten i världen.....	67
Fas 4, 1851–1911. Fattigvård, fosterbarn, inneboende och prostitution.	93
MÅLUPPFYLLELSE, RESULTAT OCH TOLKNING	111
Fas 1. Perioden 1648–1723.....	113
Fas 2. Perioden 1724–1780.....	114
Fas 3. Perioden 1781–1850.....	116
Ormen 18–19	117
Glasbruket Större 21–22	117
Slutdiskussion	117
REFERENSER	119
Källor och litteratur.....	119
Digitala arkiv	121
Lantmäteriakter.....	122
Övriga källor.....	122
ADMINISTRATIVA UPPGIFTER.....	125

Forts. på nästa sida

BILAGOR.....	127
Bilaga 1. Glasanalys – Georg Haggrén, Helsingfors universitet, Finland.....	129
Bilaga 2. Arkivuppgifter, sammanställning – Anna Bergman, Stadsmuseet i Stockholm	139
Bilaga 3. Plan- och sektionsritningar – Anna Bergman, Stadsmuseet i Stockholm	157
Bilaga 4. Rumsbeskrivningar	207
Bilaga 5. Kontexttabell.....	213

DIGITALA BILAGOR

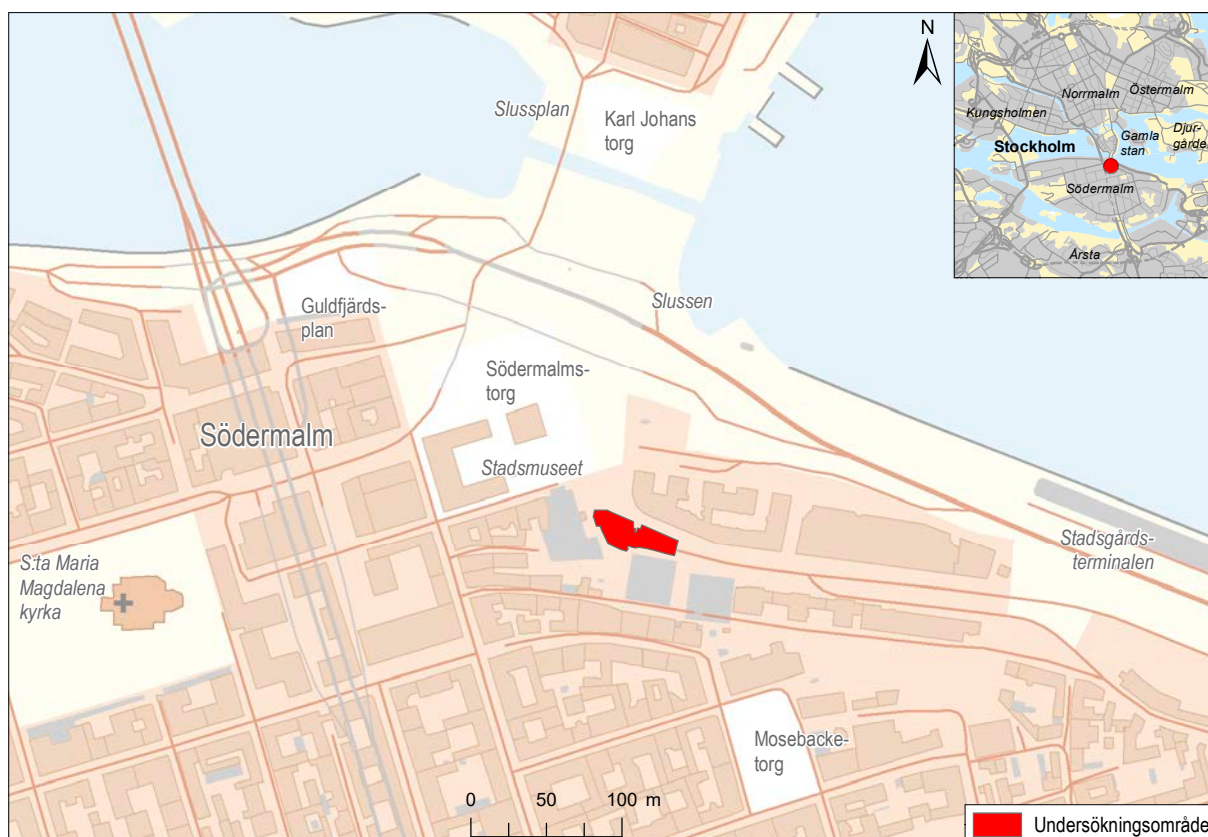
Bilaga 6. Kritpipsanalys – Arne Åkerhagen	
Bilaga 7. Makrofossilanalys – Stefan Gustafsson, Arkeologikonsult	
Bilaga 8. Arkivgenomgång – Marianne Råberg, f.d. stadsantikvarie, Stadsmuseet i Stockholm	
Bilaga 9. Konserveringsrapport – Studio Västsvensk Konservering, Västra Götalandsregionen, Västervik, Göteborg	
Bilaga 10. Osteologisk sammanställning – Tove Björk och Agneta Flood, Arkeologikonsult	
Bilaga 11. Fyndlista för glas – Georg Haggrén, Helsingfors universitet, Finland	
Bilaga 12. Fyndlista för keramik – Mikael Johansson, Stadsmuseet i Stockholm	
Bilaga 13. Fyndlista för övriga fynd	
Bilaga 14. Mantalslängd 1860	
Bilaga 15. Mantalslängd 1909–1910	

INLEDNING

Den här rapporten handlar om resultaten från den arkeologiska undersökning som gjordes i norra delen av Katarinavägen under hösten 2016. Rapporten har beteckningen Slussenprojektet 2 och ingår i den rapportserie som behandlar resultaten från de arkeologiska undersökningar som görs i samband med att Stockholms stad bygger om Slussenområdet. Undersökningen kom att beröra delar av två kvarter som uppfördes vid mitten av 1600-talet längs med Katarinavägens före-

gångare Glasbruksgatan. De huvudsakliga lämningarna utgjordes av husrester av kvarteret Ormen och i mindre utsträckning delar av kvarteret Glasbruket Större.

De berörda kvarteren uppfördes vid mitten av 1600-talet. Kvarteret Ormen, vars västra del fortfarande är bevarad, har haft samma namn hela tiden. Den undersökta delen av kvarteret Ormen var ursprungligen uppdelad i två fastigheter med fastighets-

Figur 1. Undersökningsområdet markerat på Fastighetskartan, skala 1:5 000.

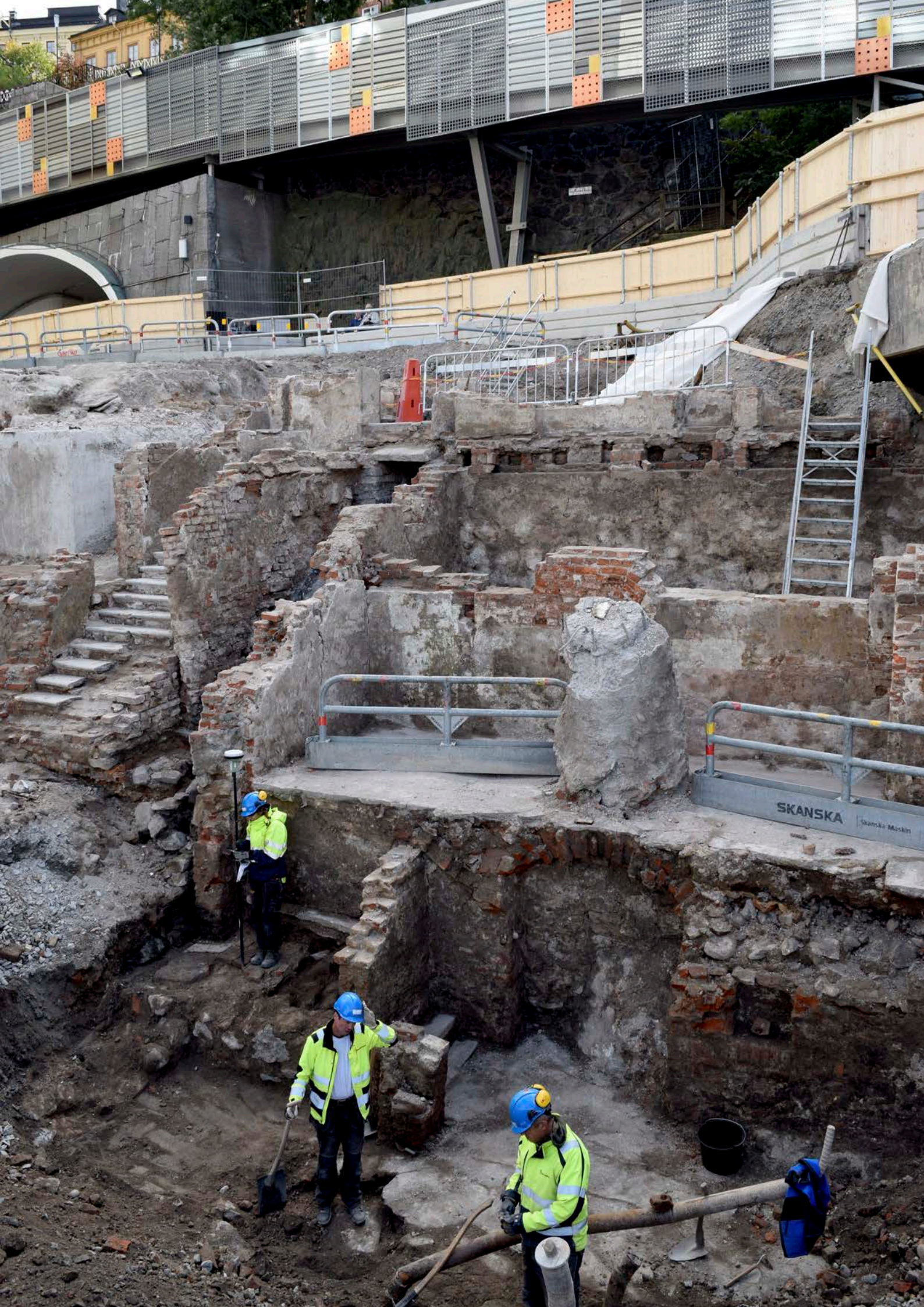
beteckningarna Ormen 18 och Ormen 19. I samband med att en ny fastighetsordning upprättades 1810 slogs Ormen 18 och 19 ihop under det gemensamma fastighetsnamnet Ormen 6.¹ Det sedan 1910-talet rivna och försvunna kvarteret Glasbruket Större (då under namnet Ormen Större) skiftade däremot namn flera gånger. Kvarteret som avskildes från kvarteret Ormen av en trappgränd benämns som Ormen vid höga stigen i Holms tomtbok från 1674, men kommer även att kallas Tranbodarna och Glasbruket Större innan det slutligen fick namnet Ormen Större. Även här kom två olika fastigheter att beröras vid undersökningen. I rapporten har vi valt att använda fastighetsbeteckningarna Ormen 18 och 19 och Glasbruket Större 21 och 22 i samtliga faser för att underlätta läsningen.

Rapporten redovisar inte bara de omfattande lämningarna av den bebyggelse som påträffades vid undersökningen, den innehåller även berättelsen om ett områdes gradvisa förfall. Från att vid uppförandet bekostats och bebotts av framgångsrika affärsmän till att vid rivningen 1911 vara så illa beryktat att rivningarna applåderades i dagspressen.

Noter

- 1 Bergman, Anna 2015:8.

SKANSKA
Skanska Maskin

Fotografi som visar Katarinahissen och kvarteret Ormen under hissens gångbro från 1896. Bakom den skenbara idyllen dölde sig stor fattigdom och armod bland de människor som bodde längs Stora Glasbruksgatan (Foto: Stockholms stads byggnadskontor, Bildnummer F 89395, SSMC001649, Stadsmuseet i Stockholm)

TIDIGARE UNDERSÖKNINGAR INOM KVARTERET ORMEN OCH DESS NÄROMRÅDE

De berörda kvarteren Ormen och Glasbruket Större tillkom i samband med gaturegleringarna på Södermalm under 1640-talet. De västra delarna av kvarteret Ormen var sedan tidigare tomtmark vilket framgår av en regleringskarta från 1630-talet. Däremot var området öster om detta obebyggt och utgjorde en del av Katarinaberget som stupade ned mot Stadsgården.

Trots stora markinslag, som byggandet av Slussens trafikapparat och uppförandet av KF-huset med tillhörande varuhus på 1930-talet, hade endast ett fåtal arkeologiska observationer och undersökningar gjorts i anslutning till kvarteret Ormen och dess närområde när vi inledde undersökningarna i augusti 2016.

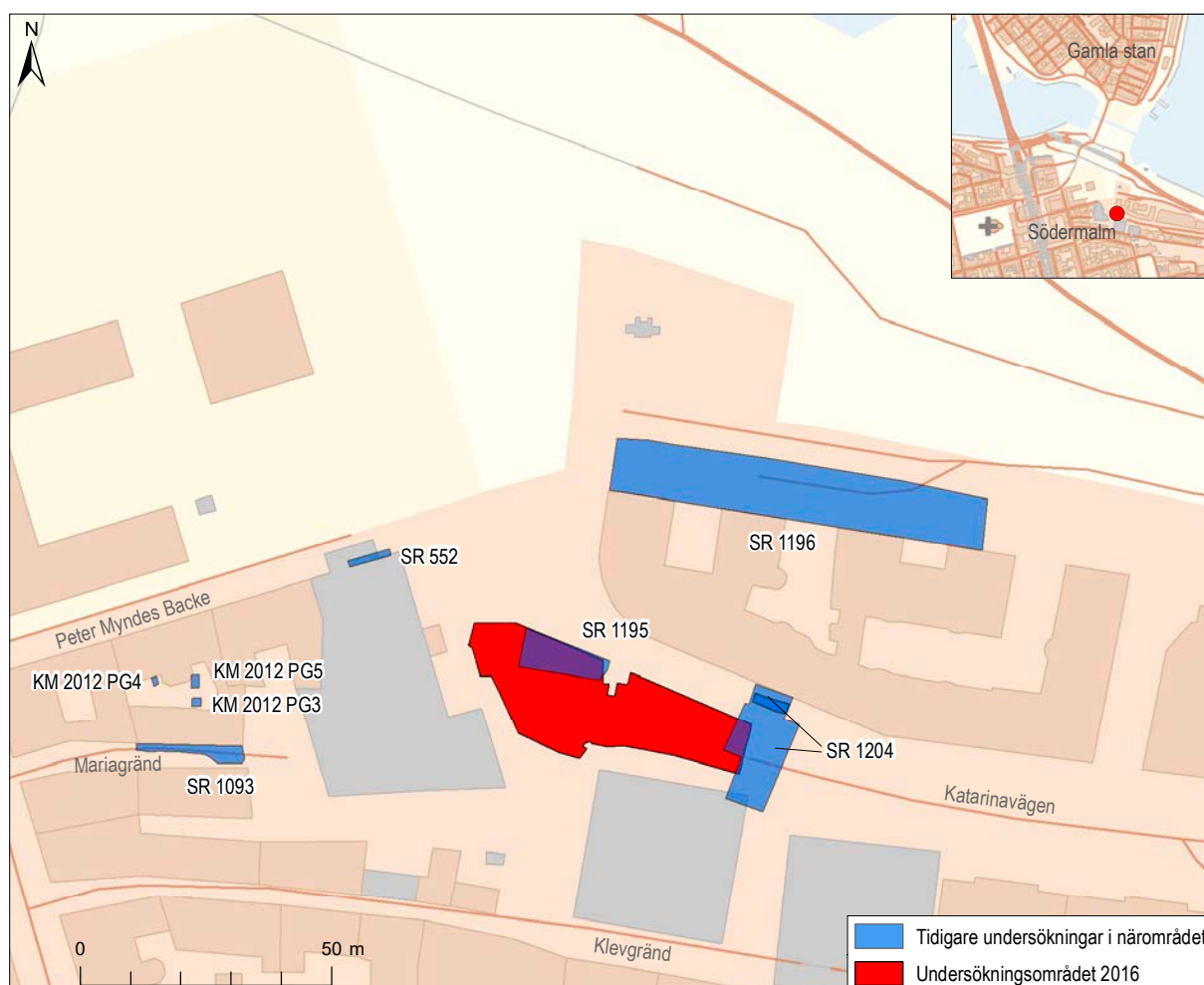
Figur 2. På den här regleringskartan från 1630-talet har en äldre karta från 1620-talet lagts som bakgrund (A99-1:4). Lämningsarna av kvarteren Ormen och Glasbruket Större som påträffades är här markerat med rött och visar tydligt att den del av kvarteret som undersöktes inte var bebyggt vid denna tid. Skala 1:2 000.

Den arkeologiska undersökningen föregicks av en förundersökning som genomfördes av Stadsmuseet i Stockholm under våren 2014. Syftet med förundersökningen var att identifiera och daterade de murar från kvarteret Ormen som i ett tidigare skede framkommit under Katarinavägen. Vid förundersökningen dokumenterades källarmurar från två olika byggnader inom fastigheterna Ormen 18 och 19 (SR 1195). Arkivmaterial och arkeologiska iakttagelser av byggnadsmaterial och byggnadsteknik visade att husen hade uppförts tidigast vid 1600-talets mitt. Inga kulturlager undersöktes och inga fynd tillvaratogs vid förundersökningen.¹

Ett av de mer spektakulära fynden gjordes på Stadsgården den 16 juni år 1900.² Det var efter ett sprängskott i berget som silver- och guldföremål hittades bland jordmassorna. Vid en eftersökning på

platsen hittades ytterligare föremål och skatten har sannolikt varit nedgrävd i en bergsskrev. Föremålen i skattgömmen var exklusiva och innehöll bland annat flera ädelstensinfattade fingerringar av guld, ett skrin och en dosa av guld och pärlmor, en fickkniv med guldblåd och flera andra föremål av guld och silver. Skatten innehöll även flera guldmünt slagna på 1750-talet under Adolf Fredriks styre. De yngsta mynten var präglade 1759 och förmodligen har skatten grävts ner vid denna tid.³

Ett annat skattfynd gjordes 1910 när fastigheten vid Glasbruksgatan 10 revs inför framdragandet av Katarinavägen. Den 5 juli rapporterade de stora dagstidningarna att det hittats ett antal mynt från 1400- och 1500-talet i en källare. Mynten hade legat i ett kuvert försett med sigill med bokstäverna G. S. S.⁴

Figur 3. Ett urval av tidigare undersökningar som bedömts som relevanta i närheten av området för den arkeologiska undersökningen. Numreringen anger de nummer som observationerna har i Stadsmuseets stadsarkeologiska register (SR) samt i Stiftelsen Kulturmiljövårds publicerade rapport (KM 2012; Jonsson, Kristina 2013). Skala 1:1 500.

Inom fastigheten Ormen 2 grävdes tre provgropar år 2012 (KM 2012 PG 3–5). Undersökningen visade att det finns bevarade byggnadskonstruktioner under mark men att de troligen utgör raserade delar från de stående byggnaderna som dateras till 1600–1700-tal.⁵

Utöver ovanstående undersökningar finns det arkeologisk dokumentation från schaktningar i de gatsträckningar som löpte längs med kvarteret Ormens norra och södra sida, Glasbruksgatan respektive Mariagränd. En sådan dokumentation gjordes öster om kvarteret i samband med schakt för ledningsomläggningar 2014–2015. Då påträffades en ca 2 x 4 m stor rest av en gatubeläggning i Katarinavägen intill kvarteret Tranbodarne (SR 1204). Gatubeläggningen framkom ca 1,5 m under dagens markyta (+14,2 meter över havet).⁶ Stenbeläggningen har utgjort en del av Glasbruksgatan som tidigast finns skriftligt belagd 1673 såsom Nedre Glasbruksgatan och som försvann i samband med anläggandet av Katarinavägen år 1910.⁷

Lilla Maria gränd var namnet på den gränd som löpte utmed den södra sidan av fastigheten Ormen 6 och som genom en trappgränd mellan kvarteren Ormen och Glasbruket Större förbands med Glasbruksgatan. I den västra, ännu befintliga delen av Mariagränd som den heter idag, har ett flertal schaktövervakningar gjorts genom åren. Dessa har påvisat att det finns en kullerstensbelagd gata ca 1,5–2,5 m under dagens gatunivå (SR 1093). Utifrån de observationer som gjorts så tycks gatubeläggningen ha tillkommit under 1600-talets första hälft. Under en del av kullerstensbeläggningen har 0,7–0,8 m tjocka kulturlager dokumenterats innehållande fynd som även de daterats till 1600-talet.⁸

2015 utfördes en arkeologisk förundersökning i den västligaste delen av kvarteret Tranbodarne. Förundersökningen föranleddes av att en cirka 10 x 75 meter stor kulvert skulle anläggas. Vid undersökningen, som till stor del berörde vattenavsatta massor under grundvattennivå, påträffades en stor mängd pålar (SR 1196). Dendrokronologiska analyser av ett urval av pålarna gav dateringar som spände från 1500-talets mitt till senare delen av 1600-talet. Pålarna tolkades dels kunna tillhöra tranbodarna och dels även den så kallade bommen som var en pålkrans som ingick i stadens försvar.⁹

Ytterligare ett par arkeologiska observationer är värda att notera i detta område. Den ena gäller en 9 m lång och 2,5 m hög sektion som dokumenterades i samband med att en ledningstunnel gjordes i anslutning till tunnelbanebygget 1956 (SR 552). Sektionsuppmätningen gjordes väster om Katarinavägen i höjd med Slussens tunnelbaneutgång. Vid dokumentationen påträffades lagerbundna fynd från 1600-talet och senare, men orörd mark nåddes inte. Den andra dokumentationen gjordes samma år i samband med nedgrävandet av en betongplint. Det schaktet togs upp ca 15 m nordväst om det som refererats ovan. Enligt den sektion som upprättades var kulturlagertjockleken här närmare 4 m. Några uppgifter om dateringar eller fynd från den undersökningen finns inte.¹⁰

Noter

- 1 Bergman, Anna 2015.
- 2 Söderlund, Kerstin & Hjulhammar, Marcus 2007:48f.
- 3 Se Golabiewski Lannby, Monica 2003:28ff för en gedigen genomgång och analys av skattfyndet.
- 4 Söderlund, Kerstin & Hjulhammar, Marcus 2007:48f.
- 5 Jonsson, Kristina 2013.
- 6 Wändesjö, John 2016:71f.
- 7 Fröman, Otto 1897:251ff, figur 220–222, Stahre, Nils-Gustaf m fl 2005:245, 256.
- 8 Hedlund, John 2010, SR 900, SR 1014, SR 1033.
- 9 Kauppinen, Emmy & Lundström, Fredrik 2015.
- 10 Söderlund, Kerstin & Hjulhammar, Marcus 2007, SR 537, SR 552.

UNDERSÖKNINGENS FRÅGESTÄLLNINGAR

Skriftliga källor visar att de västliga delarna av kvarteret Ormen tillkom i samband med regleringen av Södermalm på 1640-talet.¹ Det aktuella undersökningsområdet som berörde den östra delen av kvarteret Ormen och västra delen av kvarteret Glasbruket Större började uppföras tidigast under 1650-talet.

Av det arkivmaterial som excerperades i samband med Stadsmuseets förundersökning 2014 framgår att tomtägarnas sociala status har varierat över tid och att här funnits såväl hantverkare som köpmän representerade.²

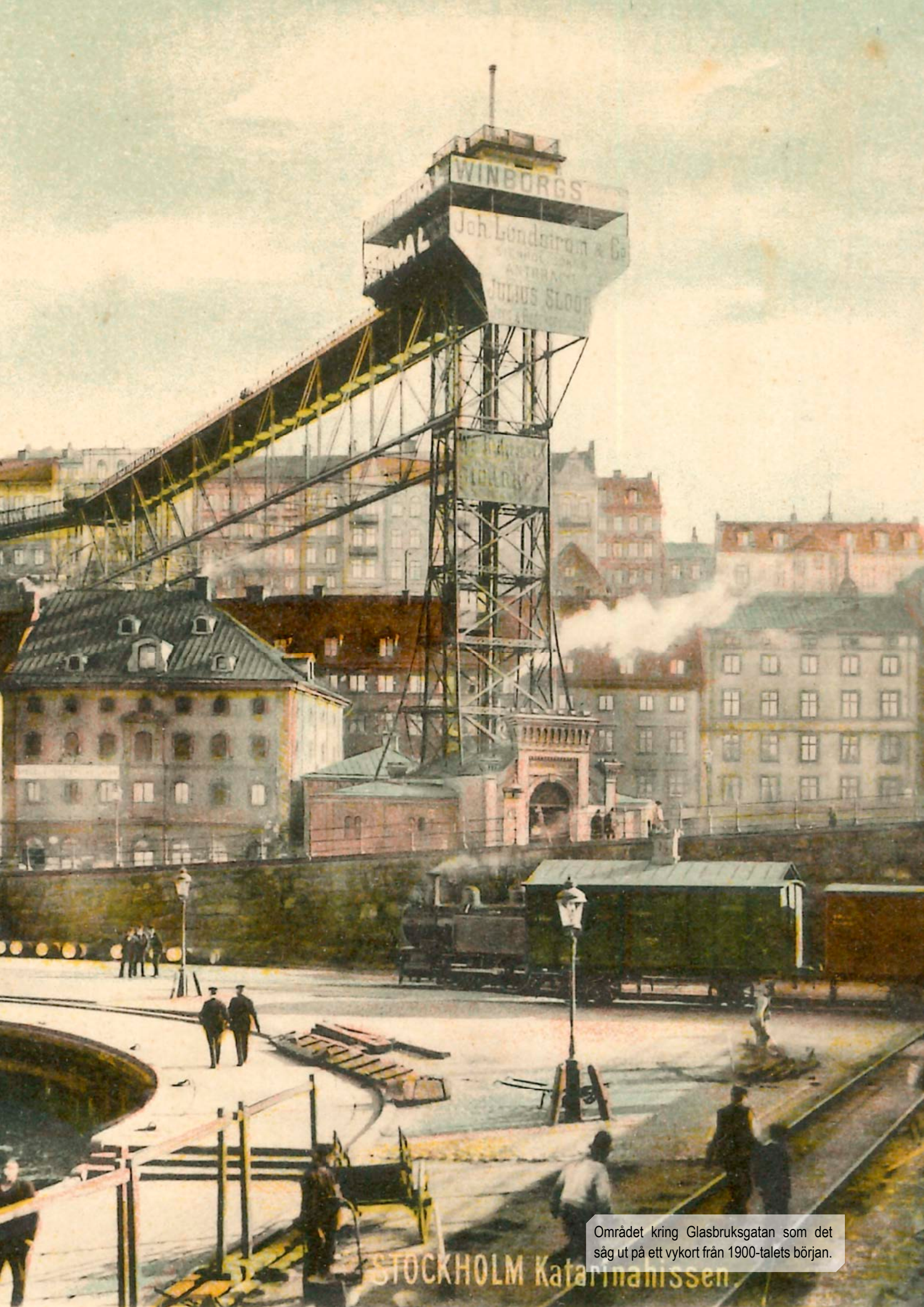
Utifrån förundersökningsresultatet fanns det indikationer på att det i kvarteret Ormen kunde finnas en äldre bebyggelse eller åtminstone lämningar efter äldre aktiviteter eftersom området redan tidigare utgjorde tomtmark och inte minst med tanke på att kulturlager med okänd utbredning och ålder påträffades under ett av golven.³

Frågeställningarna inför undersökningen inriktades på följande:

- ☞ *Fanns det en äldre bebyggelse än den från 1640-talet i det här området?*
- ☞ *När etablerades den i så fall?*
- ☞ *Vilken karaktär hade den äldre bebyggelsen?*
- ☞ *I samband med förundersökningen 2014 stod då klart att de dokumenterade delarna av kvartersbebyggelsen främst utgjorts av källarvåningar. En väsentlig fråga blev därför att söka ta reda på hur dessa källare använts.*
- ☞ *En annan mycket väsentlig fråga var om det fanns mer av bebyggelsen från 1600-talets mitt bevarad inom det aktuella exploateringsområdet? Vad utgjordes den i så fall av?*
- ☞ *Gick det att rekonstruera 1650-talets gårdsstruktur?*
- ☞ *Hur hade kvarterets bebyggelse utvecklats över tid?*
- ☞ *Hur såg den materiella kulturen ut på de olika tomterna, hur avspeglades den exempelvis i bordskultur och kosthållning och hur hade den förändrats över tid?*

Noter

- 1 Råberg, Marianne m fl. 1972.
- 2 Bergman, Anna 2015.
- 3 Bergman, Anna 2015:20.

Området kring Glasbruksgatan som det såg ut på ett vykort från 1900-talets början.

STOCKHOLM Katarinahissen.

METOD OCH GENOMFÖRANDE

Förundersökningen som gjordes 2014 visade att det fanns omfattande lämningar av kvarteret Ormen bevarade under kraftiga raseringslager från rivningen 1911. Undersökningen inleddes därför med ett stort schaktningsarbete med maskin där raseringsmassorna från rivningen togs bort för att få fram byggnadslämningarna. Schaktningen av raseringsmassorna blev en riktig utmaning då kvarteren var byggda på Katarinabergets förkastningsbrant mot Saltsjön med mycket stora nivåskillnader. Inom den västra delen av kvarteret Ormen var byggnaderna i söder anlagda på en nivå av cirka +13 meter över havet medan de i norr låg på cirka +5,5 meter över havet, vilket innebar en nivåskillnad på 7,5 meter på en sträcka av cirka 14 meter i nord-sydlig riktning.

Efter att rivningsmassorna avlägsnats undersöktes golvnivåer och befintliga kulturlager kontextuellt med bruklig single context metod. Samtliga kontexter mättes in digitalt med totalstation. Kontexterna beskrevs på en speciellt utformad blankett i digitalt format på en läsplatta. Alla kontexter fotograferades. Fynd samlades och mättes in i relation till sin kontextuella tillhörighet. Detta gällde även all provtagning.

Dokumentationsmaterialet fördes sedan över i ett GIS-baserat dokumentationssystem – SiteWorks – för vidare analys. Samtliga konstruktioner såsom murar, golv och gårdsplaner lodfotograferades digitalt och mättes in med referenspunkter. Lodfotona rektifierades sedan och sammanfogades i plan med övriga inmätta kontexter. Samtliga byggnader fotograferades även i syfte att skapa en 3D-modell av de framkomna lämningarna. Denna finns tillgänglig på projektets hemsida www.slussenportalen.se.

Figur 4. Byggnadsarkeolog Anna Bergman dokumenterar lämningar från fastigheten Glasbruket Större 21.

Byggnadslämningarna dokumenterades analogt och utfördes löpande i fält av byggnadsantikvarie Anna Bergman, Stadsmuseet i Stockholm. Anna Bergman har även renritat fältritningarna i digitalt format samt tolkat byggnadernas bebyggelsesekvenser och till- och ombyggnader av desamma. I rapporten har beteckningen *rum* använts för samtliga rumsligt avgränsade utrymmen som dokumenterades.

Analys

Osteologisk analys

Den osteologiska analysen utfördes i första hand med avsikten att svara på frågeställningar rörande de boendes kosthåll och sociala standard. Analysen var avsedd att relateras till tidigare och kommande undersökningar på Södermalm och tillsammans skapa ett viktigt referensmaterial för kommande fördjupande analyser rörande södermalmsbornas kosthåll och sociala standard över tid.

För att fånga upp förekomsten av fisk, fågel och smådäggdjur vattensällades delar av golvnivåer och avfallshögar. Osteologiskt material insamlades endast i primärt avsatta kontexter för att få ett material med så hög kvalitet som möjligt för vidare analys.

Vid fältarbetet deltog osteologen Agneta Flood, Arkeologikonsult som ansvarade för metod och urval av osteologiskt material i fält. Den osteologiska analysen utfördes i efterhand Tove Björk, Arkeologikonsult.

Makrofossilanalys

Makrofossilanalys gjordes för att besvara frågor om hur tomterna inom undersökningsområdet brukats och för att spåra eventuell skillnad i bebyggelsens sociala status med avseende på kosthållet.

Vid fältarbetet provtogs och tolkades samtliga golvnivåer och ett urval kulturlager med avseende på tillkomstsätt och funktion. Analysen gjordes av arkeobotanikern Stefan Gustafsson, Arkeologikonsult. Utifrån fältanalysen valdes sedan ett antal prover ut för vidare analys.

Keramikanalys

En grundläggande keramisk studie utfördes för att skapa ett bra dateringsunderlag och för att spåra eventuella sociala skillnader i konsumtionsmönster bland de boende i undersökningsområdet såväl mellan de olika tomterna som över tid. Analysen utfördes av Mikael Johansson, Stadsmuseet i Stockholm.

Glasanalys

En analys av dryckeskärl och flaskor av glas gjordes för att besvara frågor kring hur de boendes ekonomi och sociala standard såg ut inom de påträffade tomterna i området. Analysen utfördes av Georg Haggrén, Helsingfors universitet.

Excerpering av historiskt arkivmaterial

Inom undersökningsområdet fanns lämningar efter en bebyggelse från 1600-talets mitt fram till rivningen på 1910-talet. För att få en fördjupad kunskap om denna bebyggelse och kunna spåra ägare, få fram uppgifter om byggnationsår, ombyggnationer med mera så gjordes en genomgång av historiskt arkivmaterial. Denna analys utfördes av Anna Bergman, Stadsmuseet i Stockholm och Marianne Råberg, f d stadsantikvarie på Stadsmuseet i Stockholm.

Fynd

Fyndinsamling

Alla fynd som tillvaratogs mättes in i relation till sina kontextuella sammanhang. Det innebär att alla fynd är knutna till en specifik kontext. Redan i fält påbörjades en sortering av fynden i olika materialkategorier så att exempelvis keramik, metall, glas, ben, trä och läder skildes åt och kunde omhändertas utifrån sina olika krav på förvaring.

Fynd relaterade till frågeställningar rörande datering, bebyggelsens funktion och eventuell social status prioriterades, främst keramik, glas, mynt och kritpipor.

Fynd i kontexter från sekundärt avsatta lager med oklar härkomst (fyllnadslager) gavs lägre prioritet, där samlades främst daterande fynd såsom keramik, mynt, kritpipor in. Dessa fynd användes för att skapa en TPQ-datering av när utfyllnaderna ägt rum. I sådana lager samlades inget osteologiskt material in.

Registrering

Huvuddelen av fyndmaterialet utgjordes av keramik som registrerades i FileMaker enligt Stockholms stadsmuseums principer i samband med att den analyserades av Mikael Johansson, Stadsmuseet i Stockholm. Dessa data exporterades sedan i Excelformat till SiteWorks. Allt övrigt fyndmaterial liksom det osteologiska materialet registrerades enligt Arkeologikonsults normala standard i SiteWorks. Fyndmaterialet har registrerats i tre separata kategorier; glas, keramik samt övriga fynd.

Innan Katarinavägen drogs fram på 1910-talet var Stora Glasbruksgatan den enda vägen från Slussen till östra delarna av Södermalm. Det undersökta kvarteret Ormen är byggnaden till höger om Stora Glasbruksgatan under hissens gångbro. Fotografi från 1896 (Foto: Okänd, Bildnummer C 1268, SSMC001268).

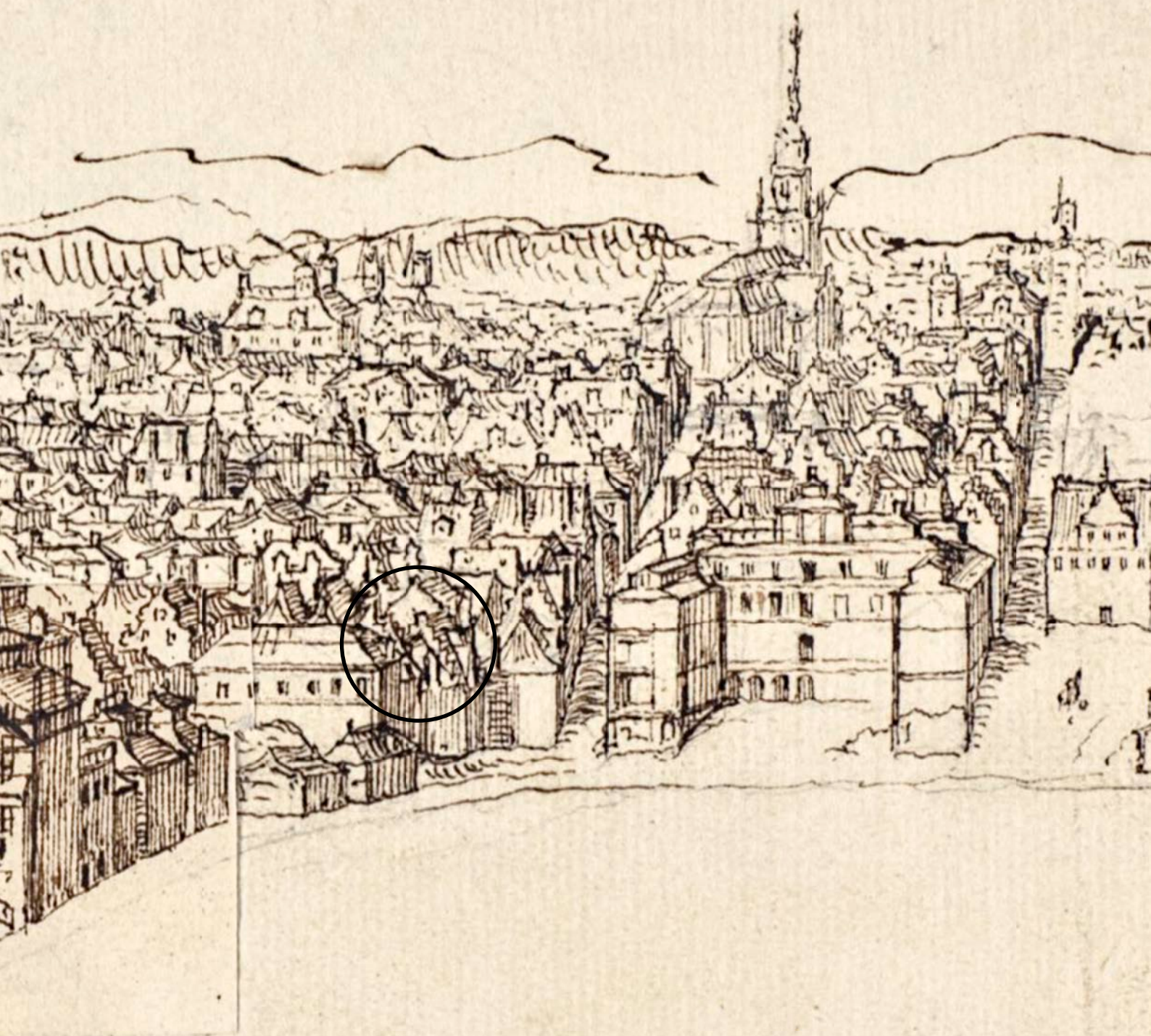
Stora Glasbruksgatan 1896

FÖRMEDLING

Förmedlingsstrategi

Målgruppen för förmedlingen var i första hand intresserad allmänhet i Stockholm.

- ✎ *Förmedlingen skedde i enlighet med undersökningsplanen som är en del av schaktningsövervakningen för Slussen (Länsstyrelsens beslut dnr 4311-22393-2013):*
- ✎ *Resultaten från undersökningen redovisades fortlöpande på Arkeologikonsults hemsida www.slussenportalen.se. Detta skedde med hjälp av korta reportage och en 3D-animation av de byggnadslämningar med stående murverk som påträffades.*
- ✎ *Information till allmänheten skedde även via massmedia.*
- ✎ *En del av förmedlingen till allmänheten skedde genom guidade visningar av Medeltidsmuseet. Dessa guidningar hade inte tillträde till själva utgrävningsområdet men hölls på strategiska platser i närmiljön.*
- ✎ *Vår förmedlingsverksamhet samordnades med Slussenprojektets informatörer.*
- ✎ *För den intresserade allmänheten hölls ett föredrag om undersökningens resultat i samarbete med Stadsmuseet i Stockholm (Medeltidsmuseet).*

Omgivningen kring kvarteren Ormen och Glasbruket större på 1600-talet. Det undersökta området låg precis bakom den stora magasinsbyggnaden som är markerad i bild. Utsnitt ur handritad förlaga av Wilhelm Swidde utförd före 1692 till verket Suecia antiqua et hodierna (<https://suecia.kb.se/suecia/pdf/49/18035749.pdf>)

UNDERSÖKNINGSRESULTAT

Det sammanlagda undersökningsområdet uppgick till cirka 1 400 m². Efter avbanning med grävmaskin visade sig drygt en tredjedel av ytan vara bortschaktad och nedsprängd vid byggnationen av Katarinavägen på 1910-talet. De delar som därmed utgick och inte berördes av den arkeologiska undersökningen var framförallt den södra delen och större partier av den östra delen av området.

Undersökningarna av kvarteren Ormen och Glasbruket Större kom på många sätt att skilja sig från en vanlig stadsarkeologisk undersökning. Inte bara genom att antalet påträffade byggnader med bevarade rum med i flera fall manshöga stående murar var stort, de var dessutom byggda i flera nivåer utmed en brant sluttande bergssida vilket gjorde undersökningen till en logistisk utmaning. Huvuddelen av

Figur 5. Kartöverlägg med de byggnadslämningar som framkom vid den arkeologiska undersökningen lagda på ett utsnitt ur Holms tomtbok från 1674. Kvarteret Ormen är till vänster i bild och kvarteret Glasbruket Större till höger åtskilda av Maria trappgränd. (SSA, Tryckta kartor, Holms tomtbok, Södra förstaden östra 1674). Skala 1:500.

massorna som påträffades utgjordes av raserings från rivningen av kvarteret 1911. Kulturlager framkom i begränsad utsträckning och påträffades främst på, mellan och under golven i de olika rummen eftersom några utomhusytor knappt fanns tillgängliga då så gott som hela undersökningsytan hade varit bebyggd.

Inledning

Sverige

När kvarteren Ormen och Glasbruket Större (som då benämndes som kvarteret Ormen vid höga stigen) bebyggs i mitten av 1600-talet är det under en tid då det svenska riket var som störst och Stockholm var på väg att omdanas till en storstad av kontinental klass. Den historiska tidsperiod vi rör oss i kallas stormaktstiden och varade från Gustav II Adolfs kröning 1611 fram till 1721, tre år efter Karl XII:s död i Fredrikshald i Norge. Efter en rad lyckosamma krig mot grannstaterna hade Sverige tagit makten över större delen av Östersjöområdet. Vid fredsfördraget med Ryssland i Stolbova 1617 fick Sverige Ingermanland och Kexholms län vilket gjorde att vi kontrollerade hela Finska viken. Freden som slöts med danskarna i Brömsebro 1645 innebär att Sverige fick Gotland, Jämtland, Härjedalen, Ösel och Halland (på 30 år). När fredsförhandlingarna efter trettioåriga kriget slutligen avslutades i Westfalen 1648 utökades det svenska väldet till att även omfatta delar av norra Tyskland, bland andra biskopsdömena Bremen, Verden, Wildeshausen och Thedinghausen samt områden i Vorpommern och Hinterpommern med städer som Wismar och Stettin. De södra och västra delarna av Sverige erövrades slutligen vid freden i Roskilde 1658 då Danmark fick avstå från Skåne, Blekinge, Bohuslän och Halland. Så stort som det svenska riket var 1658 har det aldrig varit, varken förr eller senare.

En fråga som diskuterats åtskilligt är de grundläggande motiven bakom den svenska stormaktspolitik. En förklaring som lyfts fram är att Sverige inte ville bli omslutet av Ryssland, Danmark och Polen och att man därför gav sig in i kampen om markområden på andra sidan Östersjön. Eftersom ärkerivalen Danmark redan kontrollerade Gotland och Ösel

skulle ett ökat danskt inflytande vid Finska viken kunna leda till en militär inringning samtidigt som Sverige skulle bli helt avskurna från södra Östersjön. Det fanns naturligtvis även ekonomiska aspekter på Sveriges ambitioner i Östersjön. Genom att kontrollera Östersjön skulle man kunna få monopol på tullinkomsterna från den handel som bedrevs mellan Väst- och Mellaneuropa samt Ryssland och Baltikum. Det var därför viktigt att ha kontrollen över så stora kuststräckor och så många hamnstäder som möjligt då alla stora varutransporter gick sjövägen på handelsskepp. Även adelns intressen har lyfts fram som en förklaring till Sveriges stormaktspolitiska ambitioner då vävlönade militära och civila ämbeten väntade i de erövrade områdena eftersom adeln hade ensamrätt till alla sådana poster. Dessutom fick adelsmännen ofta stora markområden av staten i egen besittning i de erövrade områdena.

Med stormaktsväldet och de ständiga krigen blev det viktigt med en fungerande stats- och samhällsadministration och det var under 1600-talet som den svenska nationalstaten grundlades. Som ett led i detta infördes kyrkobokföringen 1631 där prästerna blev ålagda att uppföra register över de boende i socknen. Anledningen var att staten var i behov av att veta hur många stridsdugliga män som fanns i landet. 1635 fick landshövdingarna ansvaret för att underhålla vägarna och förbättra vägnätet i syfte att förbinda de olika landsdelarna. Året därpå upprättades Postverket, vilket i kombination med det förbättrade vägnätet bidrog till en snabbare kommunikation inom riket. En betydande roll i stadsapparatens utveckling hade rikskanslern Axel Oxenstierna som i praktiken var landets regent då han fungerade som förmyndare för den minderåriga drottning Kristina efter Gustav II Adolfs död 1632. Vid regeringsformen 1634 överläts makten i riket till högadeln vilka snabbt blev ett övre samhällsskikt som manifesterade sina rikedomar med palatsbyggen och lyxkonsumtion. Samtidigt som de rika blev rikare blev situation allt mer ansträngd för bönderna och allmogen på grund av ökade skatter och ålagda skyldigheter. Flertalet arbetsföra män blev utskrivna till krigstjänst och det var kvinnorna som till stor del själva fick sköta jordbruket och djuren. Många av männen kom aldrig hem utan dog i kriget. Enbart under trettioåriga kriget (1618–1648) dog omkring hundratusen svenskar och finländare. Beräkningar visar att under stormaktstiden så dog mer än en

tredjedel av alla män i vuxen ålder i krigstjänst. Klagomålen på adelns privilegier ledde så småningom till ett återtagande av mycket av den jord och därtill förbundna skatteinkomster som adeln tidigare fått av kronan. Den så kallade reduktionen hade redan inletts i mindre skala 1655 men drevs igenom på bred front under 1680-talet då Karl XI även införde envælde vilket innebar att all makt utgick från kungamakten till skillnad från tidigare där makten delades mellan kungen, rådet och riksdagen. Från 1660-talet och framåt kom en fredligare period där Sverige huvudsakligen varit intresserat av att behålla sin maktställning i Europa och skapa allianser. Men så år 1700 var det dags igen. Då hade Sveriges fiender samlat sig och gick till anfall på tre fronter samtidigt. Den anfallande alliansen bestod av Danmark-Norge, Ryssland och Sachsen-Polen. Kriget som kom att kallas det stora nordiska kriget höll på i 21 år och räknas som en av de värsta katastroferna som någonsin drabbat landet. Förlusterna i människoliv var oerhört höga och uppskattningsvis dog 200 000 soldater under kriget, därtill skall läggas alla skadade och traumatiserade. Efter Karl XII:s död i Norge 1718 valdes hans syster Ulrika Eleonora till drottning i januari 1719, men först efter att hon gått med på att avskaffa enväldet. Året efter avsåg hon sig tronen till förmån för sin make Fredrik I. Åren 1719–1721 genomförde ryssarna omfattande militära räder mot den svenska Östersjökusten för att tvinga Sverige till eftergifter i fredsförhandlingarna. Vid dessa räder, som är ihågkomna som rysshärjningarna, brändes många svenska städer ner, bland dem Norrtälje, Södertälje, Nyköping, Norrköping, Söderhamn, Sundsvall, Umeå och Piteå för att nämna några. Försök gjordes även att anfälla Stockholm men dessa slogs tillbaka. Efter att alla fredsförhandlingar var avslutade återstod endast spillror av det svenska stormaktsväldet. Kvar hade vi Finland, de tidigare danska landskapen i södra Sverige samt Svenska Pommern.¹

Stockholm

För Stockholms del innebar Sveriges nyvunna position som det mäktigaste landet i norra Europa stora omställningar. Stockholm var huvudstad i en stormakt och samtidigt landets i särklass viktigaste handelsstad där två tredjedelar av all utrikeshandel gick via staden. Stockholm omvandlades på kort tid

från att ha varit en närmast medeltida stad med en befolkning på cirka 8 900 innevånare 1613 till att år 1695 hysa en befolkning om 57 200.²

Stadsholmen (Gamla stan) var sedan länge fullbebyggd så för att klara en sådan tillväxt var staden tvungen att expandera ut på malmarna. Södermalm hade sedan medeltiden tillhört staden medan de övriga omgivande landområdena till övervägande del tillhörde kronan. Med början i mitten av 1630-talet donerade därför kungen flera markområden till staden. Det började med Norrmalm 1636 och fortsatte sedan med Ladugårdslandet (nuvarande Östermalm) och Munklägret som Kungsholmen då hette. Som huvudstad i en stormakt ville Stockholm även framstå som en modern stad i kontinental jämförelse. Det innebar att gatorna borde vara raka och kantade av ståtliga stenhus i de inre delarna. De sämre bemedlade med sina träkåkar skulle helst förpassas så långt ut på malmarna som möjligt. Vid en eldsvåda 1625 brann stora delar av västra Stadsholmen ner. Året efter påbörjades en reglering av det brandhärjade området som skulle utplåna de smala medeltida gränderna och bland annat ersättas med två paradgator, nuvarande Stora och Lilla Nygatan. Norrmalm började regleras 1637 och Södermalm 1641–1642. Båda malmarna var kuperade och inte speciellt lämpade för rätlinjiga gatunät vilket innebar att kostnaderna blev höga. Ett annat stort och kostsamt arbetsföretag var byggandet av en sluss i Söderström. Slussen som kom att kallas drottning Kristinas sluss färdigställdes åren 1637–1642 under ledning av inhyrda experter från Holland.

Södermalm, Stora Glasbruksgatan och kvarteren Ormen och Glasbruket Större

Den arkeologiska undersökningen kom att beröra delar av två kvarter söder om Stora Glasbruksgatans västligaste del. Glasbruksgatan fick sitt namn efter det glasbruk som Melchior Jung anlade på Stadsgården år 1653 och som var i drift fram till hans död 1678. Glasbruket låg ursprungligen på Kungsholmen, men efter en brand 1652 så flyttades det till Södermalm.³ Första gången gatan namnges kallas den för Nedre Glasbruksgatan (1673) därefter Glasbruksgatan (1674), Gamla Glasbruksgatan (1696) och slutligen Stora Glasbruksgatan (1723).⁴

Någon egentlig bebyggelse har förmodligen inte funnits på platsen före det att kvarteren Ormen och Glasbruket Större uppfördes vid 1600-talets mitt. Området var väldigt svårt att bygga på då det utgjorde en del av Katarinaberget som stupade brant mot ner mot vattnet och att uppföra stenhus här måste ha varit en riktig utmaning. Nedanför berget vid Saltsjön hade det funnits verksamheter sedan medeltiden. I den västra delen fanns Stadsgården där stadens skepp byggdes och reparerades. Rakt nedanför berget och vidare längs stranden åt öster hade sältran kokats i tranbodarna åtminstone sedan början av 1300-talet, en verksamhet som avvecklades först då hamnverksamheten och bebyggelsen började breda ut sig vid mitten av 1600-talet.⁵

Redan efter Johan III:s trontillträde 1568 ökade befolkningen på malmarna. Johan III var positiv till att staden växte och 1573 så likställdes de boende på malmarna i alla avseenden med de som bor i staden. 1591 hade befolkningen blivit så stor på Södermalm att man fann anledning att dela upp stadsdelen i tre kvarter för att underlätta skattskrivning och mantalsräkning. Kvartersindelningen utgick från de två huvudlederna som fanns på Södermalm, vilka motsvaras av dagens Götgatan och Hornsgatan. Östra kvarteret omfattade området öster om Götgatan och det västra kvarteret området mellan Mälaren och Hornsgatan. Det inre kvarteret utgjordes av området mellan de båda gatorna.⁶ Befolkningsökningen till trots så upptas inte fler än 2 007 personer i 1627 års mantalslängd. Men under den kommande femtioårsperioden växer befolkningen på Södermalm närmast explosionsartat och 1676 så uppgår den till hela 12 754 personer. Samtidigt var barnadödligheten ohyggligt stor. Av 872 barn som föddes i Katarina församling 1675 så dog inte mindre än 630 vilket motsvarar 72 %.

Även om området runt Södermalmstorg och nedre delen av Stora Glasbruksgatan präglades av representativa stenhus ägda av en förmögen del av Stockholms innevånare så präglades Södermalm framförallt av en stor andel fattig befolkning varav många var boende i det östra kvarteret. Bland de fattiga fanns en betydande del av Stockholms finska befolkning. Fiskarna var en yrkesgrupp som var särskilt företrädna på Södermalm, speciellt runt Glasbruksgatorna och trakterna kring Katarina kyrka. Bland dessa fanns både sumpfiskare, vilka köpte upp fisk i

skärgården, och notfiskare. Fisken såldes sedan nere vid Slussen. Här fanns även en hel del andra yrkeskategorier som åkare, dagsverkskarlar och från och med 1660-talet ett hundratal järnbärare som arbetade i Järngraven. På Södermalm fanns vid denna tid även tre textilfabriker vilka sysselsatte ett stort antal människor, varav många var kvinnor och barn. Något som ansågs vara ett påtagligt problem var det stora antalet bönhasar vilka var särskilt talrika bland småhusbebyggelsen vid Glasbruksgatorna och Tjärhovsgatan samt i kvarteret Galgberget uppe vid Skinnarviksberget.⁷ Bönhasar var hantverkare utan formell utbildning och utan skråanknytning. Sådan verksamhet var förbjuden då endast de som var skråanknutna fick utöva de särskilda hantverken och brott mot detta bestraffades ofta med böter.

Att det är under 1600-talets andra hälft som även Södermalm blir attraktivt för de förmögnare borgarna är naturligtvis ingen slump. Stadens stora expansion ut på malmarna då även mer prominenta personer som exempelvis Louis de Geer slår sig ner på Södermalm i stora palatsbyggnader har stor betydelse för områdets utveckling. Den gatureglering av malmen som påbörjas vid Södermalmstorg och de utlagda huvudgatorna Götgatan och Hornsgatan i början av 1640-talet får till följd att det byggs ståtliga stenhus längs torgets västra sida och längs gatornas sträckning närmast torget. Andra omfattande arbeten i närområdet är anläggandet av en handelsplats för ryska handelsmän, den så kallade Ryssgården (som påbörjades 1638 och stod klar 1641) samt grundläggandet av Södra stadshuset (nuvarande Stadsmuseet) som påbörjades 1641 men med diverse avbrott stod klart först på 1680-talet.⁸ Redan i början av 1600-talet hade Gustav Vasas försvarsanläggning från 1500-talets mitt spelat ut sin roll då försvarslinjen flyttats ut från staden. Den gamla vallgraven byggs om och blir 1662 centrum för järnhandeln. Nu flyttas järnvägen som tidigare varit etablerad på Järntorget till vallgraven och området döps om till Järngraven. Här omlastades, kvalitetskontrollerades och vägdes allt stångjärn som kom med båt över Mälaren från Bergslagen, men även stångjärn från finska bruk i det dåtida östra Sverige, innan vidare transport till framförallt Tyskland. Det är inte svårt att föreställa sig vilket folkliv och kommers det måste ha varit omkring Slussen vid denna tid med ryska köpmän, järnbärare och fartyg som slussades mellan Saltsjön och Mälaren. Därtill kommer all annan

verksamhet vid Söderström med sliperier, kvarnar, slakthus och försäljning av fisk och grönsaker samt alla människor som dagligen passerade över broarna mellan Stadsholmen och Södermalm.⁹

En målande beskrivning av stadslivet finns bevarad av den då 16-åriga apotekarlärningen Johan Lambert från Nyköping som sommaren 1692 beskriver sitt första möte med Stockholm:

Jag fick då gapa och se på torg och på skeppsbroar, på sjön på bägge sidor om staden, på strida strömmar malmarna emellan åt söder och norr; på slott och kungahus, och det mig mer rörde bagarbodar (...) slaktarhus och fiskarhus, oxar som står och flår emellan björnar som råmar. Tofflor och skor som av hudarna redan äro beredda till köps i våningarna där opp över. Vedhögar som vårdkasar, grönagångsgummor och sylteförvalterskor och linklädestvatterskor halvt nere i vattnet och bönder med skägg och båtsmän, vedbärare och järnbärare från norr till söder. Strömmande folk i gator och gränder, åkarekärnor med körsvenner stående i balans, korteger, kareter och kuskar med skäggvax och mustascher, skyldrande stadsvakter, gardeskarlar marscherande opp, marscherande ner, håboserande och trumpetande, granna kvinnfolk, brokota manfolk, pigor med byttor och kassar med mat, och korgar med frukt, pojkar och hundar utan all ända, (...) Sorl och lort över allt, som i förstone gjorde mig yr och galen, dock allenast i förstone.¹⁰

Från området vid den nedre delen av Stora Glasbruksgatan närmast Slussen och Södermalmstorg med förmögna handelsmän och borgare behövde man inte förflytta sig många meter för att hamna i en helt annan social miljö. Uppe på Katarinaberget i området kring Katarina kyrka bodde en stor andel av Södermalms arbetarbefolkning, särskilt fiskare. En ansenlig del av befolkningen på Södermalm under 1600-talet utgjordes av inflyttande finnar. Finnarna var särskilt talrika bland timmermännen (66 %) och notfiskarna (drygt 50 %). Hur stor andel av innevånarna i Katarina församling som var av finsk härkomst går inte säga med säkerhet men de kan under 1650-talet ha utgjort så stor del som 22–28 %. Finnarna i Katarina församling var så många att de kan ha utgjort det största finländska stadssamhället efter Åbo och Viborg under 1600-talet. Vid

en genomgång av cirka 300 bouppteckningar från huvudsakligen 1600-talets andra hälft så påträffas fyra notfiskare, två dagarbetare och en tjärknare av finsk härkomst som boende i de östra delarna av Glasbruksgatan mellan 1676–1694.¹¹

Områdena runt den östra delen av Glasbruksgatan och dess avstickare Lilla Glasbruksgatan hade ett grundfast dåligt rykte och låg status. Anledningen var inte att det var här som en stor andel av stadens fiskare bodde, utan områdets låga status berodde på att det bedrevs en omfattande illegal bordell- och krogverksamhet i området, vilken sannolikt uppstått till följd av närheten till Stadsgårdshamnen och den trafik av sjömän som steg i land där.¹² En av de illa beryktade krogarna med bordell låg så nära undersökningsområdet som i den östra delen av kvarteret Glasbruket Större. Byggnaden ägdes av Petter Ahlquist men verksamheten som bedrevs under namnet ”Fläkta Örnen” sköttes av en kvinna som hette Anna Ekman.¹³

Torsdagen den 2 juni 1719 inträffade en händelse vid Glasbruksgatorna som blev upprinnelsen till vad som i historieböckerna blivit känt som Södermalmsupploppet. Det började med en dispyt mellan Petter Hogman, en 20-årig soldat, och några båtsmän på en krog som låg på Lilla Glasbruksgatan. Krogen drevs av Magdalena Pihl och Maria Ihre som enligt rykten även bedrev bordell. Dispyten övergick till slagsmål med både knytnävar och kniv och Hogman tvingades fly för sitt liv. Dagen efter återvände han till krogen med en bekant. Men då båtsmännen inte var där övergick de till att misshandla krögern och vandalisera krogen. Ryktet om vad som skedde spred sig snabbt och en stor skara människor samlades både utanför och inne i krogen. Vandaliseringen tilltog och snart började folk även stjäla vad de kunde komma över från krogen. Dagen efter spreds ett rykte om att ett horhus hade skövlats och att flera liknande ställen skulle förstöras under kommande kväll och natt. Under kvällen attackerades och förstördes ytterligare tio gårdar vid Stora och Lilla Glasbruksgatan av en stor folkmassa. Den gemensamma nämnaren var att krog- och bordellverksamhet skulle ha bedrivits på gårdarna. När en folkmassa om minst 300 personer under söndagen drog vidare till Gamla stan och började attackera bordeller fick ordningsmakten nog och hejdade upploppet. I det rättsliga efterspelet blev 64 personer åtalade, även kvinnor

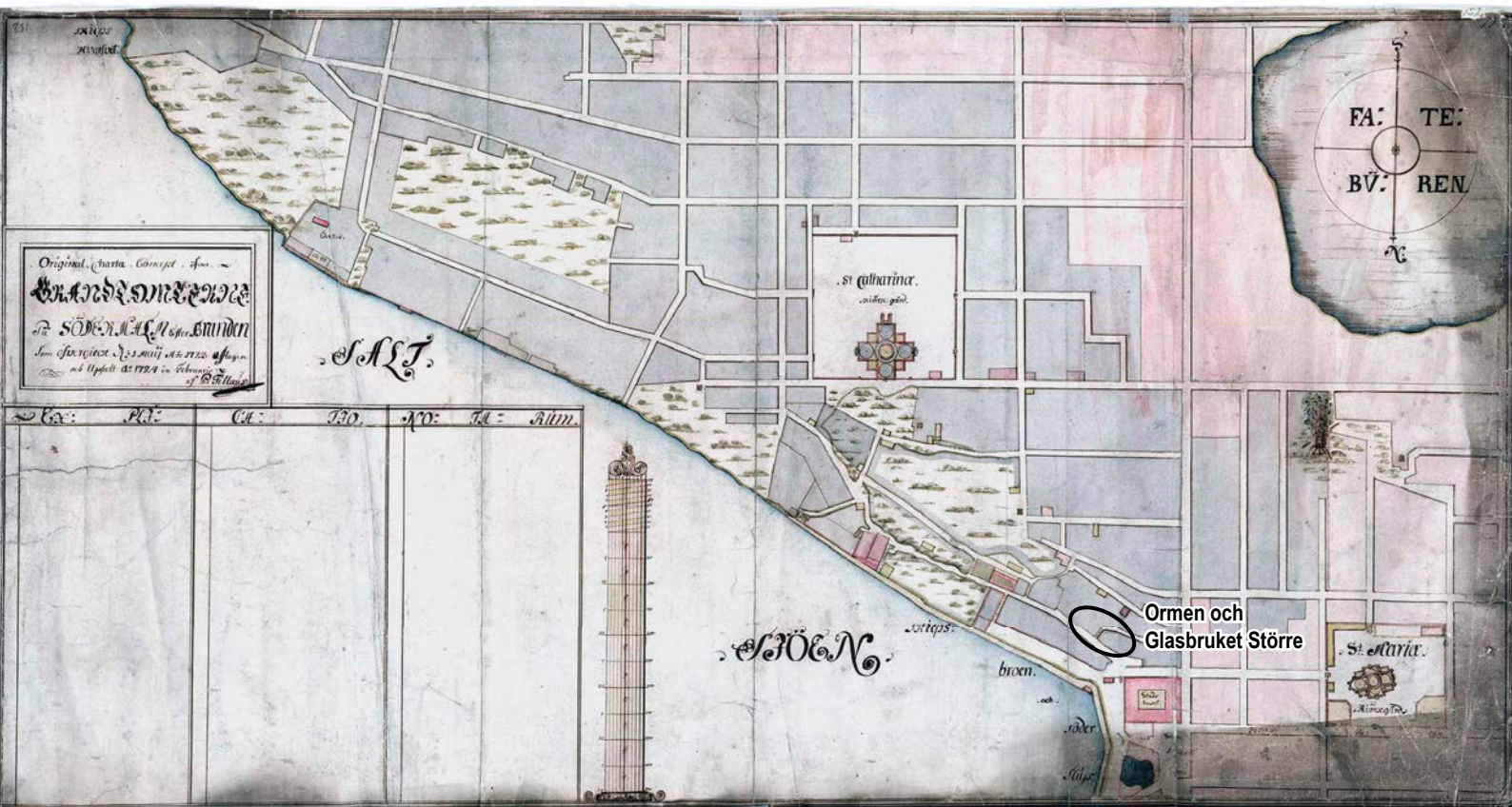
och barn som deltagit. Av dessa blev 36 dömda till olika straff, huvudsakligen böter men kortare fängelsestraff och spöstraff utdömdes också. En person dömdes till döden som anstiftare men benådades.¹⁴

Bränder var något som stadsborna ständigt var rädda för och som med jämna mellanrum drabbade dess innevånare. Södermalm hade drabbats av svåra eldsvådor 1640, 1657, 1664 och 1719. Den 1 maj 1723 uppstod en brand i Kristian Hanssons kvarn på berget ovanför Högbergsgatan där Södra Latins Gymnasieskola står idag. Den dagen blåste det stormvindar västerifrån och elden spred sig snabbt i Katarina församling. Förutom delar av Katarina kyrka, prästgården och komministerbostället ska åtta stora stenhus, trehundrafemtio träbyggnader, sju kornbodor, fyra väderkvarnar, tjärhovet och kungliga skeppsvarvet samt två hus på Skeppsholmen ha förstörts vid branden.¹⁵ Att branden fick en så stor spridning kan till stor del skyllas på att brandväsendet var i uselt skick. Den utrustning som skulle användas till brandbekämpning var sönderrutnad eller uppäten av råttor.¹⁶ Året efter branden upprättades en karta som visar brandens omfattning. Enligt kartan så brandhärjades större delen av Katarina församling inkluderat de undersökta kvarteren Ormen och Glasbruket Större.

Noter

- 1 Uppgifterna är huvudsakligen hämtade från Larsson, Olle & Marklund, Andreas 2012:57ff men även från Sandberg, Robert 2002:75ff.
- 2 Sandberg, Robert 2002:128.
- 3 Andrén, Erik 1972:71.
- 4 Stahre, Nils-Gustaf m fl. 2005:225.
- 5 Bolin, Gunnar 1933:274, Söderlund, Kerstin & Hjulhammar, Marcus 2007:20.
- 6 Munthe, Arne 1959:42ff.
- 7 Meyerson, Åke 1943:90ff, Munthe, Arne 1959:46ff.
- 8 Lang, Signe 1964:89ff, Råberg, Marianne 1998:10ff.
- 9 Abrahamsson, Åke 2004:28ff.
- 10 Sandberg, Robert 2002:174.
- 11 Tarkiainen, Kari 1990:87ff, Tabell 2, 6.
- 12 Meyersson, Åke 1943:95f, Berglund, Mats 2010:28ff.
- 13 Berglund, Mats 2010:34.
- 14 Meyersson, Åke 1943:95f, Berglund, Mats 2010:28ff.
- 15 Nordberg, Tord & Axel-Nilsson, Göran 1944:304f, Eriksson, Monica 1991:9ff. Antalet byggnader som drabbades skiljer sig väsentligt åt mellan Nordberg & Axel-Nilsson och Eriksson. I texten refereras till Nordberg & Axel-Nilssons uppgifter om att 350 trähus förstördes medan Eriksson uppger att det var 500 byggnader skall ha förstörts vid branden (Eriksson, Monica 1991:10).
- 16 Johanson, Ulla 1984:40.

Figur 6. Karta över Katarinabranden 1723 upprättad av Tillaeus 1724. Kvarnen där branden började syns stå i lågor norr om sjön Fatburen. De gråmålade partierna är de områden som drabbades av branden och av kartan framgår att kvarteren Ormen och Glasbruket Större hörde till dem. Observera att norr är nedåt på kartan (SSA: Stadsingenjörskontorets församlingsritningar, KAT 152-153).

Fas 1, cirka 1600–1723. Bland handelsmän, rådmän och häradshövdingar i kvarteren Ormen och Glasbruket Större

Byggnadsdokumentationen samt historiskt källmaterial som det hänvisas till i samband med byggnadsbeskrivningar i detta och kommande faser i rapporten är skriven av Anna Bergman, Stadsmuseet i Stockholm. Övrig text är skriven av rapportförfattaren.

De äldsta lagren cirka 1600–1640-talet

Tidsramen för bebyggelseperioden i fas 1 spänner från 1646 då rådmannen Carl Hansson och handelsmannen Olof Jonsson köper tomter i fastigheten Ormen 18 fram till den förödande Katarinabranden den 1 maj 1723 som drabbade kvarteren Ormen och Glasbruket Större. De äldsta kulturlagren var emellertid något äldre och framkom under golven till källarrummen 30–34 vilka var de källare som var lägst belägna utmed Glasbruksgatan i fastigheten Ormen 18. Lagren som kan dateras till cirka 1600–1640 låg direkt mot underliggande berg och utgjordes av fet humus uppblandad med kvistar och annat organiskt material samt sopor i form av kasserad keramik, glas, kritpipor och ben. Dessa lager har

tillkommit innan området bebyggs och kommer sannolikt från den intilliggande bebyggelsen. Det var tydligt att berget här hade tillmakats i samband med att man börjat bebygga området.

Den arkeobotaniska analysen¹ från det största av dessa lager innehöll växter som dels kan ha vuxit på platsen men även sådana från andra växtmiljöer vilket visar att lagret förmodligen bestod av en blandning av sådant som ackumulerats på platsen och avfall som dumpats från andra närliggande områden.

Bland växterna fanns ogräs som kan ha vuxit på platsen såsom våtarv, snärjmåra, lomme, pennin-gört, groblad, trampört, svinmålla, tistlar och nässlor. Närheten till Saltsjön och hamnområdet visar sig i förekomsten av växter som föredrar fuktiga växtplatser, däribland olika arter av tåg, brunskära, starr, vass och säv och i vattenbrynet har det funnits mattslinker och hårsärv. Även brunört och björnlöka kan ha växt i samma område.

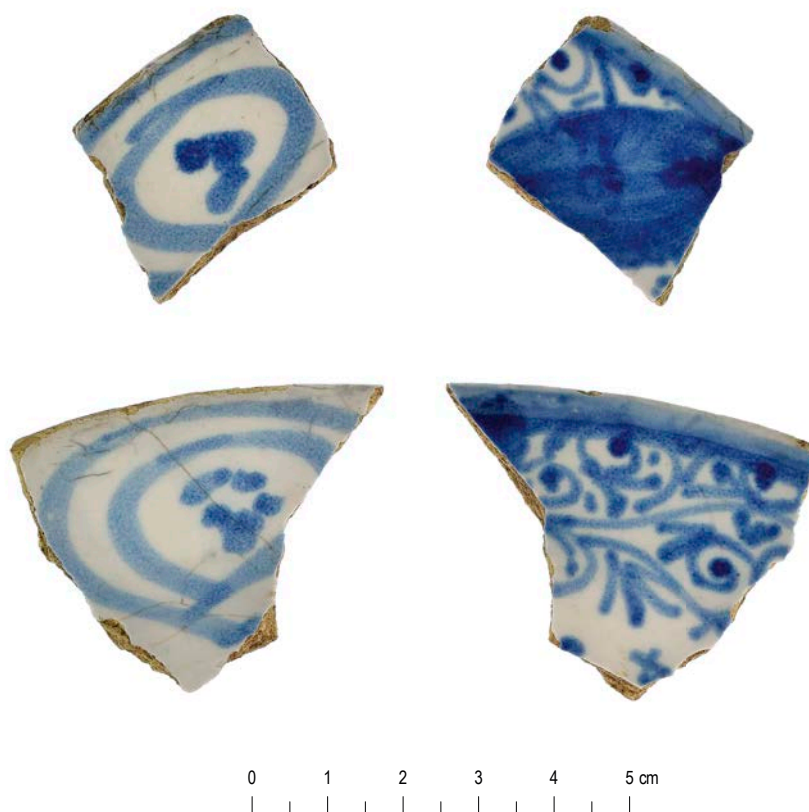

Figur 7. Kvarglömda i en bergsskreda under byggnaderna i kvarteret Ormen låg de här båda järnkilarna som använts till att spräcka berget efter tillmakning. Kilarna är närmare 24 centimeter långa och kan dateras till 1600-talets första hälft (F:4000:2941:1). Skala 1:2.

Hushållsavfall och sådant som kan ha kommit med latrin ger oss en inblick i en del av vad som konsumerades från växtriket på Södermalm under 1600-talets första hälft. I provet fanns rester av bär som slånbär, hallon, lingon, blåbär och björnbär men även hasselnötter, fläder och fikon. Man har även konsumerat äpplen, körsbär och krikon. Allt har kunnat plockas och odlats i det närmaste omlandet och förts till Stockholm för försäljning på salutorgen. Enda undantaget är förekomsten av fikon som importerades.

Det osteologiska materialet från undersökningen var ringa på grund av den begränsade förekomsten av kulturlager. Benmaterialet från 1600-talets första hälft ger oss en antydning om att inneånarna i den angränsande bebyggelsen konsumerat kött från höns, får och nöt, däremot saknas ben från svin. Dessutom har man ätit fisk i form av strömming, abborre och torsk.²

Fyndmaterialet från dessa äldsta lager utgjordes som så ofta vid stadsgrävningar huvudsakligen av keramik och en del glas och kritpipor. Samtliga kritpipor är tillverkade i Holland och flertalet kan dateras inom perioden 1620–1640. Bland glaset fanns skärivor från passglas och bågare av typen römer, två vanliga glastyper under denna period. Keramiken bestod av skärivor från yngre rödgods, så kallat yngre vitgods tillverkade i Weser, stengods från Westerwald, yngre svartgods från Jylland (jydepotta), delar av stora förvaringskärl tillverkade i Böhmen/Polen och majolika av holländsk tillverkning. Sammantaget ett fyndmaterial som speglar en burgen närmiljö.³

Figur 8. Till de mer exklusiva inslagen i keramikmaterialet från perioden ca 1600–1640-talet hör de här fajansskärivorna från ett fat tillverkat i Merida i Portugal (F:4211:3125:27). Skala 1:1.

F:4245:10216:24

F:4245:10216:1

Figur 9. Ett par exempel på keramik från det äldsta skedet som daterats till ca 1600–1640-talet. Båda utgörs av mindre kokkärl i form av trefots grytor. Den övre trefots grytan på bilden (F:4245:10216:24) är tillverkad av vitbrännande lera och är invändigt försedd med gul glasyr och på utsidan grön glasyr på kärlets övre del. Trefots grytan är förmodligen importerad från tyskt område. Den undre trefots grytan (F:4245:10216:1) är av typen yngre rödgods och sannolikt tillverkad i Stockholm. Enligt den typologi på rörskaft som utarbetats av Mikael Johansson på material från undersökningarna på Södermalmstorg kan trefots grytan dateras till perioden 1600–1637 (Carlsson & Svensson 2019:447, figur 459, typ 9). Skala 1:1.

F:4188:2817:1
F:4211:3125:12

F:4245:10216:14

0 1 2 3 4 5 cm

Figur 10. Ytterligare exempel på keramik från perioden ca 1600–1640-talet från kvarteret Ormen är de här båda rödgodsfaten. Båda faten har vitlerdekor i brunt, gult och grönt. Det mindre fatet (F:4245:10216:14) är målat med koncentriska cirklar och en S-formad dekor som ofta benämns som löpande hund. Liknande dekor finns bland annat på fat som påträffats vid arkeologiska undersökningar på Södermalmstorg där de daterats till 1600–1641 (Carlsson & Svensson 2019:313, figur 328). Det större fatet (F:4188:2817:1, F:4211:3125:12) är försedd med koncentrisk cirkeldecor samt gröna cirklar på brättet. På den bevarade delen av spegeln finns delar av blomsterdecor, troligen i form av en tulpan. På båda faten finns parställda hål vid brättets kant att fästa ett snöre i så att de kunde hängas upp på väggen. Skala 1:1.

Figur 11. I ett utfyllnadslager från en bebyggelse som är äldre än den i kvarteret Ormen kommer det här grönglaserade kakelfragmentet (F:4245:10216:32). Dekoren med kors på halvcirklar är relativt ovanlig i Stockholm men förekommer bland fynden från det äldre slottet, men då i svart (Opublicerat kakel från Stockholms slott, Stadsmuseets magasin). Stilistiskt har dekoren stora likheter med ett kakel från Næstved med året 1585 (Kristiansen 2008:256, figur 9). Skala 1:1.

Figur 12. Bland keramik, glas och ben påträffades även den här fingerborgen (F:4211:10217:1). Fingerborgen hittades under det äldsta trägolvet i rum 23 som utgjorde bottenvåningen i den östra delen av Ormen 18 vilket daterar den till 1600-talets första hälft. Skala 1:1.

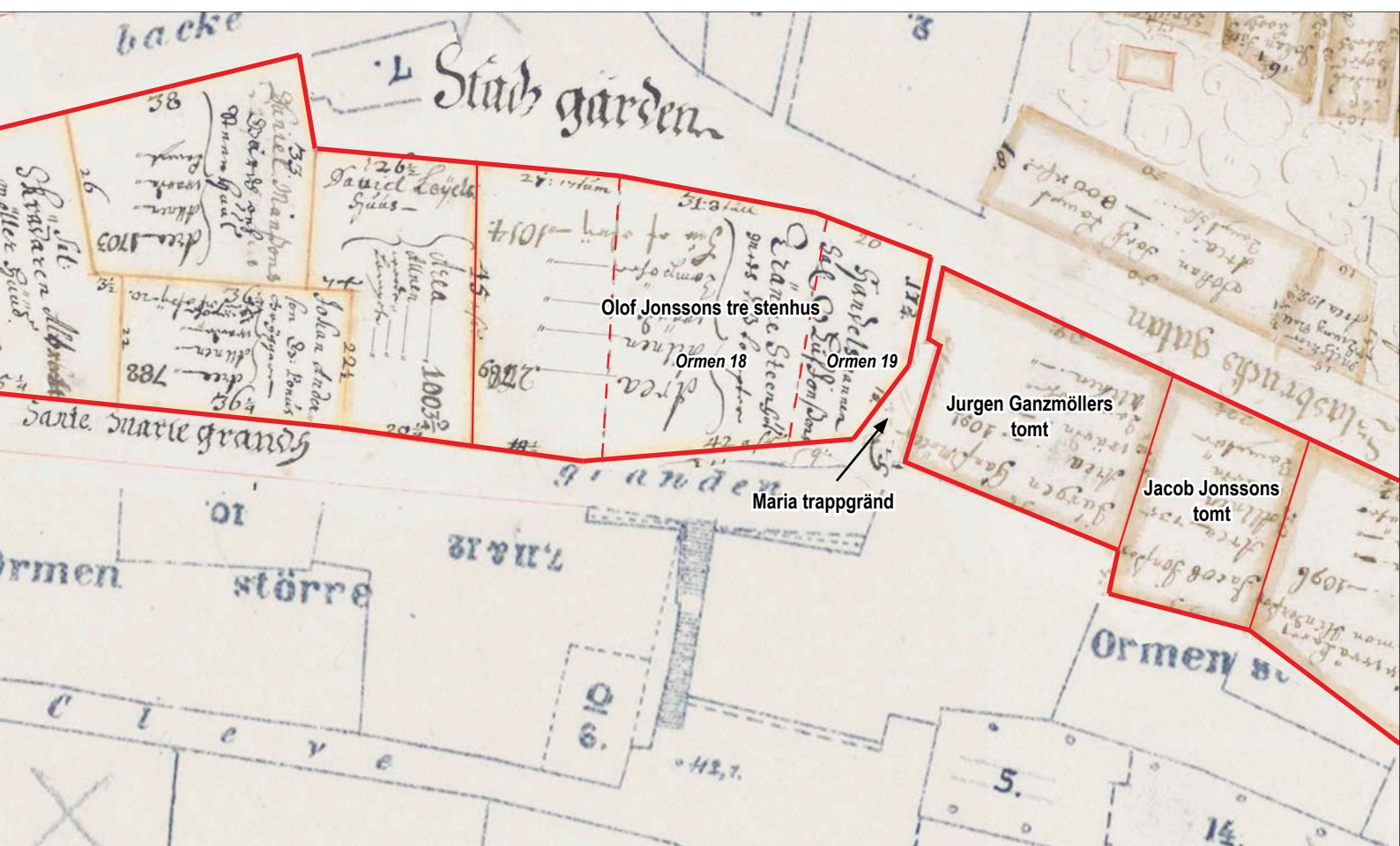
Fastigheterna Ormen 18 och 19

Bland de första som byggde hus och bodde i fastigheterna Ormen 18 och 19 var handelsmannen Olof Jonsson och hans hustru Karin Olofsdotter. År 1646 hade Olof Jonsson fått bekräftelse av staden på förvärvandet av en tomt på "berget sunnan om ryssbodarna, mellan Jakob Feiss hus och Carl Hansson rådmans tomt".⁴

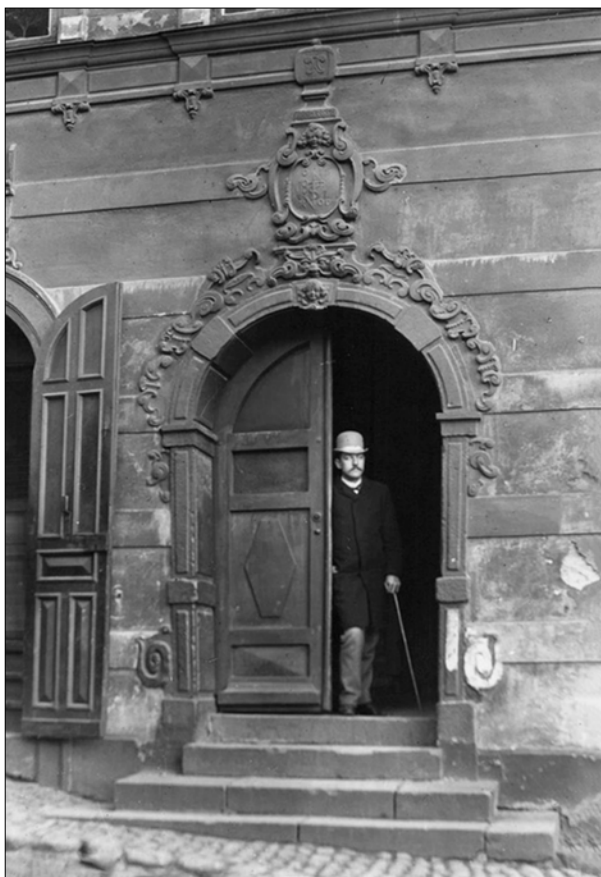
I Holms tomtbok från 1674 avbildas kvarteret Ormen i väster och kvarteret "Ormen vid höga stigen" öster om trappgränden (senare kvarteret Glasbruket Större). De tre östra tomterna i Ormen benämndes Olof Jonssons tre stenhus. I kvarteret Glasbruket Större låg Jurgen Ganzmöllers tomt närmast trappgränden som skiljde kvarteren åt och sedan Jacob Jonssons tomt öster om Ganzmöllers, se figur 13. De två senare benämndes inte som stenhus och kan

ha varit uppförda av trä. Trappgränden mellan de två kvarteren benämndes som "En liten gränd med trappa upp före", och gatan norr om kvarteren benämns av Holm som Glasbruksgatan.

Nedan berörs de två östra av Olof Jonssons tre stenhus, senare med fastighetsnumren 18 och 19. I det större, västra huset (nr 18) fanns en portal av sandsten med årtalet 1645. Den förvaras i Stadsmuseet samlingar.⁵ En liknande portal finns i det närliggande kvarteret Överkikaren på Hornsgatan 4 (se figur 14). Gathuset inom Ormen 18 hade utanpåliggande ankarjärn av 1600-talstyp i de två nedre våningarna. Troligen var fasaden inte putsad vid uppförandet. De två övre våningarna som saknar synliga ankarjärn bör ha byggts på vid 1600-talets slut eller 1700-talets början. 1751 var huset fyra våningar högt. Om det brann vid Katarinabranden 1723 kan taket ha förstörts och då kan man ha passat på att bygga på nya

Figur 13. Tomtritningar över kvarteret Ormen och Glasbruket Större från 1670-talet har här lagts in på en karta från 1863 (SSA, Tryckta kartor, Holms tomtbok, Södra förstaden östra 1674). Till vänster syns Kvarteret Ormen och till höger kvarteret Glasbruket Större (då Ormen vid höga stigen) åtskilda av Maria Trappgränd. Kvarteren har förstärkta röda linjer.

Figur 14. Portalen i fastigheten Ormen 18 till vänster och i fastigheten Överkikaren 34 på Hornsgatan 4 till höger (Foto: SSM, E 26124 och E 26121).

våningar. I vilken mån övrig fasaddekor på figur 14 är av sten eller puts är inte känt, inte heller om dekoren var samtida med portalen eller från 1800-talet (då man ibland återskapade äldre dekorer). Även det mindre huset i öster har på bilden utanpåliggande ankarjärn till samma höjd, men ingen synlig sten- eller putsdekor. Ankarjärnen tyder på att båda husens fasader sannolikt klarade sig vid branden 1723.

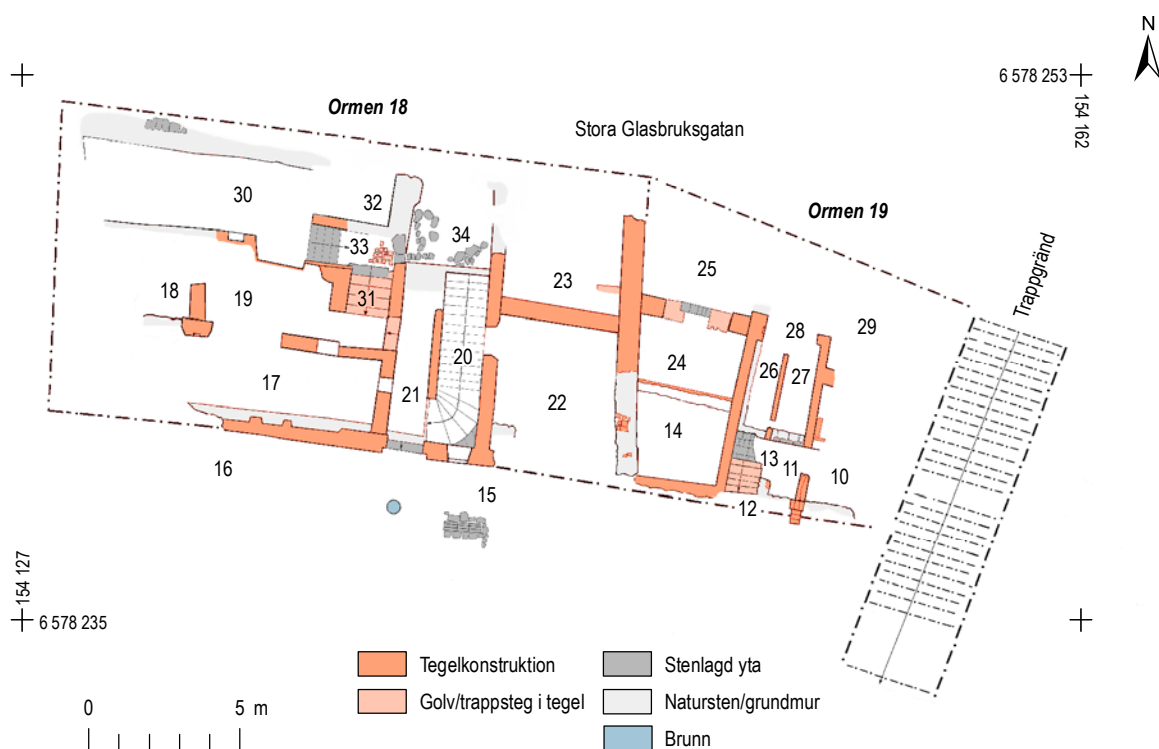
Det större huset (nr 18) har uppförts före det mindre (nr 19). Muren mellan de båda husen tillhörde nr 18, och är förbandsmurad med dess grundmur mot Glasbruksgatan. Man har använt sig av ett kalkbruk som innehåller gula och vita kalkklumpar, vilket skiljer det från bruket i det östra huset som endast innehåller vita kalkklumpar.

Ursprungliga våningar och planlösningar i Ormen 18 och 19

Det finns inget som tyder på att husen uppfördes innan 1600-talets mitt (inga murar av medeltida typ). Av fasaderna mot Stora Glasbruksgatan fanns inget bevarat i samband med vår undersökning, utan endast grundmurar i nivå med källargolven. Däremot fanns sockeln mot gården i söder bevarad inom Ormen 18. Tomterna var branta i nordsydlig riktning, men sluttade även i öst-västlig riktning, där Glasbruksgatan steg mot öster. Planlösningarna och våningarnas höjd har sannolikt inte förändrats

i någon större grad sedan uppförandet, eftersom de var så anpassade efter berget som bebyggelsen klättrade på.

I Ormen 18 dokumenterades tre nivåer av rum väster om trapploppet, och två nivåer öster om trapploppet, se figur 15. Höjdskillnaden mellan källargolven och gårdens marknivå var drygt 6 meter. Bottenvåningen låg en våning ner från gårdens nivå, vilket bör ha inneburit att rum 30–34 utgjorde källare som huvudsakligen låg under gatumark, med golvnivåer strax under + 6 meter över havet.

Figur 15. Planritning av fastigheten Ormen 18 till vänster och Ormen 19 i en bruten vinkel till höger, fram till trappgränden. De väggar och golv som var uppförda sekundärt är inte med på denna ritning. Skala 1:250.

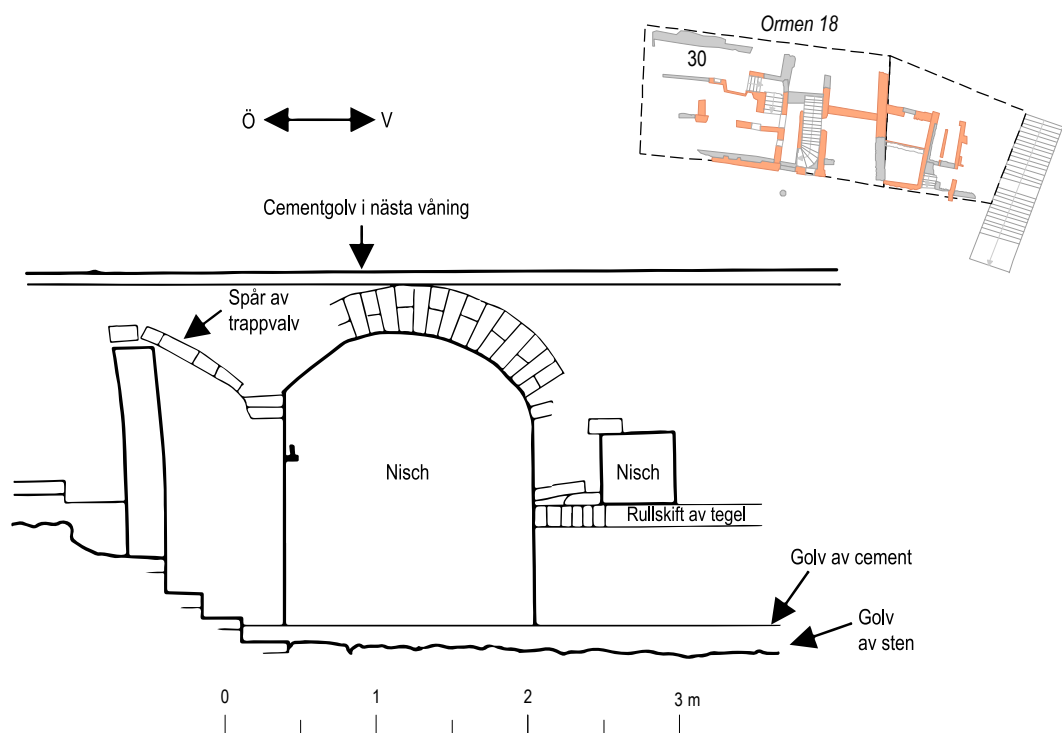
Figur 16. Ormen 18 sektion sett mot öster från rum 17, 19, 33, 32 samt gården 16. Skala 1:100.

Den stora trappans fot, vilket bör markera botten-våningens golvnivå, låg på ca +8,5 meter över havet. Trappan ledde upp till ett vilplan där det fanns en dörröppning mot gården och sannolikt en dörröppning till ett rum ovanför rum 17. I rummet fanns synliga spår efter bjälklag och fönsternischer. Rum 17–23 tillhörde bottenvåningens nivå räknat från Glasbruksgatan, men låg på olika höjder inom våningsplanet.

I trappan mellan bottenvåningen och våning 1 var trappstegen sekundära till omgivande murar, då de var murade med ett annat bruk. Det kan tyda på att huset ursprungligen uppfördes med trätrappor eller så har man murat om trappan vid något tillfälle. Trapploppet har legat rakt in från portalen vid gatan, medan några plana stenar i grundmuren längre västerut bör markera läget för den källartrappa som har funnits längst i väster. Om källaringången var ursprunglig eller senare upptagen är inte känt.

Figur 17. Översiktsbild över de tre lägsta våningarna i kvarteret Ormen 18. Längst ner syns källarvåningen med rum 30, 32 och 33 som ursprungligen var placerade längs med Stora Glasbruksgatan. På våningsplanet över dessa fanns rum 18–19 och det översta motsvarar rum 17. Foto från norr.

Figur 18. Sektionsritning av rum 30. Mot söder. Skala 1:50.

F:4256:3743:1

F:4211:3125:1

Figur 19. Från det östligaste rummet i bottenvåningen på Ormen 18 (rum 23) kommer två kakelfragment som kan härröra från när huset uppfördes av Olof Jonsson på 1650-talet. Det ena kaklet utgörs av ett svartglaserat friskakel med dekor av blad och druvor (F:4256:3743:1, en typ av kakel som var vanligt förekommande under 1600-talet). Det andra kaklet består av ett oglaserat fragment med växtmönster i relief (F:4211:3125:1). Oglaserade kakel är mindre vanliga men förekommer under 1600-talet. Ett exempel kommer från undersökningarna i kvarteret Kvasten på Norrmalm där en större del av ett liknande kakel hittades i lager daterade till cirka 1660–1720-tal (Carlsson m fl 2008:16, figur 12). Skala 1:1.

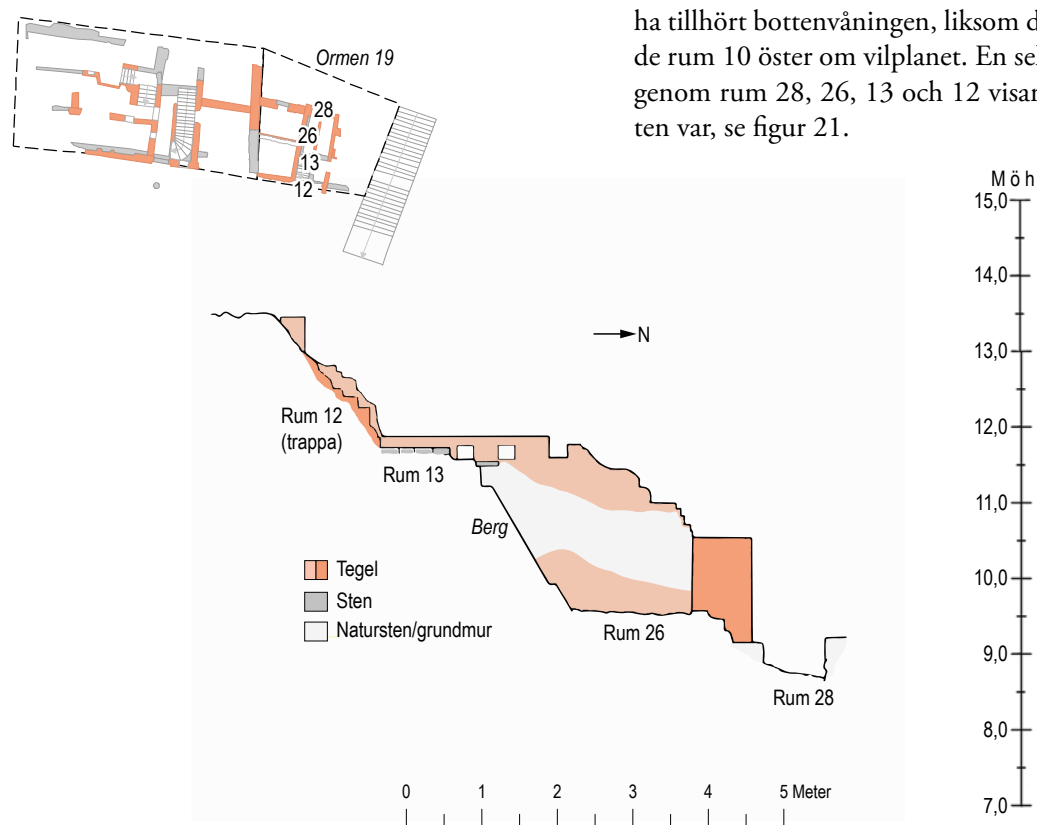

Figur 20. I samband med den förödande Katarinabranden 1723 så eldhärjades även delar av kvarteren Ormen och Glasbruket Större. I ett brandlager i bottenvåningen rum 23 (Ormen 18) hittades den här 13,2 centimeter långa tappkranen av kopparlegering (F:4150:2706:1). Datering 1720-tal. Skala 1:1.

De östra delarna av Ormen 19 var inte bevarade. Skriftliga källor anger att källarvåningen delvis låg ovan mark. Den bör ha utgjorts av rum 24, 25, 26, 28 och 29. Dessa rum var alla tillgängliga sinsemellan och golvnivåerna låg på drygt 9 meter över havet (se figur 15).

Ett trapplopp bör ha lett upp genom rum 27 till vilplanet i rum 13, och sedan fortsatt uppåt ovanför rum 26. Uppgifter från 1700-talet anger att trapporna var av trä. Från vilplanet, som förmodligen markerar bottenvåningens nivå, var gården tillgänglig via en trappa med sättsteg av tegel.

I rum 14 väster om trapploppet låg golvnivån på strax under + 12 meter över havet och rummet bör ha tillhört bottenvåningen, liksom det dåligt bevarade rum 10 öster om vilplanet. En sektion mot väster genom rum 28, 26, 13 och 12 visar hur brant tomten var, se figur 21.

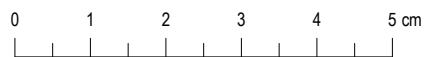
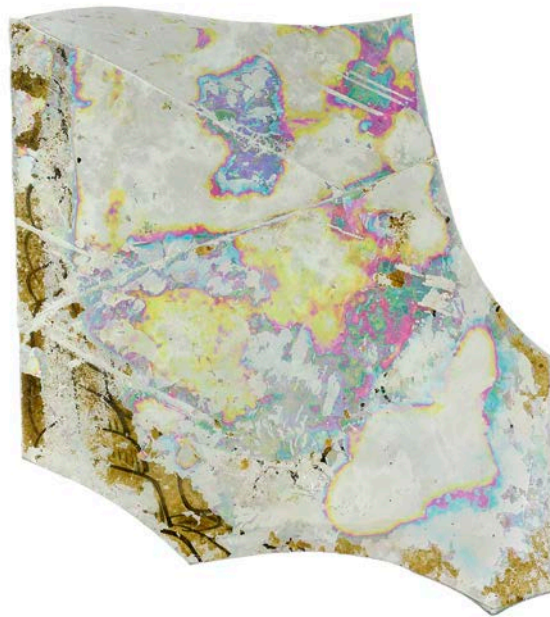

Figur 21. Ormen 19 sektion sett mot öster från rum 13 och 26 med flera. Mellan rum 26 och 28 har det funnits en dörr. Ovanför rum 26 syns utrag för bjälkar i bottenvåningens golvnivå. Skala 1:100.

Figur 22. Från 1670-talet kommer det här myntet som låg i ett sättsandslager (4221) till en trappkonstruktion av tegel i källarvåningen rum 28 i Ormen 19. Myntet har valören 1/6 öre och är slaget 1674 (F:4223:3390:1). Skala 1:1.

Figur 23. I ett brand- och raseringslager (4190) som tillkommit ganska snart efter att huset i Ormen 19 byggdes hittades bland annat de här skärvorna från ett målat fönster (F:4180:2707:1) som nu limmats ihop. Glaset som påträffades i rum 14 är förmodligen från ett kabinettfönster vilka förekom i burgna miljöer vid denna tid. Skala 1:1.

Figur 24. Tre fragment från kritpipsskaft med dekor som kallas fransk lilja påträffades i samma brand- och raseringslager som kabinettfönstret i figur 23. Dekoren är vanligt förekommande på holländska kritpipor tillverkade mellan cirka 1640–1660. Det som utmärker det här fyndet är att man har borrarat upp hål i ett av skaften och använt den som flöjt (F:4245:3687:12). Ett likadant fynd har tidigare gjorts i kvarteret Högern Större på Norrmalm där ett kritpipsskaft omgjort till flöjt hittades i en avfallsbinge från sent 1600-tal – tidigt 1700-tal (Århem 2008:36, figur 53). Skala 1:1.

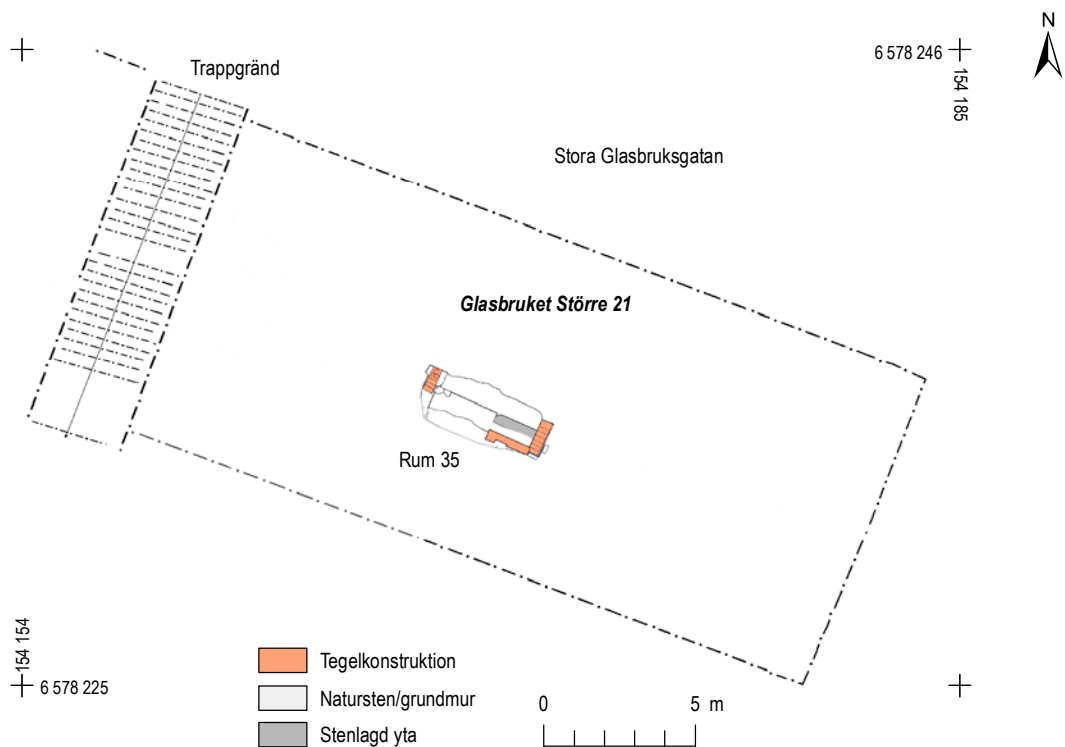

Figur 25. På bilden ses källarrummen 26–27 i Ormen 19. Liksom i flera av de andra källarrummen var golvytan minimerad på grund av berget som upptog en stor del av utrymmet. Dessa källare var dessutom mycket små och hade en bredd av 0,8 respektive 1 m. Foto från norr.

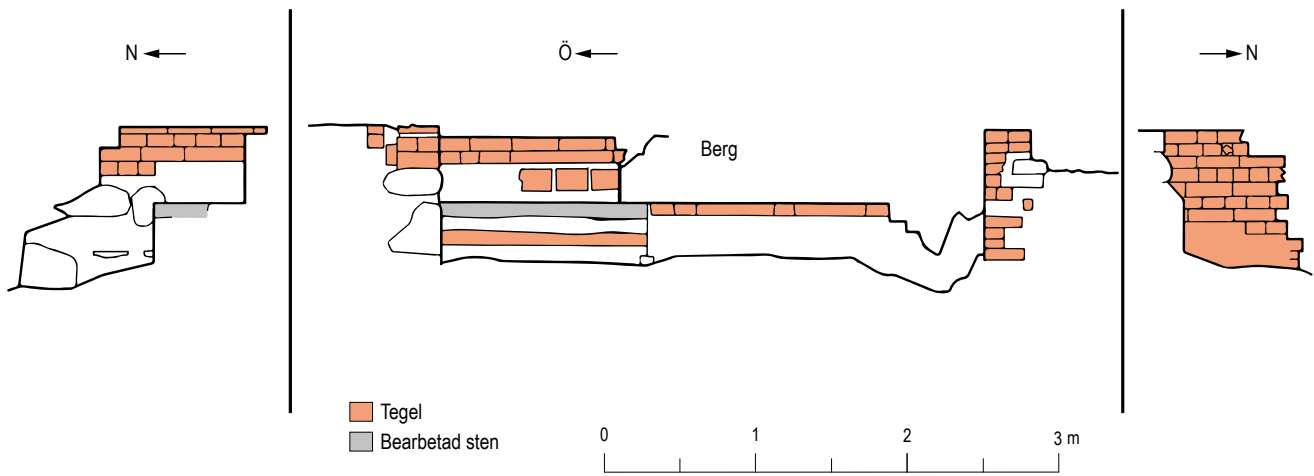
Fastigheterna Glasbruket Större 21 och 22

Byggnadslämningarna från Glasbruket större 21 och 22 var betydligt mindre omfattande än från kvarteret Ormen. Det som återstod av byggnaderna i Glasbruket större 21 och 22 var inte mer än en 25

meter lång och 2,5–3 meter bred remsa som löpte i kvarterets längdriktning. Sammanlagt dokumenterades 9 rum i byggnaderna. Av dessa var det endast ett rum (35) som härrörde från tiden innan Katarinabranden 1723.

Figur 26. Plan över rum 35 i Glasbruket Större 21 från tiden före Katarinabranden 1723. Punktstreckad linje visar det senare husets utbredning. Skala 1:250.

Figur 27. Rum 35 i Glasbruket Större 21 från före 1723. Sektioner mot öst, syd och väst. Skala 1:50.

Figur 28. Bilden visar de bevarade delarna av rum 35 i Glasbruket Större 21 som brandhärjades vid den stora Katarina-branden 1723. Notera hur rummet har anpassats efter berget som delvis bryter in i rummet. Foto från nordöst.

Fastighetsägare och boende i kvarteren Ormen och Glasbruket Större i fas 1 (1646–1723)

Att göra en fullständig förteckning över vilka som bodde och verkade i de undersökta delarna av kvarteren under denna tid är inte möjligt. Ibland är det svårt att avgöra om ägaren till en fastighet själv var bosatt där eller om den hyrdes ut till andra personer och i sådana fall vilka. Inte sällan tycks det ha varit en kombination där ägarna bodde i en del av fastigheten och hyrde ut andra delar. Ofta finns inga uppgifter om makarna och ännu mer sällan om barn och tjänstefolk. De personer vi möter som ägare till fastigheter eller boende i kvarteren vid denna tid berättar ändå en hel del om vilka sociala grupperingar som var verksamma i denna del av Södermalm vid kvarterens tillblivelse och första tid. Redan vid kvarterens uppförande under 1600-talet kan man

utläsa en social skiktning mellan kvarteren Ormen och Glasbruket Större. I kvarteret Ormen möter vi framgångsrika handelsmän ur samhällets övre skikt medan det tycks vara hantverkare och skeppare som slår sig ner i grannkvarteret Glasbruket Större.

Fastigheterna Ormen 18 och 19

Den del av kvarteret Ormen som påträffades vid undersökningen var den östligaste delen av kvarteret. De västra delarna närmast Götgatan hade redan innan gaturegleringarna utgjort tomtmark och var sedan 1640-talet bebyggda med stenhus.⁶ Bortsett från den besvärliga topografin var läget intill hamnen vid Stadsgården med tillgång till varumagasin attraktivt för handelsmännen. De personer som investerade i kvarteret Ormen var inte vilka som helst utan hörde till Stockholms ekonomiska, och i flera fall även sociala, övre skikt. Samtliga var förmögna och bedrev handel på ett eller annat sätt vid sidan av andra ämbeten. Den första tomten inom Ormen

År	Ormen 18	Ormen 19	Glasbruket Större 21	Glasbruket Större 22
1646	Handelsman Olof Jonsson	Handelsman Olof Jonsson		
1646	Rådman Carl Hansson			
1646	Direktör Skeppskompaniet Jacob Feif			
1646	Salthandlare Mårtensson			
1671	Handelsman Olof Trummel (Olof Jonssons och Karin Olofsdotter Getings svärson)			
1671	Karin Olofsdotter Geting (Handelsman Olof Jonssons änka)			
1671	Doktor Zippel	Doktor Zippel		
1671	Clas Bruns änka (Driver olaglig krog under Karin Olofsdotter Getings hus)			
1676	Handelsman Olof Trummel (Olof Jonssons och Karin Olofsdotter Getings svärson)		Jürgen Hans Möller /Jurgen Ganzmuller	Jacob Johnsson
1676	Karin Olofsdotter Geting			
1676	Rådman Erik Eriksson Torselius (Olof Jonssons och Karin Olofsdotter Getings svärson)			
1676	Häradshövding Carl Gustaf Gyllencreutz (Hyr av Karin Olofsdotter Geting)			
1676	Handelsman S. Dysing			
1687	Elisabeth. Rådman Erik Eriksson Torselius änka (Olof Jonssons och Karin Olofsdotter Getings dotter)	Elisabeth. Rådman Erik Eriksson Torselius änka (Olof Jonssons och Karin Olofsdotter Getings dotter)		
1715			Snickareälderman Jochim Rolof	Sjökapten Hogen
1716	Handelsman S. Dysing	Inspektör Eld		

Figur 29. Tabellen visar identifierade personer med anknytning till kvarteret Ormen och Glasbruket Större mellan 1646–1723. I många fall rör det sig om fastighetsägare som själva bodde här.

18 uppmättes 1646 och ägdes då av rådmannen och handelsmannen Carl Hansson. Om honom vet vi inte så mycket mer än att han var kämnär⁷ i Stockholm 1630 och att han utsågs till rådmän 1643. Han valdes även till herredagsman, vilket idag motsvarar riksdagsman, till riksdagen 1649. Carl Hansson dog 70 år gammal 1660 och begravdes i Storkyrkan.⁸ Tidiga ägare inom Ormen 18 var även en salthandlare Mårtensson, handelsmannen Olof Johansson och direktören för Skeppskompaniet Jacob F. Feif (ibland stavat Pfeif). Här nedan presenteras några av de personer som var intressenter i kvarteret Ormen under senare hälften av 1600-talet och det tidiga 1700-talet.

Figur 30. Det äldsta flasksigillet som hittades vid undersökningen är försett med släkten Adlerstens vapen (F:4000:1006:1). Sigillet har suttit på en flaska tillverkad vid Henrikstorps glasbruk som låg i östra Skåne. Glasbruket grundades av Jören Adlersten, senare landshövding i Blekinge, år 1693. Jören Adlersten avled 1713 och bruket drevs därefter av hans tre döttrar fram till 1762 då det lades ner. Flaskor försedda med släkten Adlerstens anses vara tillverkade under just Jören Adlerstens tid (se Georg Haggréns glasanalys, bilaga 1). Skala 1:1.

Handelsman Olof Jonsson (-1671) och hustrun Karin Olofsdotter Geting (-1687)

Handelsmannen Olof Jonsson och hans hustru Karin Olofsdotter Geting lät uppföra inte mindre än tre stenhus i kvarteret Ormen. Bland dem fanns huset med den vackra sandstenportalen där de låtit hugga in sina initialer tillsammans med årtalet 1656 i kartuschen ovanför porten, sannolikt året för husets uppförande.⁹ Delar av portalen togs till vara vid rivningen 1911 och de finns bevarade i Stockholms stadsmuseum samlingar.¹⁰ Jonsson får även ett fribrev till en tomt på lastplatsen på andra sidan Stora Glasbruksgatan 1657. Här uppförde han troligen ett magasin där han kunde förvara det salt som han handlade med, något som uppenbarligen var mycket lönsamt. Olof och Karin hade tillsammans sju döttrar och två söner. Olof Jonsson avled 1671 och efter det står hans änka Karin Olofsdotter Geting som ägare till fastigheterna. Här bodde hon åtminstone fram till 1676 tillsammans med bland andra ett par av sina döttrar och deras respektive mark Olof Trummel och Erik Eriksson Torselius, där Trummel bodde i det äldsta huset.¹¹ Handelsmannen Olof Trummel var liksom Jacob Feif av skotsk börd. Han hörde till släkten Turnbull från Roxburghshire där många medlemmar flyttade till Sverige och Finland under sent 1500-tal. Här omvandlades efternamnet till Trummel eller Trumbl som vid den här tiden betydde trumma i Sverige. År 1680 köpte han det stora örlogsfartyget *Abrahams Offrande* av kronan. Fartyget som byggts av stockholmaren och redaren Jacob Momma på ett varv i Slite på Gotland 1673 hade en besättning av 130–150 man och var bestyckat med 30–44 kanoner. Olof Trummel köpte fartyget för 7 875 daler vilket var en betydligt mindre summa än de 42 000 daler som kronan betalade för *Abrahams Offrande* år 1675.¹² Erik Eriksson Torselius var liksom Carl Hansson kämnär och rådmän i Stockholm. Han ska även ha medverkat vid häxprocesserna 1675–1676 som i hög grad återspeglade händelser som utspelade sig i Katarina församling ett stenkast från kvarteret Ormen.¹³ På 1670-talet fanns det även en krog i kvarteret som enligt uppgift ska ha skötts av änkan Clas Bruns piga och varit belägen under Karin Olofsdotter Getings hus.¹⁴

Direktör för Skeppskompaniet Jacob Feif (1590–1658)

Släkten Feif var som ovan nämnts bördig från Skottland och namnet förekommer bland Stockholms borgerskap från 1620-talet. 1625 gifte sig Feif med Catharina Olofsdotter som var dotter till borgmästaren i Stockholm Olof Andersson. Catharina Olofsdotter med vilken han fick sex barn avled 1644 och två år senare gifte Feif om sig med en annan borgmästardotter, Elsa Grundel. Äktenskapet blev emellertid inte långvarigt då Feif, som beskrivits som något kolerisk, 1648 tog ut skilsmässa från sin hustru med anledning av att hon endast sex månader efter vigseln fött ett barn som han inte ansåg var hans. En skandal som måste ha väckt en hel del uppståndelse.¹⁵ Feif var en betydande handelsman med kontakter i den yttersta makteliten, bland dem fanns till exempel rikskanslern Axel Oxenstierna. Vid riksdagen 1649 utsågs han till riksdagsman för Stockholm i borgarståndet. Feif var en av direktörerna för det år 1629 inrättade Skeppskompaniet. Skeppskompaniet var en sammanslutning på kungens initiativ där rikets städer åtog sig att bygga arton fartyg för att stärka Sveriges sjöförsvaret. Under fredstid skulle fartygen användas för handel men i händelse av krig skulle de användas av kronan som krigsfartyg. Om något av fartygen gick under i kronans tjänst så skulle kronan ersätta detta. Som en del i avtalet fick borgerskapet vissa privilegier, bland annat tillstånd att fritt hugga ekvirke på kronans skogar för skeppsbyggen med undantag för skogarna vid Mälaren.¹⁶ Feif var även en av arrendatorerna av utrikestullen. Efter sin första svärfars Olof Anderssons död år 1628 köpte Feif dennes malmgård som låg vid Södermalmstorg i nuvarande kvarteret Överkikaren. Han byggde ut malmgården 1635 och använde den som bryggeri och tituleras i källorna ibland som bryggerälderman. Med de kontakter han hade var bryggerinäringen sannolikt lönande. I Kammarrens protokoll från 1635 kan man läsa att han då skulle leverera 20 tunnor öl i veckan till slottet och från 1642 finns en annan uppgift om att han skulle leverera inte mindre än 3 000 tunnor med öl till slottet. 1647 sålde han dock malmgården tillsammans med bryggeriredskapen till Louis de Geer. Efter flera ägarbyten köptes fastigheterna på tomten av Pontus Fredrik de la Gardie 1670 som lät uppföra tidens ståtligaste palats på Södermalm. Det är inte troligt att Pfeif själv var boende i kvarteret Ormen utan endast investerade i tomten då han redan 1655 köper ett stenhus på Österlånggatan intill Järntorget.¹⁷

Häradshövding Carl Gustaf Gyllencreutz (1637–1720)

En annan prominent person som en tid bodde i kvarteret Ormen var Carl Gustaf Gyllencreutz som enligt mantalsregistret 1676 hyrde en våning av Karin Olofsdotter Geting.

CARL GUSTAF GYLLENCREUTZ
Målning (beskuren) av okänd konstnär,
Riddarhuset
Foto SPA

Figur 31. Häradshövdingen och lagmannen Carl Gustaf Gyllencreutz var en av de personer ur samhällets övre skikt som ett tag var boende i kvarteret Ormen (Dahlgren, Svenskt Biografiskt Lexikon 1967–1969, Band 17:549).

Carl Gustaf Gyllencreutz hade en mängd olika befattningar under sin livstid, bland annat var han häradshövding¹⁸ i Vallentuna, Seminghundra, Långhundra och Lyhundra hänader samt Värmdö skeppslag och lagman i Upplands lagsaga. Främst har han blivit ihågkommen som motståndare till Karl XI:s envælde och den påföljande reduktion som syftade till att minska adelns ägande och stärka statens inflytande. Gyllencreutz ägde själv flera gårdar i Uppland som drabbades av reduktionen. Enligt historieskrivningen ska Gyllencreutz ha lämnat in ett memorial med kritik av enväldet vid riksdagen 1682. Senare forskning har visat att det inte kan stämma och att det möjligen inte är skrivet förrän 1719 när enväldet upphävdes och frihetstiden inleddes. Stellan Dahlgren som skrivit Gyllencreutz

biografi i Svenskt biografiskt lexikon antyder till och med att det var Gyllencreutz själv som såg till att memorialet bands in i 1682 års riksdagshandlingar i efterhand. Likaså menar han att uppgifterna om Gyllencreutz påstådda medverkan till frihetstidens författning är mycket tveksam.¹⁹

Häradshövding och handelsmannen

Henrik Dysing (-1703)

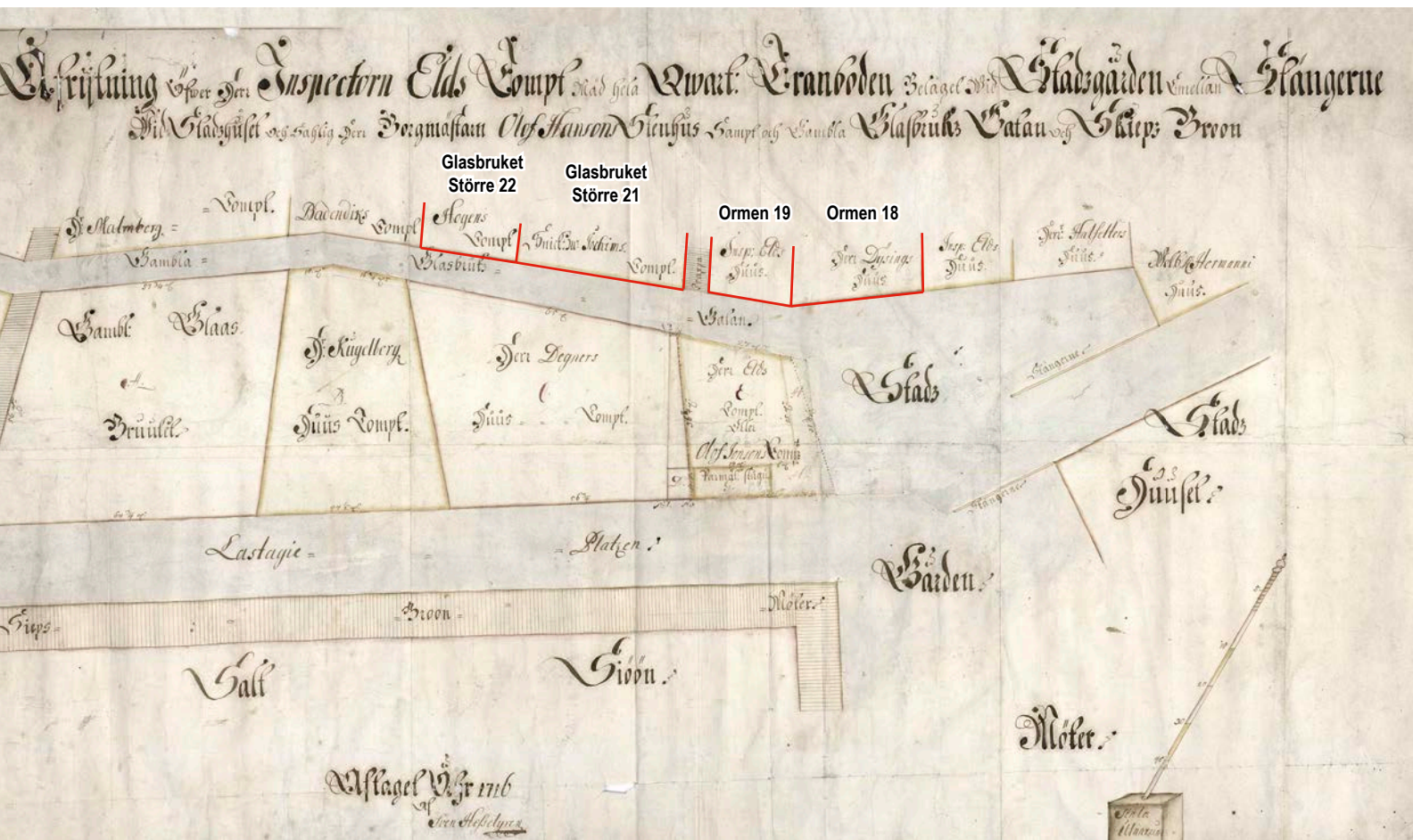
Karin Olofsdotter Geting, som avlider 1687 efter att ha bott i kvarteret Ormen i över 30 år, säljer fastigheten Ormen 18 till handelsmannen Dysing för 18 000 daler kopparmynt år 1676. På en tomtkarta från 1716 av Sven Hesselgren över bebyggelsen vid Glasbruksgatan och Stadsgården anges fastigheten Ormen 18 tillhöra direktör Dysing (se figur 32). Det är oklart om det är Henrik Dysing eller hans far handelsmannen Anders Dysing som först förvärvade huset. Anders Dysing ägde flera egendomar i Stockholm, bland annat vid Stadsgården. Utöver ett stenhus i Bollhusgränd, en gård på Ladugårdslandet och en trädgård vid Hornsgatan så ska han ha ägt ett stenhus med lastageplats på Stadsgården. Anders Dysing avlider 1703 och när Ormen 18 såldes i mars 1724 är det sonen häradshövding Henrik Dysing

som säljer fastigheten. Familjen Dysing måste ha gjort avtryck i området för när greve Freidrich Gyllenborg förvärvade Ormen 18 och 19 år 1746 kallades Ormen 18 fortfarande för "Dysingska huset".²⁰

Vi kan med andra ord se att de tidigaste aktörerna som förvärfvar tomter i kvarteret Ormen och där uppför stenhus är mycket välbärgade handelsmän. Flera av de boende har därtill framstående samhällsuppdrag som exempelvis kämnärer och riksdagsmän.

Nils Eld som var ägare till fastigheten Ormen 19 hade en tomt som stod öde och avbränd 1730, möjligen samma "avbrända tomt i början av Glasbruksgatan" som han 1732 sålde till Jean Hindrik Lefebure.²¹ På 1760-talet brandförsäkrade Lefebure ett magasinshus med fastighetsbeteckningen Ormen 20 vid Stadsgården.²² Tomten försäkrades även 1774, men försvinner sedan från kvarteret Ormen för att dyka upp under fastighetsbeteckningen Tranbodarne 2, det vill säga den västra av tomterna inom kvarteret Tranbodarne. Även denna tomt ägdes av Eld innan branden 1723 (se figur 32).

Figur 32. En ritning från 1716 visar bebyggelsen kring Gamla Glasbruksgatan, som den då benämndes. I kvarteret Ormen tillhörde det större huset nr 18 direktör Dysing, och det mindre huset nr 19 inspektör Eld. I kvarteret Glasbruket Större (Ormen vid höga stigen) tillhörde det västra huset vid trappgränden nr 21 snickarmästaren Jochim Rolof och det östra huset nr 22 sjökaptanen Hogen. Observera att norr är nedåt i bild (SSA: Stadsingenjörskontorets församlingsritningar, KAT 37-38). Bilden är beskuren.

Fastigheterna Glasbruket Större 21 och 22

Vad gäller ägarna till fastigheterna i kvarteret Glasbruket Större under 1600-talet så har vi inte så mycket mer uppgifter än namnen på några av dem. Men under tidigt 1700-tal finner vi snickaråldermannen Jochim Rolof i Glasbruket Större 21 och sjökaptenen Hogen i Glasbruket Större 22, säkerligen etablerade borgare men inte på samma sociala nivå som dem i kvarteret Ormen. Möjligen är de första byggnaderna som uppförs här av trä och inte stenhus vilket kan vara en indikation på det rör sig om en enklare bebyggelse.

Noter

- 1 För en fullständig redovisning av den makrobotaniska analysen se bilaga 7 av Stefan Gustafsson.
- 2 Bilaga 10. Osteologisk sammanställning av Agneta Flod & Tove Björk.
- 3 Se Carlsson, Michel & Svensson, Kenneth 2019.
- 4 Bergman, Anna 2015:7.
- 5 SSM Inv.nr 7:1–32.
- 6 Råberg, Marianne m fl. 1972:10f.
- 7 Kämnrar var en ämbetsman i en lägre domstol som ursprungligen hade till uppgifta att redovisa, uppbära och övervaka stadens inkomster. Enligt en stadga som upprättades 1619 skulle de även utkräva böter och ta upp alla mindre saker till förhör och även döma i enklare mål.
- 8 Elgenstierna, Gustaf 1925–1936.
- 9 Bergman, Anna 2015:5.
- 10 Digitala stadsmuseet. SSM Inv. nr: 587930.
- 11 Råberg, Marianne, bilaga 8.
- 12 <http://www.tjelvar.se/marinen/m28.htm>.
- 13 Råberg, Marianne, bilaga 8.
- 14 Bolin 1940:130. Förmodligen är det i samma lokal som vi finner en lönnkrog år 1726, se fas 2.
- 15 Svenskt Biografiskt Lexikon. Feif(f), släkt. 1956. Band 15:507, Hildebrand, Bengt. Munthe, Arne 1959:136.
- 16 Nordisk familjebok 1917, Uggleupplagan. 25. s. 968.
- 17 Svenskt Biografiskt Lexikon. Feif(f), släkt. 1956. Band 15:507, Hildebrand, Bengt. Brynja, Elisabeth & Nelson, Per 1985:73ff.
- 18 Häradshövding var titeln på ordföranden i en häradsrätt i ett härad på landsbygden och motsvarade borgmästarens roll i rådhusrätten i en stad.
- 19 Svenskt Biografiskt Lexikon. Carl Gustaf Gyllencreutz. 1967–1969. Band 17:549, Dahlgren, Stellan.
- 20 <https://forum.rotter.se/index.php?topic=69666.0> läst 2019-07-08.
- 21 SSA, Fastighetsregister 1675–1875.
- 22 BrK 1762:2363.

Fas 2, 1724–1780. Bland segelmakare, snickare och blockmakare i kvarteren Ormen och Glasbruket Större

Fastigheterna Ormen 18 och 19

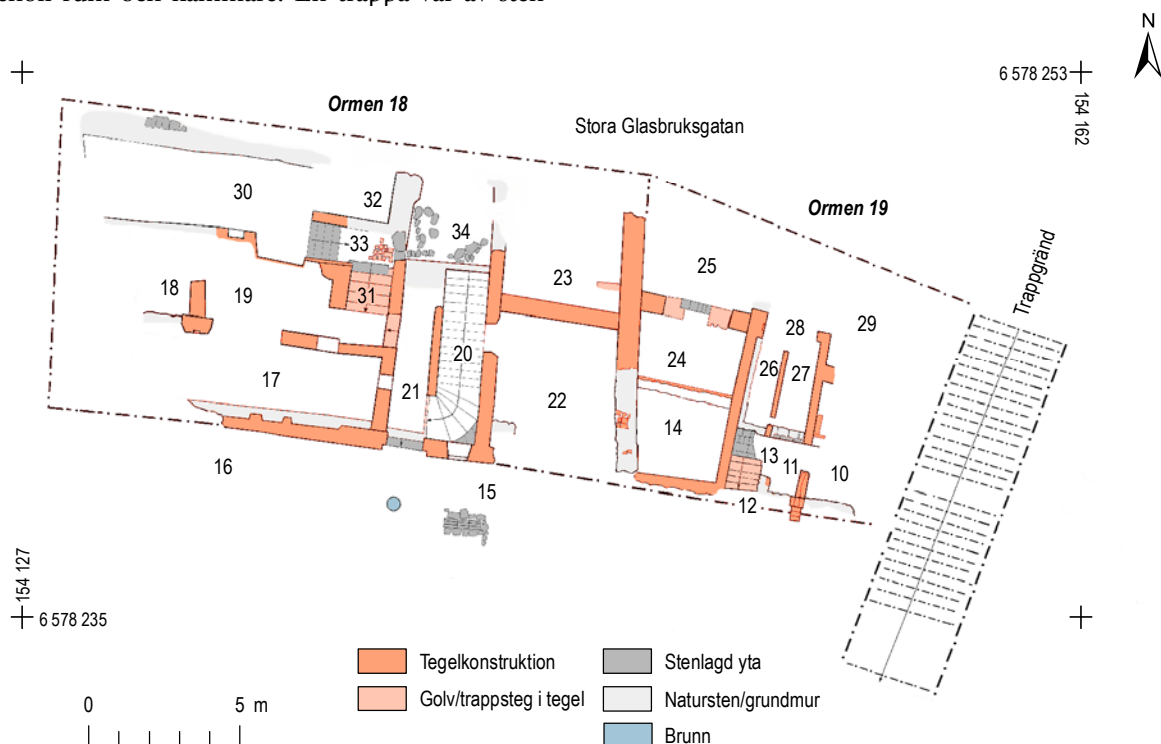
Som omtalats i föregående kapitel så inträffade en stor brand i Katarina församling den 1 maj 1723. En ritning i stadsarkivet visar brandens utbredning. De aktuella kvarteren Ormen och Glasbruket Större tillhörde de som påverkades, se figur 6.

De två östra fastigheterna i kvarteret Ormen köptes 1746 av greve Friedrich Gyllenberg på stadsauktion. I samband med köpet kallades det stora huset för "Dysingska huset". Båda husen brandförsäkrades för första gången 1751 av Gyllenberg. Av brandförsäkringshandlingarna framgår det att fastigheten Ormen 18 var fyra våningar högt och nederst bestod av två stora och två små välvda källare samt ytterligare en källare åt gården och en med bjälkar under trappan. Bottenvåningen innehöll en bod och en stor segelsömmarverkstad, medan våningarna ovanför innehöll rum och kammare. En trappa var av sten

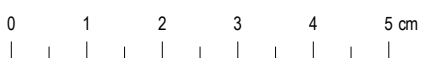
men vidare till de övre våningarna var trapporna av trä. På gården och vid Mariagränden fanns det träbebyggelse i form av bodar och stall.

I brandförsäkringshandlingarna kan vi vidare utläsa att fastigheten Ormen 19 var tre våningar hög och nederst hade tre bjälkkällare. Bottenvåningen innehöll två rum och en bjälkkällare, och de två övre våningarna vardera fem rum. Trapporna var av trä och gårdsbebyggelsen utgjordes av träbodar.¹

De båda fastigheterna inköptes 1755 av segelmakare Friedrich Stangenberg som påbörjade en ombyggnad av båda husen. När han förnyade brandförsäkringen 1758 angav han att fastigheten nummer 18 hade "på bästa sätt blivit reparerat". All gårdsbebyggelse av trä hade rivits och en nybyggnad av sten hade uppförts. Nr 19 hade också reparerats och två vedbodar av sten hade uppförts på gården.

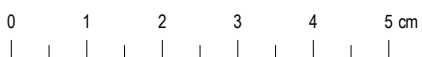
Figur 33. Planritning av fastigheterna Ormen 18 och 19. Ingen nybyggnad har skett mellan fas 1 och fas 2. Skala 1:250.

Figur 34. Fragment av mineralvattenflaska av stengods funnen i rum 34 i Ormen 18 (F:4155:286:1). Flaskan har en stämpel med texten BITTER WASSER – FÜRSTLICH LOBKOWITZ SAIDSCHITZER och var importerad från den tyska staden Saidschitz, nuvarande Zaječice u Bečova i Böhmen, Tjeckien. Mineralvattenkällorna som innehöll magnesiumsulfat (bitterwasser) upptäcktes 1717 och blev snart en stor inkomstkälla. Mineralvattnet dracks i hälsobringande syfte och ansågs bland annat vara bra för aptiten, mot fetma, magsår, gallbesvär, åderförkalkning och hudsjukdomar (Heege 2009:72, Abb. 84). Flaskan från Ormen 18 kan dateras till omkring 1780. Skala 1:1.

Figur 35. Vid mitten av 1700-talet introducerades en ny typ av keramik från Staffordshire i England. Det handlade om vit formpressad mönstrad stengodskeramik som snabbt vann stor popularitet även i Sverige. Skärvorna från kvarteret Ormen påträffades i rivningsmassor men kan dateras till cirka 1740–1765 (F:4000:1006:8). Skala 1:1.

Figur 36. Vinglas på fot och ben var vid mitten av 1600-talet det allmänt använda vinglaset bland förmämare klasser ute i Europa (Hermelin & Welander 1980:191). Från perioden 1724–1780 (fas 2) kommer de första fynden av vinglas av denna typ från kvarteren Ormen och Glasbruket Större. Sammanlagt hittades fragment från fyra olika vinglas i fas 2 (F:4188:2815:1–2, F:4235:3425:1, F:4254:3606:1). På bilden ser vi foten till ett vinglas (F:4235:3425:1) från rum 5 i Glasbruket Större 21. Skala 1:1.

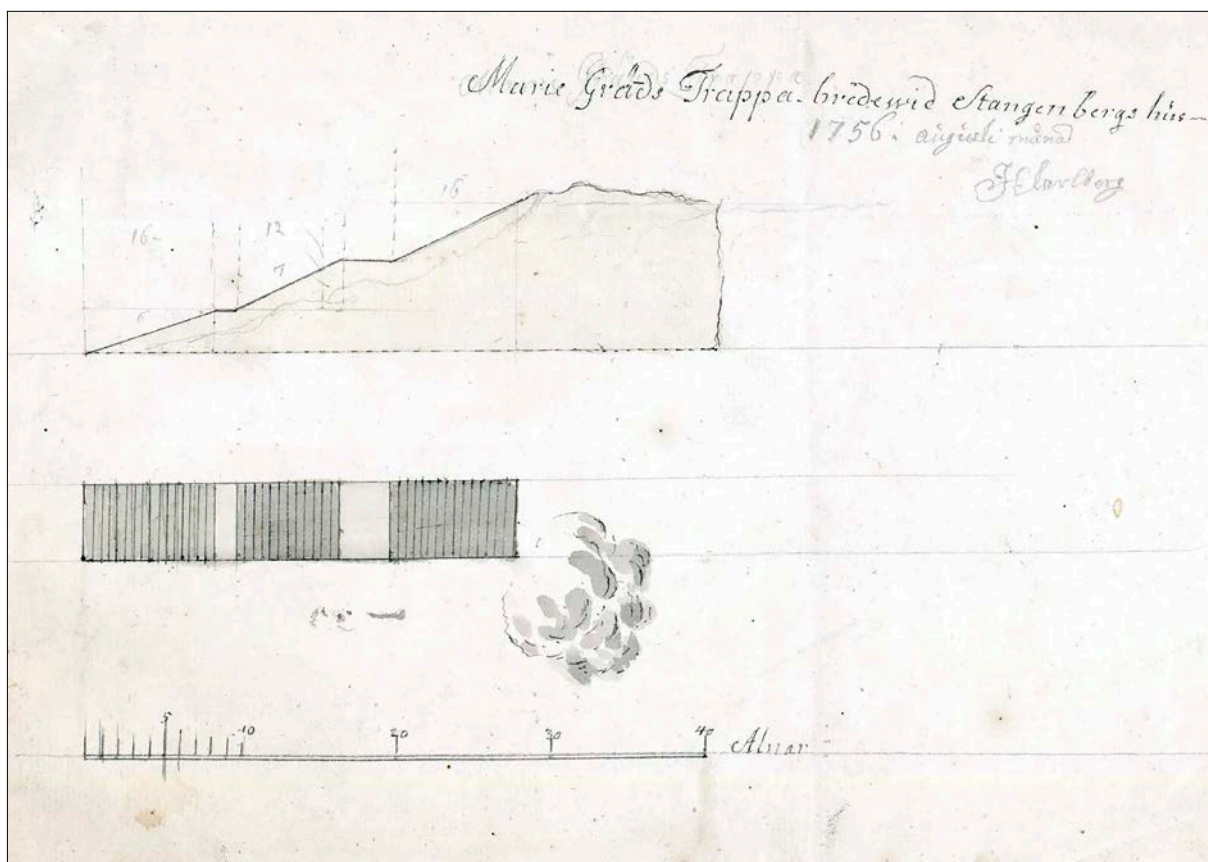
Beskrivningarna är nu mer utförliga än tidigare, och i nr 18 omnämns nu även en liten kammare innanför segelmakarverkstaden och på den nedre gården en brandmur mot öster samt en stentrappa till den övre gården. Om de funnits redan tidigare framgår inte, men två små nyuppförda bodar av sten intill brandmuren bör ha varit nyuppförda. Dessutom sträckte sig en nybyggnad av sten över båda gårdarna fram till Mariagränden söder om fastigheten. Den innehöll på den nedre gården en vedbod och på den övre gården fyra hönshus, eller små bodar. Ett av gårdshusen intill Mariagränden innehöll tre brädlagda vindar avsedda för segel. Inom Ormen 19 hade en av de tre bjällkällarna välvt, och på gården hade två nya vedbodar av sten uppförts. Exakt var vedbodarna låg framgår inte.²

Vi kan i mantalslängden från 1760 se att Segelmakaren vid Kungliga Amiralitetet Fredrik Stangenberg själv bodde i sin fastighet med hustru, två söner, fyra döttrar, skepparänkan madame Brita Stangenberg

med en dotter och system jungfrun Ursilla Stangenberg, som "bebodde eget hus" samt en gesäll, en lär-gosse och två pigor.

Fastigheten Glasbruket Större 21 och 22

Den östra tomten i kvarteret Glasbruket Större 21 eller Ormen vid höga stigen som kvarteret då benämndes, tillhörde år 1730 den avlidne sjökaptanen Hogens arvingar, med anteckningen "står öde". Det är troligt att det var en följd av branden 1723. Den västra tomten i samma kvarter, närmast trappgränden, ägdes av snickareäldermannen Jochim Rolof och hans hustru Dorothea Weigang. Tomten tycks då inte ha stått öde. Först två ägare senare, år 1761, angavs det att läderhandlaren Olof Ekman köpte detta "avbrända stenhus och tomt" av hökaren Johan Askebom och hans hustru Anna.³ Det tycks emellertid ha rört sig om en ny brand som härjat tidigare samma år. Ett rum i denna fastighet hade fyllts igen

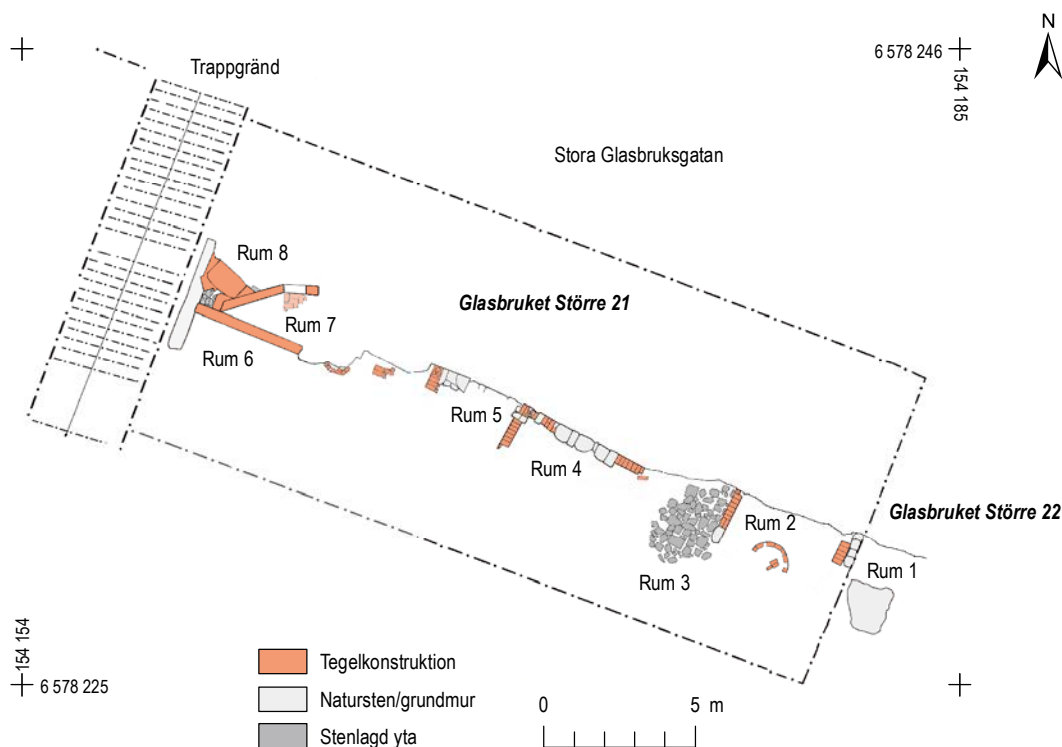
Figur 37. Den lilla gränden som åtskilde kvarteren Ormen och Glasbruket Större ses här på en uppmätning i plan och profil från augusti 1756.

efter en brand, och en ny planlösning hade införts, men detta skedde troligen redan efter branden 1723. Delar av rummets väggar mot öster, väster och söder var bevarade, se figur 26–27. Att väggarna var av tegel kan tala för att rummet låg inom ett stenhus.

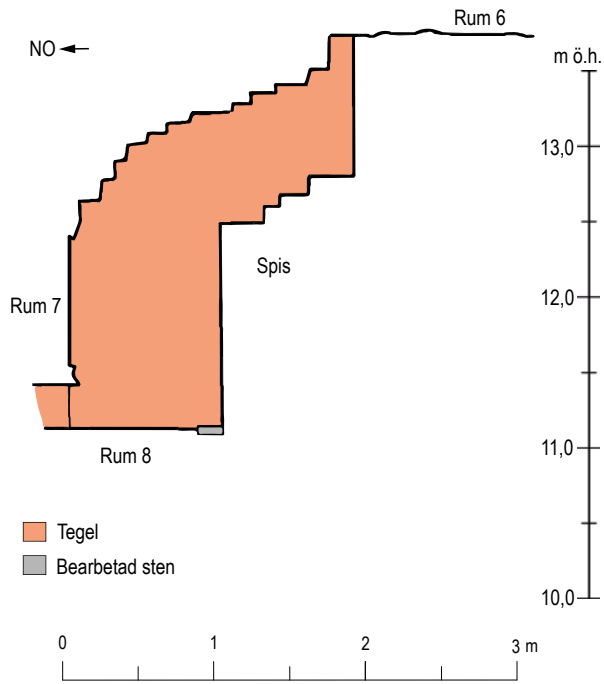
År 1745 köpte snickaren Simon Österman fastigheten från guldsmedsmästaren Fredrich Henrich Klink och hans hustru Christina Adolph. Enligt mantalslängden 1760 hyrde snickaren Simon Mattson Österman ut fastigheten till bland andra kofferdiskepparen (skeppare på handelsfartyg) Anders Östman och hans son, som drev krogen 609 (ej krogens namn utan nummer). Här bodde även snickarmästaren Mattias Rundström med hustru och två döttrar samt sju gesäller och en ”flicka”. År 1761 köpte läderhandlaren Olof Ekman fastigheten, som då angavs bestå av ett avbränt stenhus och tomt. Den första brandförsäkringen tecknades samma år. Då var byggnaden under uppbyggnad ”efter branden som timade den 1 april innevarande år”.⁴ Uppbyggnaden var färdig 1762. Handlingarna visar att huset nederst bestod av en källarvåning med en bjälkkälla-

re, ett vedrum med panelat tak och ett kontor (kontor=litet förrådsrum⁵). Bottenvåningen innehöll en stor sal, en kammare, ett kök och en bagarstuga. Även ”upp åt gårdsrummet” fanns det en välvd källare och tre bjälkkällare, och ovanför bestod andra och tredje våningen av vardera två salar, fyra kammare och tre kök. Vinden var inredd med 8 rum.⁶

Av gathuset inom Glasbruket Större 21 var endast en mindre del av en yttermur bevarad på tomtens nordvästra del, en naturstensmur mot trappgränden (se figur 38). De rum som undersöktes låg annars i husets mitt, och tillhörde två olika våningar. I den nedre våningen dokumenterades ett rum (rum 8) med en stor spis och en mindre skrubb (rum 7). Golvnivåerna låg på drygt 11 meter över havet (se figur 39). Rummen låg i hörnet vid Trappgränden, med yttermur mot gränden. Senare beskrivningar (från 1800-talet) omnämner den nedersta, västra delen av huset som en souterrängbotten. Övriga lämningar (rum 2–6) innehöll rester av golv och murar, på nivån ca +14 meter över havet. Dessa rum bör ha räknats till bottenvåningen.

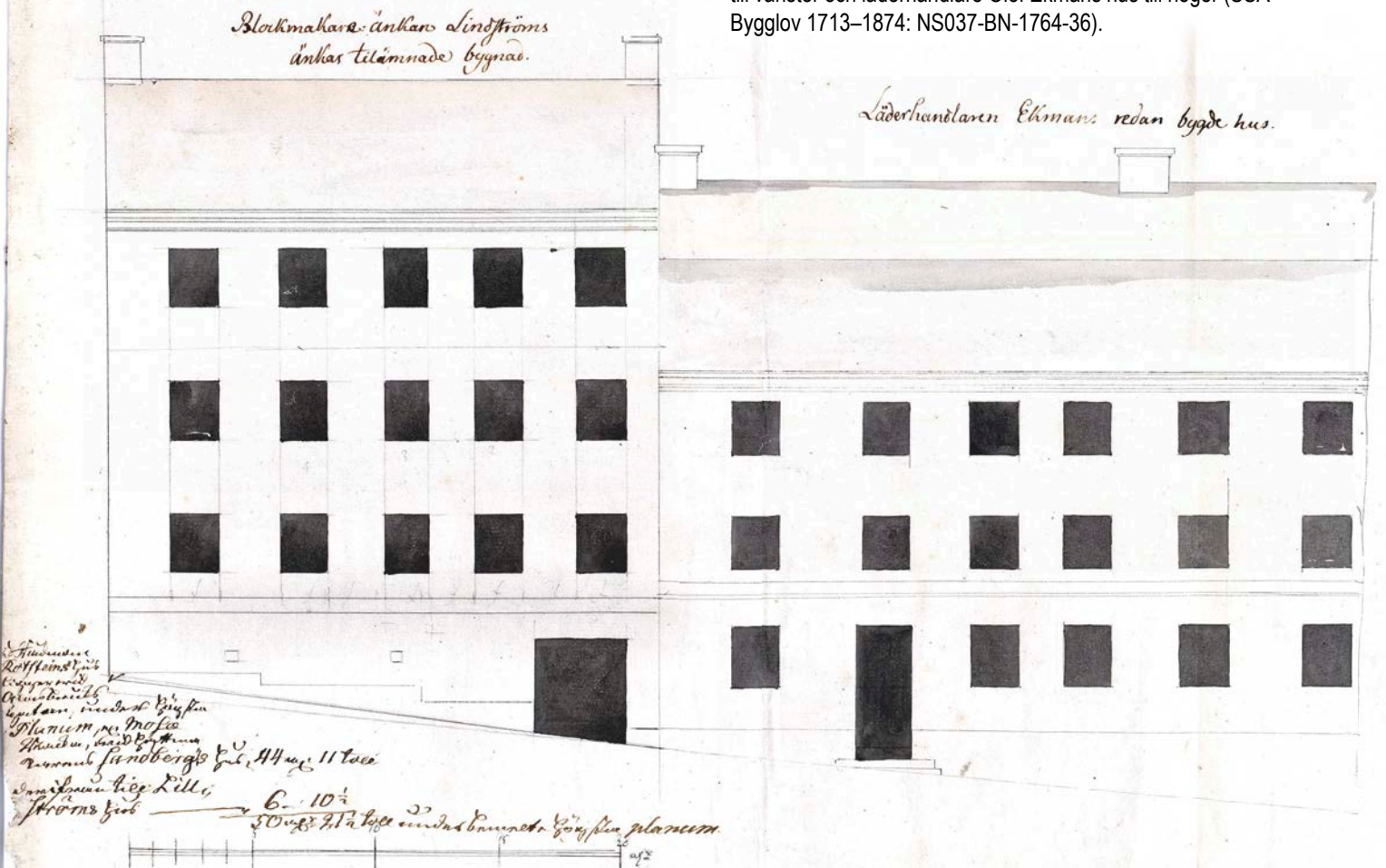
Figur 38. Planritning av huset Glasbruket Större nr 21 (och 22) efter 1761. Skala 1:250.

Figur 39. Sektion av rum 8 i Glasbruket Större 21. Skala 1:50.

Hogens fastighet, Glasbruket Större 22, övertogs av staden år 1731, trots protest från Greta Hogen (förmodligen änkan). Därefter är ägarlängden okänd fram till 1741 då fastigheten köptes av blockmakaren Johan Lillström. Han tecknade den första brandförsäkringen för fastigheten 1749. I beskrivningen framgår det att huvudbyggnaden var av sten, med en källarvåning, en övre våning samt vind.⁷ En ny försäkring tecknades 1766 av änkan Anna Lillström. Hon hade då byggt på gathuset och rivit gårdsbebyggelsen som var av trä och istället uppfört en stenbyggnad. Beskrivningen är mer utförlig än tidigare, de tre källarna angavs vara välvda och "utsprängda ur berget". Båda våningarna ovanför samt vinden var inredda med fyra rum per våning.⁸ Anna Lillström lämnade in en ansökan om ombyggnad 1764, där gathusets fasad mot Stora Glasbruksgatan avbildas tillsammans med läderhandlaren Olof Ekmans "redan byggda hus" intill Glasbruket Större 21 (se figur 40).⁹ Vid den arkeologiska undersökningen påträffades endast en mycket liten del av ett rum eller en gård inom Glasbruket Större 22. Fastigheten beskrivs därför inte på samma detaljnivå som övriga fastigheter i rapporten.

Figur 40. Byggnadsritning från 1764 som visar Glasbruket Större 22 och 21 med blockmakaränkan Anna Lillströms hus till vänster och läderhandlaren Olof Ekmans hus till höger (SSA Bygglov 1713-1874: NS037-BN-1764-36).

Kakel från fas 2 (1724–1780)

Från att i början varit förbehållet ett övre samhällsskikt började kakelugnar under 1700-talet även att sprida sig ner till de lägre samhällsklasserna. I kvarteret Ormen installerades säkert kakelugnar redan när byggnaderna restes av förmögna handelsmän vid mitten av 1600-talet. Hur förhållandena var i kvarteret Glasbruket Större som verkar ha varit bebyggt med enklare byggnader vid denna tid är mer osäkert. Genom brandförsäkringsprotokoll så vet vi att det år 1768 fanns två gröna och vita kakelugnar samt elva gröna i byggnaderna i Glasbruket Större 21 som då ägdes av kungliga sekreteraren Emanuel Deutsch. Merparten av det kakel som påträffades vid undersökningen framkom i lager från raseringen av byggnaderna 1911. Det beror säkert på att många

av kakelugnarna som installerades under 1700-talet och det tidiga 1800-talet fortfarande var i bruk fram till att byggnaderna revs. I detta sammanhang ska man också nämna möjligheten att äldre kakelugnar kan ha flyttats från andra fastigheter vilket är något som förekom. Ett par kakelugnar plockades ner och räddades till eftervärlden vid rivningen av kvarteret Ormen 1911–1912 och finns idag i Stadsmuseets samlingar.¹⁰ Ingen av ugnarna är komplett och värt att notera är att speciellt den ena kakelugnen kompletterats med kakel från andra ugnar. Kakelugnarna är vita med målad blå dekor och har daterats till senare hälften av 1700-talet. Förmodligen installerades kakelugnarna på 1750-talet i samband med att segelmakaren Fredrik Stangenberg lät bygga om fastigheterna Ormen 18 och 19 som han förvärvade 1755.

Figur 41. Vid rivningen av fastigheterna Ormen 18 och 19 år 1911 tillvaratogs dessa båda kakelugnar från 1700-talets andra hälft, sannolikt installerade av segelmakaren Fredrik Stangenberg vid renovering av fastigheten på 1750-talet (SSM 32 0, SSM 34 0).

Figur 42. Motstående sida: ett urval av blåmålat kakel (ett brunt) som påträffades vid undersökningen med dateringar från omkring 1740 fram till cirka 1800. Skala 1:1.

F:4000:768:2

F:4000:1007:10

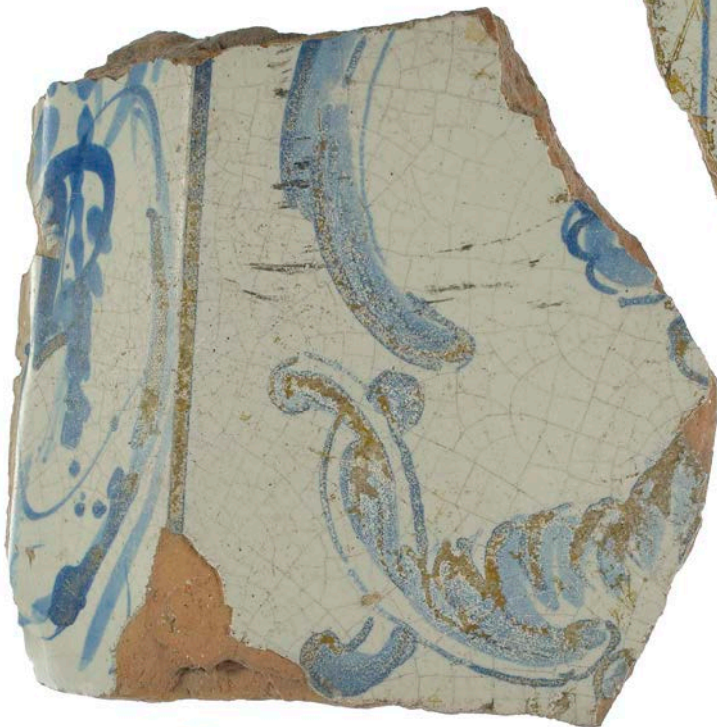
F:4000:614:6

F:4000:101:10

F:4000:1774:8

F:4000:614:4

F:4000:614:5

F:4150:2658:3

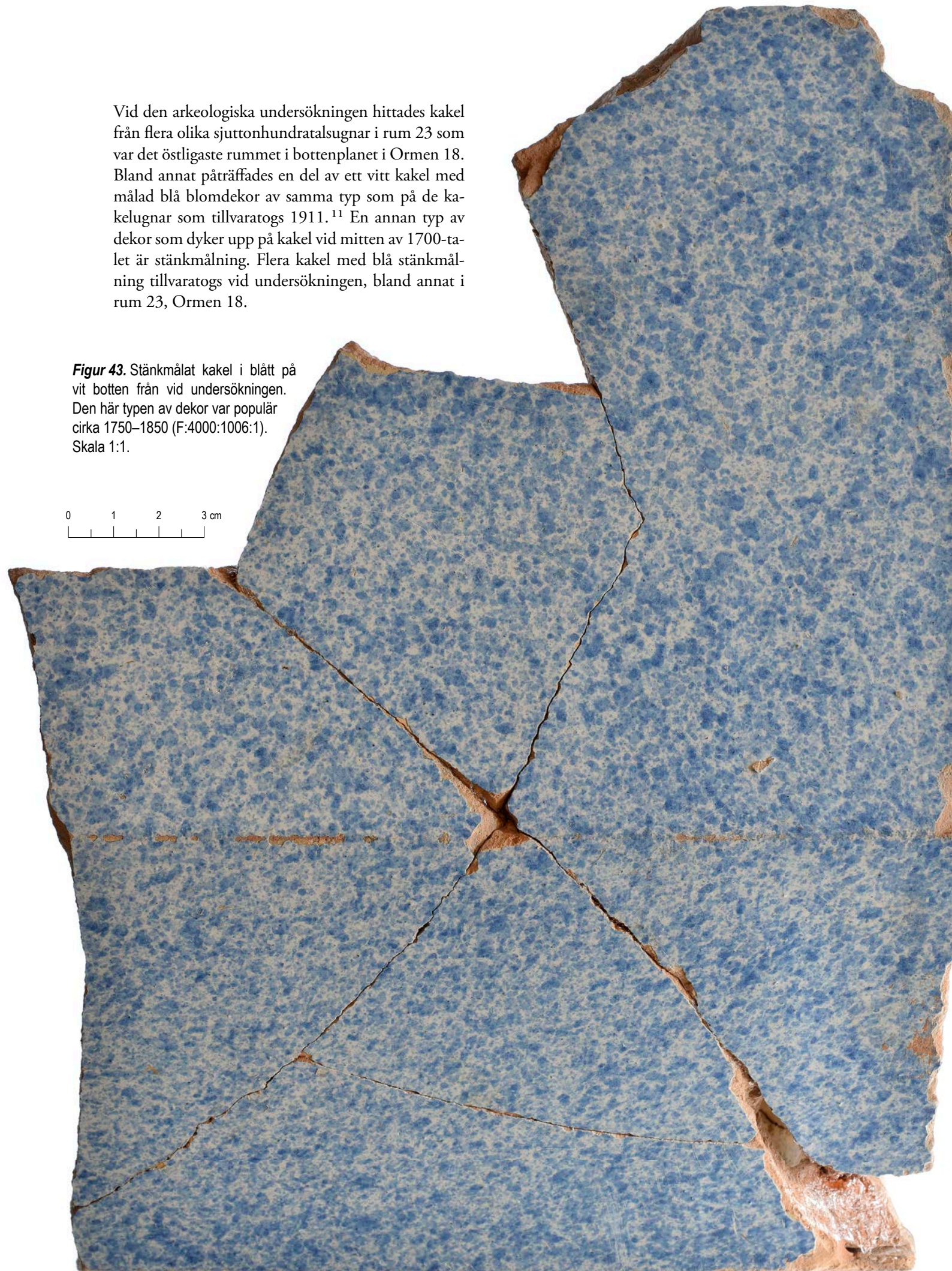
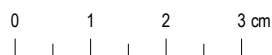

F:4000:1007:7

Vid den arkeologiska undersökningen hittades kakel från flera olika sjuttonhundratalsugnar i rum 23 som var det östligaste rummet i bottenplanet i Ormen 18. Bland annat påträffades en del av ett vitt kakel med målad blå blomdekor av samma typ som på de kakelugnar som tillvaratogs 1911.¹¹ En annan typ av dekor som dyker upp på kakel vid mitten av 1700-talet är stänkmålning. Flera kakel med blå stänkmålning tillvaratogs vid undersökningen, bland annat i rum 23, Ormen 18.

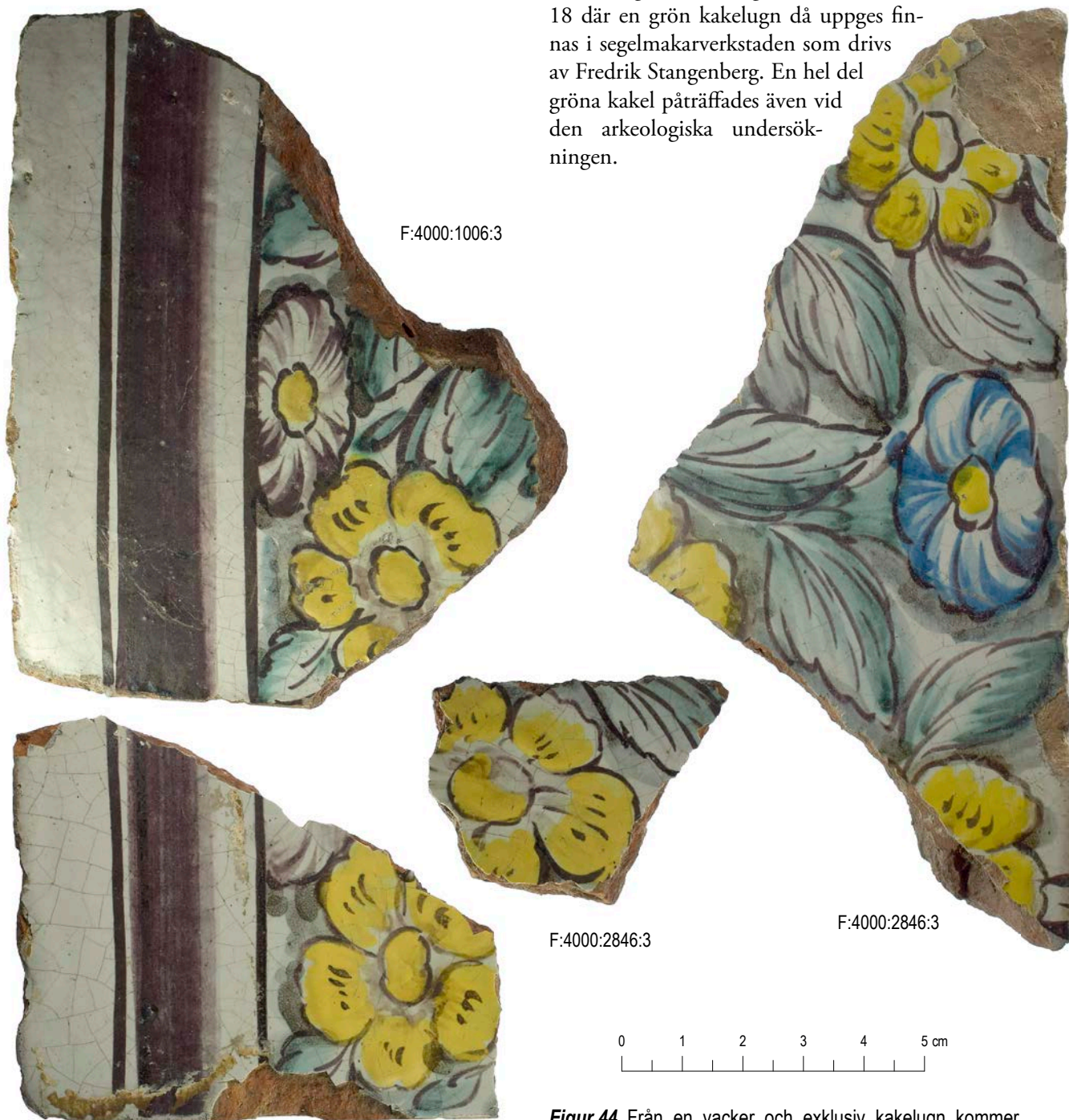
Figur 43. Stänkmålat kakel i blått på vit botten från vid undersökningen. Den här typen av dekor var populär cirka 1750–1850 (F:4000:1006:1). Skala 1:1.

0 1 2 3 cm

Till de riktigt exklusiva kakelugnarna hör fragmenten från kakel målade i starkeldsfärgerna grönt, gult, brunt och blått med blommotiv. Fragmenten kommer troligen från en och samma kakelugn och kan mycket väl ha stått i segelmakaren Fredrik Stangenbergs fastighet i Ormen 18 där en del av kaklen hittades.¹²

För de som hade råd med kakelugnar under 1700-talet, vilket inte var gemene man, så tycks kakelugnar med släta grönglaserade kakel varit en standardugn och är den typ av kakel som oftast påträffas i 1700-tals kontexter. Det är med säkerhet den typen av kakelugn som noteras i brandförsäkringen för Glasbruket Större 21 från år 1768 då fastigheten ska ha haft elva gröna kakelugnar och år 1788 i Ormen 18 där en grön kakelugn då uppges finnas i segelmakarverkstaden som drivs av Fredrik Stangenberg. En hel del gröna kakel påträffades även vid den arkeologiska undersökningen.

Figur 44. Från en vacker och exklusiv kakelugn kommer dessa fragment med växtmotiv målade i starkeldsfärger. Kakelugnar av denna typ tillverkades huvudsakligen mellan cirka 1740–1790. Skala 1:1.

Figur 45. Ett intakt exemplar av slätt grönglaserat kakel från fas 3 (1781–1850) (F:4019:609:1). Kaklet som mäter 17 x 20 centimeter hittades i rum 7 som ingick i fastigheten Glasbruket Större 21 och kan mycket väl komma från en av de gröna kakelugnar som nämns i en värdering av fastigheten från rådhusrätten 1768. Skala 1:2.

Utan att dra för stora växlar på ett fyndmaterial som till stora delar kommer från raseringsmassor är tendensen ändå så att i de fall där förekomsten av kakel som kan knytas till mer påkostade kakelugnar påträffats så är det i förbindelse till Ormen 18 och 19. De enklare grönglaserade kaklen påträffas däremot

i anslutning Glasbruket Större 21. Detta kan tolkas som att det finns en social och ekonomisk skiktning mellan de bägge kvarteren vilket även kan utläsas ur ägarlängder och mantalsregister vilket redovisas senare i detta kapitel.

Fastighetsägare och boende i kvarteren Ormen och Glasbruket Större i fas 2 (1724–1780)

Fastigheterna Ormen 18 och 19

Under 1700-talet kan man se en gradvis förskjutning av ägare och boende i kvarteret Ormen där de förmögna handelsmännen med kopplingar till magasinerna vid hamnen på Stadsgården successivt lämnar kvarteret som med något enstaka undantag, tas över av segelmakare. Ormen 18 och 19 köps år 1730 av segelmakaren Jacob Pettersson Degenaar. Jacob Pettersson Degenaar tycks inte ha varit särskilt lyckosam i sina affärer och 1741 så övertar handelsmannen Jean Bedoire d. y. delar av fastigheten som fodringar för obetalade lån som Degenaar tagit av Bedoire. Några år tidigare, 1732, hade Bedoires nära släkting handelsmannen Johan Henrik Lefebure (*Jean Henri le Febure*) köpt upp grannfastigheten Ormen 19 som då fortfarande uppgavs vara avbränd efter Katarinabranden 1723 och till vilken Degenaar också var skuldsatt.¹³

Jacob Pettersson Degenaar (1692–1766), segelmakare och pirat

Den kanske mest fantasieggande personen som varit bosatt i kvarteret Ormen var segelmakaren och piraten Jacob Pettersson Degenaar vars liv är som hämtat ur en äventyrsroman.

Degenaar föddes omkring 1 maj 1692 som det tredje av fem barn till Pieter Dirckz och Katarina Degenaar. Släkten var av holländskt ursprung och hade varit segelmakare i flera generationer. Fadern Pieter Dirckz Degenaar var en välbärgad borgare och bland annat leverantör av segel till flottan. Han ägde en fastighet i kvarteret Glasbruket Större vid Stadsgården på norra sidan av Glasbruksgatan och det var där som Jacob Pettersson Degenaar växte upp. Omkring år 1715 gifte han sig med Anna Maria Losch som var dotter till bryggaren Hartvig Losch. Hon dog emellertid redan 1721 och året efter gifte han om sig med sin avlidna hustrus halvsystem Margareta Losch. Samma år som hans första hustru Anna Maria dog avled även hans far. Efter faderns död togs segelmakarverkstaden över av Degenaares äldre bror som avlider 1727. Efter broderns död ville han först genom bordsrätt (förköpsrätt genom släktskap) lösa in familjefastigheten men avstod och förvärvade is-

tället fastigheterna Ormen 18–19 som låg ett stenkast från familjens fastighet.

Liksom sin far var Jacob Pettersson Degenaar kunglig segelmakare och hade inrättat en segelmakarverkstad i kvarteret Ormen. Trots det prestigefyllda uppdraget så var han uppenbarligen en dålig affärsman och under 1730-talet så tar han det ena lånet efter det andra av Jean Bedoire och Johan Henrik Lefebure mot inteckningar i fastigheten. Lånen lyckas han inte återbetala och 1741 så säljer Bedoire de delar av fastigheten som Degenaar intecknat för lånen.

Degenaar deltog vid belägringen av Danzig (Gdansk) 1733–1734 som var en del av ett tronföljdskrig i Polen som bröt ut efter den polske kungen Artur II:s död 1732. Sverige deltog inte i kriget men stödde exkungen Stanislaw I Leszcynski med tvåhundra frivilliga svenska officerare som bland annat ställde upp vid försvaret av Danzig mot ryska styrkor. Där, vid drygt fyrtio års ålder, tycks Degenaares äventyrliga sida ha visat sig då det finns uppgifter om att han under belägringen åtog sig flera mer eller mindre djärva uppdrag. I samband med belägringen blir han åtalad för att ha spritt ett (nedlåtande) uttalande som kung Stanislaw skall ha fällt om sin polske generaladjutants uppförande vid belägringen av Weichelmundes skans. Rättegången hölls i Stockholm i Södra förstads källningsrätt (nuvarande Stadsmuseets lokaler) men Degenaar lyckades rymma och fly utomlands. Han återvände dock efter löfte om fri lejd och dömdes till åtta dagars fängelse och offentlig avbön.

Sedan Sverige gått i krig mot Ryssland 1741 så tog sekreta utskottet initiativet till ett kaparreglemente där man utsträckt kaperirättigheterna mot skepp som bedrev handel med Ryssland väldigt långt. Detta var ett företag som lockade Degenaar. Med ekonomiskt bistånd från flera förmögna personer utrustade han ett skepp för att kapa fartyg på Östersjön. Företaget blev emellertid resultatlöst och ledde istället till en förlust på 28 000 daler kopparmynt (cirka 1,3 miljoner kronor i dagens penningvärde) för Degenaar. Året efter gav sig han återigen ut på Östersjön för att kapa fartyg med samma negativa resultat som föregående år. Denna gång blev förlusten drygt 15 000 daler kopparmynt (knapp 800 000 kronor). Sommaren 1743 prövade han återigen lyckan och lyckades nu kapa ett fartyg. Men

amiralitetsöverrätten bestämde att fartyget skulle frigges och dömde Degenaar att betala ett skadestånd på 6 000 daler kopparmynt. Men hans motgångar slutade inte där. 1744 förlorade han ett av sina egna fartyg vid Bornholm och blev slutligen själv kapad och förd till Sankt Petersburg. Fullständigt ruinerad var Degenaar tvungen att gå i konkurs samma år med en nettoskuld på 30 000 daler kopparmynt.

Driven av förtvivlan eller fortsatt äventyrlusta, eller kanske en kombination av bådadera, så skulle Degenaar än en gång ge sig in i piratverksamheten. Vid den här tiden pågick ett krig mellan Frankrike och England vilket fick Degenaar att ta kontakt med franska ambassaden i Stockholm och där erbjuda sina tjänster. Trots att det nu var förbjudet för svenska undersåtar att syssla med kaperi lyckades han få ett kaparbrev utfärdat av fransmännen för att kapa engelska fartyg under fransk flagg. Eftersom det han nu gav sig in på var förbjudet så utrustade han ett fartyg och värvade sin besättning i hemlighet. Den 17 maj 1745 seglade han sedan ut på Östersjön. Med sig ombord hade han sin nittonårige son Klas. Utanför Danzig kapade han två engelska fartyg och gjorde om det ena till kaparfartyg. Efter det vände han hemåt och seglade till Sandhamn med sina erövrade fartyg dit han kom 12 juni 1745. Tre dagar senare ankom två engelska fartyg från Stockholm till Sandhamns tullhus. Efter att ha misslyckats med att få engelsmännen att frivilligt överlämna sina fartyg tog Degenaar till vapen och kapade även dessa fartyg. Sedan tog han samtliga fyra båtar och seglade iväg. Detta skapade stort rabalder i Stockholm. Redan dagen efter händelsen lämnade den engelska ministern i Stockholm in en anmälan till hovkanslern greve Piper. Saken togs genast upp i rådet som insåg att händelsen allvarligt kunde skada Sveriges handel och skickade därför ut örlogsfartyg för att jaga Degenaar på Östersjön. Samtidigt fördes diplomatiska förhandlingar med den engelske och franske ministern för att försöka lugna ner situationen. Jagad som han var överlämnade Degenaar tre skepp i Pillau (nuvarande Baltijsk i Kaliningrad) men blev sedan själv plundrad och övergiven av sin egen besättning. Degenaar insåg att allt var över och överlämnade sig till högvakten i Stralsund. Där arresterades han tillsammans med sonen Klas och sändes till Stockholm.

Medan rättegången i amiralitetsunderrätten i Stockholm pågick lyckades Degenaar än en gång med

konststycket att fly, denna gång till Frankrike. Även vid detta tillfälle lyckades han förhandla till sig fri lejd och återvände till Stockholm där rättegången återupptogs. Under tiden som rättegången pågick föddes hertig Karl (Karl XIII) den 26 september 1748 och som en gest från kungen friades han från vidare åtal. Lika lyckosam var inte sonen Klas som 1746 dömdes till ett års fängelse på vatten och bröd på Kalmar fästning. Efter en vädjan från Klas mor Margareta Losch omvandlades straffet till fyra års landsflykt. 1750 så ansökte Degenaar om att få återvända till Stralsund för att ta hand om vad som kunde finnas kvar efter hans kaparfartyg Chatelet. Väl där kunde han konstatera att det mesta hade försvunnit. Återigen var han ruinerad och begärde då *"till min och de minas räddning ur yttersta elände någon annan kunglig nåd och hjälp till ersättning av vad jag mist i nåder bliva befodrad"*. Räddningen skulle bli ett lotteri som han fick tillstånd att anordna i juni 1752. Det visade sig emellertid att Degenaar inte hade möjligheter att använda lotteritillståndet själv varför han förgäves försökte sälja det vidare. Några år senare, 1755, sökte han återigen ekonomisk hjälp, då var Degenaar sextiotre år gammal. Här skulle man tro att historien tog slut men enligt historiska källor så kan han vara den person som 1758 omtalas i samband med äventyrliga sjöfärder i samband med pommerska kriget (1757–1762).

Vi vet att Degenaar ägde fastigheter i kvarteret Ormen från 1726 fram till 1741. Var han var bosatt efter detta vet vi inte, kanske bodde han kvar som hyresgäst i kvarteret tills han slutligen avled vid 74 års ålder. Bouppteckningen efter honom visar att han då var utfattig.¹⁴

Jean Bedoire d. y. (1683–1753) och

Johan Henrik (Jean Henri) Lefebure (1708–1767)

Jean Bedoire d. y. och Johan Henrik Lefebure var båda från familjer av fransk härkomst och nära släkt med varandra då Lefebure var gift med Bedoires dotter Charlotta. Som handelsmän tillhörde de den så kallade Skeppsbroadeln och var under sin tid bland de förmögaste familjerna i Stockholm. Jean Bedoire d. y. grundlade en stor del av sin förmögenhet på handel med vin och salt och ägde stora saltmagasin på Stadsgården. Han investerade endast en mindre del av sin förmögenhet i produktiva företag utan bedrev utlåningsverksamhet till företag och privatpersoner som ett slags privat bankrörelse. Bedoire anses

vara den borgare i Stockholm som under 1700-talet förskaffade sig den största förmögenheten. Vid sin död år 1753 hade han utomstående fodringar på inte mindre än 4 089 990 daler kopparmynt varav en del visade sig vara osäkra fodringar.¹⁵ Den förmögenhet som i bouppteckningen betecknades som säker uppgick till 3 424 788 daler kopparmynt vilket i dagens penningvärde motsvarar närmare 157 miljoner kronor.¹⁶ Enbart saltbodarna på Stadsgården värderades till motsvarande 2 miljoner kronor (42 000 daler kopparmynt).¹⁷

Johan Henrik Lefebures far dog 1714 då han endast var 6 år gammal. Som förmyndare fick Johan Henrik sin blivande svärfar Jean Bedoire d. y. och handlaren Isaac Toutin. Till skillnad från Bedoire så ägnade sig Lefebure åt omfattande industriell verksamhet vid sidan av handeln. Till dessa hörde ett sockerbruk på Stora Nygatan i Stockholm (tillsammans med bland annat Bedoire). I Norrköping förvärvade han det gamla mässings bruket där han inrättade ett konstgjuteri som bland annat tillverkade fingerborgar, något som dittills inte producerats i Sverige. Lefebure var även direktör för Ostindiska kompaniet och delägare i det så kallade Canariska kompaniet som bedrev handel med Madeira och Kanarieöarna. Han var vidare en av de fem största järnexportörerna vid mitten av 1700-talet samt bedrev en omfattande rederirörelse. Slutet på hans karriär blev dock allt annat än glamoröst. Lefebure var delägare i det år 1747 startade Växelkontoret. På uppdrag av riksdagen var Växelkontorets uppgift att hålla växelkursen nere och det styrdes av flera framstående handelsmän med goda handelsförbindelser utomlands. Inledningsvis fungerade verksamheten bra men från mitten av 1750-talet ökade växelkursen drastiskt. Efter att Mössorna kommit till makten påbörjades en rättslig process mot de inblandade i Växelkontoret. Dessa anklagades för att på olika sätt själva ha skott sig ekonomiskt på Växelkontoret affärer. Tillsammans med tre andra framstående handlare ur Skeppsbroadeln, Gustaf Kierman, Claes Grill och Johan Abraham Grill, dömdes Lefebure att betala 6 miljoner daler silvermynt i böter vilket var en svindlande summa. Dessutom dömdes Lefebure till en månads fängelse på vatten och bröd, näringsförbud samt förbud att vistas i Stockholm eller på annan ort där riksdag hölls. Efter förlikningar efterskänktes Lefebures fängelsestraff och vid 1769–1770 års riksdag fastställdes slutligen ersättningsbeloppet till 1,6 miljoner daler

silvermynt. Men då hade Lefebure redan avlidit som en bruten man två år tidigare.¹⁸

Figur 46. Johan Henrik Lefebure (1708–1767) tillhörde Skeppsbroadeln och ägde Fastigheten Ormen 19 en period på 1730-talet (Forsstrand 1916:86ff, Svenskt Biografiskt Lexikon. 1977–1979, Band 22:420).

Både Bedoire och Lefebure hörde till gräddan av den förmögna Skeppsbroadeln och deras intressen i kvarteret Ormen var rent affärsmässiga, själva var de aldrig bosatta där. Lefebure köpte upp den eldhärjade fastigheten Ormen 19 år 1732 och Bedoire löste in delar av Ormen 18 på grund av obetalade lån 1741.

I mitten av 1750-talet så köps fastigheterna Ormen 18 och 19 återigen av segelmakare då Martin Stangenberg köper fastigheterna. Här kommer familjen Stangenberg sedan att bedriva segelmakerverkstad i åtminstone drygt sjuttio år (1755–1828).

Mantalslängden 1760

Ovan har vi sett närmare på vilka som ägde de aktuella fastigheterna under fas 2 (1724–1780) och då kunnat se att några av stadens rikaste köpmän ägde delar av kvarteret Ormen under 1730-talet men själva inte bodde där. Genom mantalslängden från år 1760 får vi dock en inblick i vilka som verkligen

bodde och levde i de berörda delarna av kvarteren Ormen och Glasbruket Större under senare delen av fas 2. År 1760 så fanns det femton hushåll med sammanlagt 41 boende inom Fastigheterna Ormen 18 och 19 som då ägdes av segelmakaren Fredrik Stangenberg.

Det största hushållet var inte oväntat Stangenbergs eget som då utgjordes av Fredrik Stangenberg 49 år och hans tio år yngre hustru. Paret hade sex barn i åldrarna 1 till 13 år. Tillsammans med dem bodde även Fredriks svägerska, skepparänkan Brita Stangenberg och hennes 21-åriga dotter. Till hushållet hörde även segelmakargesällen Christoph Wegner 22 år och lärgossen Petter Stenberg 19 år samt två pigor 23 och 28 år gamla. Fredriks syster Ursilla Stangenberg uppges bo i ett eget hus intill. Flera av hyresgästerna i fastigheterna skulle förmodligen kunna betecknas som medelklass med titlar som kaptenslöjtnanten vid Kungl. Amiraliteten, bokhållare uti Politie collegium och registratorn uti Kungliga Justitierevisionen. I kvarteret hyrde även två ryska köpmän in sig, Gerasim Papphof och Wasely Wolskoy som säkerligen bedrev sin verksamhet vid Ryssbodarna som var ryssarnas egna handelsplats i Stockholm och låg ett stenkast från kvarteret. I mantalslängden finns även några änkor som man kan misstänka hade det sämre ställt. De två yngsta änkorna är endast drygt trettio år gamla och tjänar sitt uppehälle tvätterskor. Här fanns även järnbärränkan Christina Biörk 61 år och löjtnantsänkan Anna Delin 70 år. Båda uppges få föda av sina barn.

Fastigheterna Glasbruket Större 21 och 22

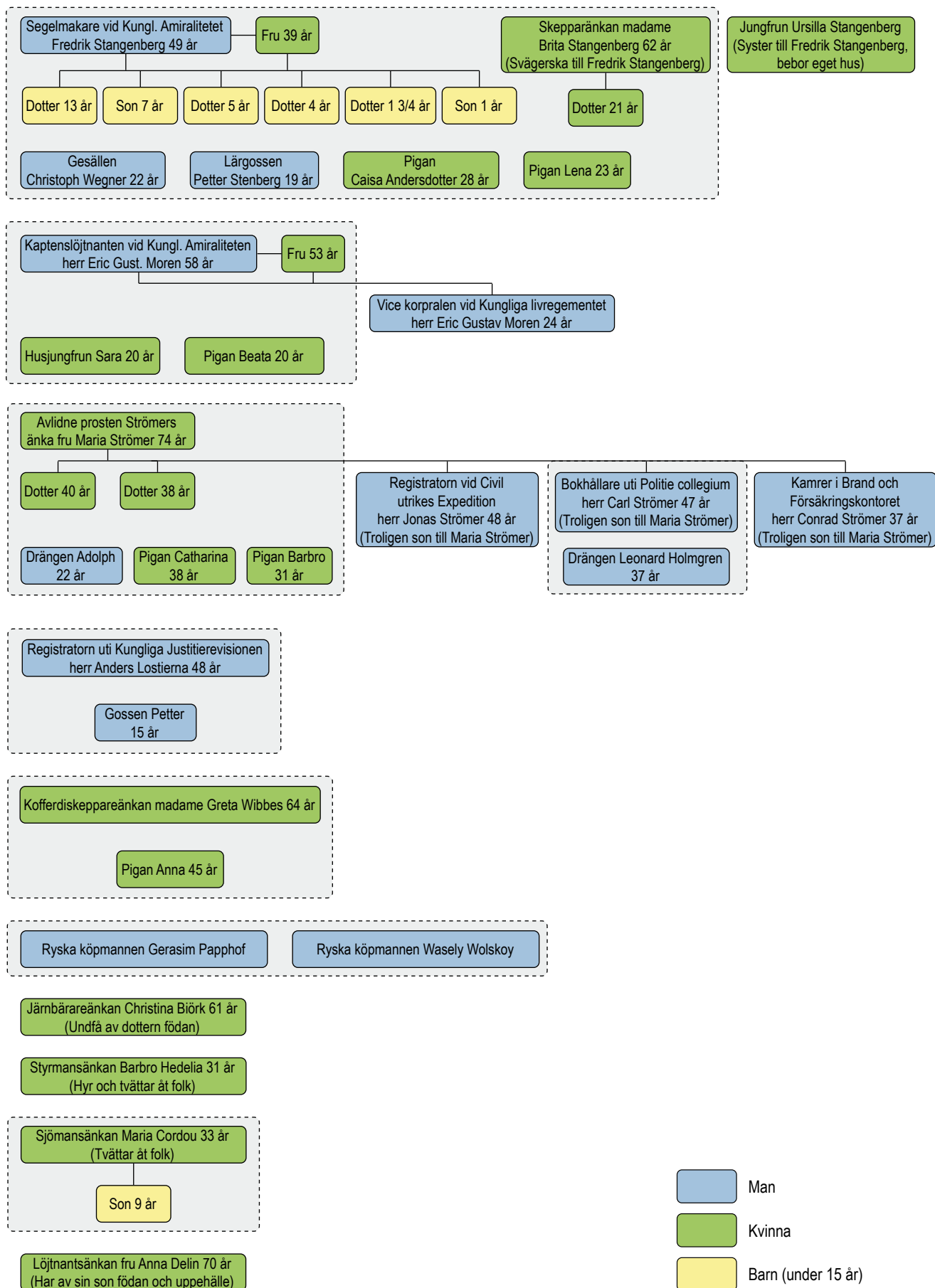
Liksom i kvarteret Ormen så är det tydligt i Glasbruket Större 21 och 22 att det är vissa yrkeskategorier som verkar inom fastigheterna under längre tid. I fastigheten Glasbruket Större 21 så är snickaräldermannen Jochim Rolof aktiv från åtminstone 1715, kanske även tidigare. 1745 köps fastigheten av snickaren Anders Österman från Rolofs änka Christina Adolph. Den sista snickaren är snickarmästaräldermannen Simon Mattson Österman, förmodligen son till Anders Österman, som 1760 uppges hyra ut fastigheten.

I grannfastigheten Glasbruket Större 22 så var det blockmakaryrket som bedrevs inom familjen Lillström i närmare fyrtio år (1741–1780).

Samtliga yrkesgrupper som dominerar i kvarteren Ormen och Glasbruket Större under 1700-talet, segelmakare, snickare och blockmakare, hade en direkt avsättning för sina varor och tjänster i Stads-gårdshamnen. Enligt mantalslängden från 1760 så är det endast ägaren Fredrik Stangenberg och hans lärling och lärgosse som uppges syssla med segelmakaryrket. Men Fredrik Stangenberg som vid den här tiden tituleras segelmakare vid Kungliga Amiraliteten har med största sannolikhet haft flera anställda som bott i de närliggande kvarteren.

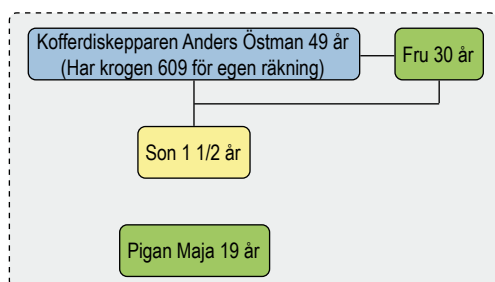
Ormen 18–19

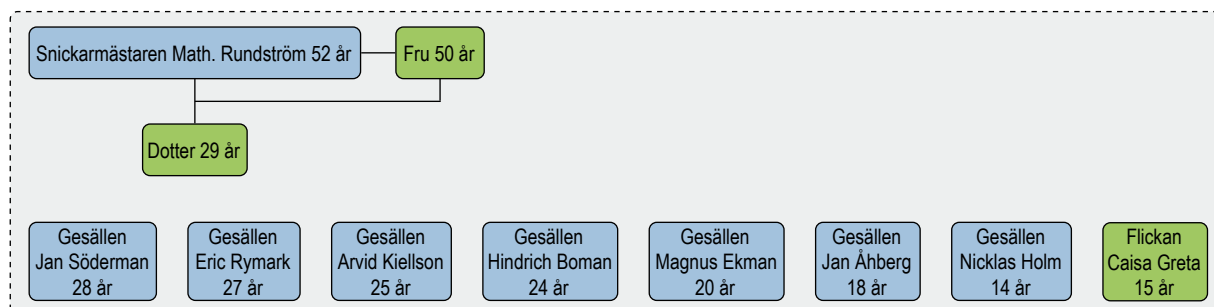
Figur 47. Mantalslängden 1760 med de boende i fastigheterna Ormen 18–19.

Glasbruket Större 21

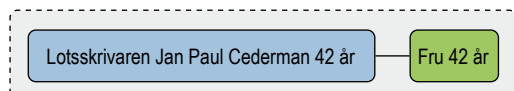
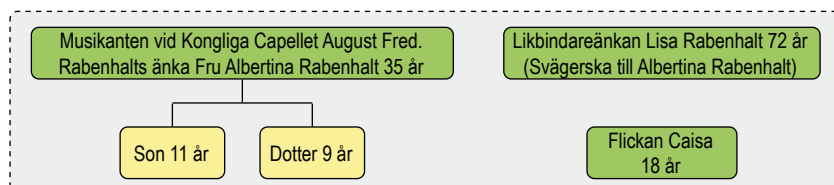
Snickarmästaräldermannen Simon Mattson Östermans hus uthyres. Emot Hyra:

Snickaregesäll hustrun Brita Stina Bymark 21 år
(Gör räkning för krogen 609 åt Skeppar Anders Östman i gården)

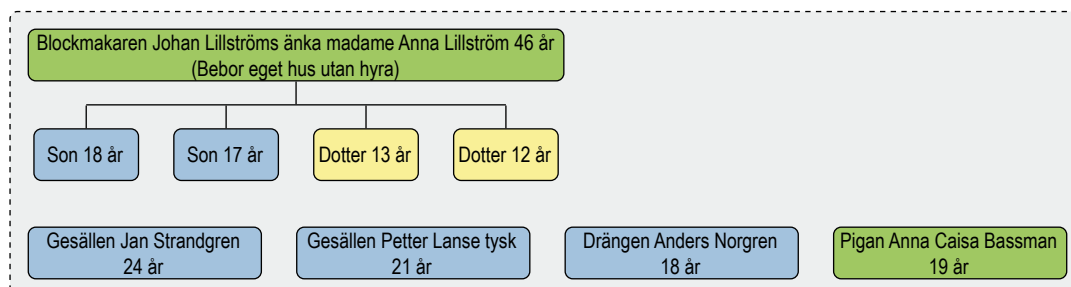

Snickar Slöjds gesällen Jan Gröndahl 26 år
(Gör nu sitt mästarstycke)

Ryska köpmannen
Wasselius Belai Belansio

Glasbruket Större 22

Figur 48. Mantalslängden 1760 över Glasbruket Större 21–22.

Noter

- 1 BrK 1751:2257, 2261.
- 2 BrK 1758:4085, 4095.
- 3 , Fastighetsregister 1675–1875.
- 4 BrK 1761:2123.
- 5 SAOB = Svenska Akademiens Ordbok.
- 6 BrK 1742:1426.
- 7 BrK 1749:79.
- 8 BrK 1766:1079.
- 9 SSA Bygglov 1713–1874: NS037-BN-1764-36.
- 10 SSM 32 0, SSM 34 0.
- 11 F:4159:2658:8.
- 12 I rum 23, F:4150:2658:6.
- 13 Svenskt Biografiskt Lexikon. 1931, Band 10:570. I Fastighetsregistret 1675–1875 uppges att Ormen 18 och 19 köps av Diedrich Pieter Degenaar, Jacob Petersson Degenaars bror, år 1725 (Stockholms stad, Stadsarkivet, Fastighetsregister 1675–1875, www.digitalastadsarkivet.stockholm.se). Detta motsägs av uppgifterna i Svenskt Biografiskt Lexikon där det framgår att det måste vara familjens fastighet i kvarteret Glasbruket Större som köps av Diedrich Pieter Degenaar 1725.
- 14 Svenskt Biografiskt Lexikon. 1931, Band 10:570.
- 15 Forsstrand, Carl 1916:61ff, Svenskt Biografiskt Lexikon. 1922, Band 03:52.
- 16 Forsstrand, Carl 1916:61ff, Svenskt Biografiskt Lexikon. 1922, Band 03:52, Edvinsson, Rodney & Söderberg, Johan 2011:270ff. Forsstrand anger att Bedoire efterlämnade en förmögenhet på 5,7 miljoner daler kopparmynt (230 miljoner kronor i dagens värde).
- 17 Forsstrand, Carl 1916:68.
- 18 Forsstrand, Carl 1916:86ff, Svenskt Biografiskt Lexikon. 1977–1979, Band 22:420.

Fas 3, 1781–1850. Den skönaste utsikten i världen¹

Figur 49. Vyn över rednen och inloppet till Stockholm var åtrådd av många av stadens sjökaptener under 1700- och 1800-talet. Kaptten Nylén och hans familj i Glasbruket Större 22 var bosatta strax nedanför träddungen till vänster i bild, där de även hade ett lusthus med utsikt över vattnet. Panoramat är målat av Ferdinand Tollin 1842 (Stockholms stadsmuseum, Inventarienummer SSM 103088). Bilden är beskuren.

Fastigheterna Ormen 18 och 19

Segelmakaren Fredrik Stangenberg förnyade brandförsäkringen för fastigheterna Ormen 18 och 19 år 1788 efter att ha satt in en stentrappa (figur 55) i Ormen 18 ända upp till den översta våningen (men inte till vinden), samt lagt nya tak med tegel och järnplåtar. Av handlingarna framgår det också att alla källarna i Ormen 19 nu är välvda.²

1795 hade båda fastigheterna övertagits av sonen Magnus Stangenberg, även han segelmakare. Vid övertagandet lämnade han in en ansökan om att få

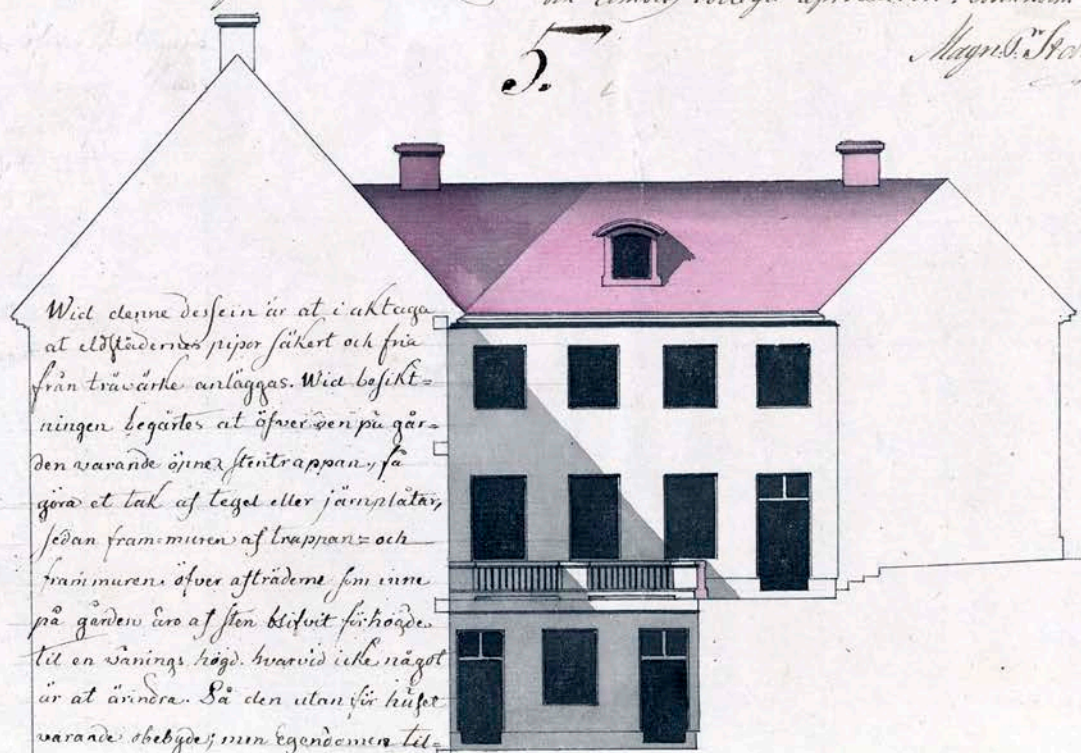
uppföra en byggnad på gården, en flygel som skulle byggas längs den östra tomtgränsen (se figur 50). Ritningen visar bottenvåningen med en dörr- och en fönsteröppning samt ytterligare ett rum med öppning mot trappan till den övre gården. Till vänster är gathusets siluett inritad och till höger en verkstadsbyggnad på den övre gården. Ritningen visar även nivån på Stora Glasbruksgatan, som låg en våning under den nedre gårdens nivå. Verifikationen i brandförsäkringen som ändrades 1816 visar att det nu fanns en bagarstuga i flygelns bottenvåning. I våningen ovanför fanns en verkstad.³

Resol. d. 23 Junii 1799.
 Kammars Rådet
 Kungl. Maj:ts Höfden
 Collegium den 17 Junii 1799.

Entligt denna Decy: är underaktadt finnad att uppföra en byggnad inna i gården i D:ff egendom belägen i lant. P:stadens frimantling och Stadgården. Qvarteret Ormen under N: 18. hvar för sig anhalten om Ad:le Byggnings och Ambets Collegii approbation. Stockholm d. 17 Junii 1799.

Magn: S. Stenquist

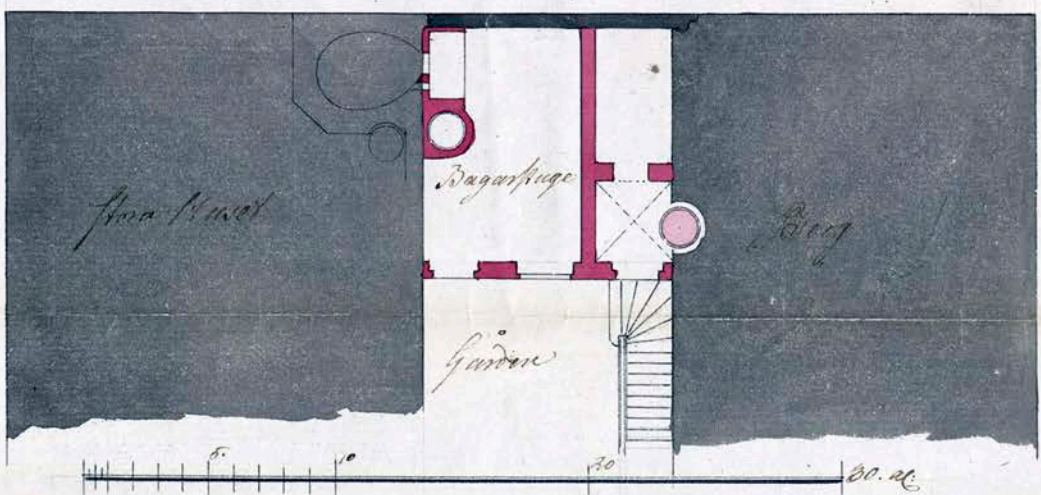
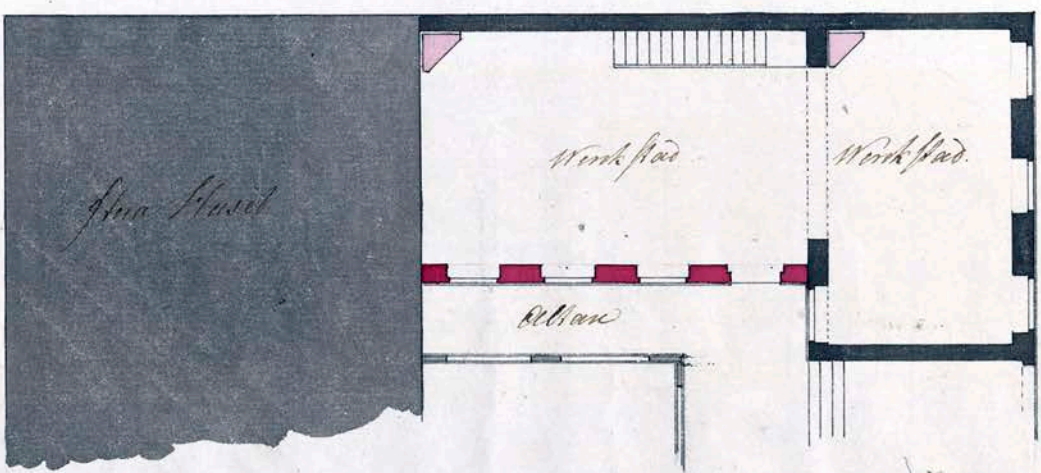
5.

Wid denne dessein är at i akttaga at eldfödernas pipor säkert och fria från trävärke anläggas. Wid besiktningen begärtes at öfver se på gården warande öfver stentrappan, så göra et tak af tegel eller jämsplåtar, sedan fram muren af trappan och fram muren öfver asträdene som inne på gården äro af sten beqväm förhöjde till en vänings högd. hvarvid icke något är at ändra. Så den utan för hufet warande obebodt; men egendomen tillhörige plats. Kommer en på vandring upfatt provisionel Material. h:ad at 1942 längd at nyttias endast under påstående byggnad

Facade mot gården

Carl H. Koenig

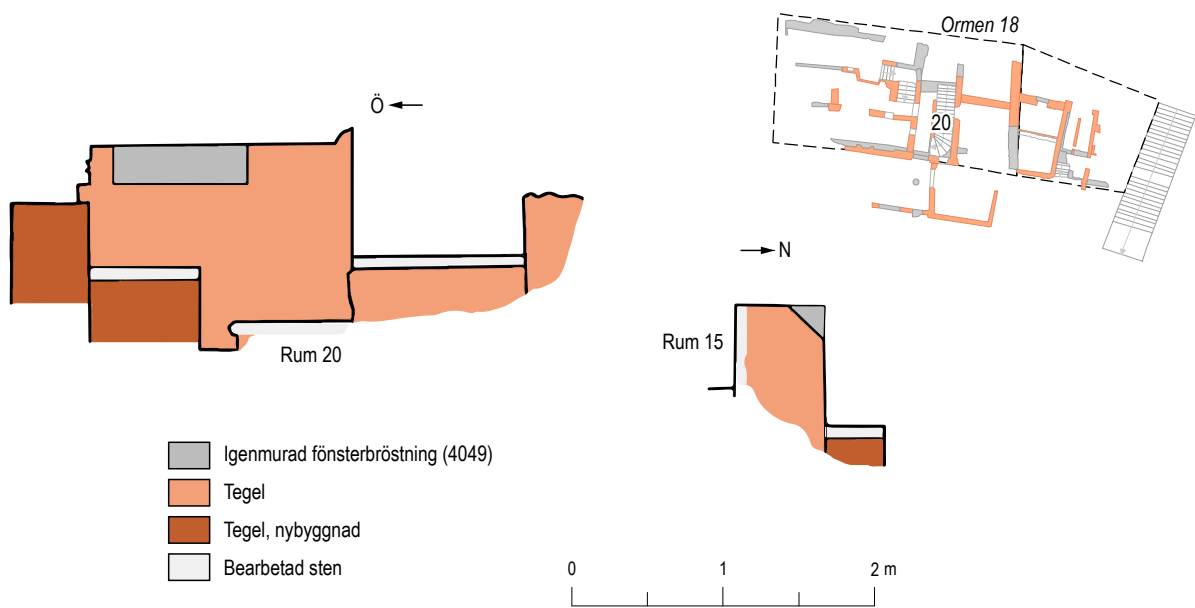
Figur 50. Byggnadsritning för om och tillbyggnader i Ormen 18 och 19. De röda partierna på planritningen visar nybyggnad (SSA Bygglov 1713–1874: NS037-BN-1795-5). Husen ägdes då av segelmakaren Magnus Stangenberg och på planritningen är bland annat läget för verkstäderna samt en bagarstuga utsatta. Uppe till höger har Magnus Stangenberg själv signerat handlingen den 17 juni 1795.

Nu bör gathusets mur mot gården delvis ha byggts för av flygeln, och en fönsteröppning längst i öster ha murats igen (se figur 51–52). En del av gathusets stensockel mot gården kom att hamna inne i bagarstugan. Förmodligen fick bagarstugans fasad mot gården redan då den sockel av sten som den hade vid rivningen. I sockeln dokumenterades ett vattenutkast (se figur 53). Förmodligen fick rummet en ny golvbeläggning och gårdens kullerstenar med rännstenar täcktes över (figur 54). Flygelns södra rum och trappan till den övre gården påträffades inte vid den arkeologiska undersökningen. Enligt brandförsäkringen från 1816 hade trätrapporna i Ormen 19 ersatts av järntrappor till övre våningen och sedan ledde en trätrappa till vinden.⁴

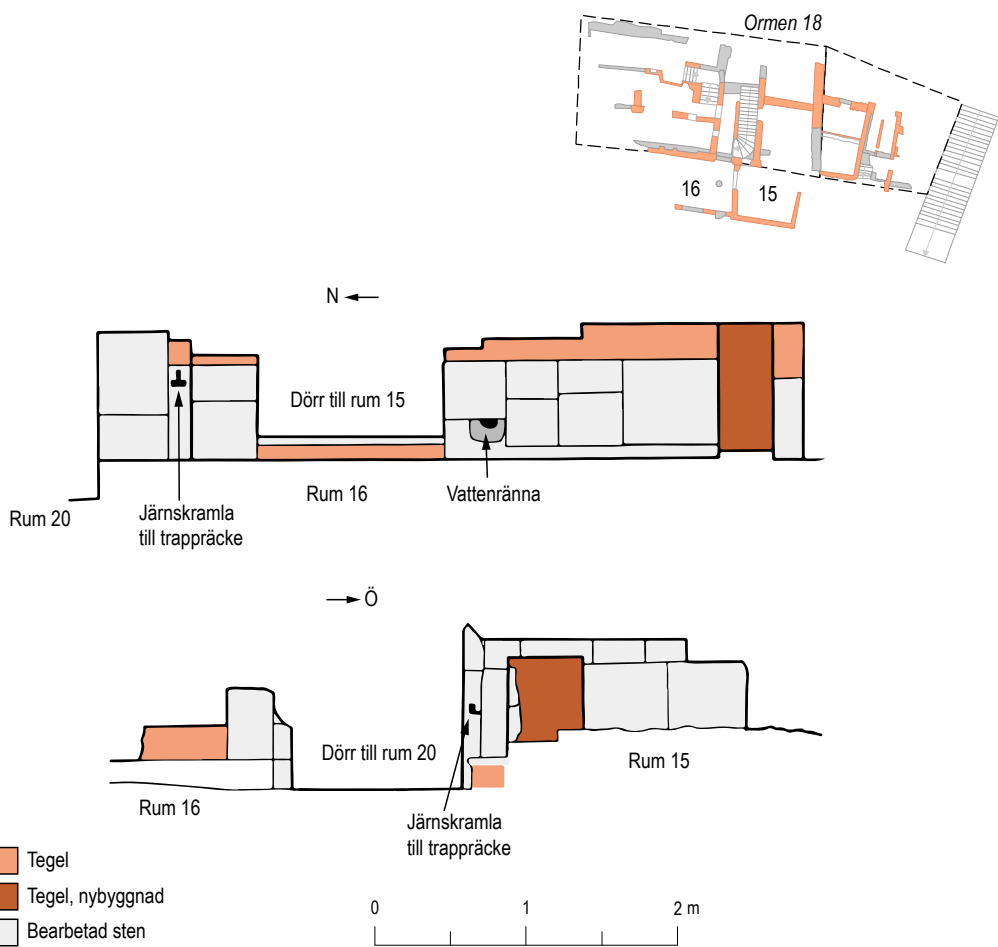
Vad som inte finns med på några bevarade byggnadsritningar men som påträffades vid den arkeologiska undersökningen var en närmare 7 meter lång och 1 meter bred ränna (figur 56–57). Rännan utgick från innergården (rum 16) och slutade vid det som varit gatuplanet vid Stora Glasbruksgatan i höjd med rum 19. Enligt byggnadsritningar från 1795 så låg Magnus Stangenbergs segelmakarverkstad i ett par rum öster om innergården. Förmodligen har rännan använts för att transportera färdigställda segel och andra produkter från verkstäderna ner till rum 19 som använts som lagerutrymme.

Figur 51. Fastigheterna Ormen 18 och 19 i plan i fas 3. Rödare färg visar nybyggnad. Flera golv har tillkommit. Skala 1:250.

Figur 52. Igenmurad nisch till en fönsteröppning i rum 20 (4049, se figur 54) i trapphuset mot gården. Skala 1:50.

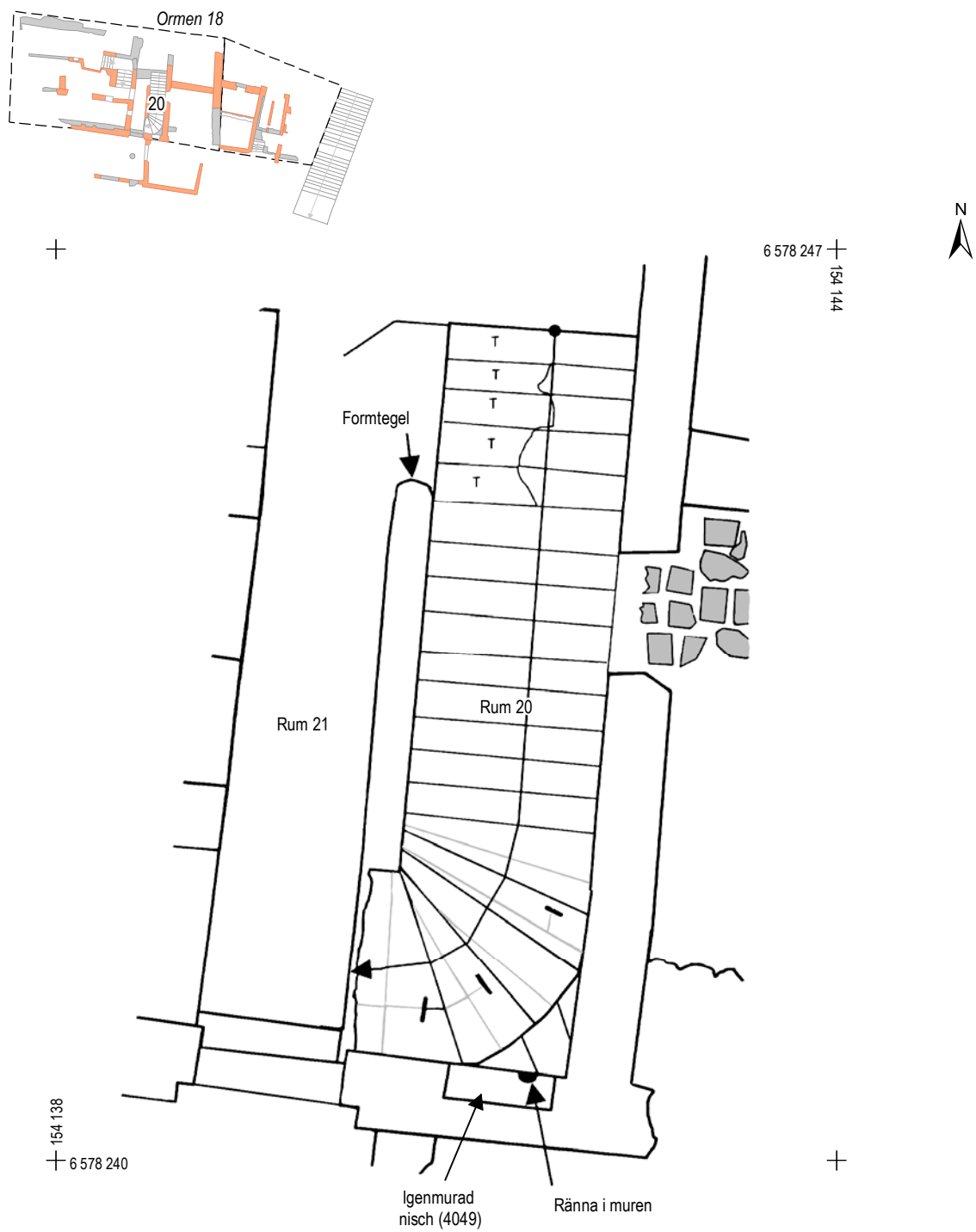

Figur 53. Ormen 18. Överst nybyggnadens fasad mot gården rum 16. Nedanför syns gathusets stensockel inne i bagarstugan rum 15. Skala 1:50.

Figur 54. Planritning över den innergård (rum 16) som syns nedanför bagarstugan på byggnadsritningen från 1795 (figur 50). Bagarstugan motsvaras av rummet till höger om gården (rum 15). Skala 1:50.

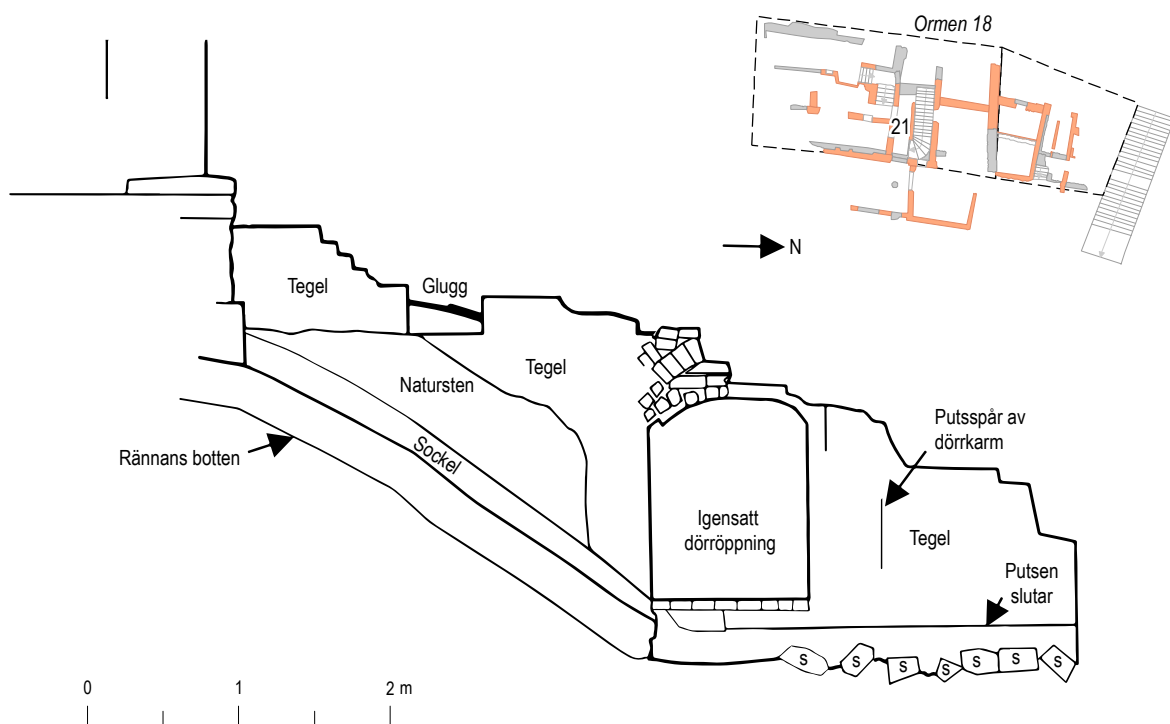

Figur 55. Planritning över den stentrappa (rum 20) som segelmakaren Fredrik Stangenberg lät uppföra i Ormen 18 år 1788. Skala 1:50.

Figur 56. Väster om stentrappan (rum 20) framkom en konstruktion som tolkats som en transportrännan (rum 21). Rännan utgick från innergården (rum 16) och slutade i nivå med markplanet som varit i nivå med Stora Glasbruksgatan. På fotografiet syns en dagvattenledning från senare hälften av 1800-talet som lagts i rännan efter att den tagits ur bruk. Till höger i bild kan man även skimta den igensatta dörren till rum 19.

Figur 57. Ritning av transportrännan (rum 21) i sektion mot väster. Skala 1:50.

Fastigheten Glasbruket Större 21

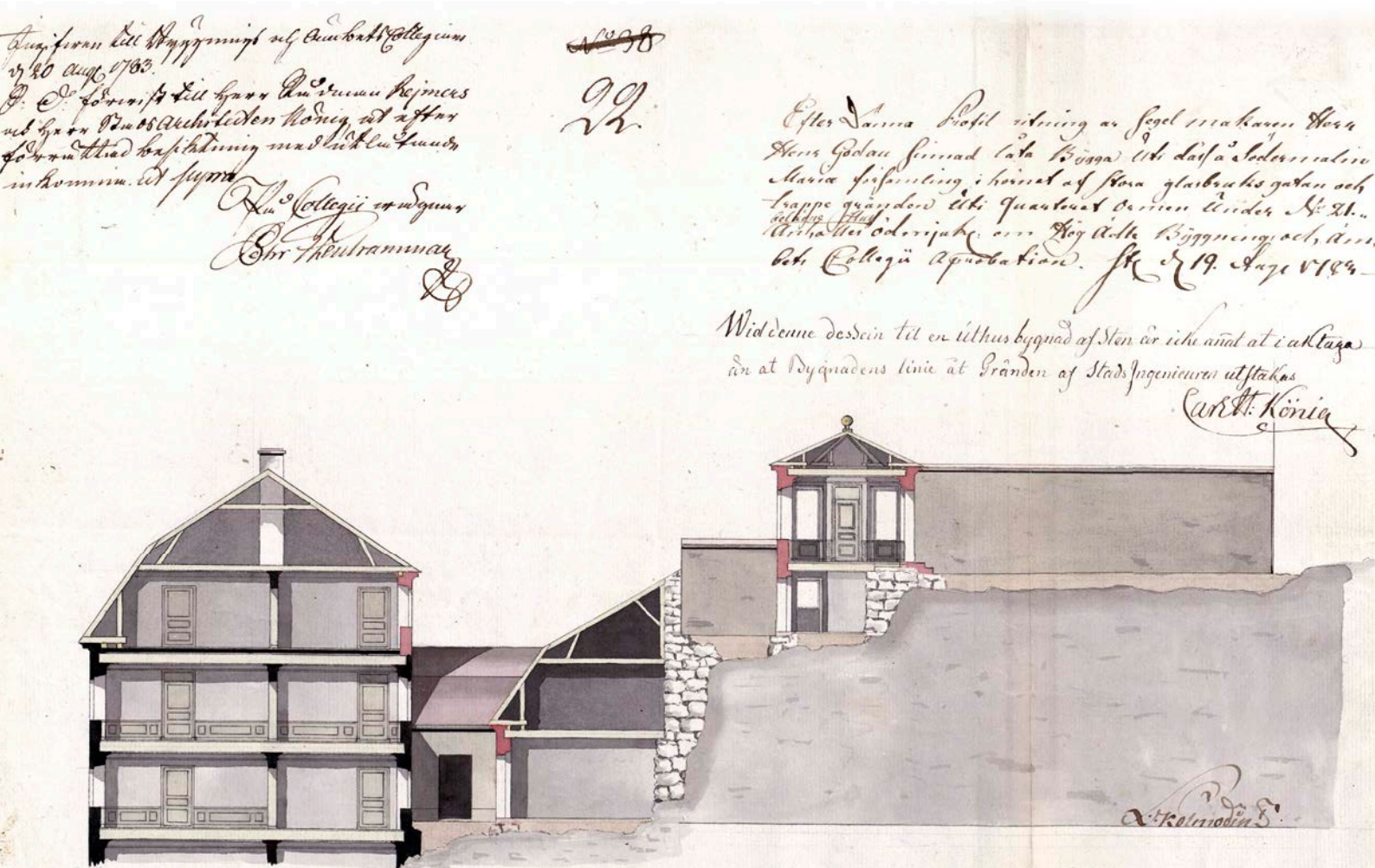
Fastigheten var från 1782 i segelmakare Johan Hindrich Godus ägo vilket innebär att det nu fanns segelmakare på båda sidor om trappgränden. År 1783 ansökte Godu om att få uppföra en uthusbyggnad av sten, se figur 59. De röda partierna på ritningen visar nybyggnader, vilket i så fall även omfattade en påbyggnad av gathusets gårdsfasad, uthuset på den nedre gården och ett lusthus på den övre gården. Tomten hade utökats söderut.

Segelmakare Godu förnyade brandförsäkringen 1784 efter "reparation och tillbyggnad". Stall och vagnshus av sten hade uppförts vid Mariagränden. På gården omnämndes nu en stenbyggnad som innehöll avträden och vedbodar, och i trädgården ett lusthus med plåttak. En ritning över området med dateringen "179-" visar bebyggelsen, men utan gårdsbyggnader på Godus tomt (se figur 60), vilket kan tala för att ritningen är något äldre än 1790-tal. Ritningen visar även trappan mellan de två gårdarna som låg inom Ormen 18

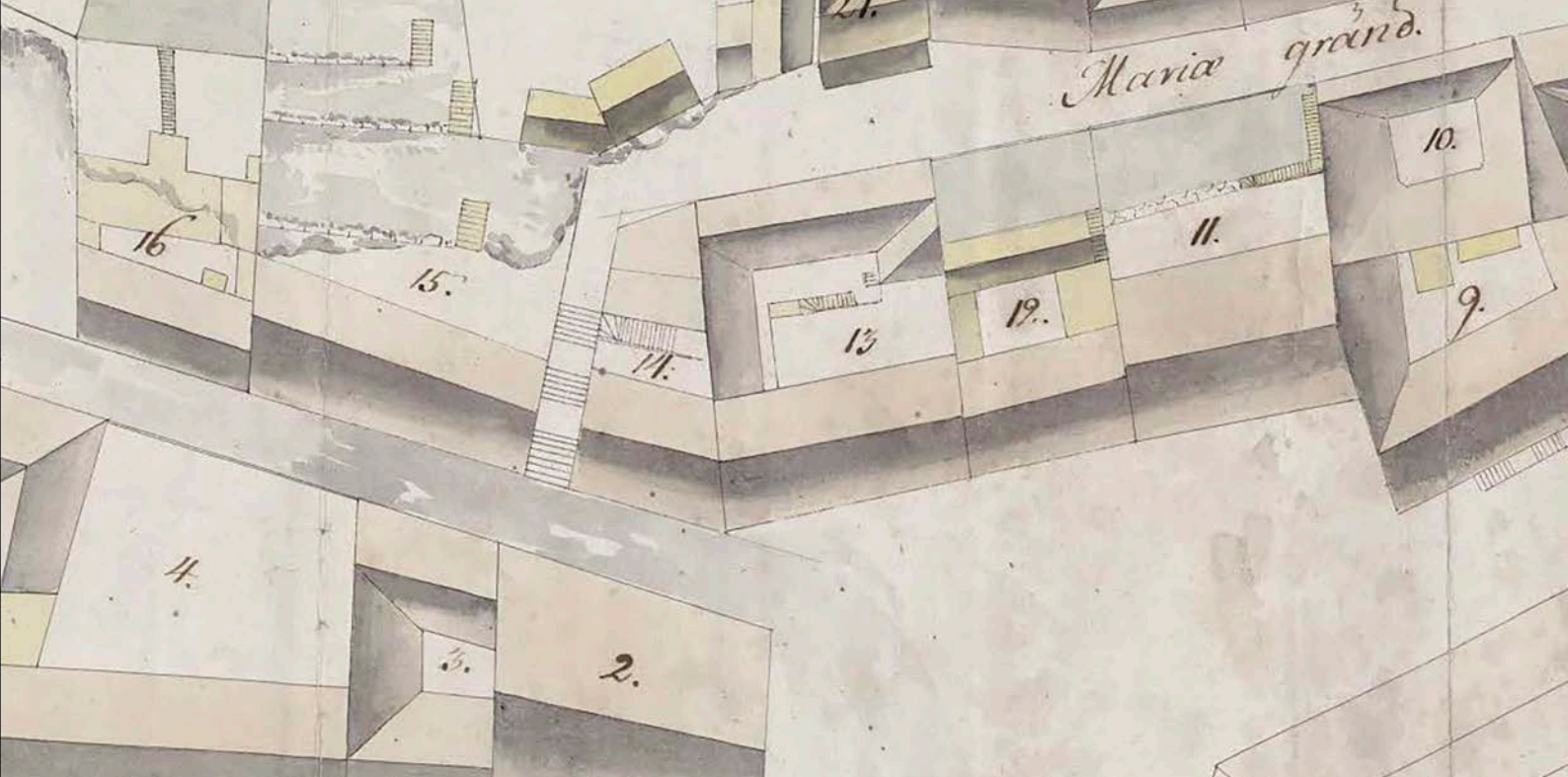
I en sentida rörgrav som skar genom rum 2 i Glasbruket Större 21 hittades en spelmarker i schaktväggen.⁵ Den är tillverkad av Iohan Christian Reich som var verksam i Furth i närheten av Nürnberg mellan 1758–1814. Spelmarken är av mässing och ingick i Reichs *Fountain series* och användes vid kortspel. Line Bjerg på Kungliga Myntkabinettet har daterat spelmarken till sent 1700-tal.⁶

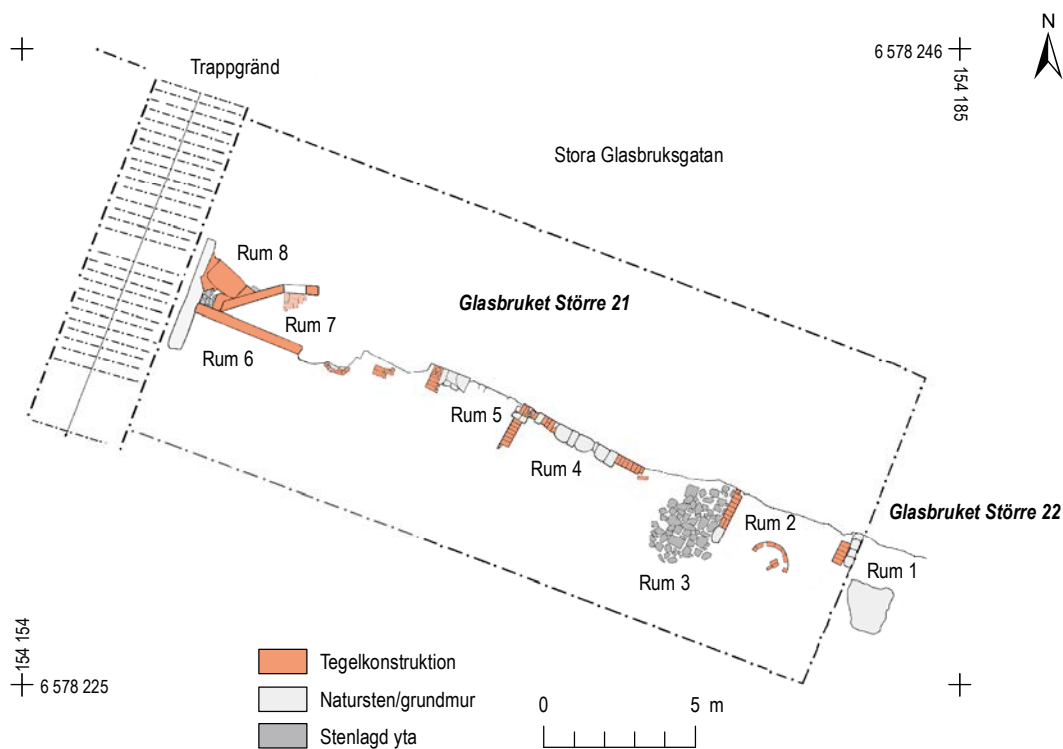
Figur 58. Tysk spelmarker från sent 1700-tal som använts vid kortspel (F:4246:4090:1). Spelmarken är tillverkad av Iohan Christian Reich och ingick i hans *Fountain series*, vilket framgår av fontänen på spelmarkens åtsida (till vänster i bild). På framsidan är den franske kungen Ludvig XVI avbildad. Skala 1:1.

Figur 59. Segelmakare Johan Hindrich Godus ansökan om att få uppföra en uthusbyggnad av sten i fastigheten Glasbruket Större 21 (Ormen Större 21). Ansökan är daterad 19 augusti 1793. Av gathuset mot Stora Glasbruksgatan visas endast de övre våningarna (SSA Bygglöv 1713–1874: NS037-BN-1783-22). Den mindre byggnaden till höger i bild är ett lusthus varifrån de boende hade utsikt över rednen.

Figur 60. Ritning från 1790-talet eller tidigare över området vid stora Glasbruksgatan (SSA: Stadsingenjörskontorets församlingsritningar, KAT 11–12). Magnus Stangenberg's fastigheter i Ormen 18–19 motsvaras av nummer 13 och 14 på planen. Johan Hindrich Godus fastighet Glasbruket Större 21 har nummer 15, och nummer 16 är lika med Glasbruket Större 22 som då förmodligen ägdes av blockmakarmästare Em. Lillström eller lotsöverinspektör Joh. Biörck tillsammans med kammarråderinneänkan Maria Margareta Björck. Bilden är beskuren.

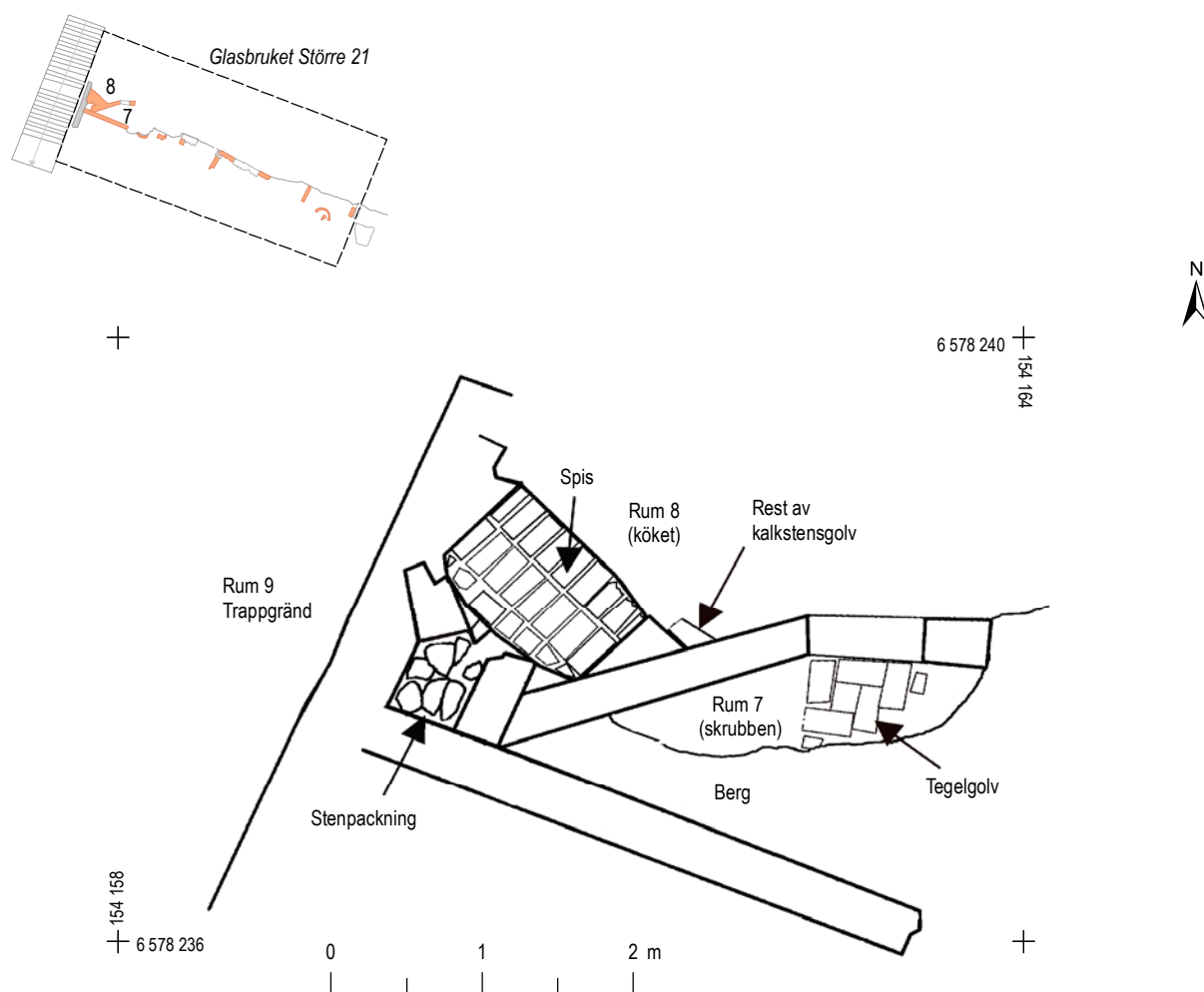

Figur 61. Planritning av fastigheterna Glasbruket Större 21 och 22. Ingen nybyggnad har skett mellan fas 2 och fas 3. Skala 1:250.

Skrubben bakom spisen i Glasbruket Större 21

Skrubben (rum 7) som låg i köket med den välbevarade spisen (rum 8) mätte inte mer än 0,65 x 2,85 meter. Den var placerad till vänster om och i direkt anslutning till spisen. Ut mot köket hade den tegelväggar och in till skrubben kom man genom en 0,8 meter bred dörröppning. Den bakre väggen bestod av kalt berg. Sannolikt användes skrubben ursprungligen till förvaringsutrymme för matvaror och annat som behövdes i köket. Under senare hälften av 1700-talet så började man istället kasta in en hel del skräp och sopor i rummet. Där låg matavfall, keramik, glas, flaskor, kakel, kritpipor och gamla trasiga skor slängda på ett golv av tegel fram till dess att huset revs 1911. Genom soporna kan vi få en liten inblick i kosthållet och den materiella standarden i Glasbruket Större 21 under 1700-talets slut och 1800-talets första hälft.

Den osteologiska analysen av avfallslagret i skrubben visar att det tillagats en hel del fisk, framförallt strömming som utgjorde 70 % av alla fiskben. Abborre och torsk har ätits i mindre utsträckning (15 % respektive 13 %) och av gädda och gös fanns endast enstaka ben. Bland köttdjuren så dominerar nötdjuren stort med 56 % följt av får 27 % och en mindre andel gris 17 %. Fågel tycks inte ha konsumerats i någon större utsträckning då endast några enstaka ben av kyckling och ospecificerad sjöfågel fanns i materialet. Inte helt oväntat så påträffades även ben från råttor i benmaterialet.

Figur 62. Planritning som visar köket (rum 8) i Glasbruket Större 21 och den aktuella skrubbens (rum 7) förhållande till spisen. Skala 1:50.

Figur 63. Den lilla skrubben (rum 7) bakom spisen under utgrävning.

Fynd från fas 3, 1781–1850

Fynd från kvarteret Ormen

Nedgrävt under golvet i rum 19 i Ormen 18 påträffades det största samlade fyndet av så kallade turkpipor som gjorts i Sverige. Till skillnad från de vanliga tobakspiporna som var tillverkade helt i piplera var turkpipan en skaftlös pipa som försågs med skaft av hassel eller björk. Enligt Arne Åkerhagen som analyserat piporna är de sannolikt tillverkade på tegelbruket Grind som låg vid Skanstull. Pipmakaren Anders Örnbeck tillverkade pipor på Grinds tegelbruk mellan 1751–1760. Efter honom tog Carl Schrickel

över verksamheten fram till 1790 då han avled. Efter hans död fortsatte änkan Anna Schrickel produktionen till 1818. Produktionen fortsatte sedan fram till 1828 under ledning av en grosshandlare vid namn Rullman, de sista åren av hans änka. På grundval av anteckningar i den så kallade Årstafruns dagböcker (Märta Helena Reenstierna 1753–1841) så tror man att det endast tillverkades pipor av typen turkpipor under brukets senare år.⁷

Hela fyndet består av närmare 75 stycken pipor i fem olika modeller och har daterats till första hälften av 1800-talet.⁸

F:4218:3175:3

F:4218:3175:2

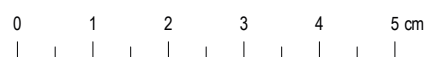
F:4218:3175:5

F:4218:3175:6

F:4218:3175:4

Figur 64. Nedgrävt under ett golv i Ormen 18 hittades närmare 75 stycken så kallade turkpipor i en grop. Piporna är sannolikt tillverkade på Grinds tegelbruk vid Skanstull under tidigt 1800-tal. På bilden presenteras samtliga fem typer av piphuvuden som påträffades (F:4218:3175:2–6). Skala 1:1.

Från och med fas 3 och perioden 1781–1850 kan vi se att flintgodset får sitt definitiva genombrott i kvarteret Ormen där det nu utgör 44 % av all keramik mot tidigare 5 % i fas 2 1724–1780. Det tidigare så dominerande rödgodset är nu nere i 18 % av all keramik medan stengodset utgör 22 %.

Figur 65. Flintgods introducerades under 1700-talet och blev snabbt populärt. Denna skärva av brättet från en tallrik med handmålade dekorer får representera flintgodskeramiken som var den vanligast förekommande typen av keramik under fas 3 (1781–1850) i kvarteret Ormen (F:4273:3884:2). Skala 1:1.

Glasmaterialet i fas 3 domineras av flaskor av olika typ men framförallt av parfymflaskor (se Georg Haggréns glasanalys i bilaga 1 för en fullständig redovisning av glasmaterialet). Sammanlagt hittades minst tjugofem olika små parfymflaskor. Parfymflaskorna framkom i ett konstruktionslager till ett golv i ett mindre källarutrymme (rum 22).⁹ Med två färglösa undantag har samtliga flaskor varit gröntonade i varierande grad. Denna typ av flaskor användes huvudsakligen till Eau de Cologne som var en parfym som utvecklades 1709. Flaskor av den här typen kallades Rosoli-flaskor och är kända från 1700-talet men användes huvudsakligen under perioden 1800–1850.

F:4151:1775:1

F:4151:1775:2

Figur 66. Två flasksigill som suttit på var sida om skuldran på en geneverflaska tillverkad på Hoppes destilleri i Holland vid mitten av 1800-talet (F:4151:1775:1–2). Skala 1:1.

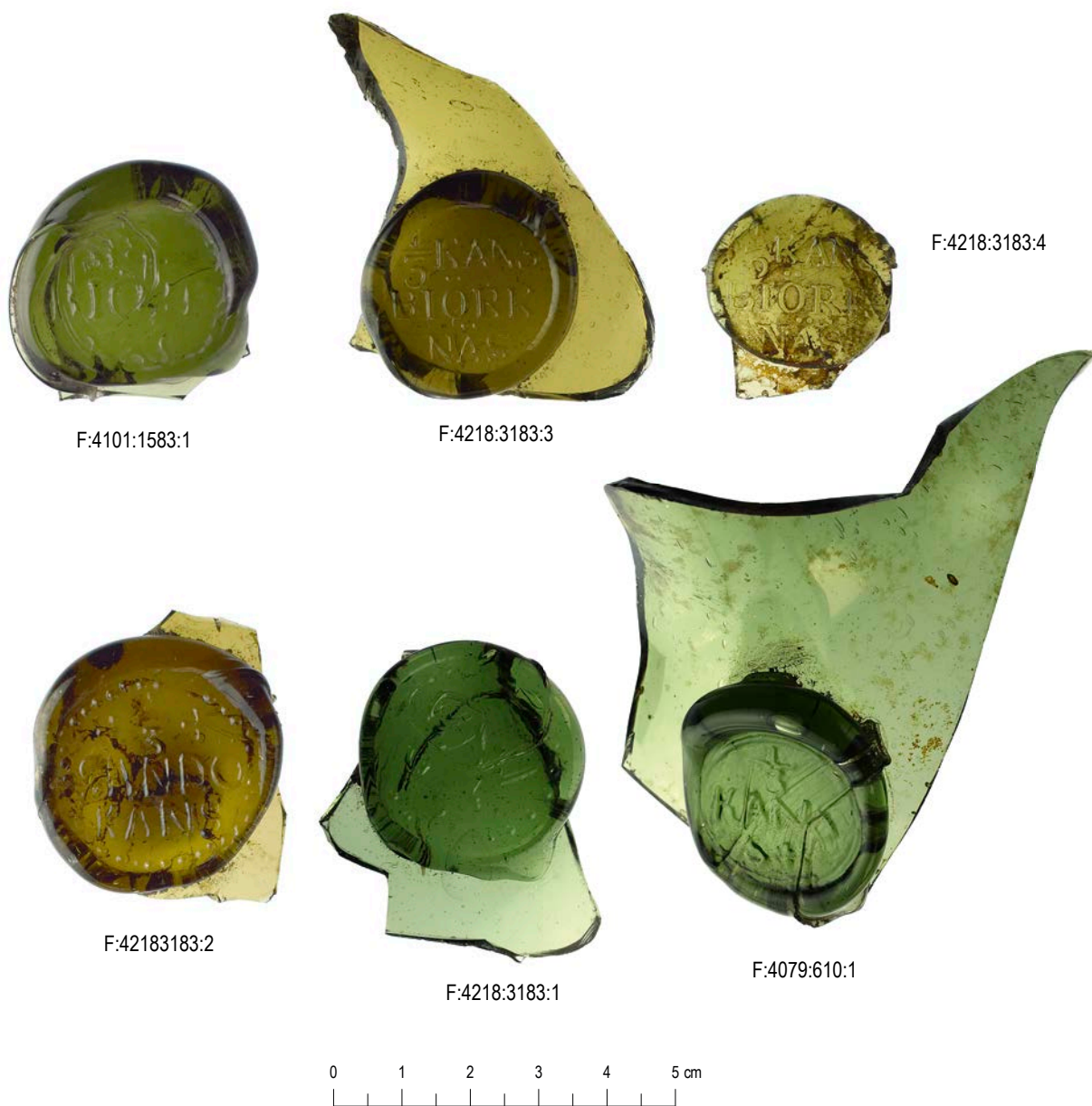
Flertalet av de andra flaskorna som hittades i kvarteret har innehållit vin eller sprit. Från Holland kommer två sigill från en kvadratisk geneverflaska som kan dateras till 1800-talets mitt. På det ena sigillet finns texten ”P. HOPPE SCHIEDAM”¹⁰ och på det andra finns en tupp avbildad, vilken användes som varumärkessymbol för Hoppes destilleri.¹¹ Sigillen var placerade på flaskans skuldror och troligen kommer de båda sigillen från en och samma flaska.

Även de svenskproducerade flaskorna kunde vara försedda med sigill under 1700-talet och flera sådana påträffades vid undersökningen. Det glasbruk som är mest representerat bland stockholmsfynden överlag är Björknäs.¹² Björknäs glasbruk låg i Nacka strax utanför Stockholm och var i bruk mellan 1736–1787. Under senare delen av 1700-talet anlades flera glasbruk i Norrland. Större delen av dessa glasbruksproduktion avsattes i Stockholm. Ett norrländskt glasbruk var Sandö bruk (1751–1921) i Ångermanland från vilket det hittades två sigill vid undersökningen.¹³ Ytterligare ett sigill med texten ”1/3 KANS S:B”¹⁴ kan vara från Sandö men eftersom det fanns flera glasbruk med namn som började på S finns det flera alternativ. Ett är Strömbäck bruk (1773–1870-talet) utanför Umeå som hade en stor produktion av sigillflaskor. Långvik (1798–1879) som var ytterligare ett norrländskt glasbruk är representerat med två sigill varav ett är komplett med texten ”1/3 LW GB”.¹⁵

0 1 2 3 4 5 cm

Figur 67. Från rum 22 i fastigheten Ormen 18 kommer de här fragmenten av parfymflaskor. Med största sannolikhet kommer de från ett parfym-lager som hållits där under 1800-talets första hälft (F:4271:3839:1–24, F:4272:3875:1–11). Skala 1:1.

Figur 68. Flasksigill från perioden 1781–1850 (fas 3). Överst i bild tre stycken sigill från Björknäs bruk, Nacka (F:4101:1583:1, F:4218:3183:3–4). I den undre raden ser vi tre flasksigill från norrländska glasbruk. Från vänster: Sandö bruk, Kramfors (F:42183183:2), Långvik bruk, Piteå (F:4218:3183:1) samt ytterligare ett sigill som kan vara från Sandö eller Strömbäcks bruk i Umeå (F:4079:610:1). Skala 1:1.

Figur 69. Under 1700-tal och tidigt 1800-tal såldes öl fortfarande i tunnor vilka tappades med speciella kranar, så kallade ölhanar. Från Ormen 18 kommer två delar till sådana kranar som kan dateras till 1781–1850 (fas 3). I rum 17 framkom ett T-format handtag till en tappkran (F:4218:3183:1). Handtaget är 7,3 cm högt. I rum 22 påträffades en kran utan handtag i kopparlegering (F:4272:3886:1). Kranens avslut är utformat som huvudet på en älgko eller annat hjorddjur. På anslutningsröret som stuckits in i tunnan syns rester av textil som lindats runt röret för att förhindra läckage. Skala 1:1.

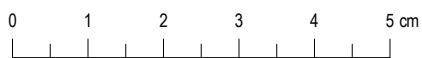
I samma rum som den ovan beskrivna djurhuvudformiga tappkranen, rum 22, hittades en försilvrad mässingssked.¹⁶ Skeden låg undanstoppad längst in i rummet närmast bergsväggen och har förmodligen gömmts eller möjligen tappats där. Skeden som är närmare 17 cm lång har ett skaft som avslutas med en knapp som utformats som en pinjekotte. I skedbladet finns en rund stämpel med tre skedar. Från Kalmar finns två exemplar av snarlika skedar med likadan stämpel. Den ena skeden är där daterad till 1600-talet och den andra till 1650–1675. Dessa uppges på grundval av stämpeln vara tillverkade i Amsterdam, Holland.¹⁷ Skeden från kvarteret Ormen bör vara minst hundra år äldre än det lager den

påträffades i. Om det är stöldgods som gömmts undan eller om den placerats där av någon annan anledning kan vi inte veta. Större tiden av fas 3 ägdes fastigheten av segelmakaren Magnus Stangenberg (fram till 1828) och det är förmodligen under hans tid som skeden hamnat i rummet.

I massorna från rivningen av kvarteren 1911 hittades en mängd taktegel. Bland dessa fanns det fem styckena med stämpel på klacken. De äldsta stämplade teglen kan spåras till det romerska riket under antiken. Efter romarrikets fall dröjde det fram till 1300-talet innan bruket att stämpla tegel återupptogs. Då vid ett tegelbruk i den tyska staden Lüneburg.

Figur 70. Den här försilvrade mässingsskeden (F:4272:3885:1) hittades nedgrävd in mot berget i rum 22, Ormen 18. Skeden som är 17 cm lång har en rund stämpel med tre skedar på bladets insida. Det lager den var nedgrävd i har daterats till fas 3 (1781–1850) men skeden är sannolikt tillverkad i Amsterdam under 1600-talets andra hälft. Skala 1:1.

Figur 71. Från rum 14 i Ormen 19 kommer en gardinring (F: 4168:2415:1). Gardinringen är tillverkad av blågrönt glas, 3,8 cm i diameter och 0,7 cm tjock. I Sverige började gardiner förekomma i samhällets övre skikt redan under 1600-talet. På 1700-talet var det fortfarande i de välbeställda borgarhemmen som de användes. En likadan gardinring som daterats till 1700-talets mitt har tidigare påträffats i kvarteret Gubben i Norrköping (Carlsson 2014:120, figur 190). Skala 1:1.

Figur 72. I Sverige började man att stämpla taktegel tidigast på 1700-talet. Fem takpannor med stämpel på klacken hittades vid undersökningen. Fyra av dessa utgörs av bokstavskombinationer; PT (F:4000:768:1), OÅJ (F:4000:1007:6) IHG (F:4000:1774:3) samt en skadad stämpel som sannolikt består av bokstäverna PTL (F:4000:613:6). Var dessa producerats är oklart men troligen är de tillverkade i Sverige. Ytterligare ett taktegel har en stämpel bestående av ett hjärta med ett H i mitten (F:4000:1007:8). Detta tegel är tillverkat i tyska tegelbruket Gross Wesenberg Ziegelei som låg utanför Lübeck i Tyskland (Meissner 2010). Skala 1:2.

Kunskapen att tillverka tegel kom till Sverige med klostren på 1200-talet. Efter reformationen då klostren stängdes föll kunskapen i glömska. Under 1600- och 1700-talen var därför tegel från holländska och nordtyska handelsstäder, inte minst Lübeck, en viktig importvara. Under senare hälften av 1700-talet började återigen svenska tegelbruk etableras och det är först då som vi får inhemskt stämplat tegel. Tegelstämplarna är ofta försedda med en symbol eller bokstavskombination som representerar det tegelbruk där teglet är slaget eller familjen som ägde bruket.¹⁸

Av de fem stämplarna som påträffades har endast en kunnat identifieras. Det är en stämpel med ett H inom ett hjärta.¹⁹ Stämpeln kan föras till det tyska tegelverket Gross Wesenberg Ziegelei i närheten av Lübeck. Övriga stämplarna utgörs av bokstavskombinationerna; PT, OÅJ, IHG samt förmodligen PTL. Var dessa tillverkats är som nämnts okänt men taktegel med stämpeln OÅJ och IHG har även påträffats i Nyköping.²⁰ Dateringen av teglen blir av förklarliga skäl inte precis men de kan sannolikt dateras från 1700-talets senare hälft fram till decennierna kring mitten av 1800-talet och är troligen, med undantag av teglet från Gross Wesenberg Ziegelei, av inhemsk tillverkning.

Fynden från skrubben bakom spisen i Glasbruket Större 21

Keramiken från skrubben bestod huvudsakligen av fat och skålar av rödgods och delar av fajanstillrikar, någon exklusiv keramik förekom inte, däremot ett stort rödgodsfat.

I utrymmet låg även en del trasiga glasflaskor, bland annat en del från en flaska i grönt glas med ett sigill med texten ”1/3 KANS S:B”.²¹ Flaskan är sannolikt tillverkad vid Strömbäckes glasbruk som låg en dryg mil söder om Umeå. Glasbruket var i drift från 1773 till 1889 och hade under en tid egen salubod i Gamla stan.²²

En nyhet bland föremålskategorierna under 1700-talet i kvarteren Ormen och Glasbruket Större är oglaserade blomkrukor i lergods. Blomkrukornas utformning skiljer sig inte nämnvärt från dagens blomkrukor utan är terrakottafärgade med ett avrinningshål i botten. Sammanlagt hittades 23 delar av blomkrukor, samtliga från perioden 1724–1850. En nästan intakt sådan handdrejad blomkruka påträffades i skrubben vid köket.²³

Att hitta möbeldetaljer vid arkeologiska undersökningar är relativt ovanligt. I de fall de förekommer är det oftast detaljer av metall som påträffats, vanligtvis nycklar, nyckelskyltar eller beslag till kistor med mera. Slängd bland soporna i skrubben låg en del av bänkskiva i kalksten.²⁴ Skivan som är ca 15 x 28 cm stor och 2,4 cm tjock har troligen tillhört en byrå i senbarock- eller rokokostil.

Figur 73. Till fas 3 (1781–1850) har det här stora rödgodsfatet daterats. Det hittades i en skrub (rum 7) i anslutning till ett kök (rum 8) i fastigheten Glasbruket Större 21. Fatet har en diameter av närmare 33 centimeter och har hemrad- och våglinjedekor längs kanterna och en målad tulpan på spegeln (F:4019:609:1). Fatet har säkerligen varit en aktad och kär ägodel. Någon gång har det spruckit mitt itu, men varsamt limmats ihop igen. Limresterna kan ses som ett vitt stråk utmed den större sprickan på fatet. Skala 1:2.

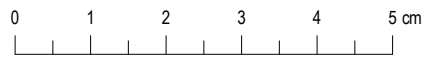
Figur 74. Under senare delen av 1700-talet och första hälften av 1800-talet förekommer ibland stänkmålade kärl (Lindqvist 1981:73, F20). I samma skrubb som fatet ovan påträffades de här skärvorna från minst två sådana stänkmålade skålar (F.4019:609:5). Skala 1:1.

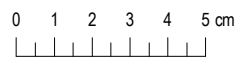
0 1 2 3 4 5 cm

Figur 75. Från perioden 1781–1850 kan den här handdrejade blomkrukan i Iergods dateras. Den cylinderformade krukans höjd är 10 centimeter och dess mynningsdiameter är 10,4 centimeter (F:4019:609:9). Skala 1:1.

Figur 76. Del av bänkskivan till en byrå i senbarock- eller rokokostil (F:4019:610:4). Skala 1:2.

Fastighetsägare och boende i kvarteren Ormen och Glasbruket Större i fas 3 (1781–1850)

Från att fastigheterna under större delen av 1700-talet ha varit ägda av hantverkare med kopplingar till sjöfart och verksamheterna vid Stadsgårdshamnen så försvinner dessa från kvarteren under slutet av 1700-talet och 1800-talets början. Emil Lillström blir den sista blockmakaren i Glasbruket Större 22 när han säljer sin fastighet på 1780-talet. Då hade familjen Lillström varit verksam där i minst 40 år. Efter drygt hundra år (1726–1828) upphör även segelmakeriet inom de undersökta fastigheterna. De sista segelmakarna var Johan Hindrich Godu i Glasbruket Större 21 som etablerade sig där 1782 och vars änka Catharina Godu säljer fastigheten till baron Carl Bunge 1796. I kvarteret Ormen fortsätter segelmakarverksamheten fram till 1828 då Stangenberg säljer fastigheterna till viktualiehandlaren Sven Johan Svensson. Fastigheterna köps efterhand upp av säteriägare Anders Carlström, överstelöjtnant Carl von Celse och amiralitetskammarrådet Johan Biörck, ingen av dem hantverkare.

Om de boende i kvarteren under perioden 1781–1850 (fas 3) vet vi inte så mycket. Undantaget är sjökaptenen Pehr Gustaf Nylén (1793–1870) och makan Charlotte Nylén (1806–1895). Pehr Gustaf Nylén var en välkänd profil bland Stockholmsarna som under tre decennier arbetade som kapten på de hjulångare som gick i trafik mellan Stockholm och Lübeck. 30 år gammal förlovade han sig med den endast 15 år gamla Charlotte Gültzau från Lilla Känso i Göteborgs skärgård. Tillsammans fick de tio barn varav sju uppnådde vuxen ålder.

Enligt Lotten Dahlgren som skrev boken ”Gubben Nylén” 1920 var det alla Stockholmska sjökaptens dröm att äga ett hus på söder med utsikt över inloppet och farleden.²⁵ Efter att ha hyrt på olika adresser, bland andra i Ormen 5 bredvid Stangenberg, köper Nyléns en egen fastighet 1841 då de förvärvar Glasbruket Större 22 för 12 000 Riksdaler Banco – lite mindre än 1,4 miljoner kronor i dagens penningvärde.²⁶ Tomten som sluttade ned mot Glasbruksgatan ansågs idealisk när det gällde läget.

Gathuset var tre våningar högt med takkupor och bakom det fanns två terrasser upp mot Mosebacke bevuxna med lindar och bärbuskar. På den översta terrassen fanns ett lusthus med flaggstång där familjen kunde samlas på sommarkvällarna. Om utsikten från bostaden och lusthuset skriver Dahlgren 1935 att den vy som fanns på 1800-talet var öppnare, ljusare, gladare och lantligare med mer vatten, himmel och luft än 1920-talets. Området var som redan nämnts populärt bland sjökaptener och konstnären Georg Pauli berättade i en intervju i Svenska Dagbladet 1931 hur de hade sina lusthus uppe i träden där de om söndagarna satt och betraktade sjöfarten med tubkikare medan pigorna serverade toddy. Kapten Nylén avled i hemmet 1870 vid sjuttiosju års ålder och begravdes på Katarina kyrkogård. 1875 sålde Charlotte huset till handlaren August Liljeblad men bodde kvar i huset tillsammans med några av de vuxna barnen fram till 1893 då fastigheten köptes upp av Stockholms stad och det stora förfallet inleddes.²⁷

Några uppgifter har vi om ett par av fastighetsägarna till Glasbruket Större 21. Friherre Carl Bunge (1734–1816) köper fastigheten 1796 och har den i sin ägo fram till 1805 då han säljer den. Bunge hamnade efter studier i Uppsala vid kungliga kansliet där han 1762 fick titeln kunglig sekreterare. 1772 blir han kammarråd och 1778 utnämns han till landshövding i Västernorrlands län en position han har fram till 1796. Bunge var gift med Anna Lovisa Clason men de fick aldrig några barn.²⁸ Sex år efter att Carl Bunge lämnat Glasbruket Större 21 köps fastigheten upp av ytterligare en adelsman, Baron Olof von Celse (1757–1838). Olof von Celse var överstelöjtnant vid Älvsborgs regemente och dog ogift. Med honom så utgick den adlade släkten von Celse. Vid sin död 1838 hade von Celse testamenterat egendomen till en viss Catharina Christina Lögdin. Vem denna Catharina Christina Lögdin var vet vi inte med säkerhet. Möjligen är hon densamma Catharina Lögdin som den 27 november 1791 vigde sig med sjömannen Anders Ros i Katarina kyrka. Hon uppges arbeta som jungfru och kanske hade hon anställning hos von Celse.²⁹ I sådana fall måste hon ha gift om sig vid ett senare tillfälle, för 1849 så ägs egendomen av Catharina Christina Lögdin och hennes make handlaren C. P. Lindblom.

Figur 77. Familjen Nylén var bosatta i Glasbruket Större i mer än femtio år, från 1840- till 1890-talet. På det här gruppporträttet från 1850 ses sjökaptenen Pehr Gustaf Nylén och hustrun Charlotte Nylén tillsammans med fyra av sina sju barn (Anna, Gustaf, Hilda och Herman) som nådde vuxen ålder (Daguerreotyp, Stelzuer Portraitmaler, Hamburg. TEKA0022468. <https://digitaltmuseum.org/021016299819/daguerreotyp-familjen-nylen-fr-v-charlotte-nylen-f-guttzan-f-18-2-1806>). Bilden är redigerad.

Noter

- 1 Dahlgren, Lotten 1920:175, I boken om sjökaptan Pehr Gustaf Nylén.
- 2 BrK 1788:446.
- 3 BrK besiktningslista 1825.
- 4 BrK 1816:1970.
- 5 F:4246:4090:1.
- 6 Mejl från Line Bjerg, Myntkabinettet den 19 januari 2017.
- 7 Se Arne Åkerhagens analys bilaga 6 och där anförd litteratur.
- 8 F:4218:3175:1–6.
- 9 F:4271:3839:1–24, F:4272:3875:1–11.
- 10 F:4151:1775:1.
- 11 F:4151:1775:2.
- 12 F:4019:1583:1, F:4218:3183:3–4.
- 13 F:4166:2362:1 (fas 4), F:4218:3183:2.
- 14 F:4079:610:1.
- 15 F:4218:3183:1.
- 16 F:4272:3885:1.
- 17 <https://digitaltmuseum.se/021027810929/sked>, <https://digitaltmuseum.se/021027447908/sked>.
- 18 Meissner, Katja 2010:13f, 35.
- 19 F:4000:1007:8.
- 20 F:4000:613:6 F:4000:768:4 F:4000:1007:6 F:4000:1774:3. Geber, Stig 1986:167ff.
- 21 F:4019:610:1.
- 22 Liedgren, Rut 1954:129ff.
- 23 F:4019:609:9.
- 24 F:4019:610:4.
- 25 Dahlgren, Lotten 1920.
- 26 <http://historicalstatistics.org/Jamforelsepris.htm>, Edvinsson, Rodney, och Söderberg, Johan, 2011, A Consumer Price Index for Sweden 1290-2008, Review of Income and Wealth, vol. 57 (2).
- 27 Dahlgren, Lotten 1920:117ff, 183, Fogelström, Per Anders 1969:40ff, 1989:100ff.
- 28 https://www.adelsvapen.com/genealogi/Bunge_nr_214.
- 29 Katarina församlings lysnings- och vigselböcker 1715–1817, 1752–1819. <http://digitalastadsarkivet.stockholm.se/bildarkiv/egenproducerat/kyrkobok/K098.pdf>.

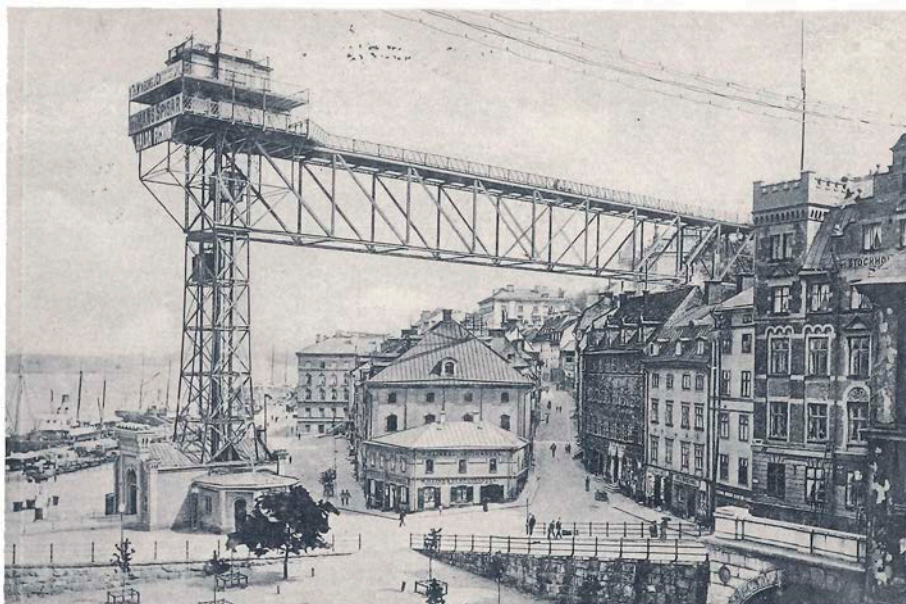

En av de få bilderna som finns från framdragningen av Katarinavägen 1911. Fyllnadsmassorna i förgrunden kommer sannolikt till stor del från rivningarna av kvarteret Ormen och Glasbruket större. Lägg märke till hur de nästan täcker bottenvåningen på fastigheterna i kvarteret Tranbodarne (Foto: Kasper Salin, Bildnummer F:3988, SSMF003988, Stadsmuseet i Stockholm).

Fas 4, 1851–1911. Fattigvård, fosterbarn, inneboende och prostitution.

I Stockholms Dagblad kunde man den 29 november 1890 läsa att Stockholms Stadsfullmäktige tagit beslut om en ny uppfartsväg till den östra delen av Södermalm. Den nya vägen skulle anläggas mellan kvarteret Ormen och Renstiernas Gata och åstadkommas genom att vidga den södra sidan av Stora Glasbruksgatan till mellan 12–18 meters bredd.¹ I och med detta beslut var ödet för fastigheterna i

Ormen 18–19 och Glasbruket Större 21–22 beseglat. Staden köpte under 1890-talet in de fastigheter som behövde rivas för den nya vägen, underhållet minimerades eftersom husen ändå skulle bort och förslumningen gick snabbt. Det skulle ändå dröja närmare tjugo år innan planerna verkställdes och på de åren hann förfallet gå långt.

Figur 78. Vykort visande miljön kring undersökningsområdet före och efter rivningarna av kvarteren Ormen och Glasbruket Större. Det övre kortet är poststämplat 1901 och där ses den brant stigande Stora Glasbruksgatan och Ormen 18–19 som är byggnaden med en mörkare fasad under Katarinahissens gångbro. På det undre vykortet, som är poststämplat 1932, är Katarinavägen framdragen och all bebyggelse i kvarteren Ormen och Glasbruket Större utmed vägens sträckning är jämnad med marken och endast kalt berg är synligt.

När rivningarna väl påbörjades var det inte många som protesterade, snarare tvärtom. I Aftonbladet den 20 april 1910 skriver en journalist:

Man må aldrig vara så entusiastisk beundrare av det gamla Söder med dess många idyller från fordom och aldrig så utpräglad fiende till det moderna regleringsraseriet: för de båda Glasbruksgatorna, som nu hålla på att få lämna plats för den blivande Katarinavägen, torde man likväl knappast ha mycket sympati över. Och förklaringen härtill är helt enkelt den, att ruskeligare, mörkare, knaggligare och i alla avseenden otrevligare och osundare gator icke funnits i vår huvudstad. Aldrig har jag traskat i en sådan smuts och modd som mellan de otuktade klapperstenarna på Stora och Lilla Glasbruksgatorna, aldrig har jag känt en fränare odör stiga upp från rännstenarna och aldrig har storstadens elände trätt mig mer påtagligt och ohöljt till mötes, än just här.

Om de fattiga människor som flyttat in på grund av de låga hyrorna menar samma skribent att den miserabla miljön haft en särskild dragningskraft på just dessa människors förkärlek för smuts och trångboddhet.²

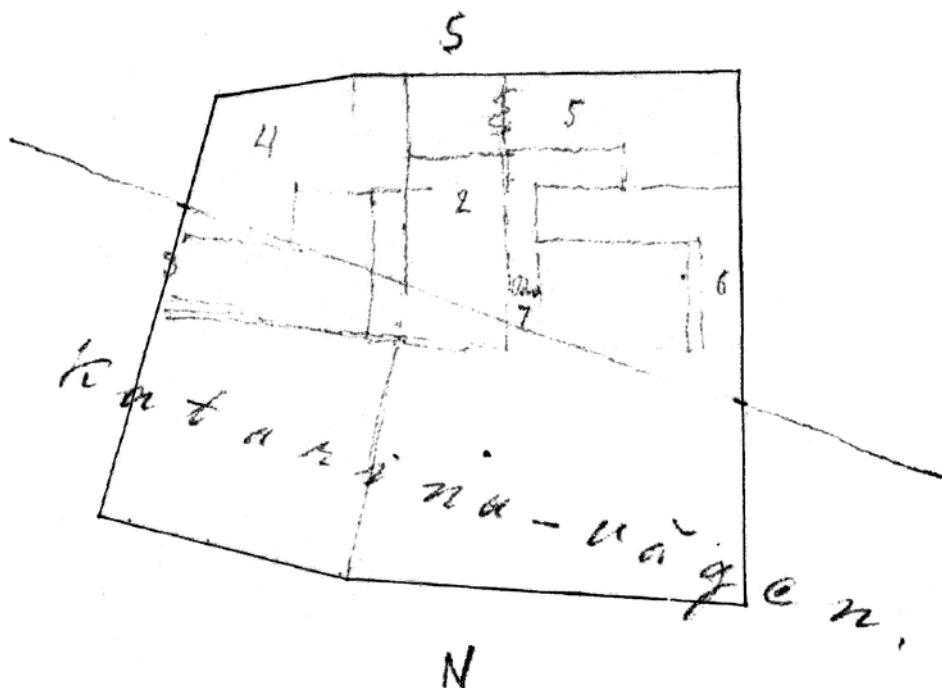
På endast några decennier hade därmed en miljö som tidigare beskrivits som närmast idyllisk förvandlats till något som helst skulle rivas och glömmas bort.

Fastigheterna Ormen 18–19

Vid mitten av 1800-talet upprättades krokier (skisser) i samband med brandförsäkringarna. Krokierna var i bruk fram till rivningen och ändringar kan ha lagts till efterhand.

Krokin för Ormen 18–19 visar inga rum, bara huskropparna. Det finns emellertid en planritning av våningen 2 trappor samt av vindsvåningen i samband med att stentrappan förlängdes ända upp till vinden, se figur 80. Planlösningen överensstämmer i stort även med de undersökta rummen längre ner i husen. Siffrorna på krokin kan identifieras med numreringen i brandförsäkringarna från 1800-talet. Till exempel betecknar Nr 1 de två gathusen och nr 2 den flygel som sträckte sig över det större husets båda gårdsrum, fram till Mariagränden.

En jämförelse mellan brandförsäkringens beskrivningar och de murade lämningarna på figur 81 tyder på att källarvåningen i Ormen 6 motsvarade rum 30 till 34 och rum 24 till 29. Det är också möjligt att

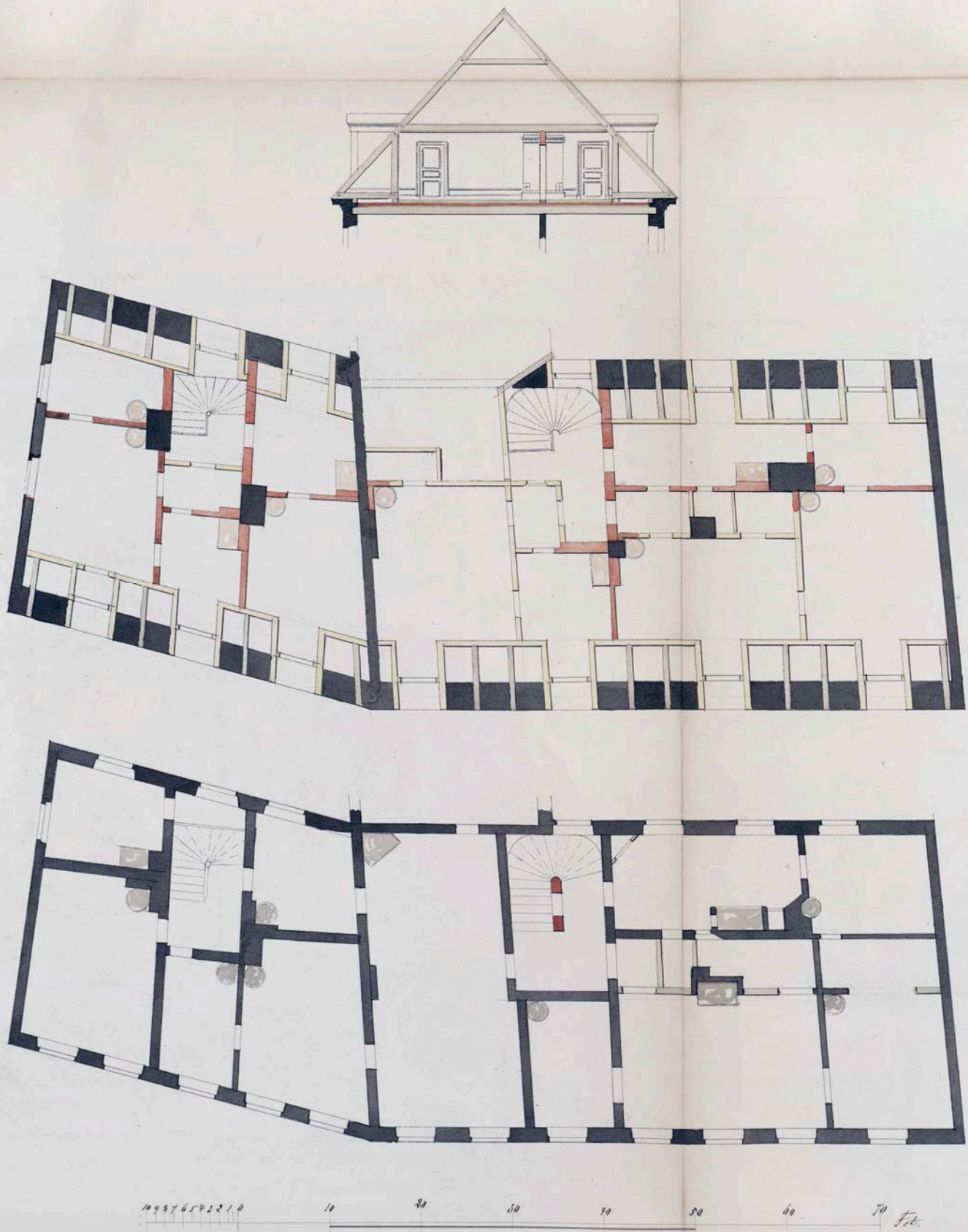

Figur 79. Kroki från 1800-talets mitt med senare tillägg där husen i fastigheten Ormen 18–19 är inritade. Till de senare tilläggen hör den planerade dragningen av Katarinavägen som ses som en linje som skär tvärs genom kvarteret (BrK, kroki). Bilden är redigerad.

№ 2780
1867.

Ritning till inredning af en Vindsvåning i huset N:o 6 öfver Stadsgården tillhörigt 211.
Grosshandlaren M: U. Lind

Figur 80. Planritning för inredning av vindsvåningen i Ormen 18-19 samt den underliggande våningen 3 trappor. Inlämnad av grosshandlaren M. U. Lind 1867.

Figur 81. Planritning av de påträffade delarna av kvarteret Ormen från perioden 1851–1911 (fas 4). Skala 1:250.

flera andra rum omnämndes som källare, till exempel rum 18 och 19.

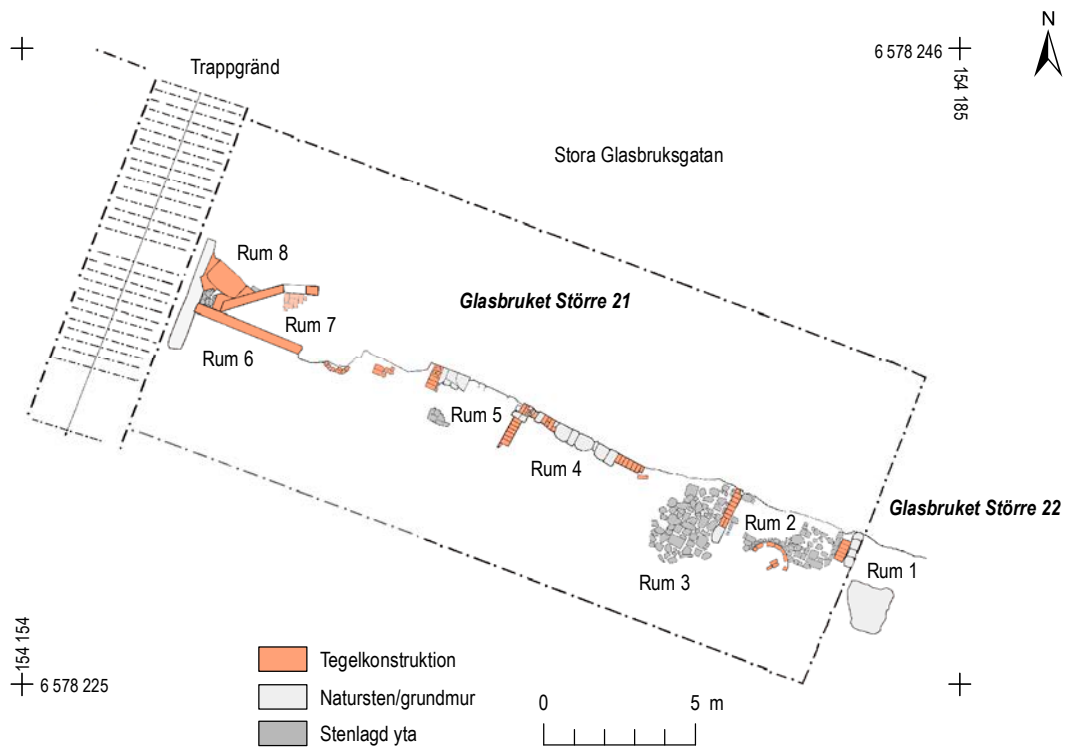
Bottenvåningens rum är svåra att identifiera från brandförsäkringarnas beskrivningar, och de rum som legat ovanför källarna var inte bevarade. I rum 22 bör bagarstugans ugn ha varit förlagd, se figur 50, men eventuella spår efter ugnen var förstörda av en stor betongkonstruktion. I flygelns bottenvåning intill låg själva bagarstugan.

I Stadsmuseets arkiv finns endast sparsamt med information om byggnadernas utseende innan de revs. Ett fotografi visar en port mellan Ormen 19 och trappgränd. ³ Två blåvita kakelugnar från Ormen 18–19 (1700-tal) finns i samlingarna (se figur 41). ⁴ Det finns även fotografier på delar av portalen från Ormen 17–18, samt foton av sju stycken ankarslut som togs in till museet. ⁵ Äldre fotografier visar att hela bottenvåningen öster om porten upptogs av August Carlssons Speceri & Viktualiehandel år 1902. En annan bild visar att det låg ett bageri med en skylt i form av en hängande kringla öster om portgången. I samlingarna finns också en teckning av J. Norén från mitten av 1800-talet som visar Glasbruksgatan 10, Ormen Större 2. Lusthuset på gården syns, liksom gatufasaden till Ormen Större 21. ⁶

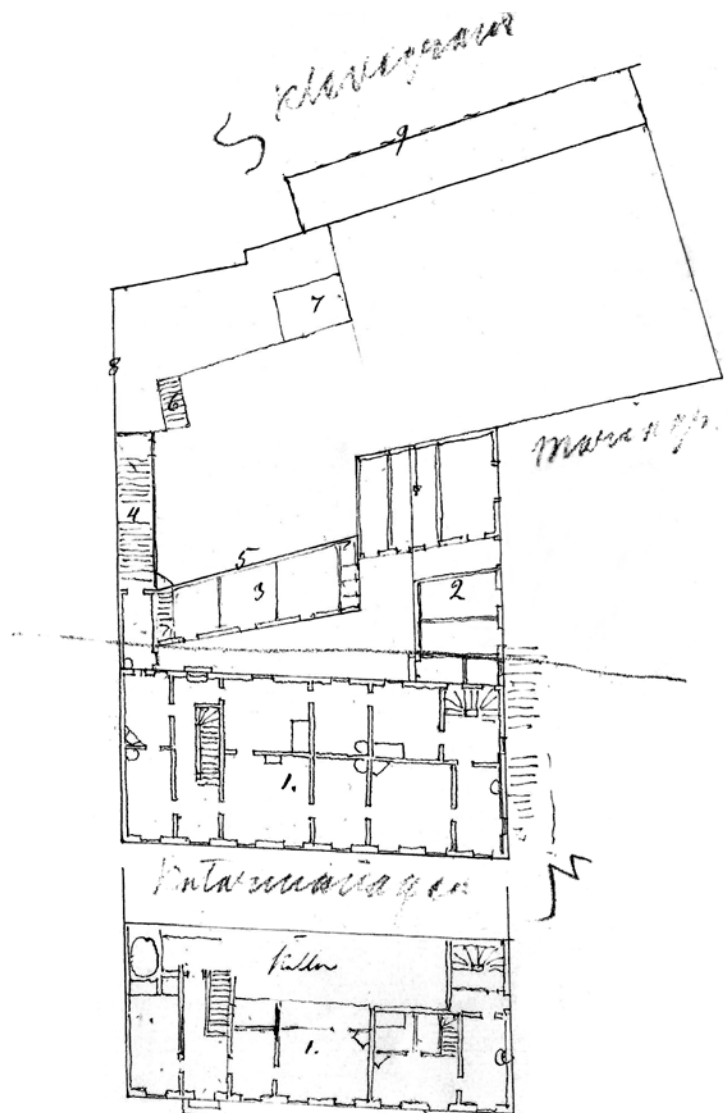
Fastigheten Glasbruket Större 21

Krokin för Glasbruket Större 21 visar två våningar i plan (se figur 83). Den nedre våningen har två portar mot Stora Glasbruksgatan, i den övre våningen syns en dörröppning mot gården i söder.

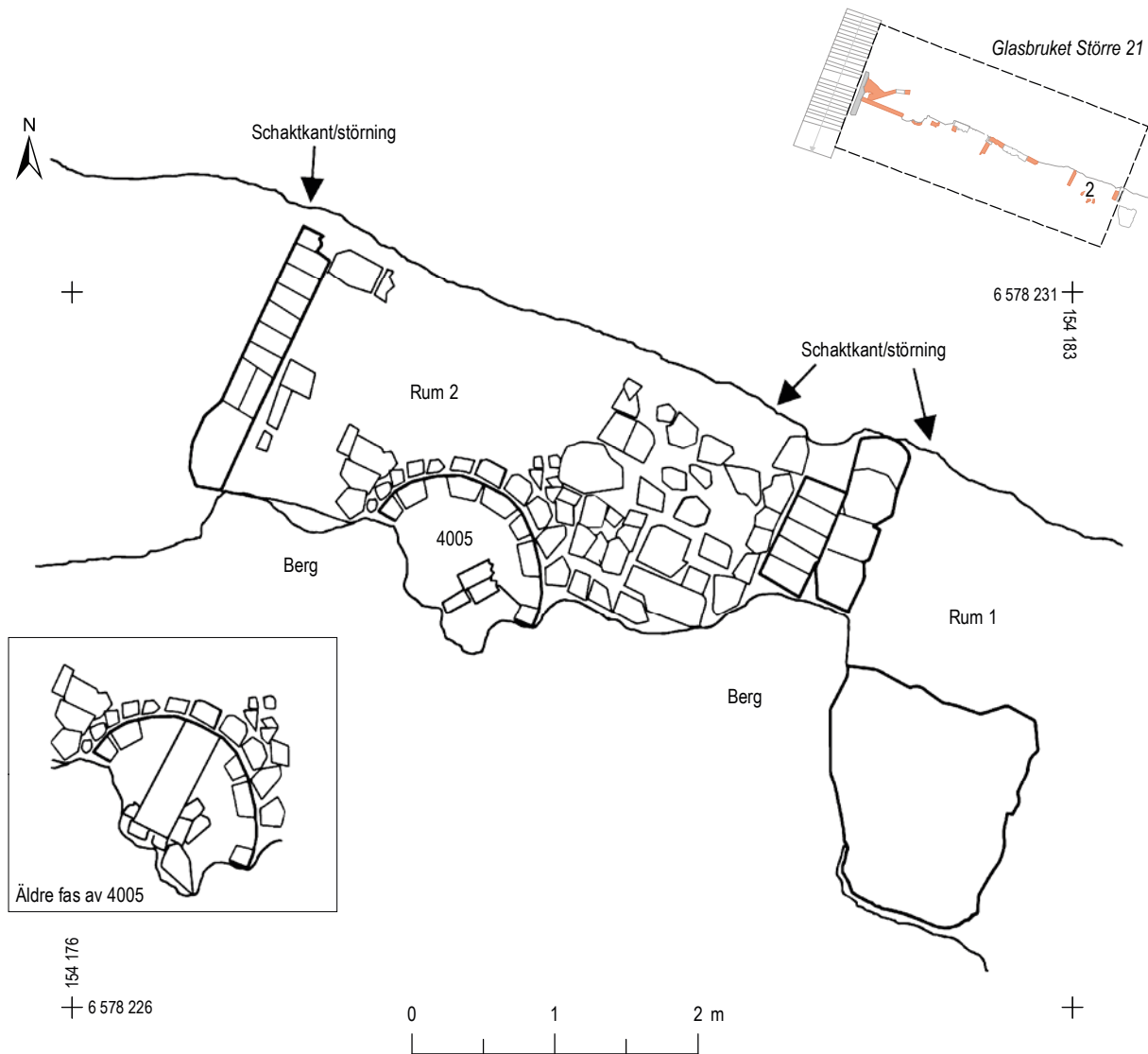
Brandförsäkringarnas beskrivningar kan jämföras med krokin och de dokumenterade murarna (se figur 82). År 1843 anges det, att vid den västra änden av gathuset fanns en souterrängvåning med ett från gatan tillgängligt kök med spisel, ett kontor, ett kallrum och en till nästföljande våning ledande trätrappa. Köket bör motsvara rum 8, med den stora spisen på figur 82. Ett trapplopp i det sydvästra hörnet är utritad på krokin figur 83, men souterrängvåningen tycks inte vara avbildad, endast bottenvåning och våning 1 trappa. I bottenvåningen låg det en bagarstuga med planstensgolv i det sydöstra hörnet, och våning 1 trappa fanns en utgång till gårdsrummet. ⁷ I rum 2 på figur 82 dokumenterades ett rundat eldstadsfundament, som kan ha hört samman med bagarstugan i bottenvåningen. Bagarstugan fanns kvar 1873, men köket i souterrängbotten hade förvandlats till en salubod. Mellan trappan i väster och bagarstugan i öster låg fyra bjälkkällare, sannolikt rum 3, 4 och delar av rum 6 på figur 82. ⁸

Figur 82. Planritning över Glasbruket Större 21 i fas 4 (1851–1911). Rum 1 låg inom Glasbruket Större 22. Skala 1:250.

Figur 83. Kroki från 1843 med senare tillägg över Glasbruket Större 21 (BrK 1843:1834).

Figur 84. Ritning visande rum 2 och det eldstadsfundament (4005) som framkom i rummet. Enligt brandförsäkringsuppgifter fanns det en bagarstuga i denna del av huset under 1800-talet och möjligen är fundamentet grunden till just en bakugn. Även här kan det vara värt att notera hur rummen anpassats mot berget. Skala 1:50.

Figur 85. Pipor med motiv av ett ankare var säkert populära bland de sjökaptener som bodde i området vid denna tid. Kanske har just denna använts av kapten Nylén som var bosatt i Glasbruket Större 22 under en stor del av 1800-talet. Pipan är förmodligen tillverkad i Skillingmark, Värmland mellan 1864–1920 (F:4000:768:1 se bilaga 6). Skala 1:1.

Fynd från fas 4 (1851–1911)

Under artonhundratalets senare hälft gjordes många tekniska landvinningar som på ett genomgripande sätt kom att påverka och underlätta människors vardag. Framförallt kom maskinerna att revolutionera tillverkningsindustrin när ångmaskinerna utvecklades. Lika viktig blev ångkraften när järnvägen drogs fram och en stor del av färjetrafiken övertogs av ångfartyg. Här ska även nämnas de stora satsningarna på fungerande avlopps- och vattenledningar som betydde mycket för att förbättra folkhälsan. När kaptenen i väg- och vattenbyggnadskonsten F. W. Leijonancker fick i uppdrag att framlägga ett förslag för anläggandet av en allmän vattenledning i Stockholm i början av 1850-talet framlade han en rad ståndpunkter på de fördelar som en sådan ledning skulle ge, bland annat ur sanitära synpunkter. Leijonancker konstaterar även att Stockholm är ”kanske den enda större stad i den civiliserade världen där mortaliteten är större än nativiteten”. Vilket till stor del kunde skyllas på bristande sanitära anläggningar.⁹

Från fas 4 och perioden 1851–1911 presenteras här några fynd som får representera tekniska innovationer som nådde de boende i kvarteren Ormen och Glasbruket Större under senare hälften av 1800-talet.

Fotogenlampa

En stor betydelse för inomhusmiljön var introduktionen av fotogenlampor som gav betydligt bättre ljus än talgljus, oljelamporna och den öppna eldstaden som tidigare fanns att tillgå under dygnets mörka timmar. Den första riktiga fotogenlampan anses ha konstruerats av den amerikanske kemisten Benjamin Zilliman år 1855. Till Sverige kom de redan 1860, förmodligen importerade från Tyskland där den ursprungliga konstruktionen förbättrats. Fotogenlampans storhetstid kom att vara i cirka 50 år, från 1860–1910-talet då den konkurrerades ut av glödlampan.¹⁰ Från kvarteret Ormen kommer denna brännare till en fotogenlampa eller lykta.¹¹ På ställskruven som reglerade ljusveken står J. A. Buckau & Comp. Stockholm, ett företag som i början av 1900-talet bedrev sin verksamhet på Storgatan 11 på Östermalm. Deras brännare användes säkert till olika typer av fotogenlampor och lyktor. I Sjöhistoriska museets samlingar finns en handlykta med brännare från J. A. Buckau. Lyktan har en sida som ger vitt ljus och en som ger rött ljus. Dessa lyktor kallades ”prejningslaterna” och användes bland annat inom lotsverket.¹² Några lotsar har inte identifierats som boende i kvarteret Ormen. Däremot så finns det inte mindre än tre sjötullvaktmästare bosatta i kvarteret år 1860.¹³ Nu är det inte belagt att dessa använde lyktor av den här typen men det är inte otänkbart.

Figur 86. Brännare till fotogenlampa tillverkad av J. A. Buckau & Comp. Stockholm (F:4167:2363:1). Påträffad i rum 19 i kvarteret Ormen. Skala 1:1.

Figur 87. Tandborste tillverkad i ben från 1800-talets andra hälft (F:4000:100:7). Skala 1:1.

Tandborste

Bland fynden från kvarteret Ormen återfinns den här närmare femton centimeter långa tandborsten från senare hälften av 1800-talet. Skaftet är tillverkat av ben, sannolikt från lårbenet av nöt vilket var vanligt. På skaftets ovansida kan den ingraverade texten "MASTIQUEE GARANTIE PARIS" skönjas vilket visar att den producerats i Frankrike som var den näst största tandborstproducenten vid den här tiden. Störst var England. Den nästan helt nednötta borsten är av gjord av hästtagel, svinborst eller grävlingshår vilka var de material som användes fram till 1938 då de första tandborstarna med borst av nylon började tillverkas. De första tandborstarna som liknar dem vi använder idag tillverkades i Kina på 1490-talet. I Europa finns de på 1600-talet men får sitt genombrott först under 1700-talet. Fram till att nylontandborstar började masstillverkas på 1940-talet så användes tandborstar i första hand av de välbeställda och det är sannolikt bland någon av dem som då var bosatt i kvarteret Ormen vi kan finna ägaren till vår tandborsten.¹⁴

Hisspollett

I takt med industrialismens framsteg så började allt fler allmänna kommunikationsmedel mellan och på malmarna drivas med ångkraft under 1880-talet. Ångfartyg hade kommit i trafik redan några decennier tidigare men nu tillkom även ångkraftsdrivna spårvagnar och hissar. För Södermalmsbornas del var de branta bergen längs malmens norra del besvärliga där de fick kånka upp och ner för oändliga trätrappor för att komma upp på Katarina- och Mariaberget. När så ingenjör Knut Lindmark 1881 fick tillstånd att bygga en personhiss på Stadsgården med en anslutande gångbrygga som gick tvärs över kvarteret Ormen till Mosebacke torg skulle det underlät-

ta en hel del för innevånarna. Hissen invigdes 1883 och första månaden var det närmare 1500 personer som dagligen använde hissen som kostade 5 öre för uppfärd och 3 öre för att åka ner. Betalingen gjordes med särskilda polletter. Stockholmsförfattaren Claës Lundin har i en samtidsskildring beskrivit den nya hissen: "De stora lyktorna, som sväfa upp och ned i den väldiga järnjättens genomskinliga innandöme, äro luftiga befodringsmedel, Katarinahissens personkorgar. Det är människor inne i lyktorna, människor som i största lugn sväfa mellan himmel och jord för att nå sina hem eller befodras till sina nöjen, till Mosebackes "Folies Bergeré" eller Södra teaterns "Sommarsaga".¹⁵

Figur 88. Vid den arkeologiska undersökningen hittades en hisspollett (F:4246:4090:1). Polletten var inte avsedd för Katarinahissen utan för den andra stora personhissen på Södermalm, Mariahissen, som var i drift mellan 1887–1937 och låg vid Mariabergets fot där ångbåtar gick i skytteltrafik mellan Riddarholmen och Söder Mälarstrand. Polletten har valören 5 öre på framsidan vilket var avgiften för uppfärd, och företagets monogram MHB på baksidan. Skala 2:1.

Vatten- och avloppsledningar

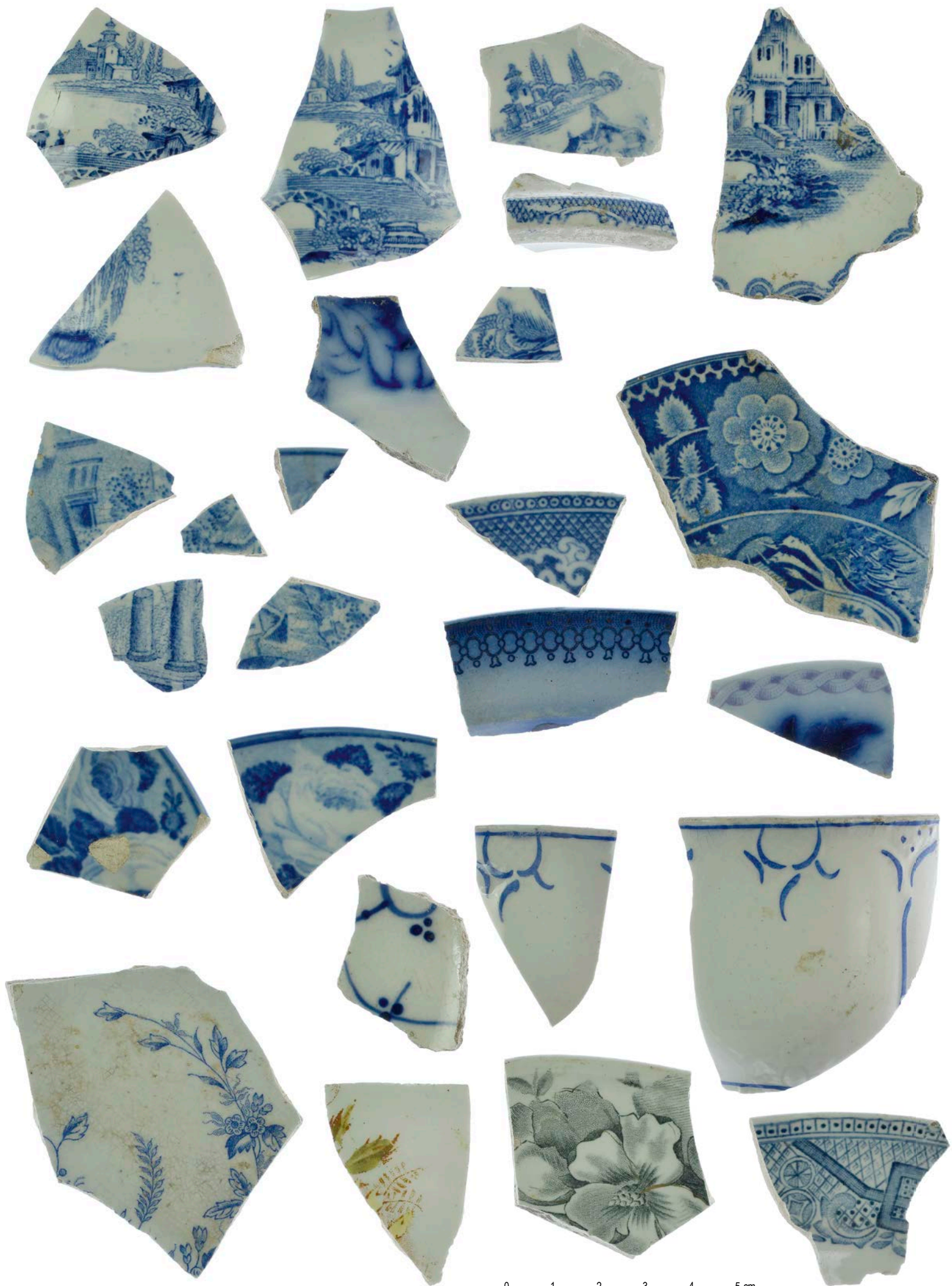
Det stora förfallet i de berörda fastigheterna i kvarteren Ormen och Glasbruket Större började sannolikt när de köptes upp av Stockholms stad på 1890-talet och det stod klart att de skulle rivras inför framdragandet av Katarinavägen. Fram till dess framgår det att planerna på rivning var okända då åtminstone ett par av fastigheterna moderniserades och rustades upp under 1860- och 1870-talen. Den första utbyggnadsetappen av en allmän vattenledning i Stockholm var klar 1861, då hade endast 80 fastigheter anmält intresse och fått vatten indraget.¹⁶ I kapten Nyléns fastighet Glasbruket Större 22 drogs en vattenledning in redan 1865 till en kostnad av 1200 kronor vilket motsvarar 80 000 kronor i dagens värde. Vid ungefär samma tid har förmodligen de ledningar som framkom i Ormen 18 installerats. Där hade man även gjutit cement över de gamla kullerstensgolven och anlagt golvbrunnar.

De största fyndkategorierna utgjordes precis som i föregående faser av keramik och glas. Det rör sig dock inte om några stora mängder och så gott som samtliga fynd kommer från det stora raseringslager¹⁷ som täckte byggnaderna. Det innebär att fynden inte har någon närmare kontexttillhörighet utan snarare representerar konsumtionen i området i stort. Keramiken består av en blandning av porslin, fajanser, flint- och stengods samt en del rödgods.

Efter att Stockholms stad på 1890-talet börjat lösa in fastigheterna längs Glasbruksgatan så förslumrades området snabbt med bland annat ett omfattande fylleri som följde. Därför är det inte så förvånande att majoriteten av allt glas som kan föras till 1850–1911 består av sprit-, vin- och ölflaskor som berättar om alkoholkonsumtionen i trakten.¹⁸ Bland fynden finns bland annat ett antal buteljer som innehållit punsch, portvin, genever, Kinavin, rött- och vitt vin och till

Figur 89. Till vänster om trappen i Ormen 18 syns en dagvattenledning som antagligen drogs in i fastigheten på 1860–1870-talet.

0 1 2 3 4 5 cm

Figur 90. Plansch med skärvor av den flintgodskeramik som användes av de boende i området vid 1800-talets slut och 1900-talets början (F:4000:1006:44). Skala 1:1.

Figur 91. Vid undersökningen påträffades även en kruka i vilken inlagd ingefära importerats från Kina. Krukan är 13,5 cm hög och daterad till 1800-talet (F:4000:615:1). Skala 1:1.

Figur 92. Ett urval av den stora mängd vinbuteljer, likör- och spritflaskor samt ölflaskor som påträffades i raseringslagret (4000) från 1911. Skala 1:3.

och med rester av en champagneflaska. Det påträffades även ett antal ölfaskor av typen knoppflaskor som var en standardiserad flaska som introducerades 1884–1886. Knoppflaskor brukar ha en fastblåst märkning som visar vid vilket glasbruk de tillverkats och efter år 1900 även vilket år de blåsts. Följande glasbruk finns representerade bland ölfaskorna; Liljedal (1781–1917), Årnäs (1836–1960), Hammars glasbruk (1854–1992), Arboga (1875–1927), Gefle (1893–1918) och Borensberg (1900–1954).¹⁹ Men det dracks inte enbart alkohol i kvarteren. På en av flaskorna har det stått ”TILLHÖR AUDUMBLA”.²⁰ Audumbla var ett privat mjölkbolag, bildat i Stockholm, som 1884 var det första företaget i Sverige som började sälja mjölk i glasflaskor.

Fastighetsägare och boende i kvarteren Ormen och Glasbruket Större i fas 4 (1851–1911)

Långt nere under honom bullrade den nyvaknade staden; ångvincharne snurrade nere i stadsgårdshamnen, järnstängerna skramlade i järnvägen, slussvaktarnes pipor visslade. ångbåtarna nere vid Skeppsbron ångade, Kungsbacksomnibussarna hoppade skallrande fram på den kullriga stenväggen; stoj och hojt i fiskargången, segel och flaggor som fladdrade ute på strömmen, mäsarnes skri, hornsignaler från Skeppsholmen, gevärsrop från Södermalmstorg, arbetshjonens klappande med träskorna på Glasbruksgatan....²¹

Den livfulla framställningen av miljön kring Slussen är hämtad ur första kapitlet i Strindbergs roman ”Röda Rummet” som utkom första gången 1879 och skildrar en brytningstid när maskinerna på allvar tagit plats i stadsrummet.

Från mitten av 1800-talet fram till 1890-talet så ägdes de berörda fastigheterna i kvarteren Ormen och Glasbruket Större av olika handlare (i Glasbruket Större 22 dröjde det fram till 1875 innan handlaren August Lindeblad förvärvade fastigheten av änkan Charlotte Nylén). Från 1852 fram till omkring 1870 ägdes Ormen 18–19 av kruthandlare M. U. Lind som då flyttade tvärs över gatan till kvarteret Tranbodarne där han bedrev sina affärer.²²

Grannfastigheten Glasbruket Större 21 och Maria-gränd 10 ägdes vid samma tid av grosshandlaren Carl Wilhelm Brinck. Brinck gjorde sig en förmögenhet på att sälja porter som återförsäljare för Carnegie och kallades därför för ”Porter-Brinck”.²³

Mantalslängden 1860

I mantalslängden från 1860-talet kan man se att de flesta hyresgäster i Ormen 18–19, som då ägdes av kruthandlaren M. U. Lind, var lägre tjänstemän och arbetare (se bilaga 14). Av yrkestitlarna kan man sluta sig till att flera av hyresgästerna förmodligen hade sina arbetsplatser i Slussenområdet, exempelvis tre stycken sjötullvaktmästare och ett par som bar titeln slussenservisen. Dessutom fanns det två hyresgäster som uppges vara järnarbetare vilka förmodligen arbetade som järnbärare i Järngraven vid Södermalmstorg som fungerade som omlastnings och kontrollplats mellan 1662 till 1865 för det järn som gick på export.

Husen i kvarteret Glasbruket Större var enligt Per-Anders Fogelström fram till 1890-talet Stora Glasbruksgatans mest välskötta och många av familjerna som bodde här stannade länge. En av dessa familjer var Nylén som var boende i Glasbruket Större 22 i drygt femtio år. Från 1841 när de köpte fastigheten fram till 1893 då huset köptes upp av Stockholms stad (se fas 3). Här var hyresgästerna betydligt färre än i Ormen och bestod utöver kapten Nyléns hushåll av en styrman med familj, en handelsbokhållare, en grosshandlare samt en inneboende.²⁴ Frågan var om förhållandena var lika goda i grannfastigheten Glasbruket Större 21 som ägdes av grosshandlare Brinck. Där hade antalet boende fördubblats, från 25 till 52 personer, mellan 1760 till 1860 vilket borde ha inneburit att hyresgästerna bodde väldigt trångt. Att det fanns en allmän bostadsbrist och även fattigdom hos vissa av hushållen pekar även förhållandet att relativt många (8 personer) är registrerade som inneboende. Inte oväntat är det även i Glasbruket Större 21 som vi finner de tre fosterbarn som finns bokförda i mantalslängden 1860. I en studie av fosterbarn från Södermalm och Gamla stan åren 1880–1881 och 1895–1896 så visar det sig att 73 % av de cirka 480 fosterbarnen hamnade hos arbetarklassfamiljer. En tredjedel av fosterföräldrarna var ensamstående kvinnor och hälften av dessa var änkor. För en ensamstående fattig kvinna med små barn fanns det två utvägar. Antingen skaffa ett arbete

och lämna bort sina egna barn eller själv ta emot fosterbarn och på det sättet få en liten inkomst.²⁵ De tre fosterbarnen i Glasbruket Större 21 hette Johan, Hilda och Anna. Johan 8 år bodde hos det barnlösa paret Mellin som var i förtioårsåldern medan Hilda 8 år och Anna 4 år bodde hos änkor med egna barn.

Mantalslängden 1909–1910

Beslutet om en ny uppfartsväg på Södermalm i Gamla Glasbruksgatans sträckning togs genom beslut i stadsfullmäktige i november 1890. En kort tid därefter började Stockholms stad att köpa upp de hus som skulle rivras för att ge utrymme för den nya vägen. Eftersom husen skulle rivras blev underhållet eftersatt och området förslummades snabbt.²⁶

Detta avspeglas även i mantalsregistren från 1909–1910 då de boende i Ormen 18–19 (Ormen 6) och Glasbruket Större 21–22 helt domineras av arbetarklass (se bilaga 15). Det inslag av medelklassyrken som fanns på 1860-talet är helt försvunnet och bland yrkestitlarna finner man många som endast står som arbetare och bland hyresgästerna finns åtminstone en före detta fängelsekund och en prostituerad. Ett stort antal är inflyttade från landsbygden, en del så långt ifrån som Blekinge, Skåne, Småland, Värmland och Dalarna. Att fattigdomen hos många var stor kan utläsas i stadens sociala anteckningar där framförallt barnrika familjer får pengar till mat och skor till barnen. Bland dem som fick bidrag var järnarbetaren Karl Johan Sedig och hans hustru Maria i Glasbruket Större 21 som hade åtta barn mellan 1–13 år samt sexbarnsfamiljen Lundin i samma fastighet. I vissa av lägenheterna måste boendesituationen varit förfärlig med flera inneboende på liten yta. Ett exempel är järnarbetaren Richard Lindroth och hustrun Hulda som bodde i Glasbruket Större 21 med fem barn i åldern 1–10 år och som dessutom inhyste tre inneboende arbetare i samma lägenhet. Eller sextioåriga maskinistänkan Maria Eriksson i fastigheten Ormen 18–19 som delade lägenhet med sin tjugofyrfåriga dotter och fyra inneboende män.

I Ormen 18 bodde också familjen Franchi som var bördiga från Parma i norra Italien. De tillhörde den italienska kolonin av invandrare som var särskilt talrika vid Lilla- och Stora Glasbruksgatan vid 1800-talets slut och 1900-talets början. Särskilt många bodde i en fastighet på Lilla Glasbruksgatan 16 som i folkmun kallades ”italienska huset” eller ”positivspelarehärbarget”.²⁷ Italienarna försörjde sig huvudsakligen som gipsgjutare och positivspelare så även familjen Franchi som bodde på Lilla Glasbruksgatan 16 mellan 1887–1896. Därefter flyttade familjen till Stora Glasbruksgatan 6 (Ormen 18) där de bodde fram till 1910.

Av Rotemansarkivet framgår att familjen bestod av Antonio Franchi med titeln gipsarbetare och hans hustru Maria Franchi, född Galny. De hade fyra barn, Alma, Adelia, Guiseppe och Alarius som var mellan 20–28 år vid mantalskrivningen 1910. Alma var musiker, Adelia sångerska, Guiseppe var både musiker och gipsarbetare och den yngste Alarius noteras som studerande. I familjen fanns även fosterbarnet Maria Regina Galny 12 år från Helsingborg som troligen var släkt med modern i familjen. Därutöver hade familjen åtminstone en tid en inneboende positivspelare vid namn Giuseppe Gallos, även han ursprungligen från Parma samt hushållerskan Britta Persdotter (Skommar) från Rättvik.²⁸ De flesta italienare som kom till Sverige var fattiga och stannade oftast en kortare tid och reste sedan vidare. Antonio Franchi hörde till den skara som kom att bli framgångsrika företagare och svenska medborgare. Franchi ansågs vara positivhalarkung i Stockholm. Han ägde ett tjugotal positiv, som var tillverkade i Tyskland och dyra i inköp. Positiven hyrde han ut till andra italienare som gick runt på gårdarna och spelade. Positivhandlarna fick behålla en del av intäkterna och inte sällan ingick även mat och husrum hos arbetsgivaren. Författaren och kåsören Hasse Z (Hans Zetterström) har i sina memoarer beskrivit Antonio Franchi under yrkesutövning ”...en brunhyad vacker karl med en röst och ett par ögon, som kommo alla husets pigor att handlost lämna disken och spisen så länge han fanns på gården”.²⁹

Figur 93. Akvarell av gården på Glasbruksgatan 16 av Claes ”Fritz” Lindvall från tiden omkring 1890. Vid den här tiden beboddes huset av italienska positivhalare och försäljare av gipsfigurer och kallades därför ”italienska huset” eller ”positivspelarehärbarget”. På bilden ses en positivhalare snedda över gården med positivet på ryggen. Hela miljön med hängande tvätt på linor och det centrala trapphuset med öppna gångbroar till husen på ömse sidor ter sig mer som ett sydländskt motiv än en bakgård på Södermalm (Ur Catomeris 1984:119).

Noter

- 1 Stockholms Dagblad 1890-11-29.
<https://tidningar.kb.se>.
- 2 Fogelström, Per Anders 1989:114.
- 3 SSM F 4675, Foto Kasper Sahlin.
- 4 SSM Fotonummer: 10408444, 10433629.
- 5 Portalstenar SSM 10451930, 10451936, 10456759, Ankarslut SSM 10337897, 10337899.
- 6 SSMC002881.
- 7 BrK 1843:1834.
- 8 BrK Besiktningslista 1873.
- 9 Cronström, Anders 1986:16ff.
- 10 Fehrman, Maj 1983:155ff.
- 11 F:4167:2363, funnen i rum 19 i kvarteret Ormen.
- 12 <https://digitalmuseum.se/021027759568/handlykta>. ID 259.108.
- 13 De mantalslängder som studerats för fas 4 är den för 1860 och den för 1910–1911. Det är möjligt att det funnits någon lots boende i kvarteret under åren däremellan.
- 14 Englund, Peter 2003:157ff, Mattick, Barbara 2010.
- 15 Lundin, Claës 1890.
- 16 Cronström, Anders 1986:63.
- 17 Raseringslager 4000.
- 18 Se Georg Haggréns glasanalys bilaga 1.
- 19 F:4000:610:1, 4000:615:1, 4000:1005:1–3, 4000:1773–12.
- 20 F:4000:610:14.
- 21 Strindberg, August 1920:7.
- 22 Fogelström, Per Anders 1989:99.
- 23 Fogelström, Per Anders 1989:100.
- 24 Fogelström, Per Anders 1989:100.
- 25 Persson, Birgit & Öberg, Lisa 1996:70ff.
- 26 Fogelström, Per Anders 1989:102f.
- 27 Fogelström, Per Anders 1989:116.
- 28 Rotemansarkivet 1878-1926,
<http://digitalastadsarkivet.stockholm.se>.
- 29 Fogelström, Per Anders 1989:116f, Notini, Thomas 2013.

Fotografiet av 1600-talsportalen i fastigheten Ormen 6 är taget år 1909 kort innan rivning (Foto: Larsson Ateljé, Bildnummer C 891, SSMC000891S, Stadsmuseet i Stockholm).

MÅLUPPFYLLELSE, RESULTAT OCH TOLKNING

Inför den arkeologiska undersökningen preciseras ett antal frågeställningar som ansågs relevanta och möjliga att besvara. En av frågeställningarna var om det funnits äldre bebyggelse på platsen innan den bebyggdes vid mitten av 1600-talet. På den frågan kan vi svara nej. Området där Ormen 18–19 och Glasbruket Större 21–22 låg har med stor sannolikhet inte varit bebyggt förrän vid 1600-talets mitt. Anledningen är att berget här har stupat brant ner mot Saltsjön och helt enkelt inte varit lämpligt att bygga på. För att kunna bygga på berget har man varit tvungna att tillmaka det. En annan indikation på att platsen inte varit bebyggd tidigare är att de äldsta fynden, som påträffades under golvnivån i rummen längs med Glasbruksgatan i Ormen 18, kan dateras till cirka 1600–1640. Det vill säga att de tillkommit precis innan och kanske i samband med att man började uppföra byggnaderna här.

Vid förundersökningen 2014 framkom flera källarum som kunde identifieras som tillhörande 1600-talsfastigheten Ormen 18. En grundläggande fråga vid undersökningen var om det fanns ytterligare delar av de byggnader som revs på 1910-talet bevarade inom undersökningsområdet. Det visade sig att de bevarade lämningarna var mer omfattande än förväntat. Inom Ormen 18 och 19 framkom lämningar i fyra plan som klättrade uppför Katarinaberget. Även från det östra grannkvarteret Glasbruket Större 21 och 22 fanns det delar av husen bevarade men i mycket mindre utsträckning än i kvarteret Ormen. Sammanlagt dokumenterades inte mindre än 35 olika rum vid undersökningen.

Den byggnadsarkeologiska dokumentationen, kunde belägga ett flertal om- och tillbyggnader i fastigheterna (se byggnadsdokumentationen för fas 1–4). Bland annat kunde det fastställas att fastigheten Ormen 19 blivit uppförd senare än Ormen 18. Att hitta svar på hur de olika rummen utnyttjats utifrån de arkeologiska kontexterna var emellertid svårt med undantag av ett par rum med spisar. Större delarna av de undersökta utrymmena i Ormen 18 och 19 visade sig ha blivit ombyggda under senare delen av 1800-talet, då man bland annat hade cementerat flera av källargolven. Även om det fanns kulturlager mellan och under de olika golvnivåerna var det svårt att tolka fyndmaterialet till någon specifik funktion eller verksamhet för det aktuella rummet. Undantagen är källarutrymmena 19 och 22 i Ormen 18. I den förstnämnda källaren framkom en större mängd så kallade turkpipor nedgrävda under golvet och i den andra källaren hittades en mängd parfymflaskor nedgrävda på samma sätt. Dessa rum har troligen använts som varulager under första hälften av 1800-talet.

Genom information från olika arkiv där ägare och boende i kvarteren kunnat identifieras kan man följa den gradvisa förändring som området genomgår. Från att under 1600-talet ha dragit till sig mycket förmögna handelsmän med affärsintressen i Stadsgården till att under 1700-talet mer eller mindre tas över av väletablerade hantverkare som segelmakare och blockmakare, vilka direkt hade avsättning för sina produkter till sjöfarten och Stadsgårdshamnen. Bland hyresgästerna i fastigheterna Ormen 18–19 på

1760-talet är ett påfallande stort antal änkor. Flera av dem kan antas vara fattiga. De yngre klarade sitt uppehälle genom att tvätta åt andra, medan åtminstone ett par av de äldre änkorna uppges få mat av sina barn för att klara sig. Vid mitten av 1800-talet försvinner hantverkarna från kvarteren och flera av fastigheterna övertas av handlare. Hyresgästerna utgörs nu av en blandning av lägre tjänstemän, handlare och enstaka arbetare. Vill man karaktärisera Ormen 18–19 och Glasbruket Större 21 vid denna tid så kan man förmodligen beskriva de boende som lägre medelklass med inslag av arbetarklass. I Glasbruket Större 22 som alltsedan 1600-talet dominerats av hantverkare bor nu sjökaptan Nylén tillsammans med styrmannen Anderssons familj. Den största sociala förändringen genomgår området i samband med att Stadsfullmäktige på 1890-talet beslutar sig för att bygga en stor uppfartsväg till Södermalm i Glasbruksgatans sträckning. För att ge plats för den nya vägen, Katarinavägen, måste flera av byggnaderna längs Glasbruksgatan rivas, bland andra Ormen 18–19 och Glasbruket Större 21–22. De byggnader som skulle rivas inlöstes av Stockholms stad och ett stort materiellt och socialt förfall inleddes då underhållet av fastigheterna uteblev och hyresgästerna många gånger hörde till en utsatt arbetarklass.

Fram till mitten av 1800-talet kan det även utläsas en social stratifiering mellan kvarteret Ormen och kvarteret Glasbruket Större där fastighetsägare och boende i kvarteret Ormen i stort tillhörde ett högre samhällsskikt än i Glasbruket Större.

Vad som också är tydligt i de skriftliga källorna är hur stor närvaron av olika invandrargrupperingar har varit på Södermalm genom historien. Under 1600-talet så är Olof Trummel och Jacob Pfeif, som båda var av skotsk börd, ägare till fastigheter i Ormen 18. I Glasbruket Större 21 fanns vid samma tid en ägare vid namn Jürgen Hans Möller och senare vid 1700-talets början en annan ägare, snickaren Jochim Rolof och hans hustru Dorothea Weigang, tre namn som antyder ett tyskt ursprung. I Ormen 18 var ägaren vid inledningen av 1700-talet segelmakaren (och sedermera piraten) Jacob Petersson Degenaar. Degenaar som var av holländskt ursprung hade där sin segelmakarverkstad. Från och med 1755 kom segelmakarverksamheten och fastigheten att tas över av familjen Stangenberg som tillhörde den tyska församlingen i Stockholm och som var

verksam i kvarteret fram till 1825. Vid mitten av 1700-talet har även skeppsbroadeln och franskkättlingarna Bedoire och Lefebure ägarskap i kvarteret. Vid samma tidpunkt finner vi även några ryska köpmän som hyresgäster i kvarteren. Dessa utövade sin verksamhet i Ryssgården som låg intill (och tidvis i) den byggnad som idag inrymmer Stadsmuseet. Efter familjen Stangenberg dröjer det fram till åren 1909–1910, precis innan rivningarna, innan vi möter familjen Franchi som slår sig ner här några år. Antonio Franchi och hans familj kom från norra Italien och han kallades ibland positivhalarkungen då Franchi tjänade pengar på att hyra ut positiv till den skara italienare som var bosatta vid Glasbruksgatorna under sent 1800-tal och tidigt 1900-tal. De flesta stannade endast kortare perioder och förtjänade huvudsakligen sitt uppehälle genom att sälja gipsfigurer och spela positiv på bakgårdar, gator och torg.

Detta kan vi utläsa ur de skriftliga källorna. Det arkeologiska källmaterialet är däremot svårare att tolka. Till stor del beror det på att undersökningsområdet till övervägande del kom att bestå av byggnadskonstruktioner, golv, väggar, trappor med mera. Några utomhusytor med kulturlager förekom knappt då hela ytan i stort sett varit bebyggd. De kulturlager som påträffades framkom huvudsakligen på, mellan och under olika golvnivåer vilket gör det tillvaratagna materialet begränsat. Den största mängden fynd fanns annars i det stora raseringslager som uppkommit vid rivningen av fastigheterna och som täckte alla lämningarna. Detta lager ansågs ha ett begränsat källvärde då det tillkommit på 1910-talet och inte kunde kopplas till specifika fastigheter eller kvarter och endast speglade de boendes konsumtion vid Glasbruksgatan de sista decennierna. Därför tillämpades en restriktiv fyndinsamling i detta lager då huvudsakligen daterande fynd och sådana som ansågs spegla boendemiljön samlades in. Trots de begränsade kulturlagerförekomsterna så påträffades och tillvaratogs en mängd fynd som analyserats; däribland 1 600 skärvor keramik, 114 glasfragment (exklusive buteljer och dricksglas från raseringslagret tillkommet vid rivningen av kvarteret), 147 kritpipor och cirka 300 fyndposter osteologiskt material.

Det begränsade fyndmaterialet till trots går det ändå att utläsa en del tendenser mellan kvarteren Ormen och Glasbruket Större i de fyra faserna och inom respektive kvarter över tid.

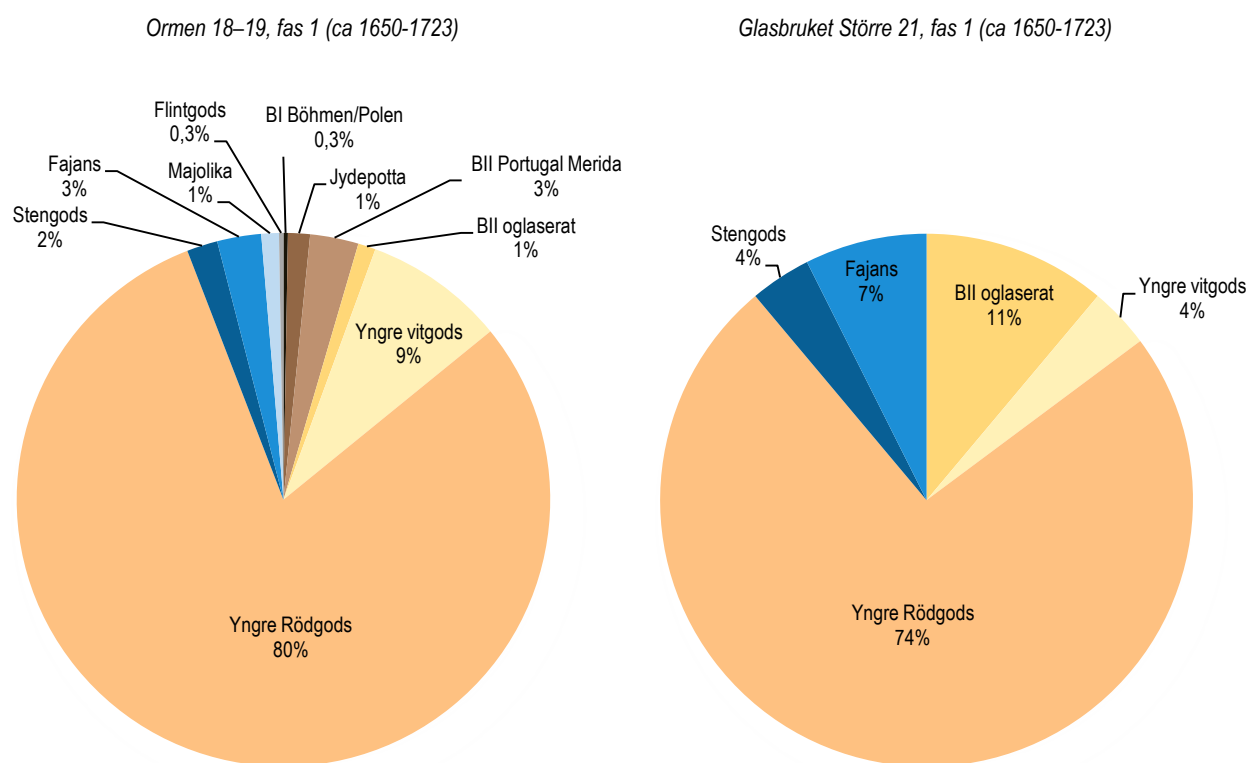
Fas 1. Perioden 1648–1723

Det fyndmaterial som tillvaratagits ur kontexter som är äldre än bebyggelsen i kvarteret Ormen (ca 1600–1640) har här uteslutits då det inte speglar de boendes konsumtionsvaror. Den materiella skillnad som finns mellan Ormen och Glasbruket Större under senare hälften av 1600-talet och 1700-talets början syns tydligast i keramiksammanställningen.

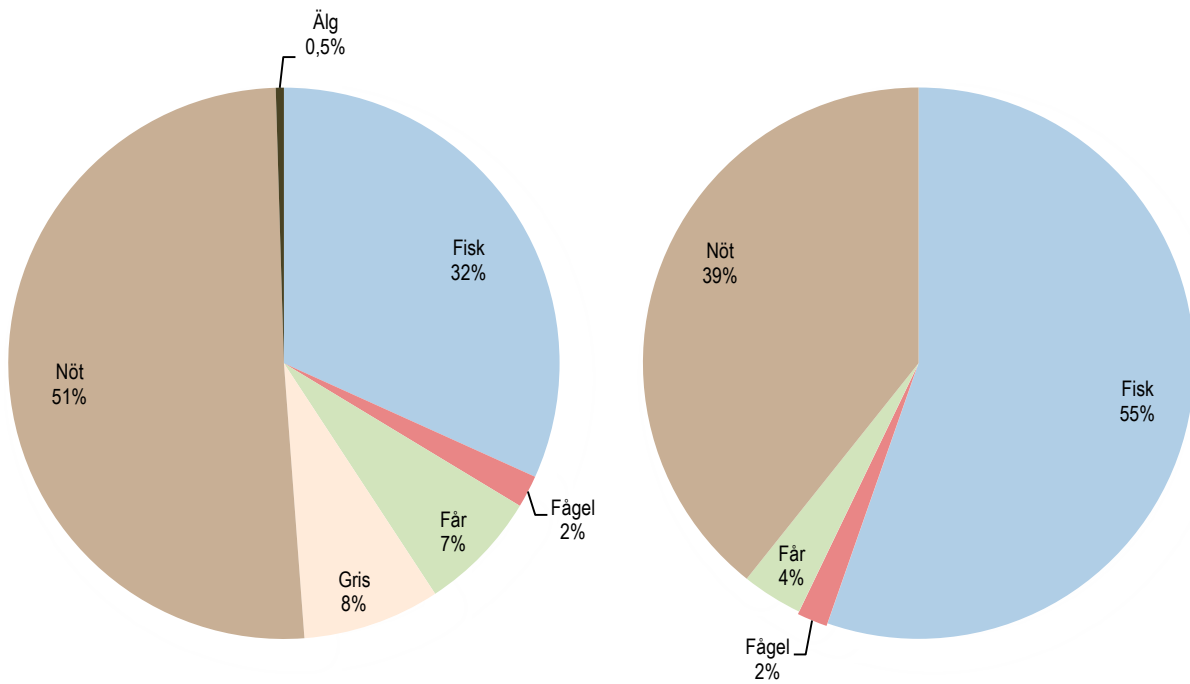
Skillnaderna mellan Ormen och Glasbruket Större är framförallt att det finns betydligt större variation och mer importkeramik i Ormen. I båda kvarteren dominerar det yngre rödgodset med 80 % respektive 74 % av keramikmaterialet. I Glasbruket Större hittades även mindre mängder stengods, yngre vitgods och fajans medan det i Ormen utöver dessa även påträffades importerad keramik från Portugal (Merida

keramik), BI keramik från Böhmen/Polen, delar av jydepottor från Danmark och majolika. Värt att notera är även att 8 % av all rödgodskeramik i kvarteret Ormen var holländsk import medan inget rödgodset i Glasbruket Större bestämts vara import. Den sammanlagda andelen importkeramik i kvarteret Ormen var 19 % vilket är drygt dubbelt så mycket som i Glasbruket Större där motsvarande andel var 8 %.

Även när det gäller kosthållet kan skillnader mellan de båda kvarteren utläsas. I kvarteret Ormen dominerar nöt (51 %) i det osteologiska materialet. Gris förekommer endast i kvarteret Ormen (8 %) och det är endast där det finns inslag av vilt i form av älg. I hantverkarkvarteret Glasbruket Större domineras det osteologiska materialet av fisk som där utgör 55 % av alla ben (mot 32 % i Ormen). Andelen nöt i Glasbruket Större var 39 %.

Figur 94. Diagram över keramikens fördelning baserat på antalet skärvor i fastigheterna Ormen 18–19 respektive Glasbruket Större 21 mellan ca 1650–1723 (fas 1).

Figur 95. Sammansättningen av det osteologiska materialet i fastigheten Ormen 18 respektive Glasbruket Större 21 mellan ca 1650–1723 (fas 1). Baserat på antalet ben.

Detta tyder på att den ekonomiska skillnad som kan ses i arkivmaterialet mellan de boende i de båda kvarteren även visar sig i den materiella konsumtionen såväl som i kosthållet.

Fas 2. Perioden 1724–1780

Under 1700-talet så dominerar segelmakarna i Ormen 18–19 och blockmakarna i Glasbruket Större 22. Den mellanliggande fastigheten Glasbruket Större 21 ägs av snickare fram till mitten av 1700-talet för att efter några ägarbyten tas över av Prästänkekassan.

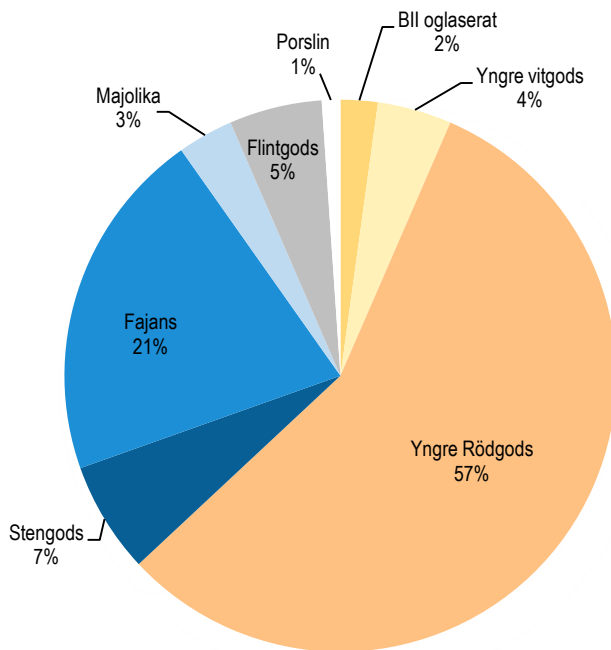
Under fas 2 (1724–1780) finns det fortfarande en skillnad i keramiksammansättningen mellan Ormen 18–19 och Glasbruket Större 21 (från Glasbruket Större 22 finns det ingen keramik i denna fas) men tendenserna är vagare än i fas 1. Fortfarande är mångfalden av olika typer av keramik större i Ormen. Andelen importerad keramik är nästan oförändrad, 16 % i Ormen mot 6 % i Glasbruket Större.

I båda kvarteren är fajansen mycket mer framträdande än tidigare och ett nytt inslag är flintgodset. Det påträffades även enstaka skärivor porcelin i fas 2. En ny föremålskategori under den här fasen är oglaserade krukor i rödbrännande lera av samma typ som vi använder än idag.

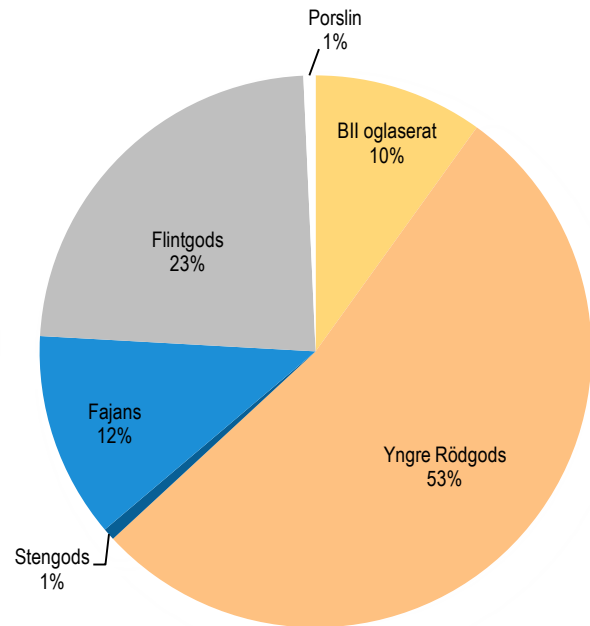
Kakelfynden från de båda kvarteren tyder även de på en socioekonomisk skillnad. Det var i kvarteret Ormen som de mer exklusiva ugnskaklarna påträffades medan de som kunde knytas till Glasbruket Större bestod av den mer ordinära släta gröna typen som tycks ha varit allmänt förekommande under 1700-talet.

En sammanställning av det osteologiska materialet visar att nöt nu dominerar i bägge kvarteren, 55 % i Ormen och 65 % i Glasbruket Större. Får/get utgör drygt 20 % av benen i Ormen följt av gris, fågel och fisk som alla ligger mellan 7–9 % av materialet. I Glasbruket Större är fisken fortfarande en betydande del av kosten där den utgör 21 % av det analyserade

Ormen 18-19, fas 2 (1724–1780)

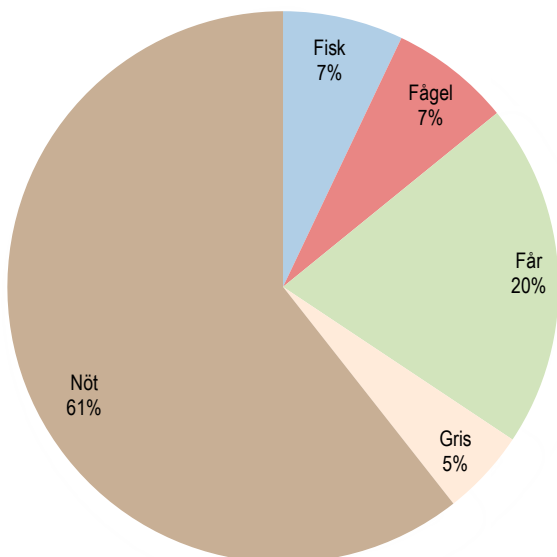

Glasbruket Större 21, fas 2 (1724–1780)

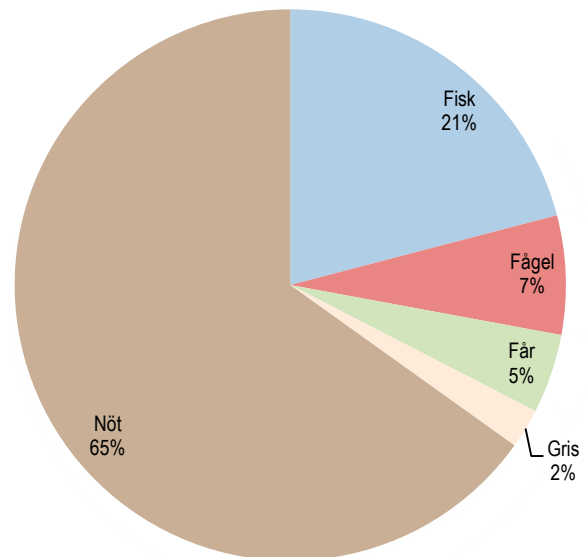

Figur 96. Diagram över keramikens fördelning baserat på antalet skärvor i fastigheterna Ormen 18–19 respektive Glasbruket Större 21 mellan 1724–1780 (fas 2).

Ormen 18-19, fas 2 (1724–1780)

Glasbruket Större 21, fas 2 (1724–1780)

Figur 97. Sammansättningen av det osteologiska materialet i fastigheterna Ormen 18–19 respektive Glasbruket Större 21 mellan 1724–1780 (fas 2). Baserat på antalet ben.

benmaterialet.

Fas 3. Perioden 1781–1850

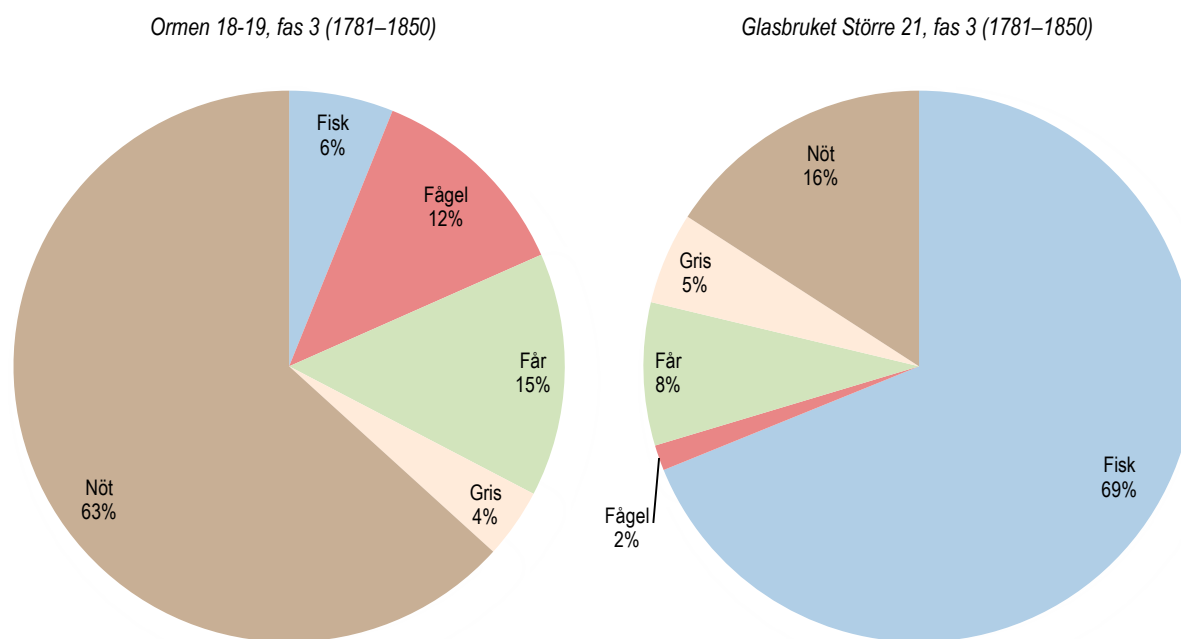
Från fas 3 som sträcker sig från 1780-talet till mitten av 1800-talet är antalet keramikfynd från Glasbruket Större allt för få för att använda som underlag. I kvarteret Ormen har flintgodset fått sitt definitiva genombrott och utgör 44 % av all keramik, fajansen däremot har nästan försvunnit helt. Stengodset (huvudsakligen från flaskor) och det yngre rödgodset utgör nästan likvärdiga delar, 22 % respektive 18 % av keramiken.

I kvarteret Ormen är det fortfarande nöt som dominerar den animaliska kosten (63 %) följt av får/get

(15 %) och fågel (12 %). I Glasbruket Större utgör däremot nöt endast 16 % vid den här tiden och andelen fisk har ökat till hela 69 %.

Fyndmaterialet från fas 4 (1851–1911) kommer från det stora raseringslager som uppkom vid rivningarna 1910–1911. Fynden från detta lager går inte att knyta till enstaka fastigheter utan representerar området i stort. Därför tillämpades även en selektiv och restriktiv fyndinsamling varför fynden inte går att använda för jämförande studier inom kvarteren.

Från mitten av 1600-talet till 1800-talets mitt (fas 1–3) är tendensen densamma mellan Ormen och Glasbruket Större. Keramiken i Ormen är hela tiden mer varierad och andelen importkeramik större än i grannkvarteret Glasbruket Större. Det förhållandet kan tas som intäkt för att de som var boende i Ormen generellt hade en bättre ekonomi än de i Glasbruket Större. I fråga om kosthåll så är nöt do-

Figur 98. Sammansättningen av det osteologiska materialet i fastigheterna Ormen 18–19 respektive Glasbruket Större 21 mellan 1781–1850 (fas 3). Baserat på antalet ben.

minerande i samtliga faser från kvarteret Ormen medan fisk hela tiden utgör en betydande andel av det osteologiska materialet i Glasbruket Större, som minst en femtedel.

Om man ser tendenser över tid inom fastigheterna är det svårt att dra några generella slutsatser angående förändringar i de boendes ekonomiska status.

Ormen 18–19

Som redan nämnts utgör nöt en betydande del av det osteologiska materialet, 55–63 % av alla ben i fas 1–3. Fisken sjunker snabbt från 24 % i fas 1 till 6–7 % i fas 2–3. Griskött har endast utgjort en mindre del av kosten i Ormen under hela perioden (4–9 %) medan får/get ökar från 7 % i fas 1 till mellan 15–22 % i fas 2–3. Även andelen fågel visar samma tendens då den utgör endast 2 % i fas 1 för att i de följande två faserna utgöra runt en tiondel av benen.

Vad gäller den materiella standarden såsom den avspeglar sig i fyndmaterialet så kan den generellt betecknas som hög utan att vara exklusiv under någon fas. Man kan se att de boende i såväl Ormen som Glasbruket Större snabbt kunde tillägna sig den nya keramiken som introducerades under 1700-talet, som fajanser och flintgods men att materialet i stort, med något enstaka undantag, inte kan betecknas som lyxvaror.

Glasbruket Större 21–22

Om nöt dominerade i Ormen större utgjorde fisk en lika betydande del i Glasbruket Större under de tvåhundra år som fas 1–3 utgör. Undantaget är mellan 1724–1781 (fas 2) då andelen nöt är drygt 50 %. De övriga djuren har utifrån det osteologiska materialet endast utgjort en mindre del av födan under hela perioden. Får/get mellan 5–10 %, fågel som mest 7 % och gris 6 %.

Den förändring som kan ses i keramikmaterialet visar inte på några stora förändringar. Som redan nämnts har även de boende kunnat köpa exempelvis fajanser och flintgodskeramik när de introducerades på 1700-talet.

Slutdiskussion

Den arkeologiska undersökningen har visat att det finns skillnader i kosthåll och materiell konsumtion mellan kvarteren Ormen och Glasbruket Större som sannolikt kan baseras på de boendes skilda ekonomiska situation från 1600-talets mitt fram till 1910-talet. Dessa skillnader måste dock ses som generella och övergripande då exempelvis mantalslängder från 1700-talet och senare visar att det inom varje enskild fastighet fanns stora olikheter mellan de boendes ekonomiska status, vilket inte varit möjligt att verifiera utifrån det arkeologiska materialet. Resultaten får ses som viktiga i diskussionen om Södermalmbornas och stockholmarnas ekonomiska och sociala situation under tidig modern tid. Underlaget är dock begränsat och det får därför ses som viktigt att kommande undersökningar från samma tidsperioder görs med stor noggrannhet för att i framtiden kunna göra jämförande studier med resultaten från Ormen 18–19 och Glasbruket Större 21–22.

REFERENSER

Källor och litteratur

- ABRAHAMSSON, ÅKE. 2004. *Kristinaslussen*. Slussen vid Söderström. Sankt Eriks Årsbok 2004. Almqvist & Wiksell. Uppsala.
- ANDRÉN, ERIK. 1972. *Melchior Jungs glasbruk i Stockholm 1641–1678*. Sankt Eriks årsbok 1972/73. P A Norstedts & Söner. Stockholm.
- BERGLUND, MATS. 2010. "Ett odygdigt leverne". *Om Södermalmsupploppet 1719 och glasbruksgatorna i Katarina församling*. Bebyggelsehistorisk tidskrift 59.
- BERGMAN, ANNA. 2015. *Ormen 6*. Stockholms stad, Södermalm. Arkeologisk undersökning 2014. Stadsmuseet rapporterar 92.
- BOLIN, GUNNAR. 1933. *Stockholms uppkomst*. Studier och undersökningar rörande Stockholms förhistoria. Appelbergs Boktryckeri. Uppsala.
- BOLIN, GUNNAR. 1940. *Vinkällare, krogar och gårkök i Stockholm år 1671*. Samfundet Sankt Eriks årsbok 1940. Stockholm.
- BRYNJA, ELISABETH & NELSON, PER. 1985. *Dold stadsbebyggelse kommer i dagen. Kvarteret Mälaren på Södermalm*. Stadsvandringar 9. Stockholms Stadsmuseum.
- CARLSSON, MICHEL, M FL. 2008. *Kvarteret Kvasten. Ett stadskvarters uppkomst vid 1600-talets mitt*. Stockholms stad, Norrmalm, RAÄ 103. Arkeologisk undersökning. SR 1426. Arkeologisk rapport 2008:1. Stockholms stadsmuseum. Kulturmiljöenheten.
- CARLSSON, MICHEL. 2014. *På de rikas bord*. En arkeologisk undersökning av lämningar från 1600- och 1700-talet i kvarteret Gubben i Norrköping. Rapporter från Arkeologikonsult 2014:2486.
- CARLSSON, MICHEL & SVENSSON, KENNETH. 2019. *In fundo dicto Suthræmalm iam de nouo constructum... Arkeologisk dokumentation av bebyggelsen I den nya medeltida stadsdelen Södermalm. Lämningar från vikingatid till 1600-talets mitt*. Stockholm 103:1, Stockholms stad och kommun, Stockholms län. Slussenprojektet 1. Rapporter från Arkeologikonsult 2019:2746.
- CATOMERIS, CHRISTIAN. 1984. *På positivhalarnas tid*. Sankt Eriks Årsbok 1984. Samfundet S:t Erik. Stockholm.
- CRONSTRÖM, ANDERS. 1986. *Vattenförsörjning och avlopp*. Stockholms tekniska historia. Stockholmsmonografier 62:III. Almqvist & Wiksell, Uppsala.
- DAHLGREN, LOTTEN. 1920. *Gubben Nylén*. Brev från en svensk sjöman. Wahlström & Widstrand. Stockholm.
- EDVINSSON, RODNEY & SÖDERBERG, JOHAN. 2011. *A Consumer Price Index for Sweden 1290–2008*. Review of Income and Wealth, Vol. 57 (2).
- ELGENSTIERNA, GUSTAF. 1925–1936. *Ekenstierna nr 1701*. Den introducerade svenska adelns ättartavlor.
- ENGLUND, PETER. 2003. *Om tandborstens historia*. Tystnadsens historia och andra essäer.
- ERIKSSON, MONICA. 1991. "At Sanct Catharina och ther af förlorat hatten" – om kyrkor som brunnit i Stockholm. Stadsvandringar 14. Stockholms stadsmuseum.

- FEHRMAN, MAJ. 1983. *Fotogenlampan*. Kulturen 1983.
- FOGELSTRÖM, PER-ANDERS. 1969. *Ett berg vid vattnet*. En bok om Fjällgatan och trakten däromkring. Albert Bonniers boktryckeri.
- FOGELSTRÖM, PER-ANDERS. 1989. *Från det försvunna. En berättelse om livet vid Glasbruksgatorna*. S:t Eriks årsbok 1989. Stockholm.
- FORSSTRAND, CARL. 1917. *Köpmanshus i gamla Stockholm. Nya bidrag till skeppsbroadelns historia*. Hugo Bebers Förlag. Stockholm.
- FRÖMAN, OTTO. 1897. *Stockholms gator, afloppstrummor och planteringar*. Sveriges hufvudstad skildrad med anledning af allmänna konst- och industriutställningen 1897. D. 2.
- GEBER, STIG (RED.). 1986. *Taktegelstämplar i Södermanland. Resultat av en inventering gjord 1983–1985*. Sörmlandsbygden 1986. Nyköping
- GOLABIEWSKI LANNBY, MONICA. 2003. *En dams eleganta toalettsats med ringar och mynt från 1700-talets mitt. Flickan i Stadsgården*. Svensk Numismatisk Tidskrift 2. 2003.
- HEDLUND, JOHN. 2010. *Mariagränden, Stockholms stad, Södermalm, RAÄ 103, Arkeologisk undersökning 2009*. Stockholms stadsmuseum. Arkeologisk rapport 2010:2.
- HEEGE, ANDREAS. 2009. *Steinzug in der Schweiz (14.–20. Jh.)*. Ein Überblick über die Funde im Kanton Bern und den Stand der Forschung zu deutschem, französischem und englischem Steinzug in der Schweiz.
- HERMELIN, CARL F. & WELANDER, ELISABETH. 1980. *Glasboken. Historia, teknik och form*. Askild & Kärnekull. Borås.
- JOHANSON, ULLA. 1984. *Fattiga och tiggare i Stockholms stad och län under 1700-talet*. Stockholmsmonografier 56. Stockholm.
- JONSSON, KRISTINA. 2013. *Hotell Anno 1647. Byggnadslämningar från tidigmodern tid*. Arkeologisk förundersökning i form av schaktningsövervakning. Fornlämning Stockholms stad 103:1. Kvarteret Ormen 2. Stockholms stad. Stockholms län. Södermanlands landskap. Stiftelsen Kulturmiljövård. Rapport 2013:12. Västerås.
- KAUPPINEN, EMMY & LUNDSTRÖM, FREDRIK. 2015. *Tranbodarna*. Stockholms stad, Södermalm. Arkeologisk förundersökning 2015. SR 1196. Stadsmuseet rapporterar 92. Stadsmuseet.
- KRISTIANSEN, OLE. 2008. *Kakkelproduktion i Danmarks middelaalderog rennessance*. KUML 2008. Årbog for Jysk Arkæologisk Selskab. Aarhus Universitetsforlag.
- LANG, SIGNE. 1964. *Södra stadshuset och dess ombyggnad*. Stadskollegiets utlåtanden och memorial. Bihang nr. 43.
- LARSSON, OLLE & MARKLUND, ANDREAS. 2013. *Svensk Historia*. Historiska Media.
- LIEDGREN, RUT. 1954. *Strömbäcks glasbruk*. Fataburen. Nordiska museets och Skansens årsbok 1954.
- LINDQVIST, GUNNAR. 1981. *Krukor och fat*. Svenskt krukmakeri under 400 år. Liber.
- LUNDIN, CLAËS. 1890. *Det nya Stockholm*.
- MATTICK, BARBARA E. 2010. *A Guide to Bonetoothbrushes of the 19th and Early 20th Centuries*. Bloomington.
- MEISSNER, KATJA. 2010. *Stämplade tegel i Kalmar län*. Kalmar läns museum.
- MEYERSON, ÅKE. 1943. *Befolkningen på Södermalm 1676*. Samfundet Sankt Eriks årsbok 1943. Stockholm.
- MUNTHE, ARNE. 1959. *Västra Södermalm intill mitten av 1800-talet*. En stadsdel och dess kyrkliga liv. Nordisk Rotogravyr. Stockholm.
- NORDBERG, TORD O:SON & AXEL-NILSSON, GÖRAN. 1944. *Katarina kyrka*. Sveriges kyrkor – Stockholm. Band VII. Häfte. 2. Esselte. Stockholm.
- NORDISK FAMILJEBOK. 1917. Ugglepplagan.
- NOTINI, THOMAS. 2013. *Från cypressernas land till björkarnas – om italienska invandrare till Sverige*. Tidningen Kulturen 2013.
- PERSSON, BIRGIT & ÖBERG, LISA. 1996. *Foster-Children and the Swedish State 1785–1915*. I: (Tedebrand, Lars-Göran (Red.) *Orphans and Fosterchildren: A Historical and Cross-Cultural Perspective*. Umeå universitet.

RÅBERG, MARIANNE M FL. 1972. *Katarinaberget*. Utredning och bevarandeförslag 1972 (K 72).

RÅBERG, MARIANNE. 1998. *Södra stadshusets omgivning*. Stadsvandringar 18. Stockholms Stadsmuseum. Uppsala

SANDBERG, ROBERT. 2002. Huvudstad i ett stormaktsvälde 1560–1720. I Göran Dahlbäck & Lars Nilsson (red.), *Staden på vattnet. Del I: 1252–1850*. Stockholmia förlag. Borås.

STAHRE, NILS-GUSTAF M FL. 2005. *Stockholms gatunamn*. Stockholms monografier 50. Almqvist & Wiksell, Uppsala.

STRINDBERG, AUGUST. 1920. *Röda rummet*. Albert Bonniers Förlag. Stockholm.

SVENSKT BIOGRAFISKT LEXIKON. 1922. *Jean d. y. Bedoire*. Band 03, förf. Simonsson, Ivar.

SVENSKT BIOGRAFISKT LEXIKON. 1931. *Jacob Pettersson Degenaar*. Band 10, förf. Linden, B.

SVENSKT BIOGRAFISKT LEXIKON. 1956. *Feiff(f), släkt*. Band 15, förf. Hildebrand, Bengt.

SVENSKT BIOGRAFISKT LEXIKON. 1967–1969. *Carl Gustaf Gyllencreutz*. Band 17, förf. Dahlgren, Stellan.

SVENSKT BIOGRAFISKT LEXIKON. 1977–1979. *Jean H LeFebure*. Band 22, förf. Jägerskiöld, Olof.

SÖDERLUND, KERSTIN & HJULHAMMAR, MARCUS. 2007. *Slussen*. Arkeologisk utredning. Stockholms stadsmuseum. Rapport 2007:3.

TARKIAINEN, KARI. 1990. *Finnarnas historia i Sverige 1. Inflyttarna från Finland under det gemensamma rikets tid*. Nordiska museets handlingar 109. Nordiska museet.

WÄNDESJÖ, JOHN. 2016. *Ledningsomläggning vid Slussen*. Skeppsbron, Slussplan, Kornhamnstorg, Sjöbergspan, Hornsgatan, Södermalmstorg, Götgatan och Katarinavägen. RAÄ 103, Stockholm. Arkeologisk undersökning 2013–2015. SR 1197, 1202, 1203, 1204. Stadsmuseet rapporterar 93. Stadsmuseet.

ÅRHEM, BARBRO. 2008. *Hägern Större 16*. Stockholms stad, Norrmalm, RAÄ 103. Arkeologisk undersökning 1987. SR 766. Arkeologisk rapport 2008:7. Kulturmiljöenheten, Stockholms stadsmuseum.

Digitala arkiv

BRANDKONTORETS ARKIV (BRK)
<http://bkbildwebprod.azurewebsites.net/>

DIGITALTMUSEUM
<https://digitaltmuseum.se>

KUNGLIGA BIBLIOTEKET. DAGSTIDNINGAR
<https://tidningar.kb.se>

SR = STADSARKEOLOGISKT REGISTER FÖR STOCKHOLM
<https://stadsmuseet.stockholm.se/utforska/arkeologi-och-fornlamningar/stadsarkeologiskt-register-for-stockholm/>

STOCKHOLMS STADSARKIV (SSA). BYGGLOV 1713–1874, STOCKHOLMS ÄLDRE BYGGLOVSRITNINGAR
<https://sok.stadsarkivet.stockholm.se/Databas/stockholms-aldre-byggnadsritningar/Sok>

STOCKHOLMS STADSARKIV (SSA). FASTIGHETSREGISTER 1675–1875
https://sok.stadsarkivet.stockholm.se/?template=view_post&id=153

STOCKHOLMS STADSARKIV (SSA). MANTALSUPPGIFTER
<https://sok.stadsarkivet.stockholm.se/Databas/mantalsuppgifter-1835-1845-1860-och-1870/Sok>

STOCKHOLMS STADSARKIV (SSA). ROTEMANSARKIVET
<https://sok.stadsarkivet.stockholm.se/Rotemannen2012/Search.aspx>

STOCKHOLMS STADSARKIV (SSA). STADSINGENJÖRSKONTORETS DETALJKARTOR / FÖRSAMLINGSRITNINGAR
<https://sok.stadsarkivet.stockholm.se/Databas/stadsingenjorskontorets-detaljkartor-forsamlingsritningar/Sok>

STOCKHOLMS STADSARKIV (SSA). HOLMS TOMTBOK,
SÖDRA FÖRSTADEN ÖSTRA 1674
[https://sok.stadsarkivet.stockholm.se/bildarkiv/
Egenproducerat/atlas/holm/Holms-tomtbok-
1674public.pdf](https://sok.stadsarkivet.stockholm.se/bildarkiv/Egenproducerat/atlas/holm/Holms-tomtbok-1674public.pdf)

STOCKHOLMS STADSMUSEUM (SSM)
<http://digitalastadmuseet.stockholm.se>

Lantmäteriakter

A99-1:4 STADSPLAN ÖVER SÖDERMALM
Stockholms stad, Stockholms län
Stadsplan över Södermalm, cirka 1636–1640.
Lantmäteristyrelsens arkiv

Övriga källor

JACOB MOMMAS ÖRLOGSSKEPP
<http://www.tjelvar.se/marinen/m28.htm>

PRISOMRÄKNARE FRÅN MEDELTIDEN TILL 2100
<http://historicalstatistics.org/Jamforelsepris.htm>

WESTINSKA SAMLINGEN.
Uppsala universitets bibliotek (UUB)

Stora Glasbruksgatan från tiden omkring sekelskiftet 1900. I fonden ses Katarinahissens gångbro och under denna skymtar kvarteren Glasbruket större och Ormen (Foto: Kasper Salin, Bildnummer F:3993, SSMF003993, Stadsmuseet i Stockholm).

ADMINISTRATIVA UPPGIFTER

Arkeologikonsults projektnummer:	2016:3039
Länsstyrelsens diarienummer:	43111-26655-2016
Länsstyrelsens beslutsdatum:	2016-07-11
Uppdragsgivare:	Länsstyrelsen i Stockholms län
Företagare:	Exploateringskontoret, Stockholms stad
Län:	Stockholm
Landskap:	Uppland
Kommun:	Stockholms kommun
Socken:	Stockholms stad
Fastighetsbeteckning:	Södermalm 7:87, Södermalm 7:89
Lämningsnummer:	L2015:7789 Stadslager
RAÄ-nummer:	Stockholm 103:1
Typ av undersökning:	Arkeologisk undersökning
Undersökningsområdets storlek:	Cirka 570 m ²
Utförandetid:	September – december 2016
Koordinatsystem:	SWEREF99 1800
Höjdsystem:	RH 00
Projektledare:	Michel Carlsson
Biträdande projektledare:	Matilda Nohrstedt
Fältarkeologer:	Agneta Flood, Stefan Gustafsson, Matilda Nohrstedt
Projektanställd:	Isolde Gren
Byggnadsarkeolog:	Anna Bergman, Stadsmuseet i Stockholm
Rapportansvarig:	Michel Carlsson
Planer och layout:	Medea Nyström Huuva

Fyndfoto:	Kenneth Svensson
Keramikanalys:	Mikael Johansson, Stadsmuseet i Stockholm
Glasanalys:	Georg Haggrén, Helsingfors universitet, Finland
Kritpipsanalys:	Arne Åkerhagen
Osteologisk sammanställning:	Tove Björk och Agneta Flood, Arkeologikonsult
Makrofossilanalys:	Stefan Gustafsson, Arkeologikonsult
Arkivstudie:	Marianne Råberg, f.d. stadsantikvarie, Stadsmuseet i Stockholm
Föremålskonservering:	Studio Västsvensk Konservering, Västra Götalandsregionen, Västarvet, Göteborg
Fynd:	Fynden tillförs Stadsmuseet i Stockholm

BILAGOR

- Bilaga 1. Glasanalys – Georg Haggrén, Helsingfors universitet, Finland
- Bilaga 2. Arkivuppgifter, sammanställning – Anna Bergman, Stadsmuseet i Stockholm
- Bilaga 3. Plan- och sektionsritningar – Anna Bergman, Stadsmuseet i Stockholm
- Bilaga 4. Rumsbeskrivningar
- Bilaga 5. Kontexttabell

DIGITALA BILAGOR

- Bilaga 6. Kritpipsanalys – Arne Åkerhagen
- Bilaga 7. Makrofossilanalys – Stefan Gustafsson, Arkeologikonsult
- Bilaga 8. Arkivgenomgång – Marianne Råberg, f.d. stadsantikvarie, Stadsmuseet i Stockholm
- Bilaga 9. Konserveringsrapport – Studio Västsvensk Konservering, Västra Götalandsregionen, Västarvet, Göteborg
- Bilaga 10. Osteologisk sammanställning – Tove Björk och Agneta Flood, Arkeologikonsult
- Bilaga 11. Fyndlista för glas – Georg Haggrén, Helsingfors universitet, Finland
- Bilaga 12. Fyndlista för keramik – Mikael Johansson, Stadsmuseet i Stockholm
- Bilaga 13. Fyndlista för övriga fynd
- Bilaga 14. Mantalslängd 1860
- Bilaga 15. Mantalslängd 1909–1910

BILAGA 1

GLASANALYS

GEORG HAGGRÉN
HELSINGFORS UNIVERSITET

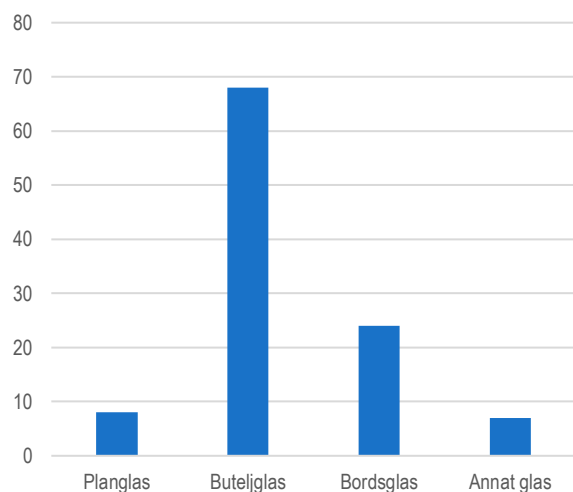
Glaskanalys

Introduktion

Utgrävningen i kvarteret Ormen 2016 resulterade i ett antal glasfynd som har analyserats under hösten 2017. Analysen är först och främst typologisk. Glasfynden har identifierats och daterats innan någon fasdatering har gjorts.

Glas hör till de vanligaste fyndkategorierna på stadsutgrävningar men har sällan analyserats i detalj. Det stämmer också vad gäller Stockholm, där det tidigare har tillvaratagits omfattande fyndmaterial från bland annat Helgeandsholmen och kvarteret Svalan på Norrmalm. Från Slussenundersökningarna finns systematiska glasanalys från och med år 2013 och undersökningarna på Södermalmstorg (Haggrén 2019). En översikt över glasfynd från staden har tidigare publicerats av Lars G. Henricson (2002). Från senare år har man gjort en kort analys över fynden från kvarteret Mercurius i Gamla Stan (Carlsson & Svensson 2015).

Det äldre glasmaterialet från kvarteret Ormen 2016 omfattar 107 fyndposter bestående av 125 fragment med en vikt av ca 2,1 kg glas. Antalet glasfynd är inte särskilt stort emedan fynden kommer från mindre splittrade områden. Under utgrävningen tillvaratogs allt glas undantagandes ett raseringslager från början av 1900-talet där ett urval av glasmaterialet

Figur 1. Antalet fyndposter av glasfynd daterade till 1600–1700-tal från kvarteret Ormen.

sparades (lager 4000). Över hälften av fynden består av buteljglas (63,6 %). Bordsglasets andel utgör en knapp fjärdedel (22,4 %) medan fönsterglasets andel (7,5 %) är förvånansvärt låg. Dessutom påträffades en knapp, en del laboratorieglass och lampglas samt två stycken av glasslagg.

Dessutom analyserades ett antal glasfynd, framförallt hela flaskor, från raserings- och rivningslager. Detta material kan dateras till ca 1875–1910. Dessa moderna fynd består av 78 fyndposter.

Bägare och vinglas

Tidigmoderna bägare och vinglas

De äldsta glasfynden från kvarteret Ormen består av skärvor från tidigmoderna bägare. Mycket vanliga ölglas var åttkantiga så kallade *passglas* som introducerades i mitten av 1500-talet och behöll sin popularitet i över hundra år. De var höga ölglas dekorerade med ett eller flera horisontala pass av glastråd. Från kvarteret Ormen hittades år 2016 åtta ljusgröna skärvor eller sex fyndposter av olika passglas (4211:3123:3,4211:3739:1,4245:3687:1–3,4245:10216:1,4256:3742:1). Passglas var vanliga och populära och det är allt annat än överraskande att de är väl representerade bland fynden från kvarteret Ormen och från de tidigare undersökningarna vid Slussen (jfr. Haggrén 2011; Henricson 2003).

Passglas var under långa tider de vanligaste ölglasen medan man helst drack vitvin från ljusgröna noppdekorerade bägare. Utifrån den senmedeltida *Krautstrunken* som var helt täckt av noppor utvecklade man före mitten av 1500-talet en ny vinglastyp, *Römer*. Den hade mer eller mindre spetsiga noppor som var applicerade kring benet. Från kvarteret Ormen finns det två eller tre fynd av olika römerglas (4211:3739:2,4245:3687:4–5). De kan dateras till tiden 1550–1650. Ett ytterligare fynd är en halloppa från en något senare vitvinsbägare kallad remmare (4256:3742:2), (jfr. Haggrén 2011).

Passglas, römer och även remmare representerar bordsglas som är typiska för tidigmodern tid. Ett par skärvor från en ljusgrön bägare med diagonal optisk

dekor är från 1500-talet (4000:100:4). Ett ytterligare fynd från tidigmodern tid är en skärva från en ljusgrön kurpitskaraff (4191:2787:1). Även den hör till en tidstypisk bordsservis även om fragment av kaffer alltid är förhållandevis sparsamma (Haggrén 2011).

Bordsglas från perioden 1675–1850

Från och med senare delen av 1600-talet blev färglösa kärl dominerande vad gäller bordsglaset. Ofärgade dricksglas, supkoppar och vinglas blev nästan allena rådande. Samtidigt växte den inhemska glasproduktionen. År 1686 grundades Kungsholmens bruk i Stockholm och för en lång tid var detta bruk det främsta glasbruket i Sverige. Under 1600-talet fanns det även andra glashyttor i Stockholm. Inget av dessa nya bruk var så livskraftigt och betydelsefullt som Kungsholmen som hade mycket inflytelserika figurer bland dess ägare. Tyvärr delade Kungsholmens produkter ett allvarligt problem, glassjukan, med ett äldre stockholmsbruk, Melchior Jungs bruk, som blev utkonkurrerat snart efter att Kungsholmens kortlivade föregångare Sankta Clara bruk hade grundats. Glassjuka eller glaspest betyder att glaslet har en benägenhet att kristallisera sig eller att det får tunna sprickor i massan. De första sprickorna blev synliga först efter några decennier men så småningom växer sprickorna och i slutändan går kärlet sönder av sig själv. Processen tar en lång tid, flera sekel, men är typiskt för Kungsholmsglaslet (Anderbjörk & Nisbeth 1968:23; Seitz 1936:83–85.) Från kvarteret Ormen hittades en vinglasmykning som är kraftigt påverkad av glaspest (4254:3606:1). Förmodligen är glaslet tillverkat under förra delen av 1700-talet vid Kungsholmens glasbruk.

Inhemska vinglas som tillverkades på ett antal nya bruk blev mycket populära under senare delen av 1700-talet. Denna produktion är representerad i fyndmaterialet med ett tiotal fyndposter (4019:610:4–8; 4188:2815:1–2; 4235:3425:1; 4254:3606:1; 4283:4012:1). Bland dem finns två fotplattor med nedåt omvikta kanter vilket är typiskt för 1700-talets vinglas (4019:610:4; 4235:3425:1). Ett mynningsfragment från ett vinglas med en trattformig skål är förmodligen något äldre än resten av dessa fynd (4188:2815:1). Ett annat mynningsfragment är från ett smalt champagneglas med en cylindrisk skål (4019:610:7).

Flaskor och buteljer

Buteljer

Vinbuteljer med en rund buk introducerades i mitten av 1600-talet. De blev mycket vanliga under 1700-talet då de även användes som brännvinsflaskor. I kvarteret Ormen tillvaratogs ett stort bottenfragment av en vinflaska med tillplattad rund buk som är typisk för förra delen av 1700-talet (4185:10086:1).

Schatullflaskor

På 1600-talet tillverkades schatullflaskor nästan endast av grönt glas men på 1700-talet blev färglösa kärl dominerande. Nu dukade man gärna med färglösa schatullflaskor tillsammans med annat färglöst bordsglas. I fyndmaterialet finns det fragment från sex åttkantiga flaskor från 1700-talet eller från förra delen av 1800-talet (4019:610:2; 4211:3123:1–2, 4271:3839:29; 4272:3875:13–14). Ett av dem är ett stort mynningsfragment (4019:610:2) medan resten är botten- eller bukskärvor.

Sigillflaskor

I Sverige producerades under 1700-talet och tidigt 1800-tal tusentals sigillflaskor.¹ Bland fynden från kvarteret Ormen finns nio svenska flasksigill från 1700-talet eller tidigt 1800-tal. De är alla tillverkade i grönt eller brunt glas. Ett sigill med släkten Adlerstens vapen är det äldsta bland flasksigillen från kvarteret Ormen (4000:1006:1). Jören Adlersten, som sedermera blev landshövding i Blekinge, grundade år 1693 Henrikstorps glasbruk i östra Skåne. Efter Adlerstens död år 1713 blev hans tre döttrar bruksägare. Bruket lades ner år 1762 eller några år efter att den sista av systrarna hade avlidit (Noreen & Gräbe 1964:17–23). Flaskor med sigill prydda med Adlerstens vapen hör förmodligen till Jören Adlerstens tid. Två sådana sigill har hittats från tidiga 1700-tals kontexter i kvarteret Gesällen i Kalmar (Haggrén 2014:260)

Vanligast var att glasbrukets namn eller en förkortning av det stod på sigillen. Tre sigillfynd är från flaskor tillverkade vid Björknäs glasbruk i Boo socken strax utanför Stockholm. Bruket grundades år 1736 men lades ned redan år 1787. Björknäs var känd för sin omfattande produktion av flaskor och buteljer av vilka en stor del var stämplade. Redan i brukets privilegiebrev från januari 1736 nämndes stämplade produkter. Enligt brevet erhöll Björknäs produk-

ter frihet för erläggandet av lilla tull eller landtull "såframt de med Fabriquens stämpel och pass äro försedde" (Nisbeth 1971:28). På två av de tre sigillen från kvarteret Ormen står texten "1/3 KANS BIÖRK-NÄS" vilket betyder att de är från flaskor som rymde en tredjedel kanna, det vill säga cirka 0,87 liter (4218:3183:3–4). I början av 1740-talet tillverkade man vid Björknäs årligen cirka 100 000 buteljer och flaskor av vilka 80 % var av denna storlek. Det tredje Björknässigillet från kvarteret Ormen är från en flaska med en storlek baserad på rymdmåttet stop och har texten "Stop BIÖRK-NÄS" (4101:1583:1). Tyvärr syns här inte någon närmare angivelse av storleken som säkert har stått på övre kanten av stämpeln. Troligen är det frågan om 1/2 eller 2/3 stop (1 stop = 1,31 liter). Sigillflaskor tillverkade vid Björknäs har varit mycket talrika i Stockholm. Till exempel tillvaratog man 23 flaskor eller sigill med texten BIÖRKNÄS under tunnelbaneutgrävningarna på 1950-talet (Hansson 1960:186).

Björknäs var möjligen det enda bruk vars stämplade produkter var befriade från landtull men sigillflaskor är kända från de flesta svenska 1700-tals glasbruken, de finska bruken inberäknade. Norrland blev ett viktigt glasproducerande område under senare delen av 1700-talet. En större del av produktionen vid dessa norrländska bruk utskleppades till Stockholm. Sandö bruk i Ångermanland grundades år 1751 och dess verksamhet fortsatte ända fram till 1920-talet (Fågelberg 1968). Bland fynden från kvarteret Ormen finns två sigill från bruna Sandöflaskor. Det ena har brukets namn "SAND-Ö" under en krona (4166:2362:1). På det tredje sigillet står texten "+1/3+ SANDÖ KANS" omringad av en ram av pärlor (4218:3183:2). Även under tunnelbaneschaktningarna på 1950-talet hittades flera Sandösigill (Hansson 1960, 188).

På ett av sigillen från kvarteret Ormen står endast: "1/3 KANS S:B" (4019:610:1). Det är från en grön flaska från något 1700-tals glasbruk vars namn börjar med bokstaven S. Det finns flera alternativa bruk av vilka vid sidan av Sandö framförallt Strömbäck utanför Umeå är känt för en omfattande produktion av sigillflaskor. Bruket grundades år 1773 och var i drift ända fram till 1870-talet (Liedgren 1954). På samma ställe fanns redan tidigare ett glasbruk kallat Ström (1751–1755). Strömbäcks bruk hade en egen försäljnings bod vid Skeppsbron i Gamla Stan (Nisbeth 1971, 140–142.)

Två slarvigt tryckta sigill kommer från gröna flaskor tillverkade vid Långviks glasbruk i Piteå socken. Bruket grundades år 1798, men produktionen började först två år senare. Även detta bruk hade en egen bod på Skeppsbron i Stockholm. Någon tid in på 1800-talet hörde sigillflaskor till dess produktion. På den ena stämpeln står med rätt otydlig text "1/3 LW GB" omringad av en ram av pärlor (4218:3183:1). Det andra sigillet är från en flaska med likadan grön glasmassa är något otydligare men även här syns brukets begynnelsebokstäver "LW" (4151:1775:3), (Axelsson 1983:18, 24, 121).

Sigillflaskor var typiska produkter för svenska glasbruk under 1700-talet och i början av 1800-talet. De äldsta produkterna tillverkade vid Henrikstorp var oftast runda buteljer men redan före mitten av 1700-talet blev den cylindriska formen vanligast. Fynden från kvarteret Ormen visar flera exempel av flasksigill från cylindriska 1700-tals flaskor tillverkade vid Björknäs bruk utanför Stockholm. Efter mitten av seklet grundades flera glasbruk längs den skogsrika kusten i Norrland. Fragment av sigillflaskor från dessa bruk finns bland Ormenfynden. De yngsta exemplen är från tidiga 1800-tals flaskor tillverkade vid Långviks bruk utanför Piteå.

Geneverflaskor från 1800-talet

Ytterligare sigillfynd är från två fyrkantiga geneverflaskor från tidsperioden 1850–1890. På det ena står texten "P. HOPPE SCHIEDAM" (4151:1775:1). Av det andra sigillet är endast hälften bevarat (4151:1775:2). Sigillet är utan text men har ett produktmärke i form av en tuppfigur (engelska Rooster) också känd för P. Hoppes destilleri. De båda sigillen har funnits på hörnet av flaskans skuldra. Förmodligen är sigillen från en och samma flaska. I detta fall har flaskan en parallell i ett undervattensfynd från Indonesien (<http://www.gin-bottles.com/P.%20HOPPE%20-%202%20SEALS%20-%20TOP%20TEN%20-%20NEW.htm> läst 2017-12-21). Fynden av geneverflaskor speglar 1800-talets globala handel. Samma produkter exporterades till olika sidor av jordklotet (jfr. Kosler 1998:286–287.)

Eau-de-Cologne -flaskor

Från lagren 4271 och 4272 hittades ett stort antal fragment av långsmala cylindriska parfymflaskor (4055:733:1–2, 4271:3839:1–24, 4272:3875:1–11). De är från minst 25 olika flaskor som har haft en 50–80 mm lång cylindrisk hals utan mynnings-

ring. Flaskornas diameter har varit 30–32 mm. Alla bottenfragment har ett puntellärr. Med två färglösa undantag (4271:3839:15, 4271:3839:17) är flaskorna av grönt glas i olika toner. Även om fynden från kvarteret är från standardiserade produkter från perioden cirka 1800–1860 visar detaljerna och själva glasmassan stora variationer mellan olika flaskor. Detta betyder att flaskorna har tillverkats på flera olika ställen och de har förmodligen använts här som förvaringskärl för parfymer.

Standardiserade flaskor av den här typen användes först och främst som Eau de Cologne-flaskor. År 1709 lyckades italienaren Johann Maria Farina utveckla en ny parfym som blev kallad Eau de Cologne eller Kölner-vatten. Farina var ursprungligen född i Italien men blev senare verksam som apotekare i Köln. Parfymen som även användes som medikament blev mycket populär. Den såldes i så kallade Rosoli-flaskor. Fynden från kvarteret Ormen består av fragment av standardiserade förpackningar eller Rosoli-flaskor som framförallt har använts för minutförsäljning och bevarandet av Eau de Cologne. Dessa flaskor är kända från 1700-talet men som mest användes de under förra delen eller mitten av 1800-talet (van den Bossche 2001:220.) Enligt SAOB är ordet Eau-de-Cologne-flaska första gången belagt på svenska cirka 1814.

Två mynningar med en lång hals liknar Eau-de-Cologne-flaskor men är från avsevärt större kärl (4271:3839:25–26). Förmodligen har man bevarat kemikalier eller parfymer även i dessa flaskor.

Medicinflaskor

Från kvarteret hittades några fragment av medicinflaskor från 1700- och 1800-talet. Två små fyrkantiga flaskor i färglöst glas är från mitten av 1800-talet (4271:3839:27–28). De är båda från samma kontext som de flesta av Eau-de-Cologne-flaskorna. Även ett mynningsfragment från en vanlig ljusgrön cylindrisk medicinflaska är från samma område (4272:3875:12).

1800-talsflaskor

Bland fynden finns även några fragment från färglösa och blå 1800-talsflaskor (4019:610:3, 4175:2517:1–3).

Fönsterglas

Fönsterglasets andel i fyndmaterialet är ovanligt liten. Där finns endast åtta fyndposter med en enda skärva i var post (4168:2414:3; 4175:2517:5; 4211:3123:4; 4211:10214:1; 4216:3388:1; 4234:3422:1; 4256:3742:4; 4283:4012:2). Alla dessa skärvor är av avsevärt iriserat ljusgrönt glas. En långsmal skärva har en kröjlad och en rund kant samt även murbruk längs kanten (4168:2414:3). Fragmentet är från sent 1500-tal eller tidigt 1600-tal. Resten av fragmenten har inte någon kröjlad kant men på två fragment syns diamantspår. De flesta av skärvorna är från perioden 1650–1750.

På en av dessa skärvor syns fragment av målning på ena ytan (4211:10214:1). Där har funnits en större rödfärgad yta och fragmentariska raka linjer. Målningens fragment är i ytterst dåligt skick på grund av den kraftiga iriserigen. Fragmentet är förmodligen från ett kabinettfönster som var inte ovanliga under 1600-talet.

Andra glasfynd

Knapp

En rund något tillplattad knapp i svart glas är från 1600-talet eller från förra delen av 1700-talet (4245:3687:6). På baksidan av knappen syns ännu fragment av en rostig järnlänk.

Lampglas

Bland fynden finns tre fragment av färglöst lampglas (4271:3839:30; 4272:3875:15). De är från en eller två fotogenlampor. Fotogenlampan konstruerades av en polsk farmaceut i mitten av 1850-talet. Lamporna medförde en revolutionär förändring i människornas liv under mörkertider. I Sverige blev dessa lampor vanliga under 1860-talet (Fehrman 1983). Förmodligen är lampglasskärvorna från kvarteret Ormen från 1860-talet eller från en lite senare tidpunkt.

Laboratorieglass

Bland fynden finns även ett enkelt rör med en helt rak mynning (4175:2517:4). Fyndet representerar färglöst laboratorieglass från 1800-talet.

Flaskor och bordsglas från sekelskiftet 1900

Från det raseringslager som kan dateras till cirka 1910 då de aktuella byggnaderna i kvarteret Ormen revs tillvaratogs ett antal glasfynd som har registrerats separat. Majoriteten av detta material består av hela flaskor medan andra glasfynd är mer eller mindre fragmenterade. På en del flaskor finns till och med etiketten kvar vilket indikerar torra och mycket förmånliga bevaringsförhållanden.

Bland fynden finns sex intakta punschflaskor av vilka fem har ett sigill med texten ”JGS GENUINE CALORIC PUNSCH”. På några av dessa färglösa flaskorna har även fragment av etiketten bevarats. Flaskorna är tillverkade för firman J. Cederlunds Söner i slutet av 1800-talet eller under 1900-talets första år. Firman var väl känd för sin punsch ända till år 1917 när dess tillverkning i Sverige överläts till AB Vin- & Spritcentralen.

Av färglösa eller grönaktiga cognacflaskor med en hög kinnekulle tillvaratogs sju stycken. Av mörkgröna, nästa svarta geneverflaskor finns det ett intakt stycke och fragment av ett annat. Dessutom finns det fragment från tre schatullflaskor av 1800-tals typ. Av röd- eller vitvinsflaskor finns det i materialet inte mer än ett enda fragment. Det samma gäller champagneflaskor. En portvinflaska är så väl bevarad att den har större delen av en etikett med texten ”PORT SANDEMAN & Co” kvar. En cylindrisk brun flaska med texten ”JOHN LINDGREN LUND” har ursprungligen innehållit Kinavin. Två av de tillvaratagna mörkgröna flaskorna, av vilka en är intakt, har varit tillverkade för fransk DOM Benedictine likör. På den ena flaskan finns texten ”+BENEDICTINE+” medan den andra har en blykrage med textfragmentet ”VERITABL ... BENED...”.

Under åren 1884–1886 standardiserades ölflaskorna i Sverige. Den nya standarden godkändes först av Stockholms bryggare och därför kallas flaskan också för stockholmsflaska. Standardiseringen berörde både flaskornas form och storlek. Färgen var alltid brun. Dessa nya flaskor kallade knoppflaskor. De följde literstandarderna och fanns i tre volymer, nämligen 2/3, 1/3 och 1/6 liter. Knoppflaskorna svarade för behovet av dryckens maskinella påfyllning. De

var försedda med en kork och var i bruk ända till år 1932 varefter man började tillsluta ölflaskorna med en aluminiumkapsyl. Knoppflaskorna bär vanligen en fastbläst märkning som visar var – och efter år 1900 även när – de var tillverkade. Tre av ölflaskorna från kvarteret Ormen är av en äldre typ, vanlig under tidsperioden från 1850 till mitten av 1880-talet, och en är från 1930–1950-talet med etiketten ”St Eriks PILSNER bör serveras avkyld STOCKHOLMS BRYGGERIER II M” kvar, medan resten är knoppflaskor. Under utgrävningen tillvaratogs 14 hela knoppflaskor och två mynningar. Fyra av flaskorna har tillverkats vid Hammars glasbruk (1854–1992), tre vid Liljedal (1781–1917), två vid Årnäs (1836–1960), en vid Gefle (1893–1918) respektive Borensberg (1900–1954) och Arboga (1875–1927). Den äldsta av dessa knoppflaskor är en på 1880-talet tillverkad Årnäsflaska med texten ”2/3 Liter”. Två av flaskorna är tillverkade år 1907 medan en är från 1905 respektive, 1906, 1908 och 1909. Resten är förmodligen från 1890-talet med ett yngre undantag som har ett pilmärke på halsen.

En mörkgrön flaskbotten med texten ”HUNYADI JANOS - SAXLEHNERS BITTERQUELLE” från sent 1800-tal har ursprungligen innehållit mineralvatten från en källa nära Budapest i Ungern. Dessutom finns det fyra hela eller fragmentariska cylindriska lemonad- eller mineralvattenflaskor av 1800-tals typ av vilka en har fastblåsta bokstäver ”L R.H.AB” i botten.

Minst fyra av flaskorna är parfymflaskor. På en av dem finns texten ”RUD RICHARD: KORN STOCKHOLM” och på en annan ”MANULIN”. En liten oval flaska har texten ”HYLIN C: STOCKHOLM”. Flaskan är tillverkad för firman Hylin & Co på Södermalm i Stockholm. En parfymflaska har slipad dekor. Ett par av flaskorna är typiska medicinflaskor med information om deras storlek i botten. Även tre glasproppar är förmodligen från medicinflaskor. Också andra glasförpackningar finns bland fynden. En blå flaska har varit tillverkad för ”BARNÄNGENS TEKN. FABRIK” och en annan liten fyrkantig flaska för ”H SACKMANN STOCKHOLM”. Två små flaskor representerar import från Danmark vilket bevisas av texten: ”Mansfeld Büttner & Lassen Kjöbenhavn”. På en fyrkantig bleckflaska och en burk för skoplank finns ingen text.

I raseringslagren hittades dessutom ett mindre antal fragment av bordsglas. Vanligaste bland dessa fynd var skärvor från vin- och starkvinglas från senare delen av 1800-talet.

Sammanfattning och diskussion

Fyndmaterialet från kvarteret Ormen år 2016 är något heterogent och inte så stort. Ändå äger det en stor forskningspotential. En stor del av materialet är mycket fragmenterat, men från vissa kontexter finns stora glasskärvor bevarade. Majoriteten av fyndmaterialet består av bordsglas och flaskskärvor medan fönsterglasets antal är ovanligt lågt.

De äldsta fynden består av tidigmodernt bordsglas såsom passglas, römer och remmare. De är typiska fynd för stadsmiljöer från sent 1500- och 1600-tal. Fragment från en optiskt dekorerad bägare är förmodligen redan från mitten eller förra delen av 1500-talet. Dessutom finns det ett par skärvor från förra delen av 1700-talet av vilka kanske det mest intressanta representerar Kungsholmens bruks produktion. Den inhemska glasproduktionen växte från och med mitten av 1700-talet. Vinglasfragment och andra bordsglasfynd från kvarteret Ormen illustrerar denna utveckling.

Under 1700-talet blev det vanligt att förse flaskor med glasbrukets sigill. Från kvarteret Ormen tillverkat ett tiotal sigill som representerar produktion från flera svenska glasbruk (Henrikstorp, Björknäs, Långvik, Sandö, Strömbäck). Sigillfynd är typiska för 1700-talets urbana kontexter men antalet sigill från kvarteret Ormen är ovanligt stort.

Från mitten av 1800-talet finns det en unik samling från minst 25 långsmala Eau-de-Cologne-flaskor. De avspeglar livet och aktiviteter på fyndplatsen för dryga 150 år sedan.

Mer eller mindre hela flaskor samt ett litet antal fragment av andra glasvaror är från raseringslager från cirka 1910. De berättar framför allt om öl- och spritkonsumtion i sekelskiftet 1900. Dessa moderna fynd har registrerats skilda från andra glasfynd.

Vad gäller glaset är fyndmaterialet från kvarteret Ormen 2016 alldeles olikt jämfört med materialet från Södermalmstorg 2013–2015. Tillsammans erbjuder dessa olika utgrävningar en värdefull bild över den materiella kulturen på det medeltida, tidigmoderna och även moderna Södermalm. På grund av glasfynden är det möjligt att dra slutsatser om olika sidor av livet i stadens förflutenhet, inte bara om bordskultur och dryckesvanor utan också om till exempel handel och bebyggelse.

Noter

- 1 Driftsperioder av svenska glasbruk är från Nordström 1986 om det inte hänvisas till några andra källor.

Källor

- ANDERBJÖRK, JAN-ERIK & NISBETH, ÅKE. 1968. *Gammalt glas*. ICA-förlaget. Västerås 1968.
- AXELSSON, ALF W. 1983. *Långviks glasbruk: ett norrbottniskt industriäventyr 1798-1879*. Bothnica 1. Norrbottens museum. Luleå 1983.
- VAN DEN BOSSCHE, WILLY. 2001. *Antique Glass Bottles. Their History and Evolution (1500–1850)*. Antique Collectors' Club. Woodbridge 2001.
- CARLSSON, MICHEL & SVENSSON, KENNETH. 2015. *Livet längs en bakgata i Stockholm 1250–1759. Om utgrävningarna i kvarteret Mercurius*. Rapporter från Arkeologikonsult 2015:2557. Stockholm 2015.
- FEHRMAN, MAJ. 1983. Fotogenlampan. *Kulturen* 1983, 155–164.
- FÄGELBERG, TORBJÖRN. 1968. *Sandö glasbruk 1751–1928*. Sundsvall 1968.
- HAGGRÉN, GEORG. 2011. Bordskultur och glashandel i renässansens Nordeuropa. Renässanceglas i Norden. *HIKUIN* 37. Århus 2011. s. 125–142.
- HAGGRÉN, GEORG. 2014. Glasfynden från kvarteret Gesällen. I: *Kvarteret 4 och 25 samt del av Kvarnholmen 2:2* (Red: Tagesson, Göran). Småland, Kalmar län, Kalmar stad och kommun, Kalmar domkyrkoförsamling, RAÄ 93. Särskild arkeologisk undersökning. UV Rapport 2014:93. Riksantikvarieämbetet.
- HAGGRÉN, GEORG. 2019. Bilaga 1. Glasanalys. I: Carlsson M. och Svensson K., *In fundo dicto suthremalm iam de novo constructum....* – Arkeologisk dokumentation av bebyggelsen i den nya medeltida stadsdelen på Södermalm. Lämningar från vikingatid till 1600-talets mitt. Stockholm 103:1, Stockholms stad och kommun, Stockholms län. Slusenprojektet 1. Rapporter från Arkeologikonsult 2019:2746.
- HANSSON, HANS. 1960. *Med tunnelbanan till medeltiden. Vad fynden berättar om Stockholms historia*. Bonniers.
- HENRICSON, LARS G. 2002. "Drycke glass" i Stockholms jord från 1200-tal till 1900-tal. *Upptaget. Samfundet Sankt Eriks årsbok 2002*. Uppsala 2002. s. 225–236.
- HENRICSON, LARS G. 2003. Passglas i Stockholm. Vasarenässansen, stormaktstiden och järnåldern. *Fornvännen* 98 (2003) s. 107–120.
- KOSLER, RAINER 1998. *Flasche, Bottle und Bouteille. Faszination eines Hohlglases*. Ismaning bei München .
- LIEDGREN, RUT. 1954. Strömbäcks glasbruk. *Fataburen* 1954, Stockholm 1954, 129–144.
- NISBETH, ÅKE. 1971. Slipat, ritat och ordinärt glas. *Gammalt glas. Västerbotten 3/71*. Västerbottens museum. Umeå 1971, 140–156.
- NORDSTRÖM, OLOF. 1986. *Glasbruk och hyttor i Sverige 1555–1985*. Smålands museums skrifter nr 2. Växjö 1986.
- NOREEN, S. E. & GRÆBE, H. 1964. *Henrikstorp. Det skånska glasbruket 1691–1760*. Göteborg 1964.
- SEITZ, HERIBERT. 1933. *Glaset förr och nu*. Stockholm 1933.
- SEITZ, HERIBERT. 1936. *Äldre svenskt glas med gravrad dekor*. Stockholm 1936.

Digitala källor

ANTIQUÉ GIN BOTTLES – P. HOPPE WITH TWO SEALS
<http://www.gin-bottles.com/P%20HOPPE%20-%202%20SEALS%20-%20TOP%20TEN%20-%20NEW.htm>

SVENSKA AKADEMIENS ORDBOK
<https://www.saob.se/>

BILAGA 2

ARKIVUPPGIFTER

SAMMANSTÄLLNING AV ANNA BERGMAN
STADSMUSEET I STOCKHOLM

Läsförklaring

--- = oläslig passage i originaldokumentet

~~överstruken text~~ = överstruken passage i originaldokumentet

(*kommentar*) = Anna Bergmans kommentarer

[...] = utelämnat stycke

Brandkontorets arkiv (BrK)

<http://arkivet.brandkontoret.se/>

Ormen 18 och 19 (senare Ormen 6)

Protokoll inom fas 2, 1724–1780

Nr 18: 1751:2257 sten 40000 Fr Gyllenberg president

Angives till försäkring på fyra års tid, hela huset nr 18 beläget på Södermalm och St:a Chatarina församling, kvarteret Ormen vid Stadsgården byggt av sten å fri grund med dess egna fyra murar.

Källare. Vålvda, 2:e större och 2 små samt 1 dito åt gården. Med bjälkar, en uti trappan.

Våningar och rum. Består av fyra våningar. Den första av en bod och en stor segelsömmarverkstad. Den andra av sju rum med en kammare innanför. Den tredje av sju rum. Den fjärde av sju rum. Ett bjälktak, tjugo panelade tak, varav 9 äro med väv överdragna.

Trappor (ingen uppgift). Vinden belagd med brädor. Taket betäckt med tegel och järnplåtar. Ovanstående byggnad befinnes med grund, tomt och källare värderad Dal. 39 500.

På gården av trä: En mangelbod med vind och bräd-tak. Dito en vedbod samt däröver två bodar och där bredvid 2:e stall med skullar och 3:e vedbodar, alla (?) av brädor. Detta bliver värderat till Dal. 45 (*resten av siffrorna dolda*).

Beivras alltså hela egendomen med tomt och grund och källare 40 (*resten av siffrorna dolda*).
Stockholm den 30 september 1751 F. Gyllenberg

Nr 18: 1758:4085, sten, 63000 Fr Stangenberg segelmakare (rep och tillb)

Sedan mitt hus vilket är beläget på Södermalm, St:a Chatarina församling uti kvarteret Ormen under nr 18 vid begynnelsen av Stora Glasbruksgatan blivit försäkrat efter ingiven beskrivning av den 30 september 1751, så har icke allenast själva huset blivit på bästa sätt reparerat, utan och all träbyggnad bort-riven, och i stället en nybyggnad av sten uppförd, i anseende vartill jag ödmjukligen anhåller om någon tillökning av själva huset och att få erlægga följande 5 års avgift, samt 12 års försäkring, för nybyggnaden.

Varande egendomen av följande beskaffenhet:

Under huset, som består av fyra våningar, äro 4 st vålvda källare och 1 uti trappan med bjälkar. Den första består av en stor bod, en stor segelmakarverkstad med kammare innanför och portgång. Den andra av sju rum, den tredje av sju rum och den fjärde av sju rum, varav finns 1 gipstak, 4 bjälktak och 19 panelade tak varav 10 äro med väv överdragna och vitlimmade. En trappa av sten och de övriga av trä. Vinden belagd med brädor och taket med tegel och järnplåtar.

Föreskrivna hus uppgives så som det nu befinnes till 39500 +1500 Dal.

På nedre gården uppbyggt av sten:

Vid östra sidan en brandmur varvid äro 2:e små bodar av sten med tegeltak. En trappa av sten upp till övre gården, under vilkens plan är en mangelbod och ett litet rum under valvet, samt till väster 2 bodar med tegeltak. Vid Lilla Mariagränd samt gården är en nybyggnad av sten, som består vid undre gården av en vedbod, och här ovan eller övre gården 4 st hönshus eller små bodar med vind ovan, 4 rymliga vedbodar, 1 magasin för segel jämte ett rymligt stall och portgång. Här ovan är 1 rum och tre brädlagda vindar för segel samt tillräcklig höskulle. Trapporna är av trä, taket täckt med tegel och järnplåtar. Omkring övre gårdsrummet är --- staketverk av trä. På denna --- har förut varit av brädor uthus och vedbodar, vilka varit försäkrade till 500 Dr. och avgiften där före för 7 år betald.

Hela försäkrade egendom med grund och tomt 63000.

Stockholm den 31 augusti 1758.

Nr 19: 1751:2261, sten, 10000 Fr Gyllenberg president

Angives till försäkring på fyra års tid, hela huset nr 19 beläget på Södermalm och Chatarina församling, kvarteret Ormen vid Stora Glasbruksgatan byggt av sten å fri grund med dess egna fyra murar.

Källare: tre med bjälkar. Våningar och rum: består av tre våningar. Den första består av två rum och en liten bjälkkällare. Den andra av fem rum, den tredje av fem rum.

Tolv panelade tak varav 9 äro med väv överdragna. Trappor: tre av trä. Vinden belagd med brädor. Tak betäckt med tegel och järnplåtar. Värderad till Daler 9850.

På gården av trä: Trenne st vedbodas av brädor. Hela föreskrivna egendomen med grund och tomt 10000. Stockholm den 30 september 1751.

F. Gyllenberg

Nr 19: 1758:4095, sten, 12000 Fr Stangenberg segelmakare (rep och tillb)

Så som någon nybyggnad av sten, såväl som reparation medelst källares välvande blivit gjord sedan förra försäkringen vid huset nr 19, vilket är beläget på Södermalm, St:a Catharina församling uti kvarteret Ormen vid Stora Glasbruksgatan. Alltså är min ödmjuka anhållan om 12 års försäkring xx. Varande egendomen av följande beskaffenhet.

Under huset som består av 3:e våningar finns en välvd och två bjälkkällare. Den första våningen består av 2:e rum med en mörk skrubb innanför --- samt portgång.

Den andra och tredje våningen av fem rum. Taken är: 12 panelade varav 9 med väv överdragna. Trapporna äro av trä och vinden belagd med brädor, samt taket med tegel och järnplåtar. Detta värderas för 9850 och reparation 1150.

På gården av trä åtskilliga små nödiga rum. 150 Av sten 2:e vedbodas med tegeltak. 850.

Hela egendomen med tomt och grund 10 000 plus 850 plus 1150
Stockholm den 31 augusti 1758.

Protokoll inom fas 3, 1781–1850

Nr 18, 19. 1788:446, sten, 120000 Fr. Stangenberg segelmakarålderman (rep)

I avseende till de förbättringar med stentrappor och nya tak med tegel och järnplåtar som jag gjort å mina hus under nr 18 och 19 på Södermalm, vid Stadsgården och Mariagränd uti kvarteret Ormen och Catharina församling, får jag nu uppgiva dem till vidare försäkring för ett ökat värde, --- som deras beskaffenhet för det värderande --- beskrivning avlämnas bör.

Fastigheten under nr 18 består av ett stenhus vid Stadsgården, innehållande (*antal lämnat tomt*) välvda källare och en med bjälkar, samt där över 4 våningar, av vilka den första har en portgång, en stor segelmakareverkstad och där inom ett långt facett (?) rum samt en mindre gatbod.

Andra våningen innehåller en sal, 4 kammare, ett kök och en bagarstuga. Tredje våningen 4 kammare och ett kök. Fjärde våningen är lika som den tredje. Av taken är endast ett gipsat, 4 med bjälkar, 19 panelade och 10 med väv beklädda. Trapporna äro av sten upp till våning fyra, men trappan av trä till vinden, som är bräddlagd. Taket är med tegel men takfoten med järnplåtar. Summa 60000

På nedre gården och östra sidan en brandmur och en mangelbod, stentrappa till övre gården samt en stor vedbod och 4 andra uthus, alltsammans av trä under tegeltak.

På övre gården och åt Mariagränd utav sten 4 st vedbodas och ett magasin, ett skaffereri, ett avträdeshus och 2:e vindar över varandra samt en kammare mitt i trappan, som är av trä, och en vindskammare. Vindarna är lagda med brädor och taket med tegel.

Detta med grund som är fri och egen samt innefattar 1240 kvadratalnar enligt designation den 5 april 1753, uppgives nu till Daler xx

Nr 19 består av följande:

Ett stenhus med stentrappa vid gatan och uppgång på båda sidor samt ingång till källarna som äro nu välvda, häröver 3 våningar av vilka den första har portgång, en mörk skrubb och 2:e rum. Andra våningen: en sal, tre kammare med ett kök. Den tredje är av lika beskaffenhet som den andra. Taken äro panelade och trapporna av trä upp till vinden som är

bräddlagd. Huset betäckt med tegel och takfoten med järnplåtar. 30000.

På gården: några små uthus av trä. 150.

Av sten: 2:e stora vedbodas med tegeltak. 1800.

Vid Mariagränd av sten: ett vagnshus och ett stall för 3:e hästar, ovanför skullar, och taket med tegel samt takfoten med järnplåtar. 4000.

Denna fastighet med grund och tomt som är fri och egen samt innehåller 570 $\frac{3}{4}$ kvadratalnar, jämlikt ovannämnda designation uppgives nu till 12000, 24000, 36000 som gör Dr 2000 specie.

Stockholm den 12 februari 1788. Fried. Stangenberg

Försäkring på det större huset under nr 18 underst vid gatan åt Stadsgården, till höger om porten en stor segelmakarverkstad med grön kakelugn och där inom ett långt facaett rum med en liten spis. På vänster sida om porten en mindre gatbod utan eldrum.

Första våningen med stentrappa och stenlagd förstuga samt en sal, fyra kammare ett kök med en bagarstuga med en bjälkkällare därunder, samt tvenne välvda källare under verkstaden. På undre gården en mangelbod med stentrappa till övre gården samt en stor vedbod och fyra mindre uthus, allt varandes av sten.

Andra våningen med en --- stentrappa och en stenlagd förstuga samt en sal, --- och ett kök På övre gården fyra vedbodas, en stor viktualiebod, ett stenstall, ett avträdesrum, --- över --- samt en --- uti trappan som är av trä, och en vindskammare en stor inkörsport åt Mariagränd.

Tredje våningen med en stentrappa och --- stenlagd förstuga samt en sal x kallrum och ett kök. En trätrappa upp till vindarna som äro lagda med brädor, taket med nytt tegel.

Förteckning på det mindre huset under nr 19 under vid Glasbruksgatan, en stentrappa med uppgång på bägge sidor och en gång till källarna som är trenne bjälkkällare underst är --- källare en trätrappa upp till första våningen en sal, tre kammare och ett kök, en gård med några små uthus av trä, med en trätrappa upp till 2 vedbodas av sten. Ett stall och vagnshus för 3 --- Mariagränd. Andra våningen med trätrappa, en sal, tre kammare och ett kök, en trätrappa upp till vindarna, taket med nytt tegel --- med höskullar och nytt tegeltak.

Nr 18,19. Besiktningslista 1825 M. Stangenberg. enligt verifikation 1816:1965. Ormen 6 (18, 19)

Segelmakaren M Stangenberg emellan nedre Glasbruksgatan och den öppna platsen samt Lilla Marie gränd och Trappgränden (1816 års verifikation 1965).

1. Vid nedre Glasbruksgatan och den öppna platsen, ett stenhus om 4 våningars höjd, först 31 $\frac{1}{4}$ aln långt och 17 alnar brett och vidare uti en bruten linje åt öster 20 alnar långt och dels 13 alnar, dels 17 alnar brett.

Under den förstnämnda delen med nedgång på stentrappa stängd med trädörr en välvd källargång, en svale, och 3 välvda källare varav en är avdelad i 2:e delar, och under den sistnämnda delen en svale med bjälktak, en skrubb, 2:e välvda källare och en bjälkkällare till en del över jord.

Nedre våningen med 1 alns murar och 5 alns höjd innehåller en salubod, en bodkammare med kakelugn och gipsade tak och ett magasin med panelat tak, en välvd portgång med ett litet skafferi, källare i trappan med bjälktak och ett magasin med panelat tak. Det övriga upptages av de sist beskrivna källarna.

Våningen 1 trappa upp med 1 alns murar och 5 alnars höjd innehåller i västra delen 1 förstuga, 1 kök med spis, stekugn och väggfast skåp, ett skafferi, en passage med garderober, en sal, ett förmak och 4 kammare med kakelugn, fönster och bröstpaneler. I 2:e rum panelade tak, de övriga gipsade.

Den östra delen vartill uppgång på en till en del utanför huset varande sandstenstrappa, 13 steg hög, inom 5 $\frac{1}{2}$ aln höjd, en förstuga, ett kök med spis och skafferi, och ett rum med alcove och garderob. Taken panelade och med väv överdragna.

Våning 2 trappor upp med dels 1 alns, dels $\frac{3}{4}$ alns murar och 5 $\frac{1}{2}$ alns höjd, består av 2:e förstugor ett kök med spis, järnhäll och stekugn, ett skafferi, en tambour, en passage, ett magasinrum, en sal med skänk, ett förmak, en sängkammare med alcov med bareerob och ett med tredubbla väggskåp. I rummen kakelugnar, fönster- och bröstpaneler, en del med vävtapeter och oljefärg, de övriga med pappers- taprter och limfärg, i 3 rum panelade tak, de övriga taken gipsade.

Våning 3 trappor upp med $\frac{3}{4}$ alns murar och $4\frac{1}{4}$ alns höjd består av 2:e förstugor med panelade tak, 2:e tambourer, 2:e kök med spisar och ugnar, ett skafferi med dubbla skåp och 9 rum och i ett därav en alcov. I rummen kakelugnar utom i ett, som har kammarspis, fönster- och bröstpaneler, en del med papperstapeter och limfärg och en del med oljefärg på mur, taken gipsade.

Tvenne uppgångar huset igenom upp till vind, den östra på trätrappor, och den västra på stentrappor till våning 3 tr. men därifrån trätrappor till vind som stänges med trädörrar, i vind varest är trägol, 1 rum $3\frac{3}{4}$ aln högt med kammarspis och kakelugn och i övrigt afdelt i 2:e avdelningar och 4 kontor, på hanbjälkarna vind i 3 delar, enkelt taklag täckt med tegel mennock, fot och gavelskivor av järnplåtar. Åt gatan en hissappa och en fönsterkappa av sten, täckt med järnplåtar och 11 små dagkappor av järnplåtar och 6 dito åt gården.

2. En flygel av sten mellan östra och västra gårdarna och med gavel åt Lilla Mariagränd. Tre våningar hög, $23\frac{3}{4}$ alnar lång och dels 10, dels 11 alnar bred. Består på nedre botten med 1 alns murar och $4\frac{3}{4}$ alns höjd av en bagarstuga med stengolv, spis och bakugn och inmurad järnpanna om 1 tunnsås rymd och en bakkammare med kakelugn och gipsade tak.

Den häröver varande våningen med 1 alns murar och 5 alnars höjd vartill ingång från övre gården och även från huset utgörs av 1 verkstadsrum med 2:e kakelugnar och 2:e väggskåp. Taket gipsat.

Våningen 2 trappor upp med $\frac{3}{4}$ alns murar och 4 alns höjd innehåller med ingång från huset 2 rum med kakelugnar och 1 garderob med gipsade tak. Åt Mariagränd med särskild uppgång ett rum inom helstens murar, $3\frac{1}{2}$ alns höjd med kakelugnar och panelat tak. Överst vind med ingång från vinden i nr 5. Taket täckt med tegel,nock fot och gavelskivor av järnplåtar. 59000

3. Vid trappgränden en mur 3 aln lång vari en gång port till ett litet gårdsrum. 500

4. I hörnet av Mariagränd och trappgränden en byggnad av sten, $10\frac{3}{4}$ alns lång och $13\frac{1}{2}$ aln bred, består på nedre botten med $\frac{3}{4}$ alns murar vid Maria-

gränd av ett stall för 2 hästar och ett vagnshus med däröver varande skullen, inom helstens murar, och åt baksidan med ingång åt ett litet gårdsrum 3 avträden varöver med uppgång på trätrappa 2 vedbodas taket täckt med tegel,nock fot och gavelskivor av järnplåtar, 1 hissappa och 6 dagkappor, beslagna med järnplåtar. 24500

5. Väster om nr 2, vid Mariagränd, en byggnad av sten, $19\frac{3}{4}$ alnar lång och $8\frac{3}{4}$ alnar bred med en tillbyggnad åt gården, $8\frac{3}{4}$ alnar lång och $5\frac{3}{4}$ alnar bred varunder en vedbod. Nedre botten med $\frac{3}{4}$ alns murar innehåller en portgång åt Mariagränd, vari 3 avträden och uppgång på stentrappa till det i nr 2 beskrivna rum, ett vagnshus åt gränden och åt gården en kolbod, en förstuga och ett mangelrum med panelat tak. Där över med uppgång på trätrappa, ett rum inom helstens murar, $5\frac{1}{2}$ alnar högt med gipsat tak. Vidare uppgång på trätrappa till en godsvind inom helstens murar och panelat tak, och som går över hela byggnaden och varifrån ingång till vinden över nr 2, vilken jämväl är inredd till segels förvarande. På hanbjälkarna en lägre vind. Taket täckt med tegel,nock , fot och gavelskivor av järnplåtar och 3 dagkappor med dito beslagna.

6. Väster på nedre gården en byggnad av sten $20\frac{1}{4}$ aln lång och $4\frac{1}{4}$ aln bred och i vinkel åt väster $6\frac{1}{2}$ alnar lång och $3\frac{1}{4}$ aln bred. Bakmuren med gråstensmurar och framsidan av helstensmurar består av 2 vedbodas och i vinkelbyggnaden av 1 avträde, varöver ett hönshus. I denna byggnad är från nedre gården till den övre en betäckt uppgång på sandstenstrappa. Den övre botten, inom helstens murar och vartill ingång ifrån övre gården, innehåller tjärbod med ugn och inmurad järnpanna om $\frac{1}{2}$ tunnsås rymd och en mangelbod. I vinkelbyggnaden med ingång från huset ett skafferi. Taket täckt dels med tegel, dels med järnplåtar. 1600

7. Ifrån huset till övre gården en gångbro av brädor, $10\frac{1}{2}$ aln lång och $2\frac{1}{2}$ aln bred.

(Ingen vidare åbyggnad)

Grunden är fri, egendomen innehåller enligt år 1816 ingiven designation av den 5 april 1753 arealiten $1811\frac{3}{4}$ kvadratalnar. Summa daler 396000

Nr 18, 19. 1849 besiktningslista, verifikation
1816:1970). Inspektoren Carlström

Emellan nedre Glasbruksgatan och en öppen plats samt Lilla Marie och Trappgränderna (se 1816 års verifikation fol 1970).

Nr 1. Vid nedre Glasbruksgatan och den öppna platsen, ett stenhus om 4 våningars höjd, först 31 $\frac{1}{4}$ aln långt och 17 brett och vidare uti en bruten linje österut 20 alnar långt och dels 13, dels 17 alnar brett.

Under den förstnämnda delen med nedgång på stentrappa stängd med trädörr en välvd källargång, en svale, och 3 välvda källare varav en är avdelad i 2:e delar,

och under den sistnämnda delen en svale med bjälktak, en skrub, 2:e välvda källare och en bjälkkällare till en del över jord.

Bottenvåningen med 1 alns murar och 5 alnars höjd innehåller en salubod från gatan tillgänglig, en bodkammare med kakelugn och gipsade tak, och ett magasin med panelat tak, en välvd portgång med ett litet skafferi, källare i trappan med bjälktak och ett magasin rum med kakelugn, lister och panelat tak. En från gatan tillgänglig mindre förstuga med planstengolv och kontor, samt där ovan och tillgängligt från trappan ett mindre rum med kakelugn, spis och gipstak. Det övriga av nedre botten västerut upptages av de sist beskrivna källarna. Från förut nämnda portgång leder stentrappa och från förstugan i östra delen järntrappa till andra våningen, som Våningen 1 trappa upp med 1 alns murar och 5 alnars höjd innehåller i västra delen 1 förstuga med planstengolv, 1 kök med spis, stekugn och väggfast skåp, ett skafferi, en passage med garderober, en sal, ett förmak en tambur 4 kammare med kakelugn, fönster och bröstpaneler och --- tapeter. I 2:e rum panelade tak, de övriga gipsade. 2 garderober och en alkov, dels gipsade, dels panelade tak.

Den östra delen vartill uppgång på en till en del utanför huset varande sandstenstrappa, 13 steg hög, inom 5 $\frac{1}{2}$ aln höjd, en förstuga med planstengolv, ett kök med spis, kakelugn och skafferi, och ett tre rum med kakelugnar, paneler och lister, alcove och garderob. Taken gipsade panelade och med väv över-

dragna. Från förstugan leder stentrappa och från den östra förstugan järntrappa till tredje våningen som Våning 2 trappor upp med dels 1 alns, dels $\frac{3}{4}$ alns murar och 5 $\frac{1}{2}$ alns höjd, består av 2:e förstugor med planstengolv, ett kök med spis, järnhäll och stekugn, ett skafferi, en tambur, en passage, 4 med kakelugnar bröst- och fönsterpaneler försedda rum, där av ett med alkov. En större sal och 2 verkstadsrum med kakelugnar och limfärgade väggar. Taken gipsade utom i ett rum och köket, varest panelat och spänt med väv. ett magasinrum, en sal med skänk, ett förmak, en sängkammare med alcov med garderob och ett med tredubbla väggskåp. I rummen kakelugnar, fönster- och bröstpaneler, en del med väv tapeter och oljefärg, de övriga med papperstapeter och limfärg, i 3 rum panelade tak, de övriga taken gipsade.

Från västra förstugan stentrappa och från den östra förstugan järntrappa till fjärde våningen Våning 3 trappor upp med $\frac{3}{4}$ alns murar och 4 $\frac{1}{4}$ alns höjd består av bestående denna våning av 2 förstugor med panelade tak, tambur, 11 rum därav ett har alkov, med kakelugnar, bröst- och fönsterpaneler samt franska tapeter och garderober, kök med spis och skafferi, ytterligare ett rum med spis och kakelugn, contor, taken gipsade.

2:e kök med spisar och ugnar, ett skafferi med dubbla skåp och 9 rum och i ett därav en alcov. I rummen kakelugnar utom i ett, som har kammarspis, fönster- och bröstpaneler, en del med papperstapeter och limfärg och en del med oljefärg på mur, taken gipsade.

Från västra förstugan trätrappa och från den östra stentrappa till
Tvenne uppgångar huset igenom upp till vind, den östra på trätrappor, och den västra på stentrappor till våning 3 tr. men därifrån trätrappor till vind som stänges med trädörrar, i vinden varest är trägolv tegelstengolv, 1 rum 3 $\frac{3}{4}$ aln högt med kammarspis och kakelugn och i övrigt avdelat skiftat i 2:e avdelningar och till 4 contor, på hanbjälkarna vind i 3 delar, enkelt taklag täckt med tegel mennock, fot och gavelskivor av järnplåtar. Åt gatan en hiss-kappa och en fönsterkappa av sten, täckt med järnplåtar och 11 små dagkappor av järnplåtar och 6 dito åt gården.

Nr 2. En flygel av sten Mellan östra och västra gårdarna och med gavel åt Lilla Mariagränd, ett tre våningar högt, 23 $\frac{3}{4}$ alnar lång och dels 10, dels 11 alnar brett stenhus som består på nedre botten med 1 alns murar och 4 $\frac{3}{4}$ alns höjd innehåller en bagarstuga med stengolv, spis och bakugn och inmurad järnpanna om 1 tunnsås rymd och en bakkammare med kakelugn och gipsade tak.

Den häröver varande våningen med 1 alns murar och 5 alnars höjd vartill ingång från övre gården och även från huset nr 1 utgörs av 1 verkstadsrum med 2:e kakelugnar och 2:e väggskåp. Taket gipsat. Våningen 2 trappor upp med $\frac{3}{4}$ alns murar och 4 alns höjd innehåller med ingång från nr 1 huset 2 rum med kakelugnar och 1 garderob med gipsade tak. Åt Mariagränd med särskild uppgång 3 ett rum inom helstens murar, 3 $\frac{1}{2}$ alns höjd med kakelugnar och gipsat panelat tak. Överst vind med ingång från vinden i nr 5. Taket täckt med tegel,nock fot och gavelskivor av järnplåtar. 59000

Nr 3. Vid trappgränden en mur, 3 aln lång, vari en gångport till ett litet gårdsrum. 500

Nr 4. I hörnet av Mariagränd och trappgränden en byggnad av sten, 10 $\frac{3}{4}$ alns lång och 13 $\frac{1}{2}$ aln bred, består på nedre botten med $\frac{3}{4}$ alns murar vid Mariagränd av ett stall för 2 hästar och ett vagnshus med däröver varande skullen, inom helstens murar, och åt baksidan med ingång åt ett litet gårdsrum 3 avträden varöver med uppgång på trätrappa 2 vedbodas taket täckt med tegel,nock fot och gavelskivor av järnplåtar, 1 hiss kappa och 6 dagkappor, beslagna med järnplåtar. 24500

Nr 5. Väster om nr 2 vid Mariagränd en byggnad av sten, 19 $\frac{3}{4}$ alnar lång och 8 $\frac{3}{4}$ alnar bred med en tillbyggnad åt gården, 8 $\frac{3}{4}$ alnar lång och 5 $\frac{3}{4}$ alnar bred varunder en vedbod. Nedre botten med $\frac{3}{4}$ alns murar innehåller en portgång åt Mariagränd, vari 3 avträden och uppgång på stentrappa till det i nr 2 beskrivna rum, ett vagnshus åt gränd och åt gården en kolbod, en förstuga och ett magasin mangelrum med panelat tak. Där över med uppgång på trätrappa, ett rum inom helstens murar, 5 $\frac{1}{2}$ alnar högt med gipsat tak. Vidare uppgång på trätrappa till en gods vind inom helstens murar och panelat tak, och som går över hela byggnaden och varifrån ingång till vinden över nr 2, vilken jämväl är inredd till förva-

ringsrum segels förvarande. På hanbjälkarna en lägre vind. Taket täckt med tegel,nock fot och gavelskivor av järnplåtar och 3 dagkappor med dito beslagna.

Nr 6. Väster på nedre gården en byggnad av sten 20 $\frac{1}{4}$ aln lång och 4 $\frac{1}{4}$ aln bred och i vinkel åt väster 6 $\frac{1}{2}$ alnar lång och 3 $\frac{1}{4}$ aln bred. Bakmuren med gråstensmurar och framsidan av helstensmurar består av 2 vedbodas och i vinkelbyggnaden av 1 avträde, varöver ett hönsstus. I denna byggnad är från nedre gården till den övre en betäckt uppgång på sandstenstrappa. Den övre botten, inom helstens murar och vartill ingång ifrån övre gården, innehåller tjärbod med ugn och inmurad järnpanna om $\frac{1}{2}$ tunnsås rymd och en mangelbod. I vinkelbyggnaden med ingång från huset ett skaffereri. Taket täckt dels med tegel, dels med järnplåtar. 1600

Nr 7. Framför (?) andra våningen i nr 2 en gångbro av brädor, 10 $\frac{1}{2}$ aln lång och 2 $\frac{1}{2}$ aln bred.

Tomten fri, innehåller enligt designation av den 5 april 1753 arealiten 1811 $\frac{3}{4}$ kvadratalnar.

Summa daler 396000

Protokoll inom fas 3, 1781–1850
1861:77, handlare M. U. Lind,
enligt 1855 års verifikation fol 854

Ormen 6 besiktningslista 1873,
enligt verifikation 1862:1086
Handlanden E. G. Stenbergs sterbhus.

Vid Stora Glasbruksgatan och Lilla Mariegränden (SE 1862 års verifikation fol 1086)

Nr 1. Vid Nedre Glasbruksgatan och den öppna platsen ett stenhus om 4 våningars höjd 31 $\frac{1}{3}$ aln långt, 17 aln brett och vidare uti en bruten kinje österut 20 alnar långt, dels 13 dels 17 alnar brett.

Under den förstnämnda delen med ingång på stentrappa stängd med järndörr en välvd källargång, en svale och 3 välvda källare, varav en är avdelad i 2 delar. Under den sistnämnda delen en svale, en skrubb, två välvda källare och en bjälkkällare till en del över jord.

Bottenvåningen med en alns murar och 5 alnars höjd innehåller en från gatan tillgänglig salubod, en bodkammare med kakelugn och gipsat tak, en välvd portgång med ett litet skafferi, öster varom en mindre salubod med kakelugn och panelat tak. Källare i trappan med bjälktak och ett rum med kakelugn, lister och paneltak. En från gatan tillgänglig mindre förstuga med planstengolv och kontor och där ovan och tillgängligt från trappan ett mindre rum med kakelugn, spis och gipstak. Det övriga av nedre botten upptages av sistbeskrivna källare. Från förstnämnda portgång leder stentrappa och från förstugan i den östra delen järntrappa till andra våningen, som med en alns murar och 5 alnars höjd innehåller i västra delen en förstuga med planstengolv, ett kök med spis, stekugn och skafferi, en passage, en tambur med garderober, 6 rum med kakelugnar, fönster och bröstpaneler, tapeter, 2 garderober och en alkov, dels gipsade dels panelade tak.

I östra delen inom 5 ½ alns höjd en förstuga med planstengolv, ett kök med spis, kakelugn och skafferi och 3 rum med kakelugnar, paneler och lister, taken gipsade. [...]

Nr 2. Emellan östra och västra gårdarna ett 3 våningar högt 15 alnar långt dels 10 dels 11 alnar brett stenhus som på nedre botten med en alns yttermurar och 4 ¾ höjd innehåller en bagarstuga med stengolv, spis, bakugn och inmurad järnpanna om en tunnsås rymd, en bakkammare med kakelugn samt gipsat tak. Den häröver varande våningen. [...]

Nr 3. Vid trappgränden en mur 3 alnar lång, vari en gångport till ett litet gårdsrum. [...]

Glasbruket Större 21, senare Ormen Större 1

Protokoll inom fas 2, 1724–1780

Nr 21. 1761:2123, sten, 25000

Olof Ekman läderhandlare

Angives till försäkring på tolv år halva huset nr 21 beläget å Södermalm St:a Catharina församling kvarteret ~~Ormen~~ Glasbruket det större vid stora Glasbruksgatan byggt av sten å fri grund med dess egna fria murar, varandes huset uppbyggt efter branden som tinnade d 1 april innevarande år och består huset av följande beskaffenhet:

Under huset är en bjälkkällare. Här ovan äro 3:e våningar och finns 11 rum tillända (?) varje våning. Murarna äro av ¾ alns tjocklek. Ännu äro inga trappor inlagda, eller fönster, utan nedersta (?) härpå dag---. Taket är täckt med tegel. ovanstående byggnad värderas med grund och tomt till Daler Kmt 25000.

Stockholm den 5 oktober 1761. Olof Ekman.

Nr 21 1762:1411, sten 40000 Olof Ekman (förb mm)

Sedan jag d 8 oktober --- år anhöll försäkring uppå 12 års tid å mitt hus uti dess då varande tillstånd vilket hus är beläget uppå Södermalm, St:a Catharina församling, kvarteret Glasbruket det större vid Glasbruksgatan nr 21, så har jag sistnämnda inrett hela första våningen med fönster, dörrar och gipsade tak, trappan är av sten färdig gjord till första våningen. Alla taket är panelade till gipsning, liksom --- är med fin --- fullbordat och arbetas härpå dagligen. Denna förbättring uppgives tillika med den förut försäkrade summan för daler kmt 40000. Stockholm den 8 februari 1762. Olof Ekman

Angives till försäkring för 12 års tid huset nr 21 på Södermalm, Catharina församling och kvarteret Glasbruket det större vid Glasbruksgatan å fri och egen grund med dess egna fyra fria murar å alla sidor, vilket nu är redan tillbyggt sedan februari månad innevarande år. Underst åt gatan är en bjälkkällare och ett vedrum med panelat tak samt ett contoïr. Första eller nedersta våningen häröver består av en stor sal, en kammare ett kök och en bagarstuga med inmurad kopparpanna om ½ husets storlek. Likaledes upp åt gårdsrummet en välvd och 3:e bjälkkällare och här ovan består andra våningen av 2:e salar, 4 kamrar och 3:e kök. Tredje våningen är av lika beskaffenhet med den andra, nämligen 2:e salar 4

kammare och 3 kök. Fjärde eller vindsvåningen av 8 rum. 20 st gipsade tak och 10 st panelade, förutom alla förstugutaken som även äro gipsade. Uti detta hus äro upp till vinden 6 st stentrappor a 14 till 16 steg ---. Vinden är och över nedlagd med tegelstensgolv samt ovanpå en torkvind.

Taket är täckt med tegel samt 5 st murade vindskappor täckta med järnplåtar. Åt gårdsrummet 6 st dito täckta med tegel.

Föreskrivna hus och fasta egendom är --- uppgives med grund och tomt till daler kmt 60000 Stockholm den 24 september 1762. Olof Ekman.

1762:1426 Sten 60000 Olof Ekman (fullbordat)

Glasbruket 21, 1784:532, 533b, sten 100000 J H Godu, Segelmakare (förb och tilbyggt)

Sedan jag blivit ägare av fasta egendomen under nr 21 å Södermalm vid Lilla Glasbruksgatan uti kvartret Glasbruket och Catharina församling vilken fastighet Prästeståndets änke- och pupill kassa förut ägt och försäkrat låtit, har jag ej allenast förbättrat förr varande åbyggnaden, utan och utfört utbyggnad av sten, innehållande dels boningsrum dels uthus av sådan beskaffenhet som här undan nämnes.

Varför jag ock nu i ödmjukhet anhåller o värdering och försäkring i min av nu befintliga åbyggnad vilken är som följande:

Ett stenhus vid gatan bestående av på västra änden av ett rum med sal och där inom en bjälkkällare. Över trenne våningar med $\frac{3}{4}$ alns tjocka murar.

Uti den första våningen en stenlagd förstugu-gång, åt väster en bagarstuga med stengolv och gipsat tak samt inmurad kopparpanna. Ovan bakugnen är dubb--- (*resten av texten dold*) valv och där ovan torkugn. Höger om förstugan ett stort rum (*resten av texten dold*) 2:e kontor samt tvenne rum med (*resten av texten dold*) från skild förstuga och ingång från (*resten av texten dold*) Maria gränd trappan en större (*resten av texten dold*) en mindre välvd källare.

Andra våningen består av en stenlagd stuga uti övre delen av huset (*resten av texten dold*) rum och kök. Uti västra delen förs--- och trenne rum, Tredje våningen är av lika beskaffenhet som den andra.

Trapporna äro av sten uti --- särskilda ingången till vindsvåningen som är stenlagd och --- våning in åt gränden men hanvinds --- åt gatan. Denna våning innehåller 10 boningsrum och där ovan är torkvind. Alla tak äro gipsade. Hela huset är täckt med tegel, men takfoten,nockåsen och tillbygd del mot gården med järnplåtar. Även vindskapporna som äro murade och 5 till antalet betäckta med järnplåtar.

Vid Maria gränd av sten med $\frac{3}{4}$ aln mur ett stall för 3 hästar, en selkammare, en inkörs portgång, ett vagnshus med vind ovan allt, en bod med vind, ett avträdesrum. Taket är täckt med tegel och järnplåtar. 18000

In på gården av sten med $\frac{3}{4}$ alns murar, 2:e avträdesrum och 4 st vedbodas med vindar. Taket med tegel och järnplåtar. 9000

Uti trädgården ett lusthus av trä med falsat (?) järnplåtstak. 1000

Beskriven egendom med grund och tomt, som är fri och innehåller 2140 kvadratalnar av en designation av den 14 oktober 1784. Uppgives till 100000(?) som gör spec RD 5555,26. Stockholm den 6 augusti 1784 J. H. Godu

Protokoll inom fas 3, 1781–1850

Ormen Större 1, 21, 13, 94, 95, 104 Besiktningslista 1849, enligt verifikation 1843 :1834

Handlanden Lindblom

Vid hörnet av Stora Glasbruksgatan och en Trappgränd.
(Se 1843 års verifikation fol 1834).

Nr 1. Vid Stora Glasbruksgatan och hörnet av en till Lilla Mariegränd ledande trappgränd, ett $39 \frac{3}{4}$ alnar långt $17 \frac{3}{4}$ alnar brett, åt gatan 3 men i anseende till markens sluttning åt gården endast 2 våningar högt stenhus, i vinkel varmed söderut, invid östra tomtlinjen, en $4 \frac{3}{4}$ alnar bred 2 våningar hög flygel, vilken i nedersta botten är endast $5 \frac{3}{4}$ alnar men i övrigt $7 \frac{3}{4}$ alnar lång.

Vid västra änden av huvudbyggnaden finns en souterräng botten varinom $\frac{3}{4}$ alns yttermurar och dels $4 \frac{1}{4}$ dels $3 \frac{1}{2}$ alns höjd, ett från gatan tillgängligt kök med spis, ett kontor och gipsat tak samt ett kall-

rum med dylikt tak, limfärgsmålning på muren och en till nästföljande våning ledande trätrappa.

Bottenvåningen, vilken åt söder är under jord belägen och tillgänglig på förnämnda trätrappa även som på stentrappa från gatan har $\frac{3}{4}$ alns yttermurar och dels 5 dels $4 \frac{3}{4}$ dels $4 \frac{3}{8}$ alns höjd samt innehåller förstuga med planstengolv, och ett kontor, öster däri en bagarstuga med spis, bakugn, planstengolv och ett kontor. Väster om förstugan ett kallrum och 3 rum med kakelugnar, alla med limfärgsmålning på muren, fotbrädor och 3 kontor, tvenne med brädgolv försedda förstugor, den ena med ett kontor och utgång till en denna egendom i väster angränsande trappa, vilka föregående lägenheter hava gipsade tak, undantagna den längst i väster belägna förstugan ävensom 2 kontor vilka hava panelade tak samt slutligen åt söder + bjälkkällare tillgängliga genom trädörrar i en från den till andra våningen gående stentrappa, tvenne från den sist omnämnda förstugan och den fjärde genom lucka i golvet till ett av de i nästföljande våning befintliga kök.

Andra våningen, vilken åt gården utgör bottenvåning, [...]

Ormen Större 1,13 Besiktningslista 1873,
enligt verifikation 1862:2890
Grosshandlaren C. W. Brinck.

Vid hörnet av Stora Glasbruksgatan och en Trappgränd.

(Se 1862 års verifikation fol 2890).

Nr 1. Vid Stora Glasbruksgatan och hörnet av en till Lilla Mariegränd ledande trappgränd, ett $39 \frac{3}{4}$ alnar långt $17 \frac{3}{4}$ alnar brett, åt gatan 3 men i anseende till markens sluttning åt gården endast 2 våningar högt stenhus, i vinkel varmed söderut, invid östra tomtlinjen, en $4 \frac{3}{4}$ alnar bred 2 våningar hög flygel, vilken i nedersta botten är endast $5 \frac{3}{4}$ alnar men i övrigt $7 \frac{3}{4}$ alnar lång.

Vid västra änden av huvudbyggnaden finns en souterräng botten varuti $\frac{3}{4}$ alns yttermurar och dels $4 \frac{1}{4}$ dels $3 \frac{1}{2}$ alns höjd, en från gatan tillgänglig salubod, ett kontor med gipsade tak samt ett rum med dylikt tak, limfärgsmålning på muren och en till nästföljande våning ledande trätrappa.

Bottenvåningen, vilken åt söder är under jord belägen och tillgänglig på förut nämnda trätrappa även som på stentrappor från gatan har $\frac{3}{4}$ alns yttermurar och dels 5, dels $4 \frac{3}{4}$ alns höjd, samt innehåller förstuga med planstengolv. Öster därom en bagarstuga med spis, inmurad kopparpanna, planstengolv och ett kontor. Väster om förstugan ett rum med spis och tre rum med kakelugnar, tapeter, fotbräden och 3 kontor, 2 med brädgolv försedda förstugor, den ena med ett kontor och utgång till en denna egendom i väster angränsande trappa, vilka för(dolt) lägenheter hava gipsade tak, undantagande den längst i väster belägna förstugan ävensom 2 kontor vilka hava panelade tak, samt slutligen åt söder 4 bjälkkällare tillgängliga genom trädörrar, en från den till vindsvåningen gående stentrappan 2:ne från den sist omnämnda förstugan och den 4:e genom lucka i golvet till ett av de i nästföljande våning befintliga kök.

Andra våningen [...]

Glasbruket Större 22, senare Ormen Större 2

Protokoll inom fas 2, 1724–1780

1749:79, sten, 10000 Johan Lillström blockmakare

Angives till försäkring på 12 års tid vara at fri för brand avgift[...]

Beläget å Södermalm och St:a Catharina församling, kvarteret Glasbruket det större vid Glasbruksgatan den stora. Byggt av sten å fri grund med dess egna fyra murar.

Källare 3 st välvda ---. En våning med fyra rum med förstugan en stor portgång.

Panelade tak. Tak av tegel. Värderad till 6600.

Nr 22 1760:2793 sten 10000 Anna Lillström, blockmakaränka

1766:1079 sten 24000 Samma ägarinna (påb, tillb)

Under den sistlidna försäkringen uppå huset under nr 22 beläget uppå Södermalm St:a Catharina församling, kvarteret Glasbruket det större vid Glasbruksgatan, har jag inpå gårdsrummet låtit bortriva den där befintliga träbyggnaden och i dess ställe uppfört en åbyggnad av sten, samt uppå huset åtgatan tillbyggt en våning. Likt försten skull är min ödmjuka anhållan om försäkring uppå berörda tillbyggnad till under stående värde.

Varande byggnaden av följande beskaffenhet:

Trenne välvda källare utsprängda i --- berg, varöver ett stenhus av 2:e våningar.

Den första våningen av 4 rum med paneltak. Den andra av 4 rum med gipstak. Uti vinden som är stenlagd är 4 rum.

Stockholms stadsarkiv (SSA), Fastighetsregister 1675–1875

https://sok.stadsarkivet.stockholm.se/?template=view_post&cid=153

- Ormen vid Höga stigen och stora Glasbruksgatan. Stadens Byggnings- och Ämbetscoll. Uppbud 1729. Kaptен Hogens avbrända tomt.
- Glasbruket större, snickarhuset kallat. Rolof, Jochim, snickareålderman och hans hustru Dorothea Weigang. M 1730, 1731. Österman, Simon, fiskköpare uppbud 1745. Inköpt av guldsmedsmästaren Fredrich Henrich Klink och hans hustru Christina Adolph enligt köpebrev 1745.
- Österman, Simon Mattsson, fiskköparålderman. M 1755, 1760.
- Hörnet Glasbruksgatan och trappan som går till Lilla Mariagränden. Uppbud 1761. Detta avbrända stenhus och tomt har läderhandlare Olof Ekman inköpt av hökaren Johan Samuel Askebom och hans hustru Anna Maria Askebom enligt köpebrev 1761.
- Stora Glasbruksgatan. Emanuel Deutsch, kunglig sekreterare, och Beckmarck Axel, notarie, uppbud 1765. Inköpt av läderhandlare Olof Ekman och hans hustru Maria Catharina Ekman enligt köpebrev 1764.
- 1768 enligt Rådhusrättens förordnande kommer egendomen tillhörig Olof Ekman att försäljas på stadsauktion.
- Ormen större 21. Prästänkekassan. M 1770, M 1780.
- Uppbud 1782 segelmakare Johan Hindrich Godu. Inköpt av Prästeståndets Änke- och Pupillkassans direktion enligt köpebrev 1782.
- 1790 segelmakaränkan Catharina Godu. M 1790.
- Ormen större 21 Uppbud 1796. Bunge, Carl, kaptenslöjtnant och baron. Inköpt av samtliga Stockholms borgmästare såsom disponenter av de tillgångar vilka avlidne orgelmakaren (!) Johan Hinrich Godus även avlidna änka Catharina Ekegren till understöd för änkor efter Ämbets och Tjänsteman vid Stockholms Magistrat anordnat, enligt köpebrev 1793.
- Bunge M 1800.
- 1805 uppbud Nordenstolpe, Fredric, kammarjunkare, inköpt av överhovstallmästaren baron Carl Bunge enligt köpebrev 1805. Säljaren har styrkt att han med berörda egensom år 1796 lagfarit.
- M 1810 kammarrådet Fredric Nordenstolpes hus. (*Och trädgård?- nästa kort*)
- Uppbud överstelöjtnanten Olof von Celse 1811. Inköpt av Nordenstolpe enligt köpbrev 1811.
- Glasbruket större 22 Avlidne sjökaptен Hogens arvingar. "Står öde". M 1730, 1731.
- Uppbud 1731. Denna tomt som tillhört kaptен von Hogen har till staden indragits. Protest från Greta Hogen. 1741 tillhör blockmakare Lillström.
- Glasbruksgatan. Johan Lillström, blockmakarmästare, uppbud 1741. Ofri. Inköpt av ingenjören Magnus Torslund enligt köpebrev 1741.
- Lillström Johan M 1755. M 1760 Lillströms änka., fru Anna Lillström. 1770 samma. 1780 : Lillström Em. Blockmakarmästare.
- Uppbud riksbanken 1772. För lån till blockmakaren Johan Lillström.
- Uppbud 1779. För lån till blockmakaren Johan Lillström i livstiden.
- Samma 1782 och 1786.
- M 1790 Biörck, Joh. Lotsöverinspektör. M 1790 Björck, Maria Margareta. Kammarådinneänka.

- Nr 6. Stadsgården. 1/5 Degenauer, Ddrich Pieter, segelmakare. Uppbud 1725. Inköpt dessa tomt-delar av skepparen Sebastian Badenbich och hans hustru Anna Catharina Degenauer, varunder dock deras broders egen 1/5 sig begriper enligt köpebrev 1725.
- Vid bergen mellan Glasbruksgatan och bron. Degenauer, Jacob Pettersson, segelsömmare. Uppbud 1726. Inköpt av kamrer Johan Fredrich Militz enligt köpebrev 1726.
- Inspektör Elds tomt avbränd, står öde. M 1730 och 1731.
- Stadsgården, Södermalm. Avbränd tomt. Jean Hindrich Lefebure, handelsman. Uppbud 1732. Inköpt av aktuarien Nils Eld enligt köpebrev 1732.
- Risberg, Erich, tobaksspinnare 1/3 och Pettersson, Jacob, segelmakare (Degenauer), 2/3. M 1730, 1731.
- Glasbruksgatan, Bedoire, Jean, handelsman. Uppbud å så stor del av denna egendom tillhörig kapten Jacob Pettersson Degenauer som svara kan mot fordran enligt förskrivningar 1733, 1736, 1737.
- 1747 uppbud, greve Friedrich Gyllenborg mellan Stadsgården och Lilla Mariagränd, förutom 4:e våningen i stora huset. Inköpt denna fastighet på stadsauktion enligt köpebrev 1746.
- Samma år inköpte han fjärde våningen och vinden i det Dysingska stenhuset av hustru Elsa Dorothea Risberg enligt köpebrev 1745.

Mantalslängden 1760

<http://digitalastadsarkivet.stockholm.se/Bildregistrering/Mantalsregister/Default.aspx>

Glasbruket Större 22

Blockmakaren Johan Lillströms änka madame Anna Lillström (46), två söner (17, 18), 2 döttrar (13, 12). Bebor eget hus utan hyra. Gesällerna Jan Strandgren (24) och Petter Lanse tysk (21). Drängen Anders Norgren (18). Pigan Anna Caisa Bassman (19).

Glasbruket Större 21

Snickarmästaråldermannen Simon Mattson Östermans hus uthyres. Emot hyra:

- Kofferdiskepparen Anders Östman (49), inte gift (30), har 1 son (1 1/2) har krogen nr 609 för egen räkning. Pigan Maja (19).
- Snickarmästaren Math. Rundström (52), gift (50), 1 dotter (29). Gesällerna Eric Rymark (27), Arvid Kiellsson (25), Hindrich Bohman (24), Magnus Ekman (20), Jan Söderman (28), Jan Åhberg (18), Nicklas Holm (14). Flickan Caisa Greta 15.
- Snickar slöjds gesällen Jan Gröndahl, gör nu mästestycke (26).
- Musikanten vid kongliga capellet August Fred. Rabenhalts änka fru Albertini (sic) Rabenhalt (35) 1 son (11), 1 dotter (9), har hos sig svägerskan likbindare änkan Lisa Rabenhalt (72) och flickan Caisa (18).
- Lostskrivaren Jan Paul Cederman (42), gift (42), --- ord, lön.
- Ryska köpmannen Wasselius Belai Belansio
- Snickaregesäll hustrun Brita Stina Bymark (21) gör räkning (?) för krogen nr 609 åt skeppar Anders Östman i gården.

Ormen 18 och 19

Segelmakaren vid Kungliga Amiralitetet Fred. Stangenberg (49). Gift (39), 2 söner (7, 1), 4 döttrar (13, 5, 4, 1 3/4) har hos sig svägerskan skepparänkan madame Brita Stangenberg (62) under hjälp av sjömanshuset, med dotter (21), samt dess egen syster jungfrun Ursilla Stangenberg (36), bebor eget hus. Gesällen Christoph Wegner (22), lärgossen Petter Stenberg (19), pigan Caisa Andersdotter (28), pigan Lena (23).

(Andra hushåll i fastigheten:)

- Kaptenslöjtnanten vid kungliga amiraliteten herr Eric Gust. Moren (58) med hustru (53), husjungfrun Sara (20) och pigan Beata (20).
- Vice korpralen vid kungliga livregementet herr Eric Gustav Moren (24).
- Avlidne probsten Strömers änka fru Maria Strömer (74) med två döttrar (38 och 40). Drängen Adolph (22), pigan Catharina (38) och pigan Barbro (31).
- Registratorn vid civil utrikes expedition herr Jonas Strömer (48).
- Bokhållaren uti ädla Politie collegium herr Carl Strömer (47) med drängen Leonard Holmgren (37).
- Kamrern uti brand och försäkringskontoret med ord: där herr Conrad Strömer (38).
- Registratorn uti kungliga justitierevisionen välborne herr Anders Lostierna (48) och gossen Petter (15).
- Kofferdiskeppare änkan madame Greta Wibbes under hjälp av gäldersta --- (64) med pigan anna --- tillsyn? (45).
- Ryska köpmännen Gerasim Papphof och Wasely Wolskoy.

- Järnbärare änkan Christina Biörk (61) undfå av dottern födan.
- Styrmansänkan Barbro Hedelia (31) hyr och tvättar åt folk (?).
- Sjömansänkan Maria Cordou (33), 1 son (9) tvättar åt folk (?).
- Löjtnantsänkan fru Anna Delin (70) har av sin son födan och uppehälle, som i --- är boende.

Ormen 20

Grosshandlaren Lefebures spannmålsbodan.

Westinska samlingen Uppsala universitetsbibliotek (UUB)

Värderingar rådhusrätten

Ormen Större 21

Nr 17.

År 1768 den 29 februari förrättades i följe av den ädla rådhusrättens förordnande 22 i denna månad, där värdering på länderhandlaren Olof Ekmans å Södermalm i hörnet av Glasbruksgatan och trappan som går till Lilla Mariagränd uti kvarteret Ormen Större under nr 21 belägna fastighete vilken Ekman till --- borgenärs föröv--- --- kongl --- ädle och högmäktade herr Emanuel Deutch vid kammarr--- --- samt Ekmans närvaro består egendom af följande beskaffenhet.

Ett stenhus i ovannämnda hörn av 3:e våningars höjd. Ifrån Glasbruksgatan är ingång på några trappsteg till nr 1. En portgång med gipsat tak, stengolv samt valv under trappan.

Till höger i portgången nr 2. En sal med 3:e dubbla fönsterlufte, gipsat tak, grön och vit kakelugn, brädkontor och trägolv. Nr 3. Ett kök med 2:e dubbla fönsterlufte, panelat tak, köksspisel och trägolv. Ifrån detta kök är nedgång till nr 4. En bjälkkällare.

Inom köket:

nr 5. Ett rum med en dubbel fönsterluft panelat tak, grön och vit kakelugn samt trägolv. Härifrån är utgång till Nr 6. En förstuga med gipsat tak och stengolv, ett välvt kontor samt dörr åt trappan. Till vänster i denna förstuga nr 7. En rymlig vedbod. Till vänster i portgången nr 1: nr 8, en bagarstuga med en dubbel fönsterluft, gipsat tak, spisel bakugn inmurad kopparpanna och stengolv.

Till andra våningen är ingång på stentrappa ifrån nr 1. Bestående av:

Nr 9. En förstuga med gipsat tak, --- sten och den övriga delen trägolv samt kontor. Härifrån är utgång till Nr 10. Ett härtill hörigt bergaktigt (?) gårdsrum med några stenavsättningar. Öster ut i nr 9, nr 11. Ett rum med en enkel fönsterluft och grön kakelugn. Här inom nr 12. Ett rum med en dylik luft och spisel samt utgång i förstugan nr 9. Västerut i förstugan

nr 13. En sal med 2:e enkla fönsterlufte och grön kakelugn. Därinom nr 14. Ett rum med en enkel fönsterluft och grön kakelugn. Nr 15 ett kök med en enkel fönsterluft och köksspisel samt utgång till nr 9. Inom detta kök är nedgång genom en lucka på golvet till nr 16. En bjälkkällare. Till höger genom köket nr 17. Ett rum med en enkel fönsterluft och grön kakelugn.

Till tredje våningen är uppgång på stentrappa ifrån nr 9

Nr 18. En förstuga med en enkel fönsterluft och kontor. Öster ut i förstugan nr 19. Ett rum. Därinom nr 20 ett kök. Väster ut i nr 18, nr 21. En sal. Därinom nr 22 ett rum. Ifrån salen är ingång till nr 23 ett kök. Till höger om köket nr 24 ett rum.

Alla --- rum i 3:e våningen är lika inredda och --- som i andra våningen och i alla rummen i dessa våningar äro gipsade tak och trägolv. Vinden som är stenlagd och vartill är uppgång på stentrappa ifrån nr 18 finns --- till följande: Nr 25 Ett förstuga med en enkel fönsterluft och panelat tak. Samt Nr 26, 27, 28, 29 och 30 --- vindar med varsina enkla fönsterlufte och panelade tak, fyra gröna kakelugnar och i det --- spisel.

Häröver Nr 31. En bräddlagd torkvind.

Ifrån gården är ingång till nr 32. En förstuga med en enkel fönsterluft, gipsat tak och kontor. Härifrån är nedgång på stentrappa till nr 6. Mitt för trappan nr 33 ett rum med 2:e enkla fönsterlufte gipsat tak grön kakelugn och trägolv. Till höger om detta nr 34 Ett rum lika med det ovan beskrivna. Där inom nr 35 Ett kök med en enkel fönsterluft, gipsat tak, spisel och trägolv samt utgång till nr 32.

Stockholms Rådhus den 22 februari 1768.

Uppå stentrappa en uppgång till tredje våningen bestående av nr 36 en förstuga mitt för trappan. Nr 37 ett rum. Till höger om detta nr 38. Ett rum. Därinom nr 39 ett kök. Lika indelta och inredda som rummen i andra våningen.

Ifrån nr 36 är uppgång på stentrappa till vinden var rest är nr 40. En förstuga med en enkel fönsterluft, panelat tak, tegelstensgolv och kontor. Nr 41. Ett kök med en enkel fönsterluft och gipsat tak, och golv som i nr 40. Därinom Nr 42 Ett rum med 2:e enkla fönsterlufter gipsat tak, grön kakelugn och trägolv. Ifrån nr 40. En ingång till nr 43. Ett rum med en enkel fönsterluft, panelat tak, grön kakelugn och trägolv. Häröver nr 44. En bräddlagd torkvind.

Taket är täckt med tegel men vindskuporna överst med järnplåtar.

Från Glasbruksgatan är ingång till nr 45. Ett rum med en dubbel fönsterluft, panelat tak, spis, kontor och trägolv.

Denna --- vars fria grund likmätigt stadsingenjörens grundritning den 3 september 1761 innehåller 2194 kvadratalnar och av det --- brandförsäkrings kontoret blivit i försäkring antaget till och med 30 april 1773 för 60000 D kmt å vilken försäkring polici välbek. Kontor lämnat 35000 D kmt lån hava deponerade --- Stockholm den 2 mars 1768.

BILAGA 3

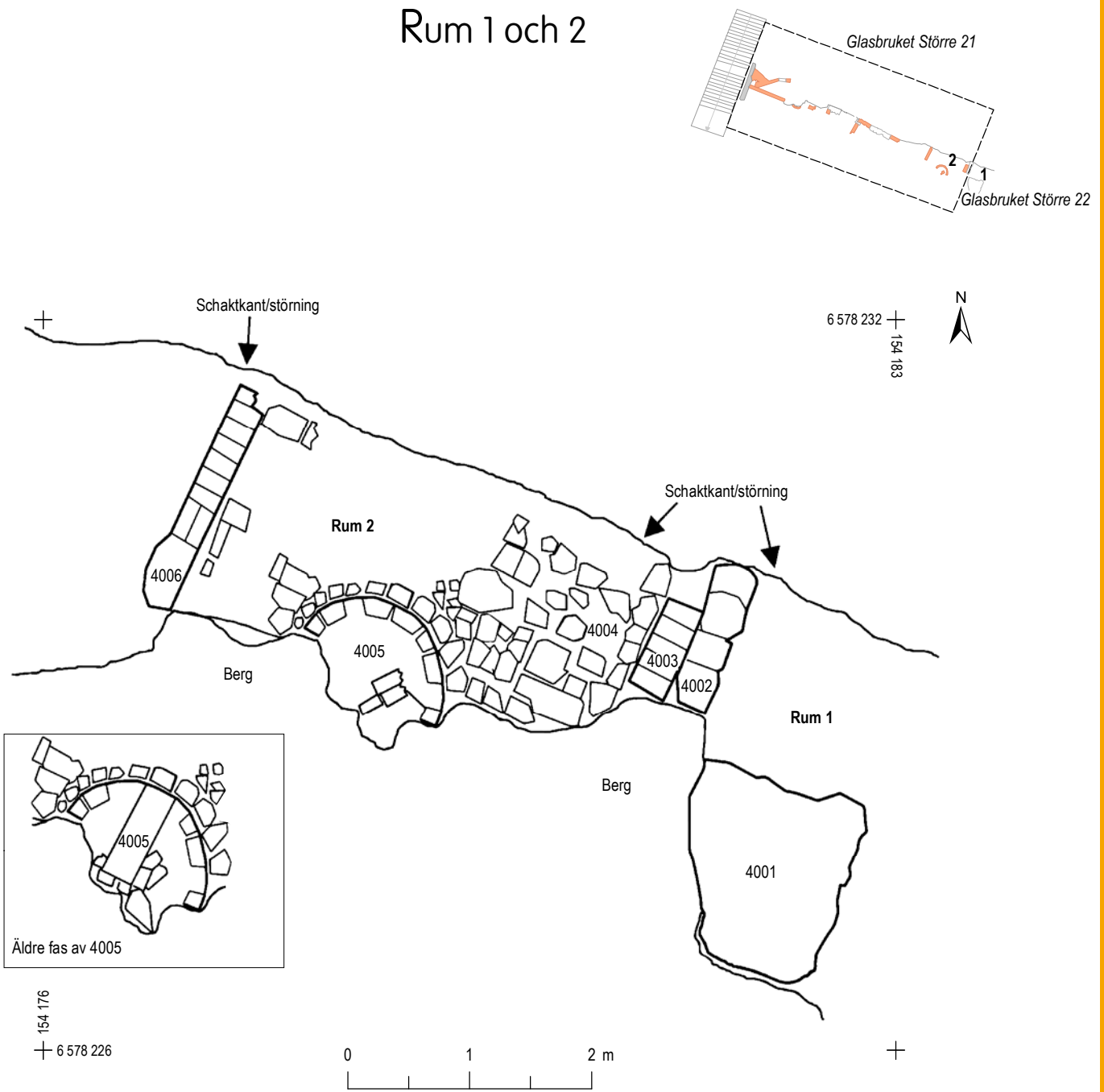
PLAN- OCH SEKTIONSRTNINGAR

AV ANNA BERGMAN
STADSMUSEET I STOCKHOLM

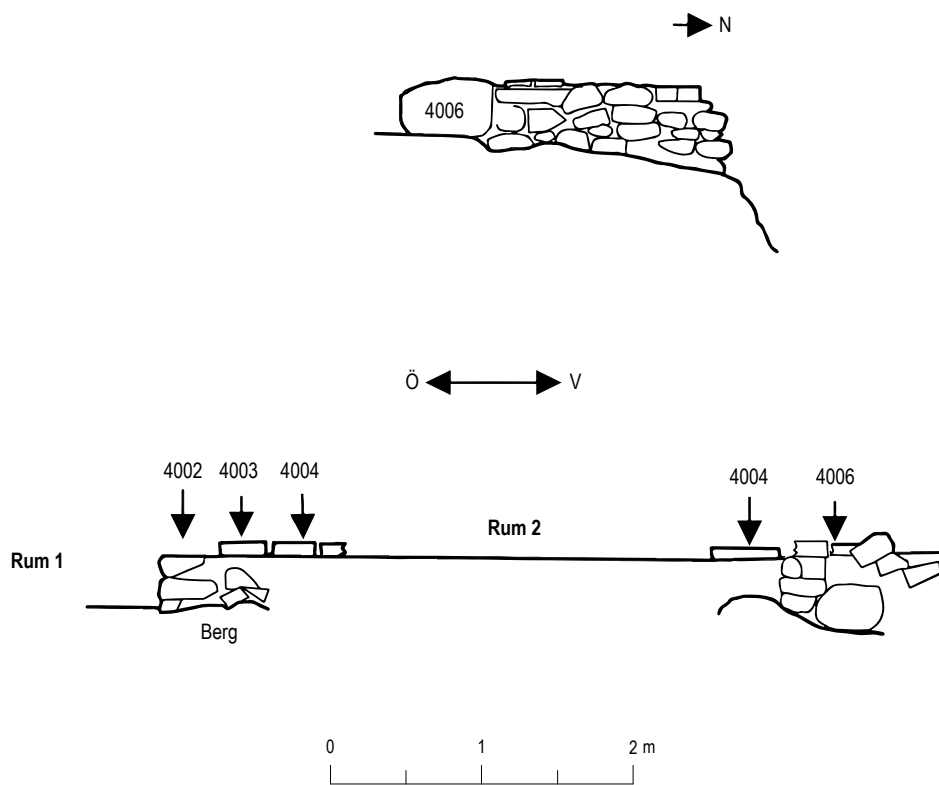

Rum 1 och 2

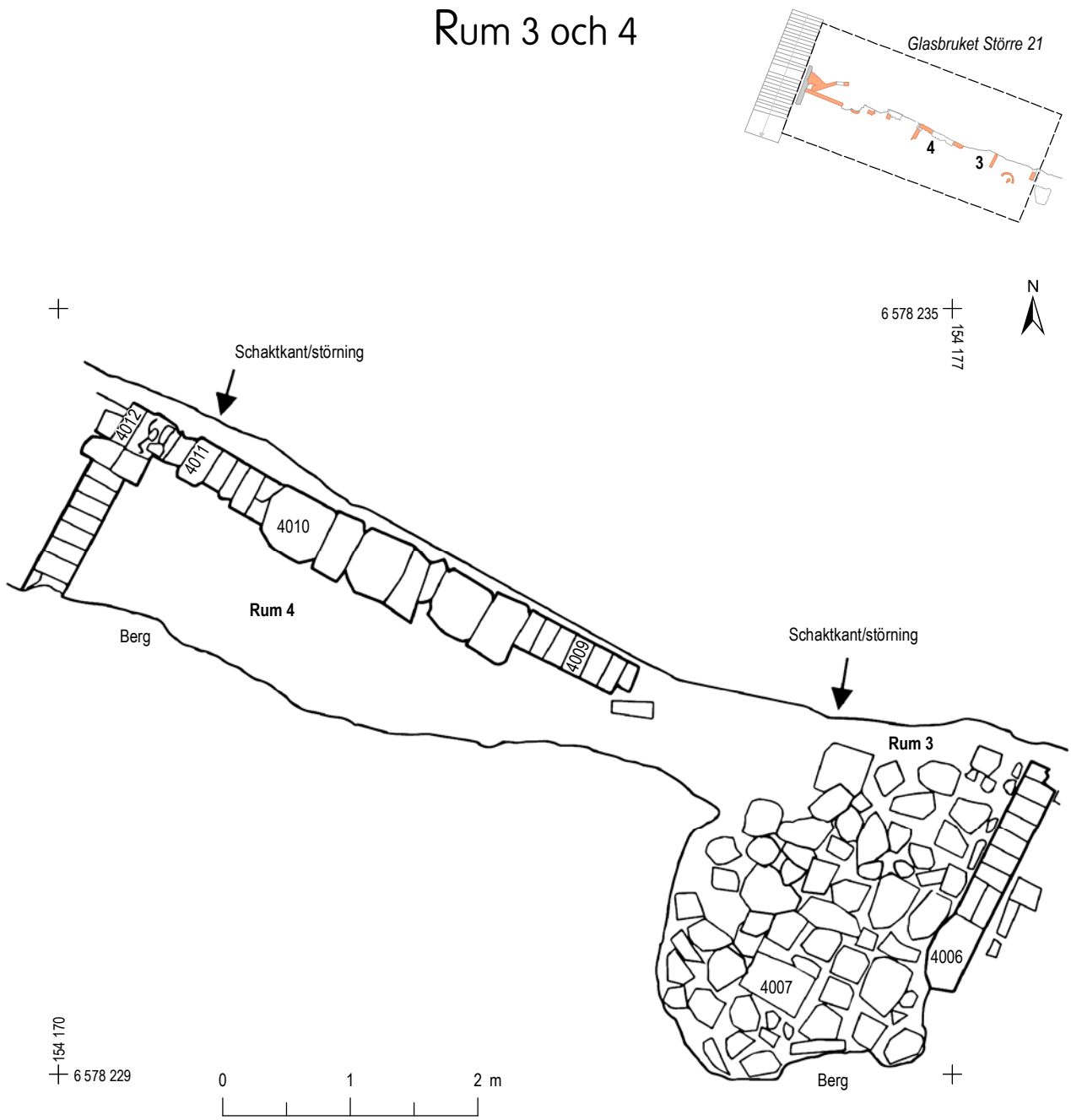

Figur 1. Rum 2 (vänster) och 1 (höger) i plan. Skala 1:50.

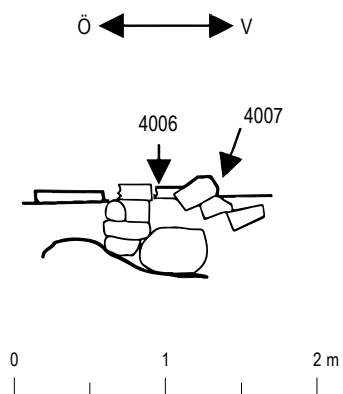

Figur 2. Rum 1 och 2 sektioner. Skala 1:50.

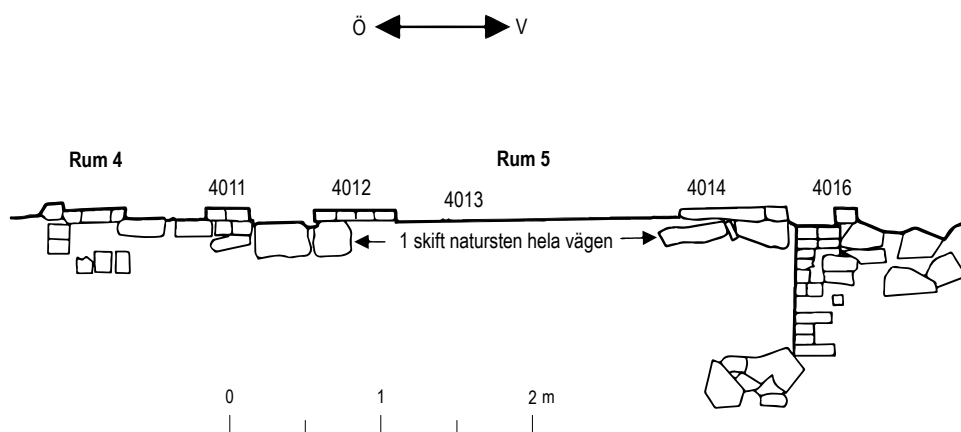
Rum 3 och 4

Figur 3. Rum 4 (vänster) och 3 (höger) i plan. Skala 1:50.

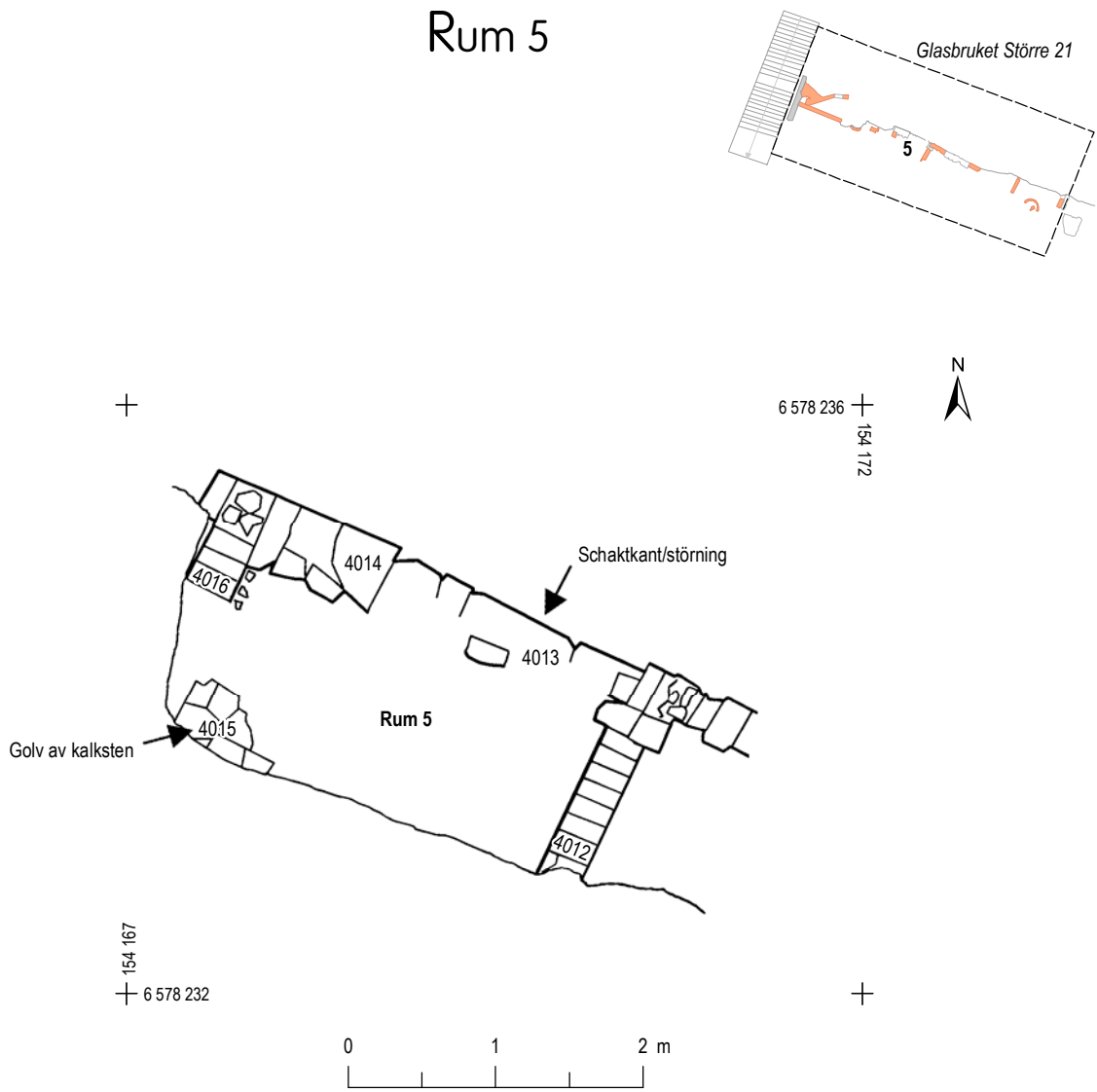

Figur 4. Rum 3 sektion. Skala 1:50.

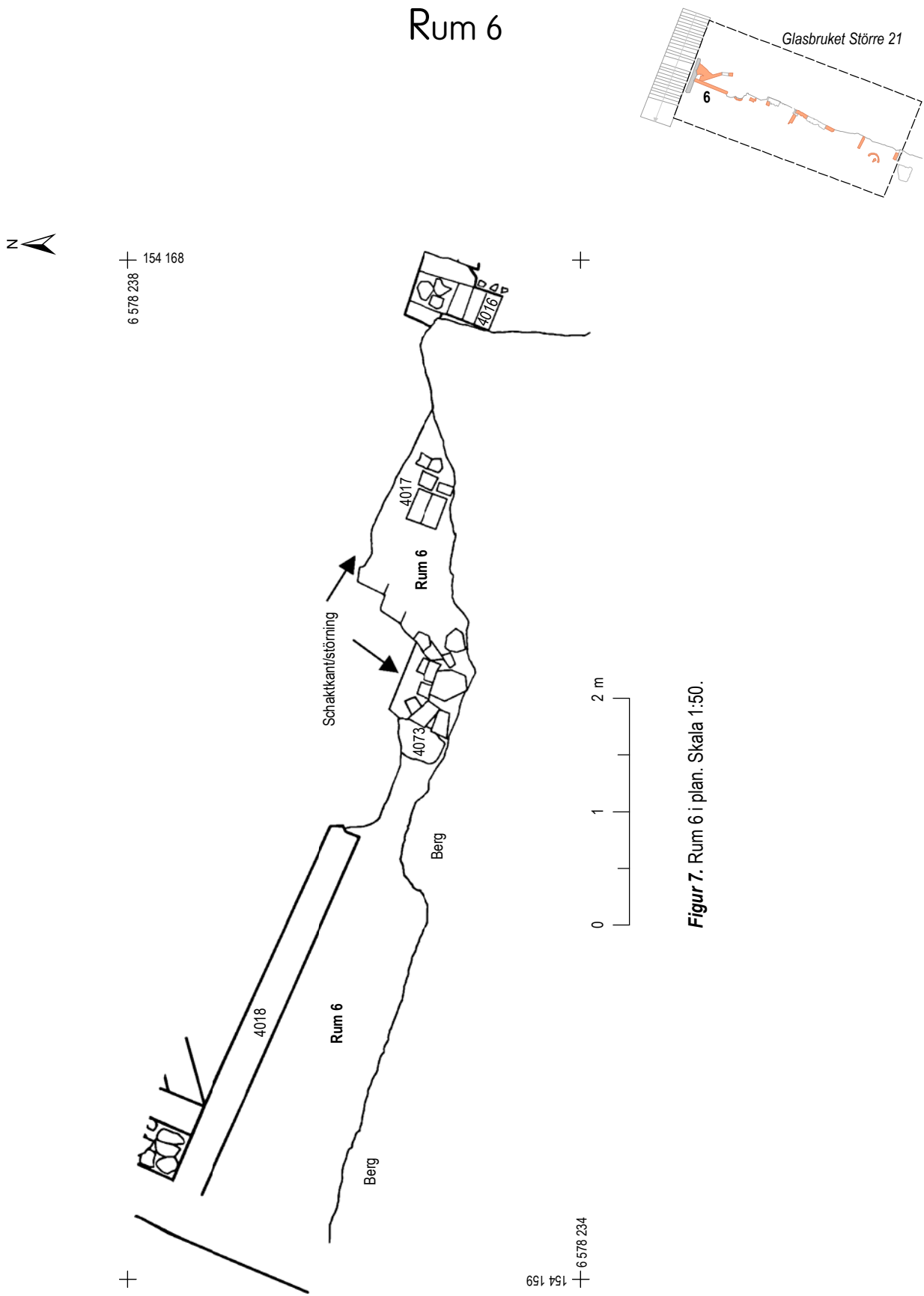

Figur 5. Rum 4 och 5 sektioner. Skala 1:50.

Rum 5

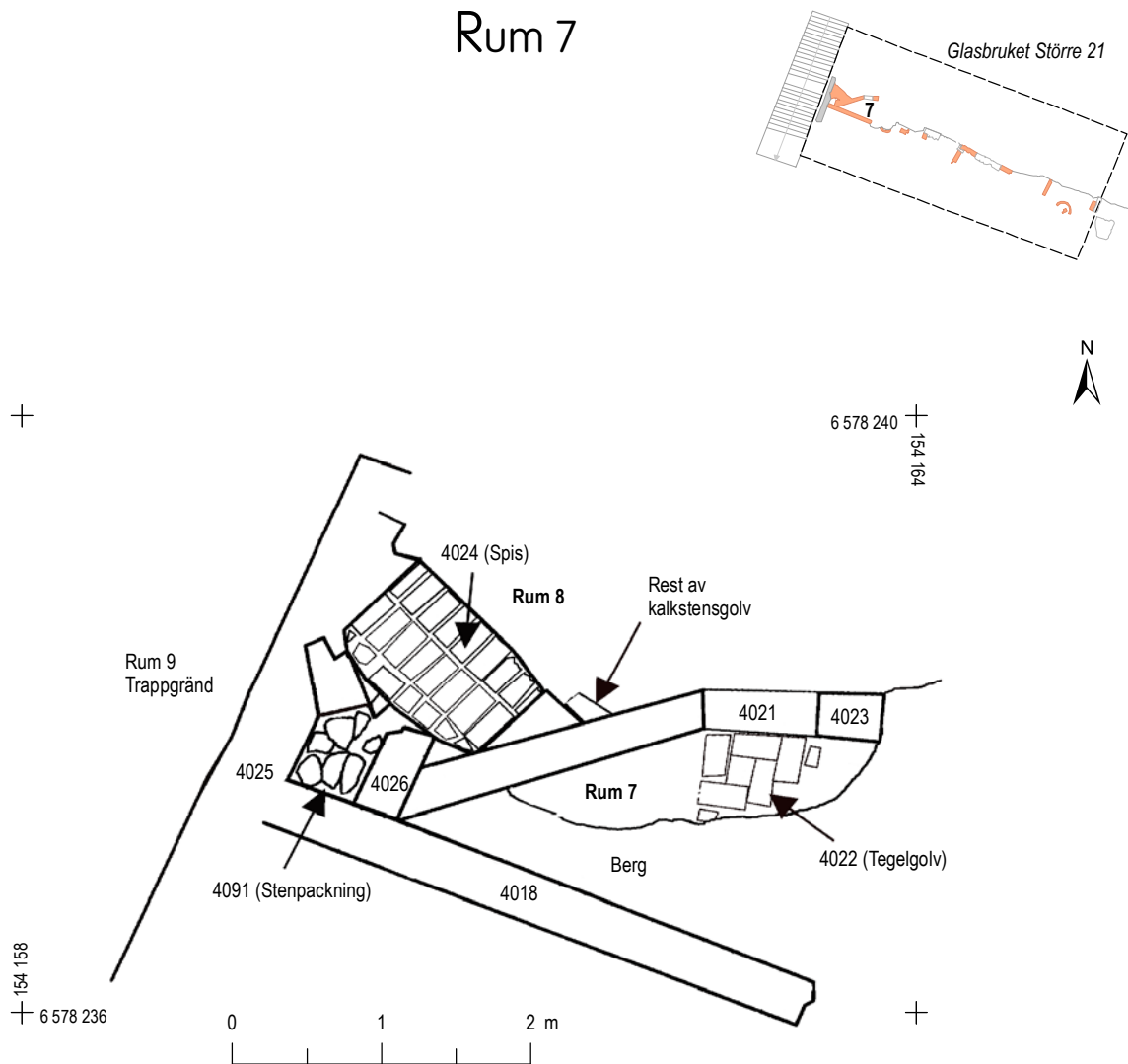

Figur 6. Rum 5 i plan. Skala 1:50.

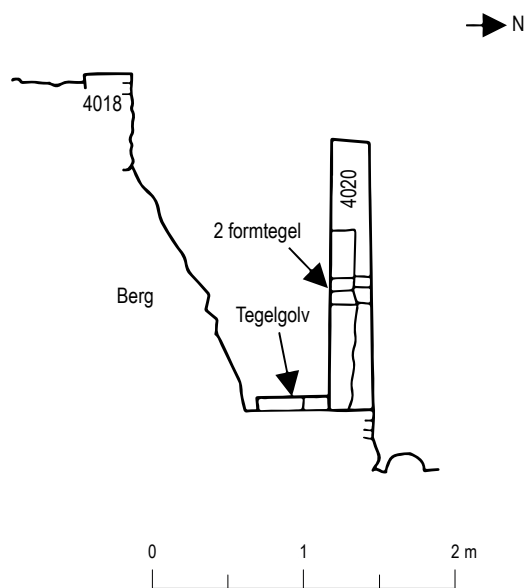

Figur 7. Rum 6 i plan. Skala 1:50.

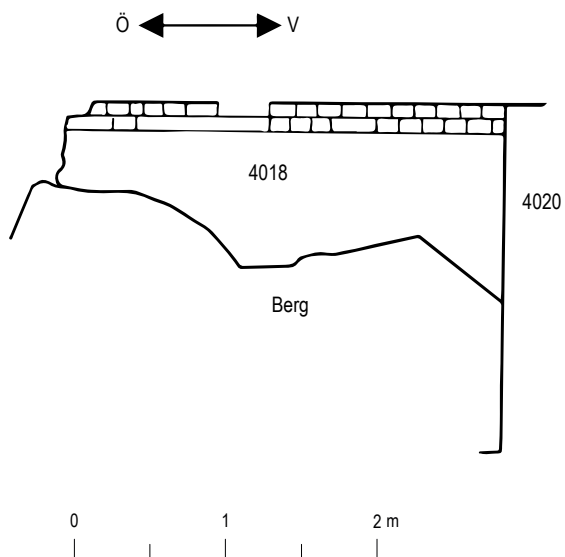
Rum 7

Figur 8. Rum 7 och 8 i plan. Skala 1:50.

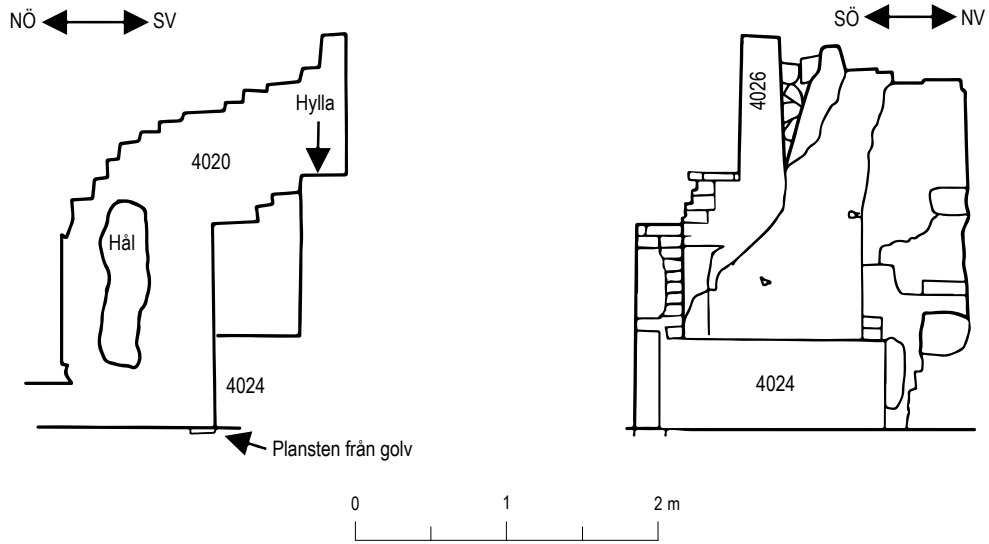
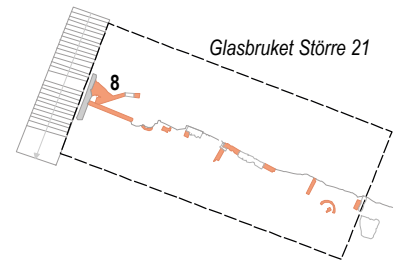
Figur 9. Rum 7 sektion mot väster. Skala 1:50.

Figur 10. Rum 7 sektion mot söder. Skala 1:50.

Rum 8

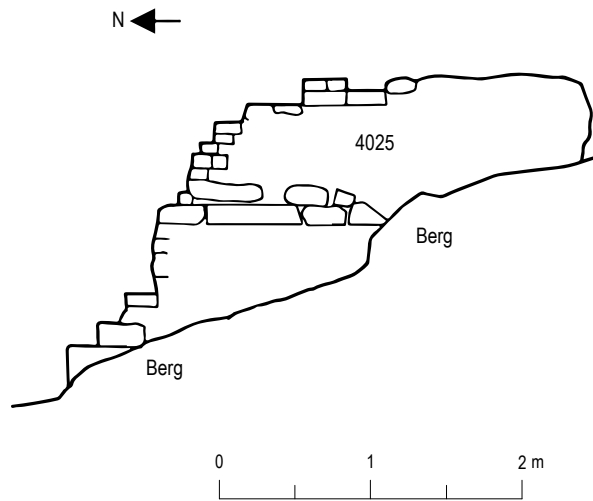
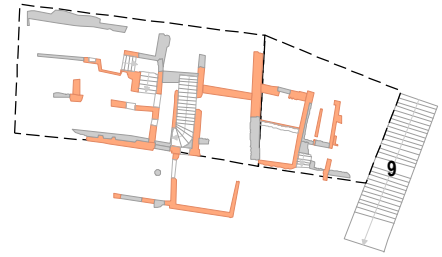

Figur 11. Rum 8 sektioner. Skala 1:50.

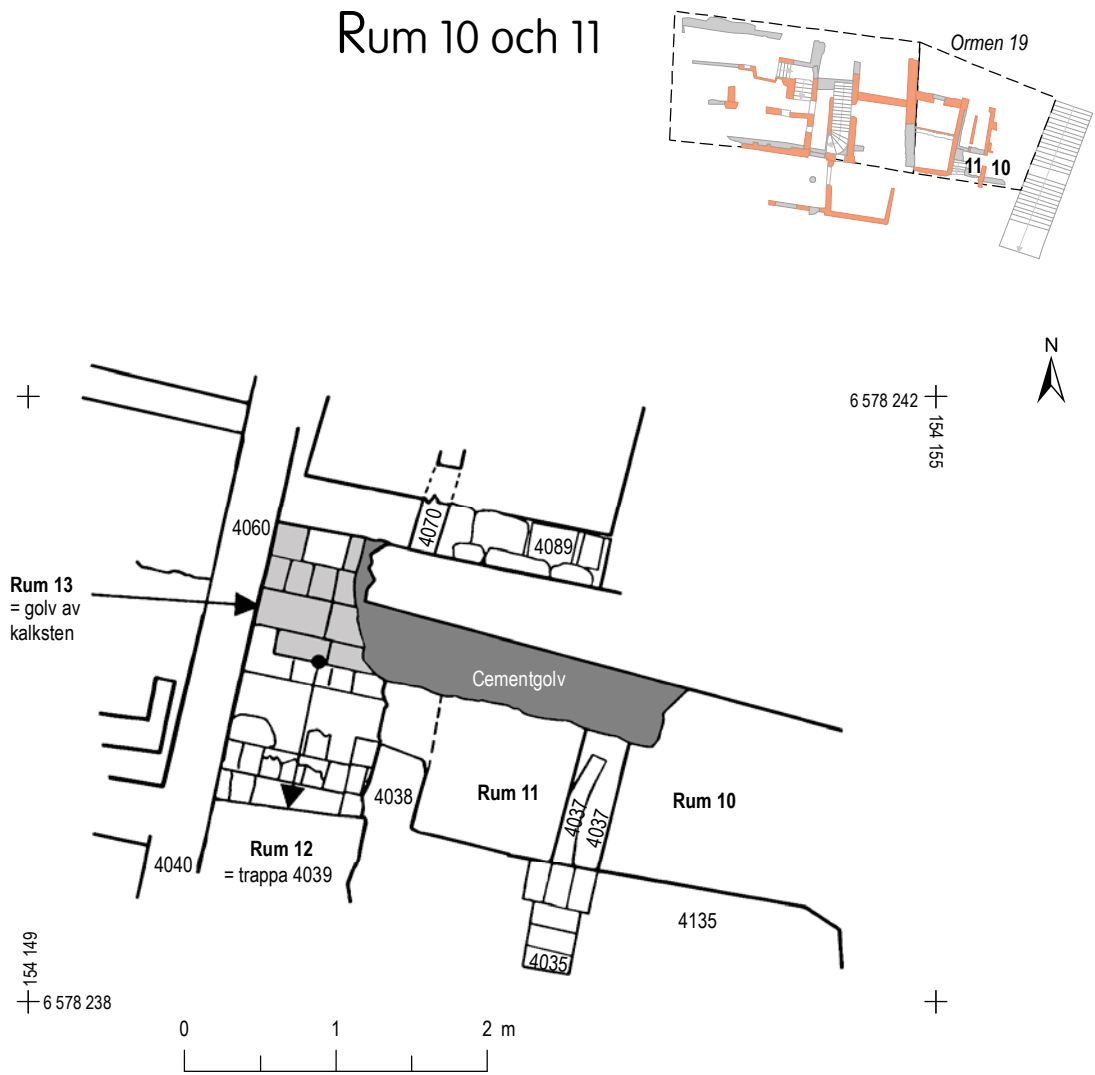
Figur 12. Rum 8 sektioner. Skala 1:50.

Rum 9 Trappgränd

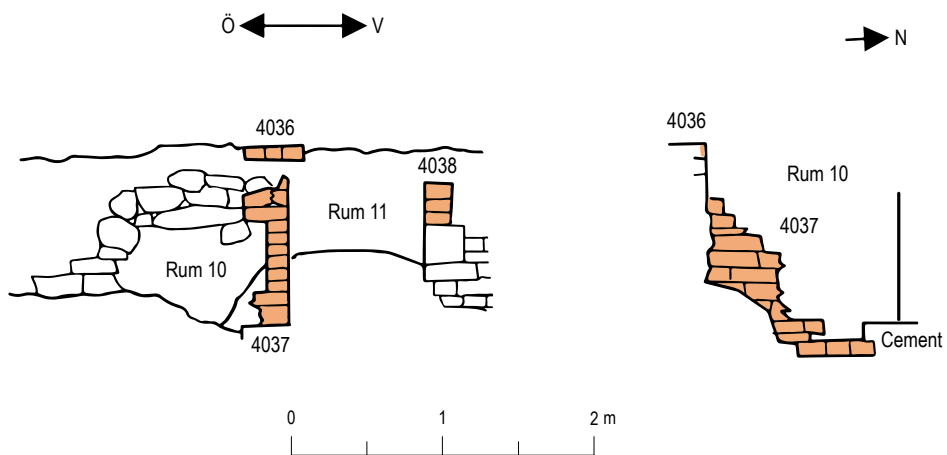

Figur 13. Rum 9 sektion mot öster. Skala 1:50.

Rum 10 och 11

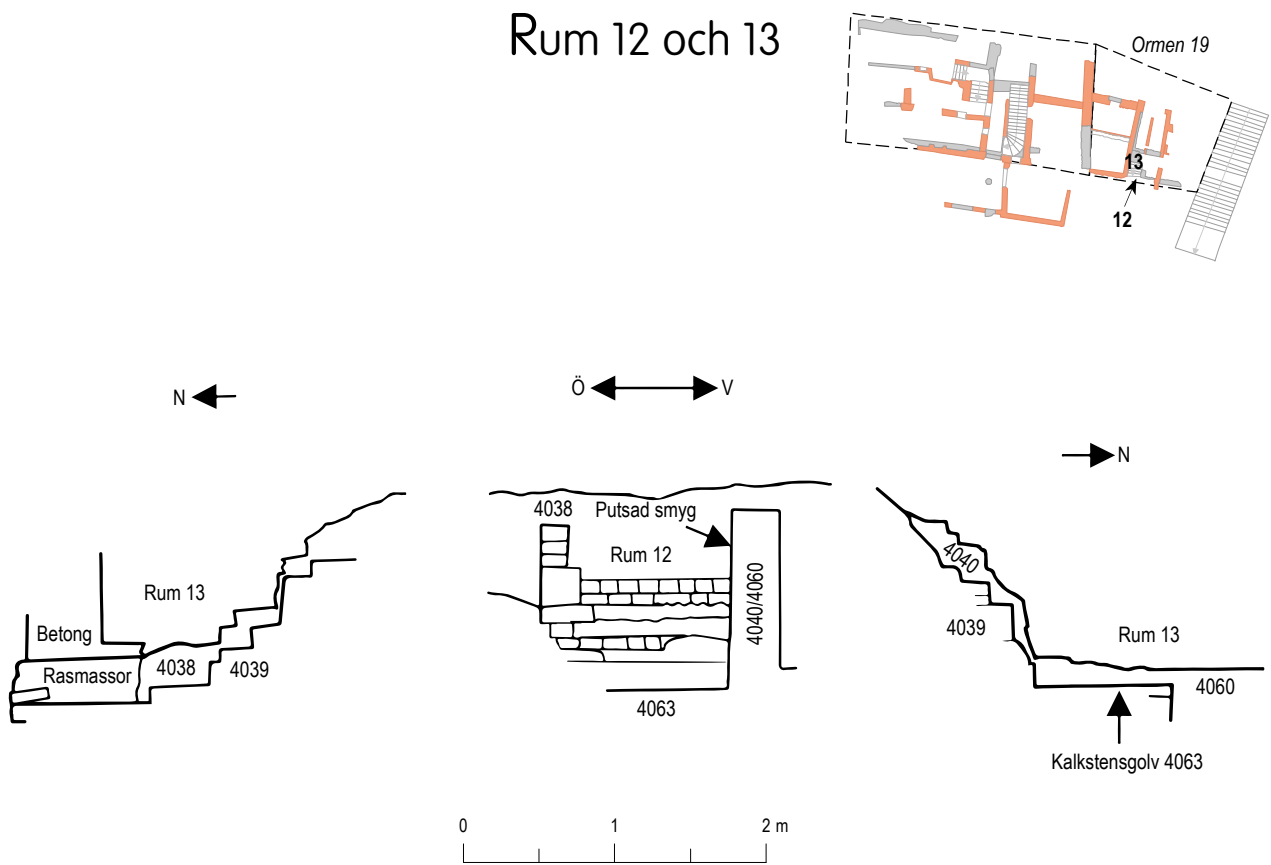

Figur 14. Rum 10-13 i plan. Skala 1:50.

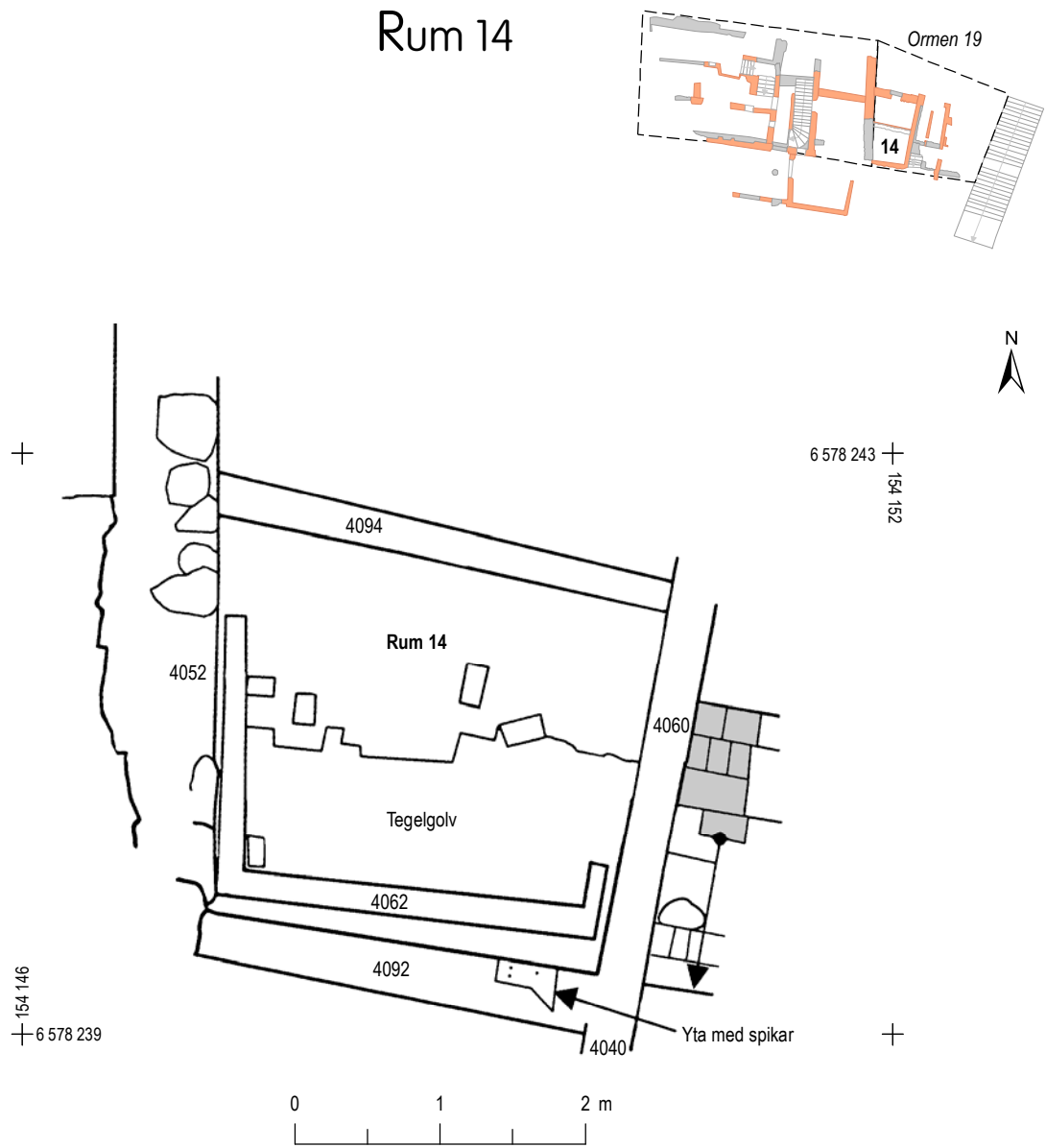
Figur 15. Rum 10 och 11 sektioner. Skala 1:50.

Rum 12 och 13

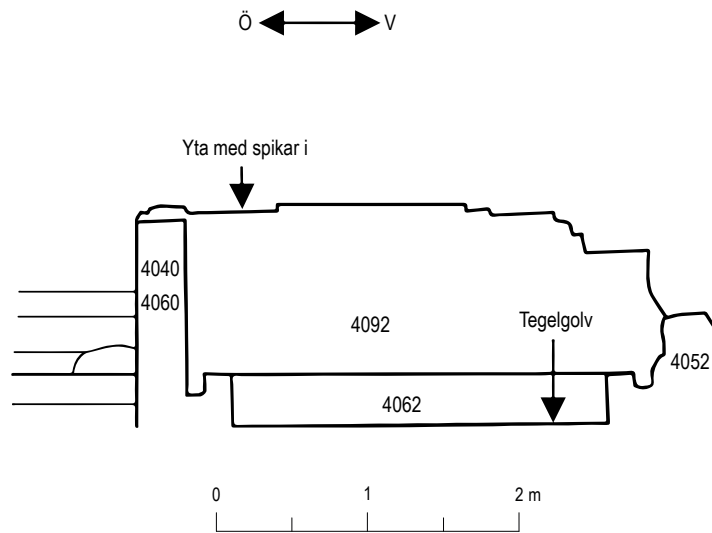

Figur 16. Rum 12 och 13 sektioner. Skala 1:50.

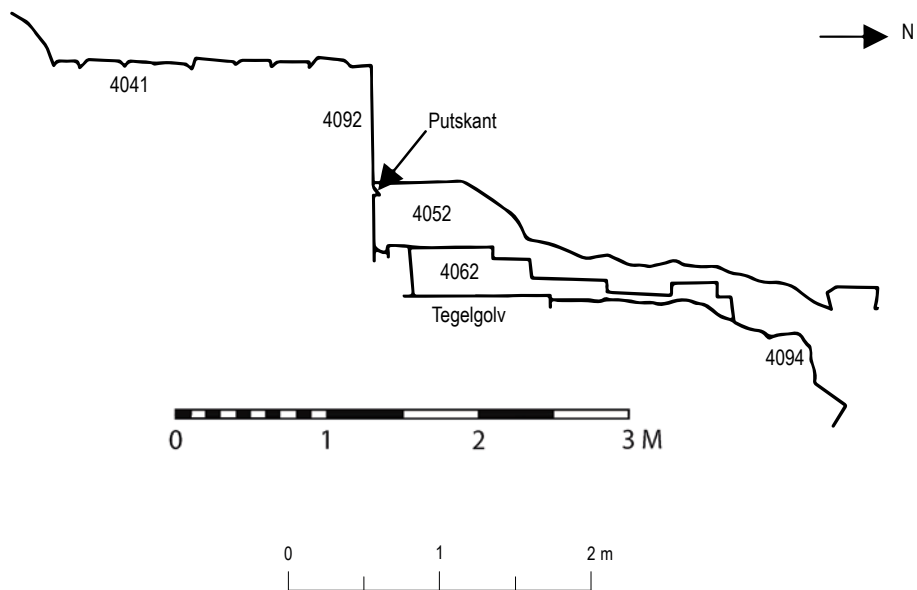
Rum 14

Figur 17. Rum 14 i plan. Skala 1:50.

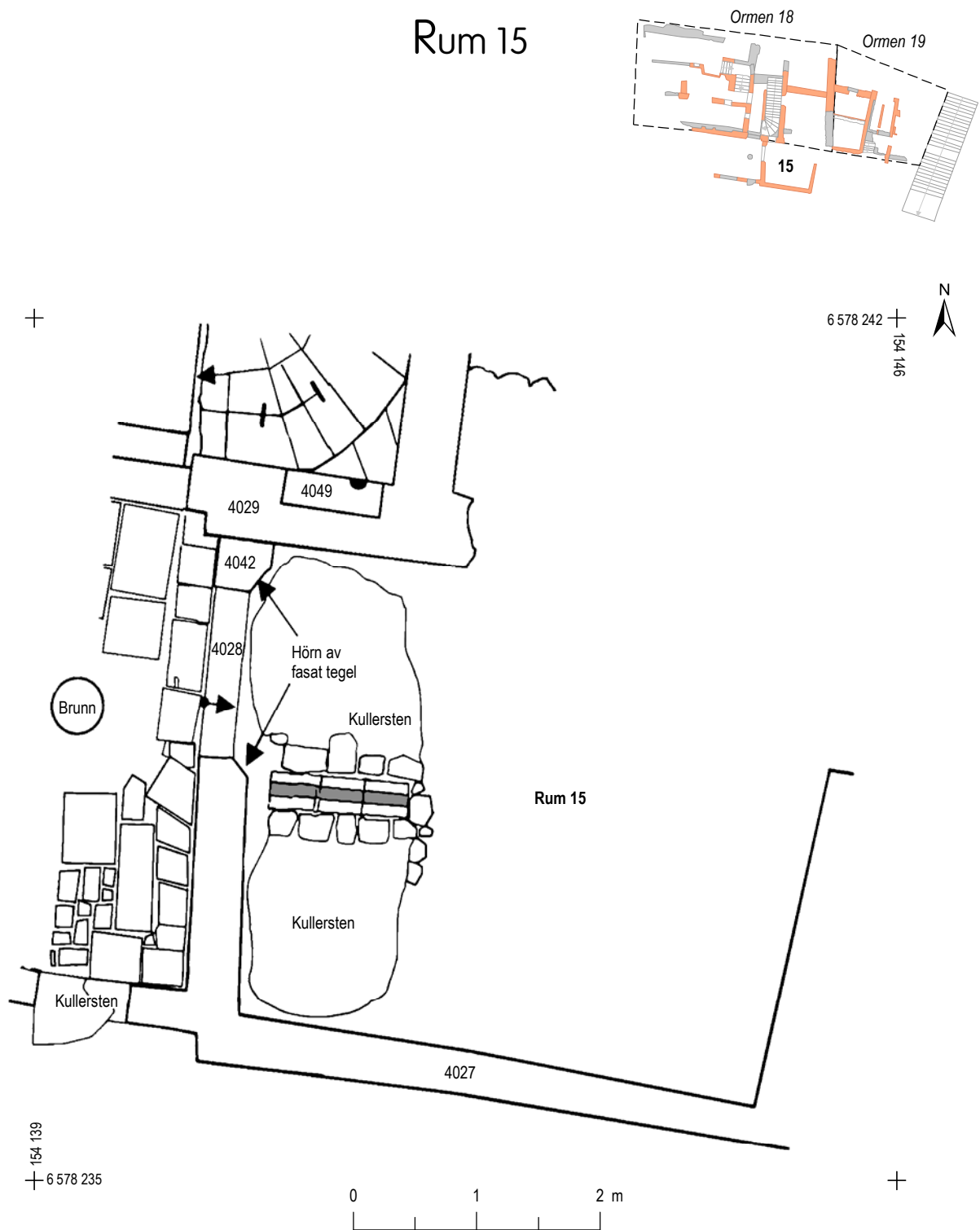

Figur 18. Rum 14 sektion mot söder. Skala 1:50.

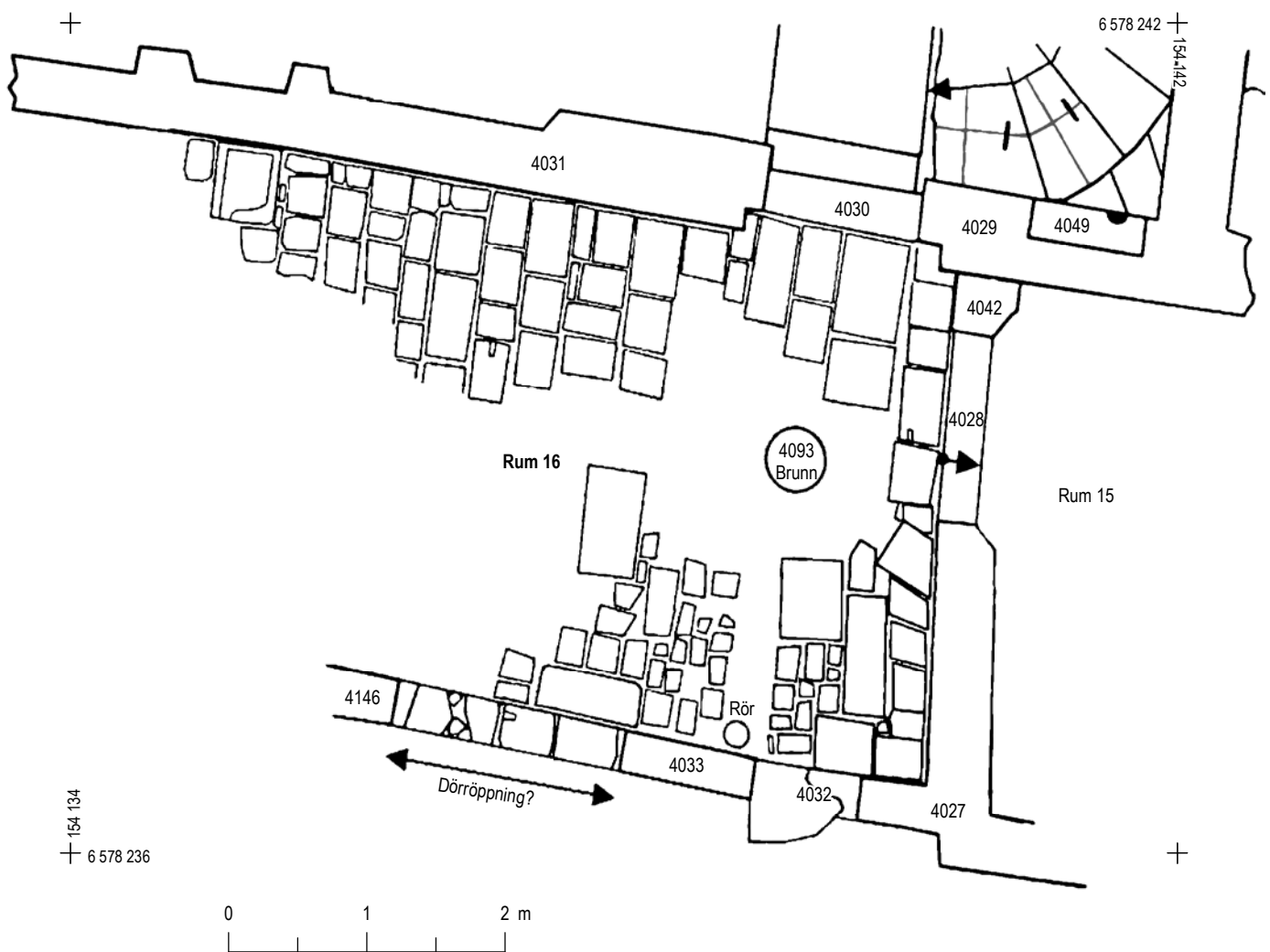
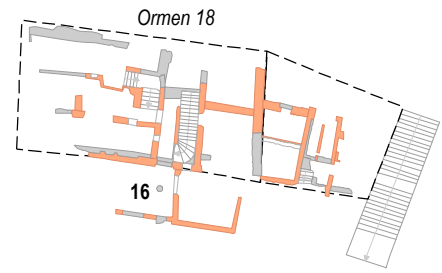
Figur 19. Rum 14 sektion mot väster. Skala 1:50.

Rum 15

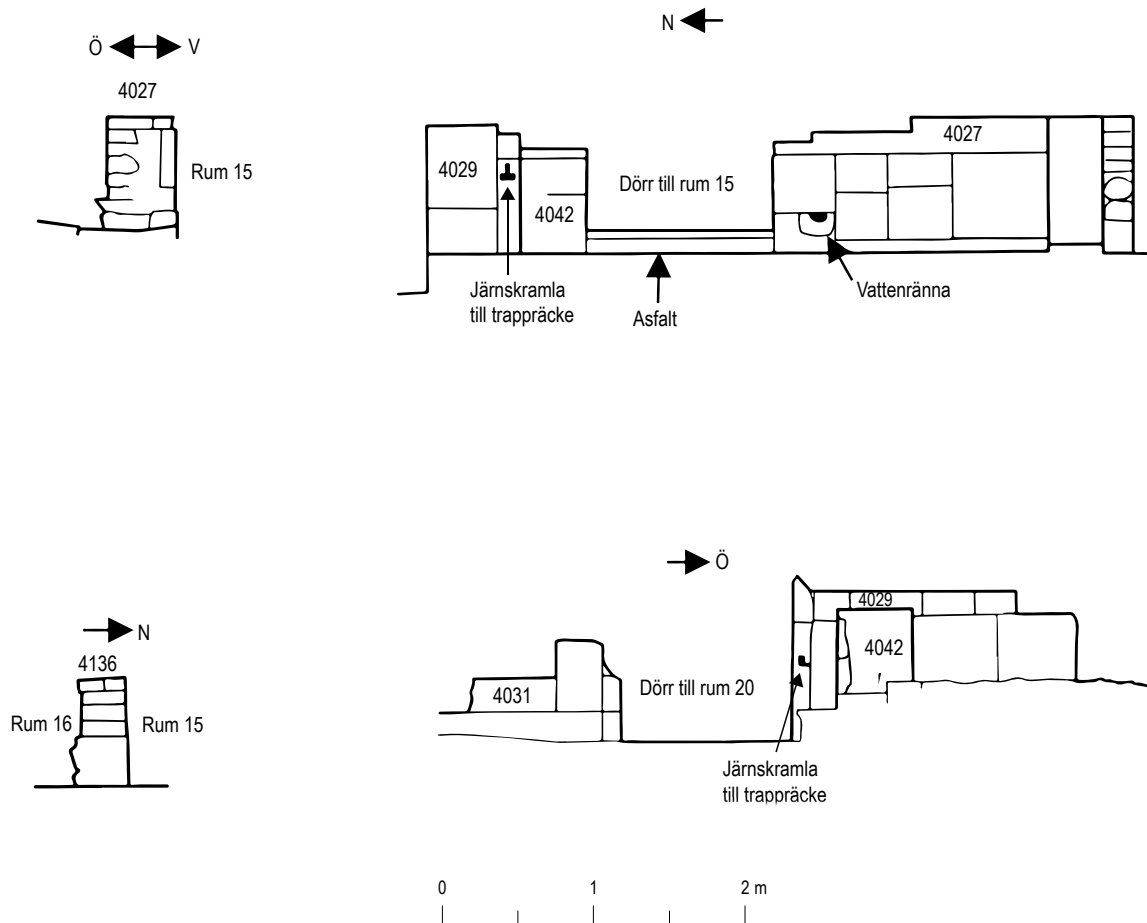
Figur 20. Rum 15 i plan. Skala 1:50.

Rum 16 gårdsplan

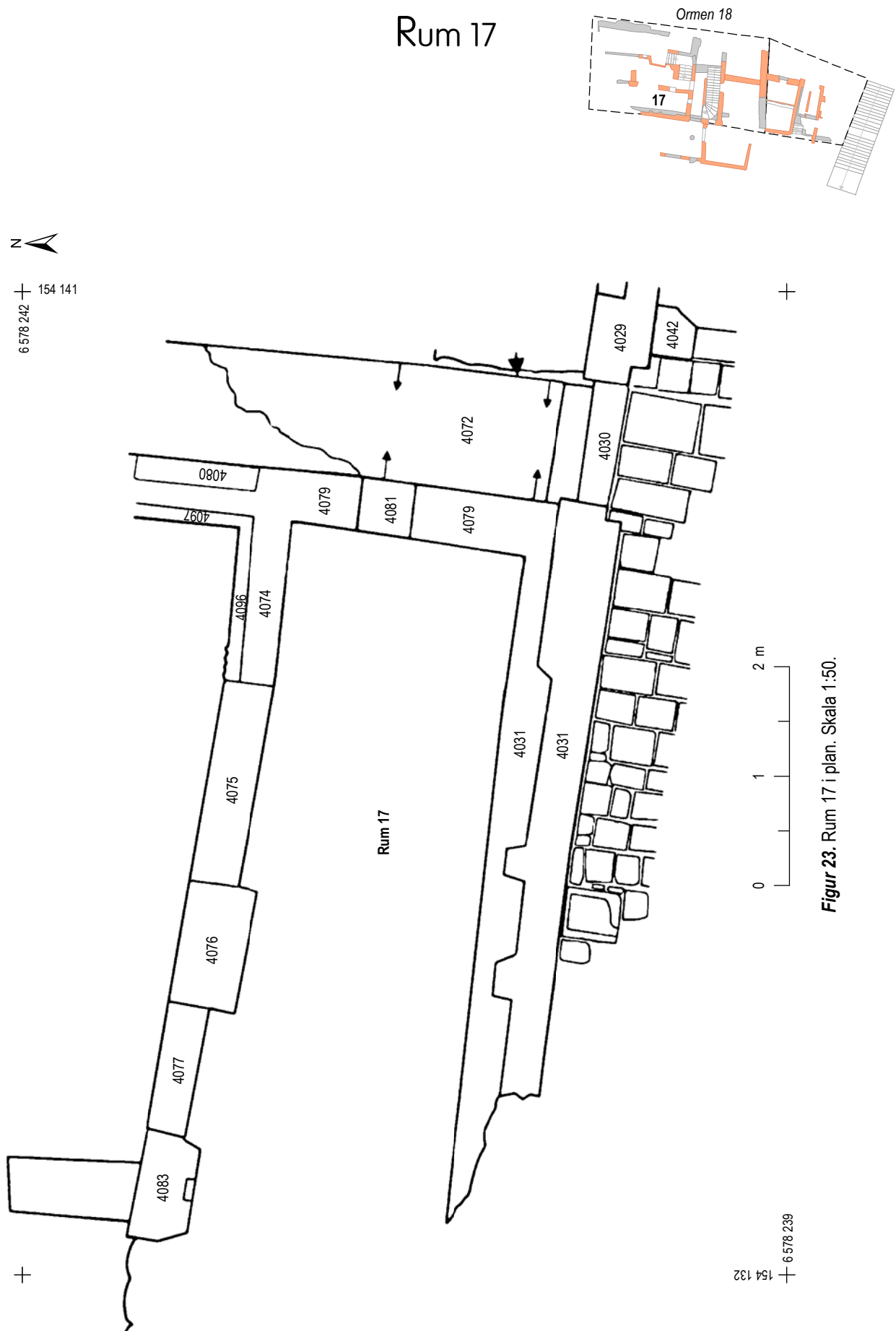

Figur 21. Rum 16 i plan. Skala 1:50.

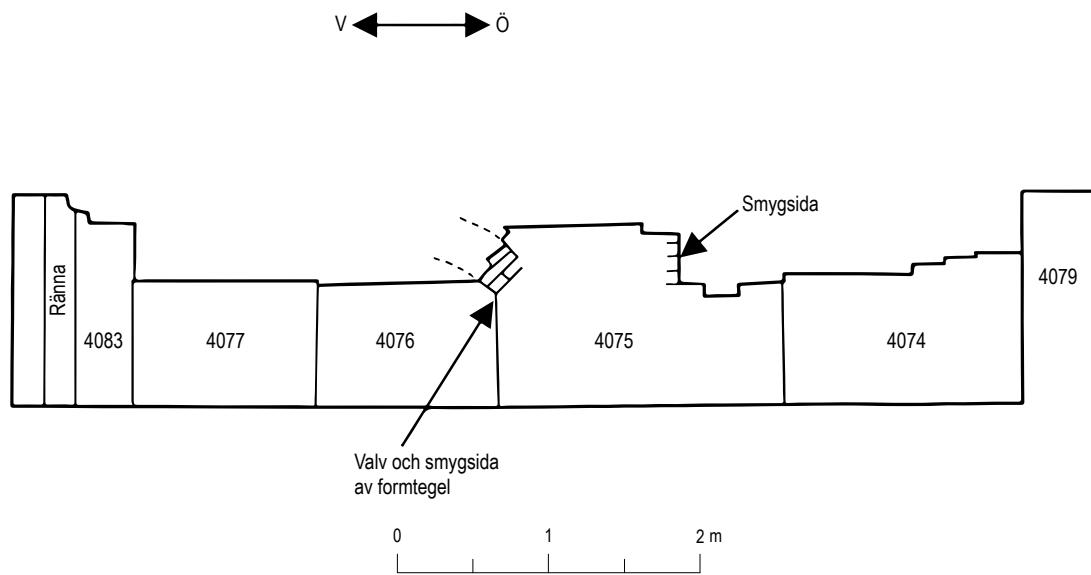

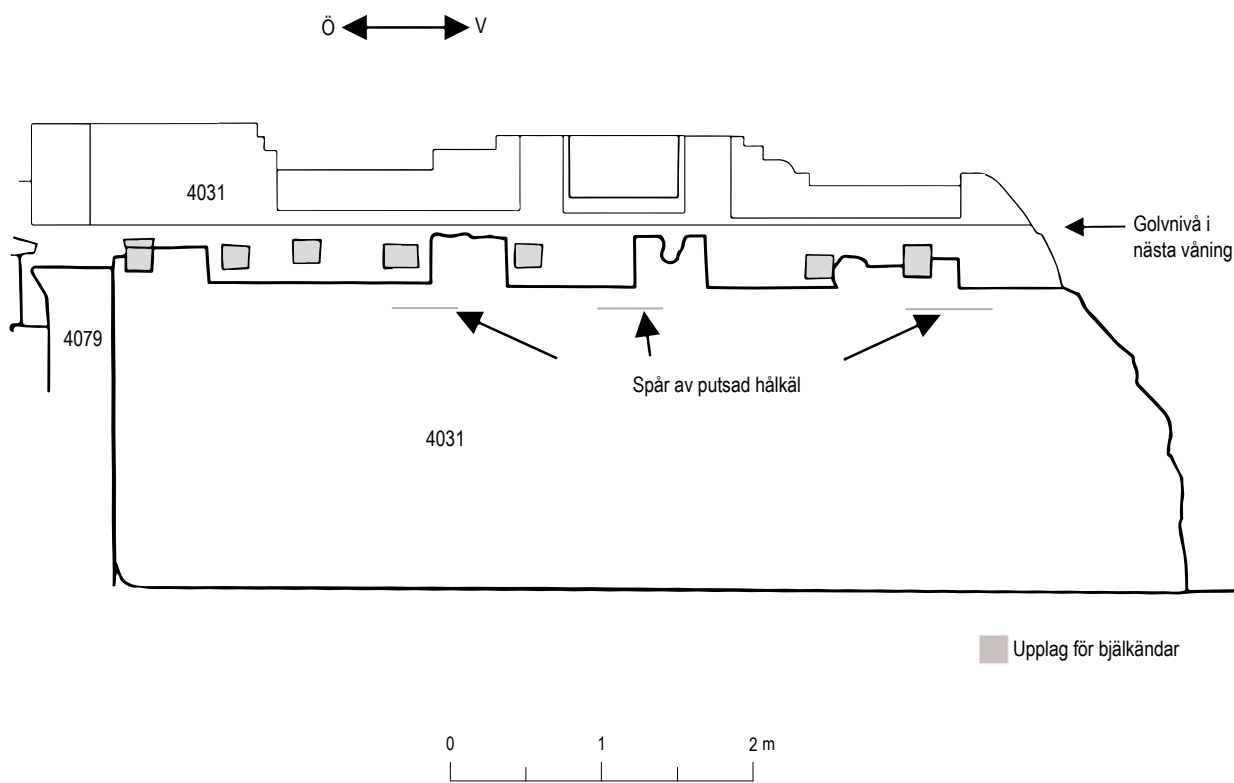
Figur 22. Rum 16 sektion mot öster, norr och söder. Skala 1:50.

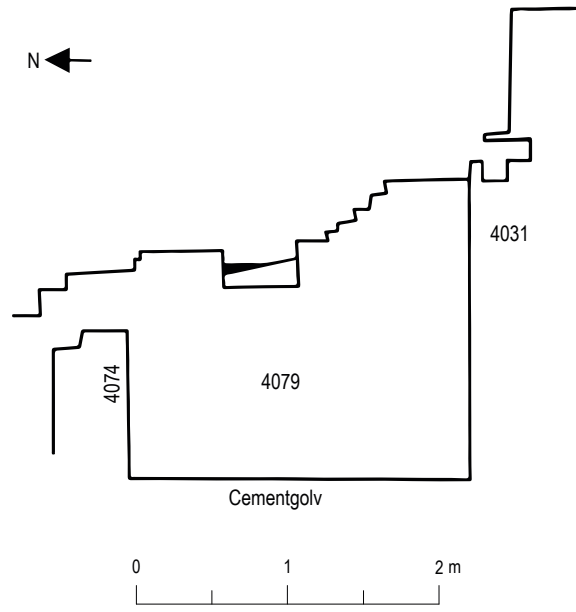
Figur 23. Rum 17 i plan. Skala 1:50.

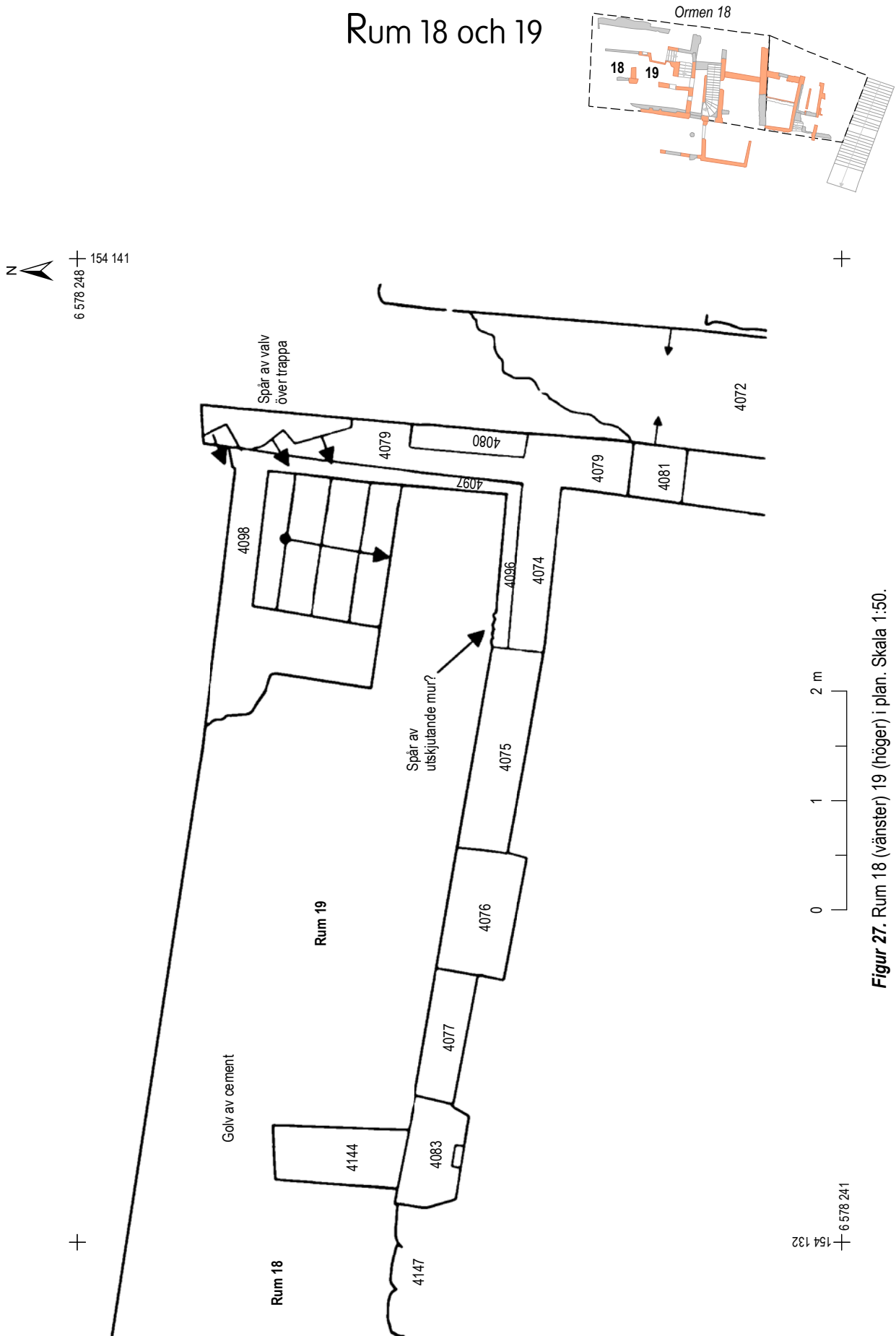
Figur 24. Rum 17 sektion mot norr. Skala 1:50.

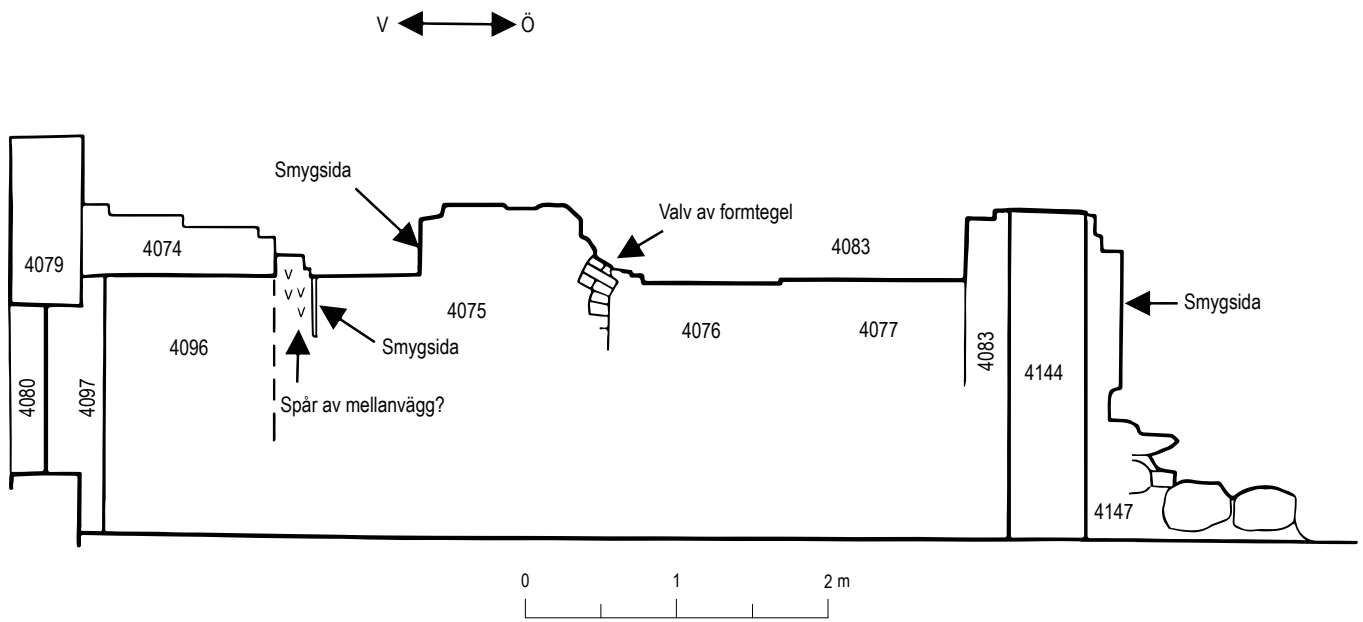
Figur 25. Rum 17 sektion mot söder. Skala 1:50.

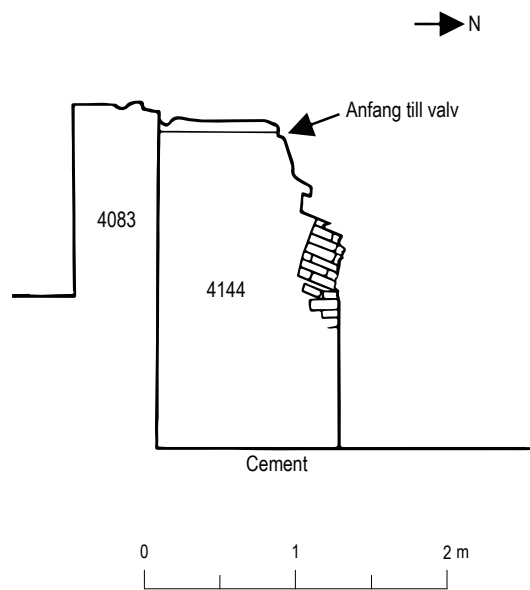
Figur 26. Rum 17 sektion mot öster. Skala 1:50.

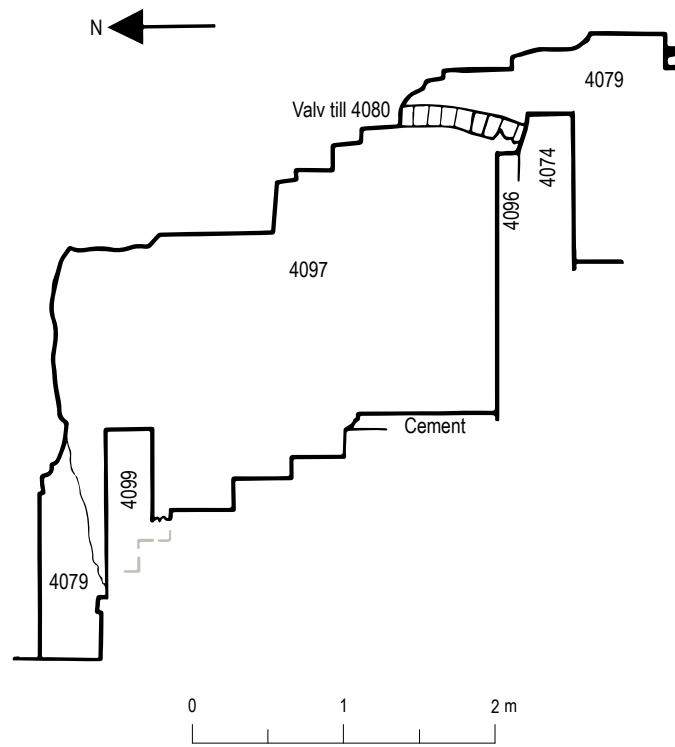
Figur 27. Rum 18 (vänster) 19 (höger) i plan. Skala 1:50.

Figur 28. Rum 19 och 18 sektion mot söder. Skala 1:50.

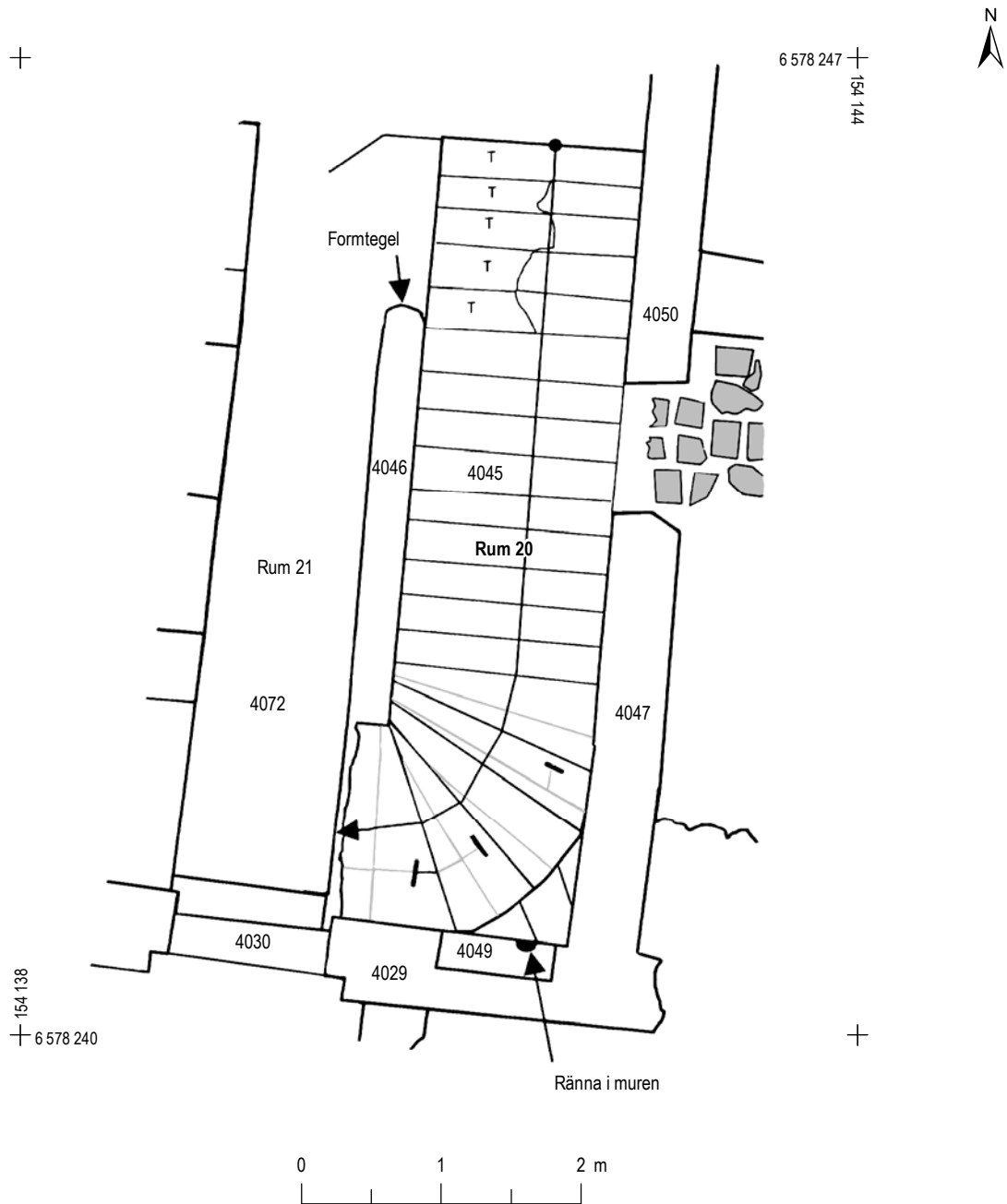
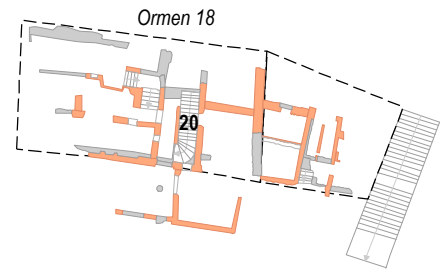

Figur 29. Rum 19 sektion mot väster. Skala 1:50.

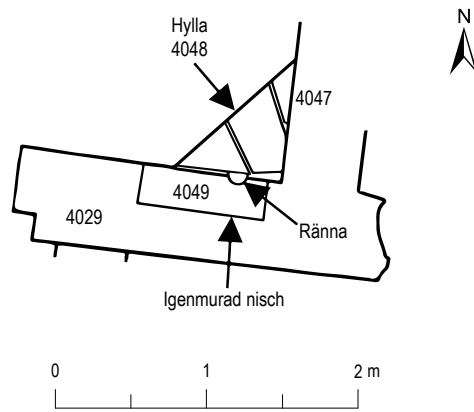
Figur 30. Rum 19 sektion mot öster. Skala 1:50.

Rum 20 Stora trappan

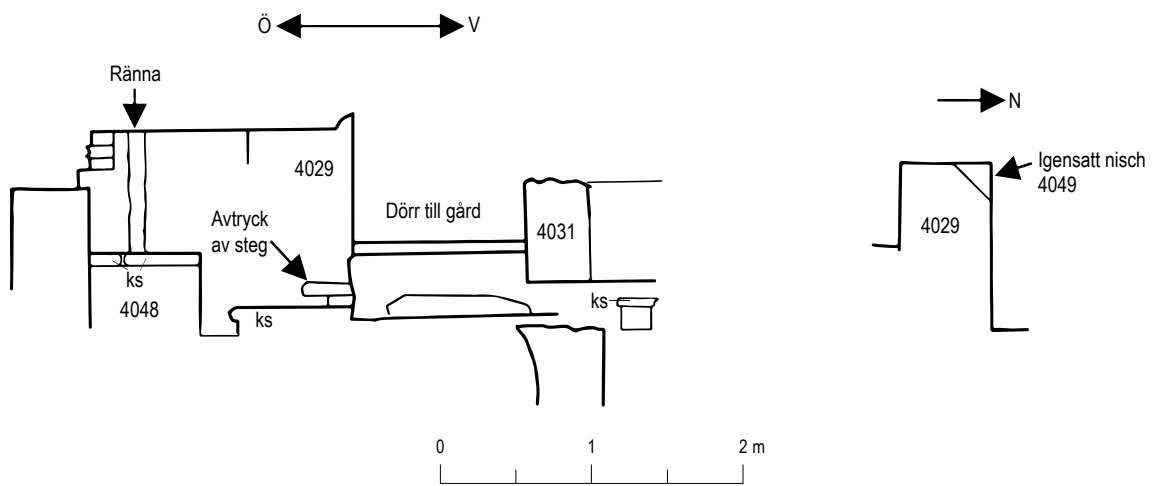

Figur 31. Rum 20 i plan. Skala 1:50.

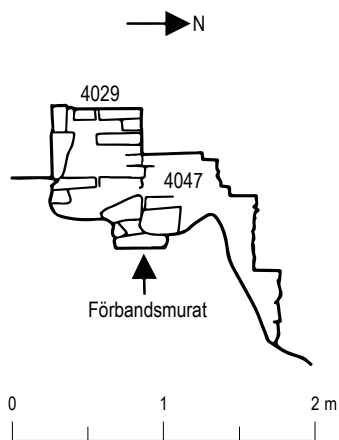

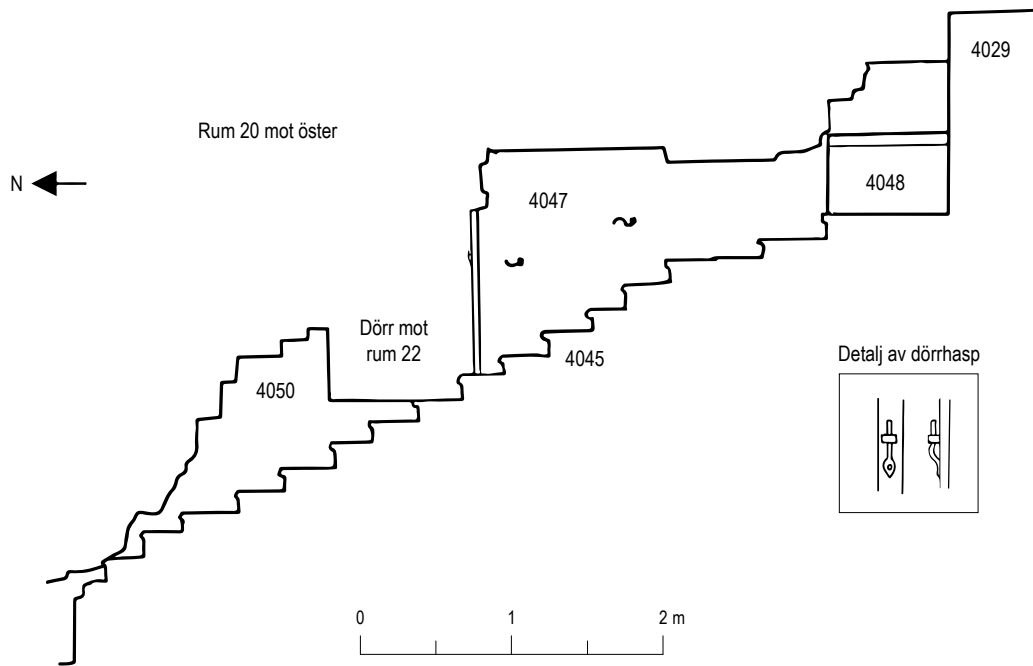
Figur 32. Rum 20 detalj av 4048 och 4049 i plan. Skala 1:50.

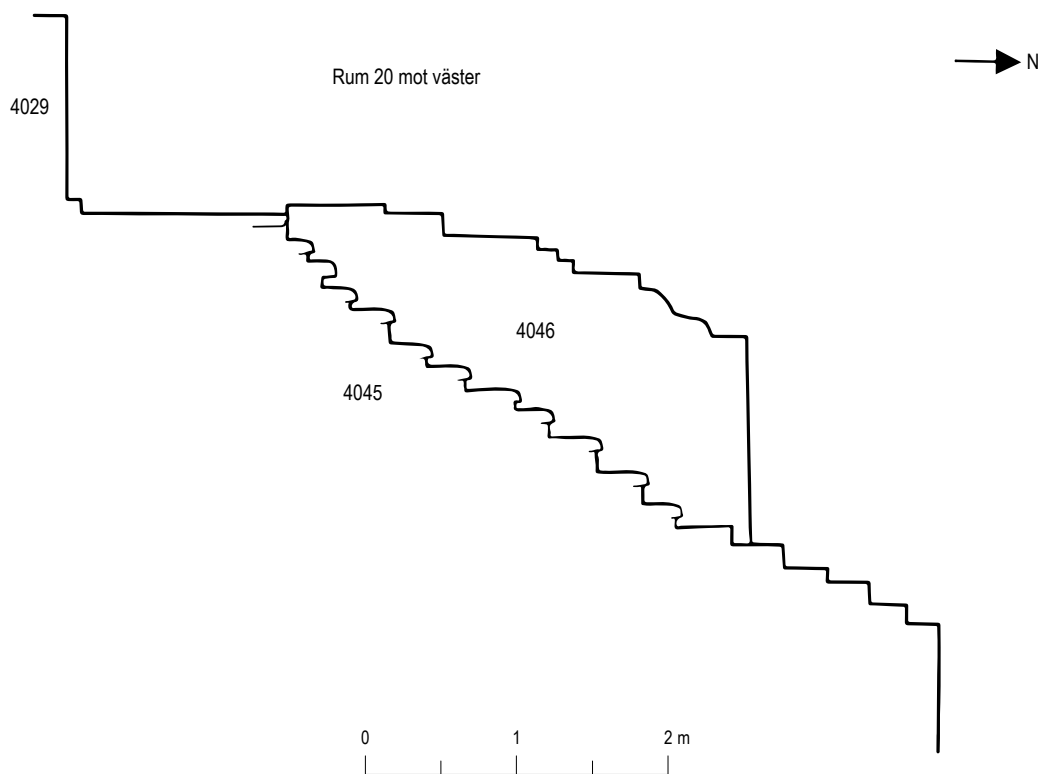
Figur 33. Rum 20 sektion mot söder och 4029. Skala 1:50.

Figur 34. Rum 20 sektion. 4047 i relation till 4029. Skala 1:50.

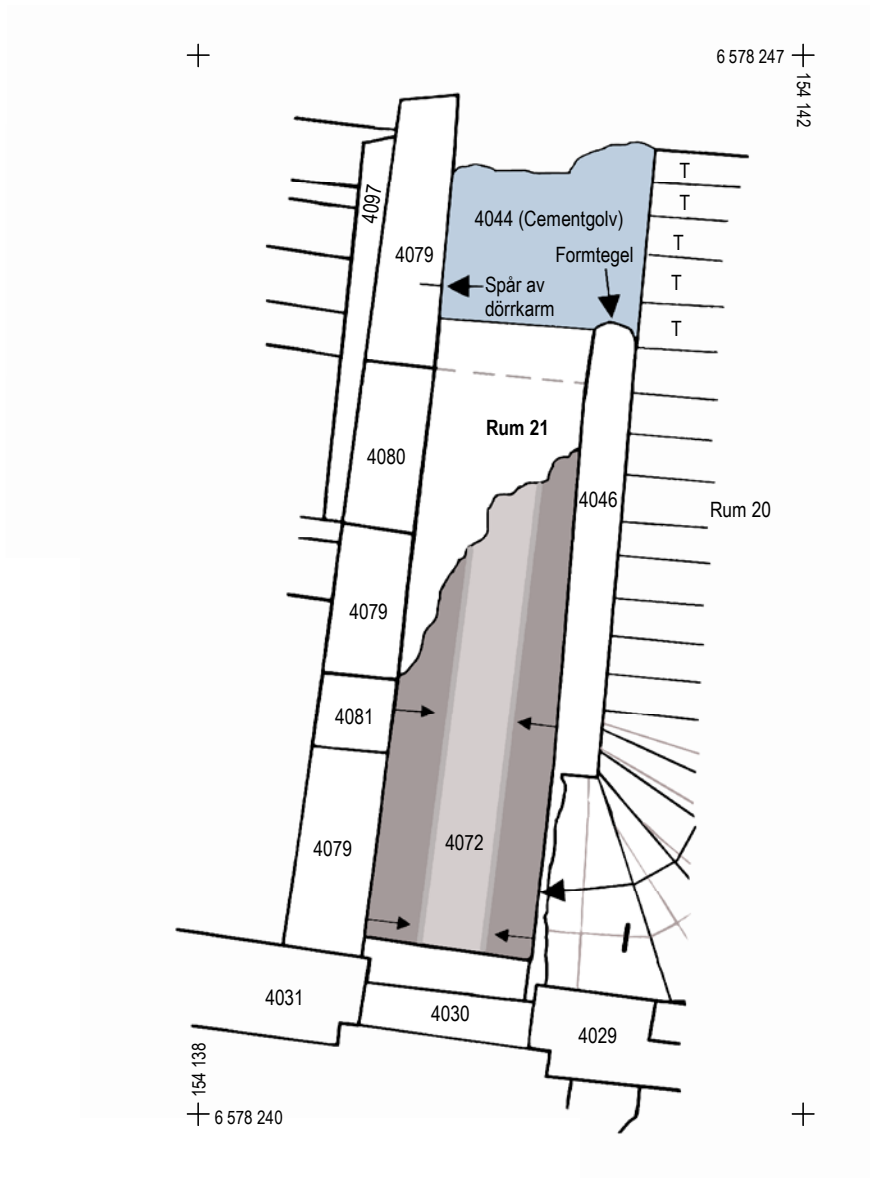
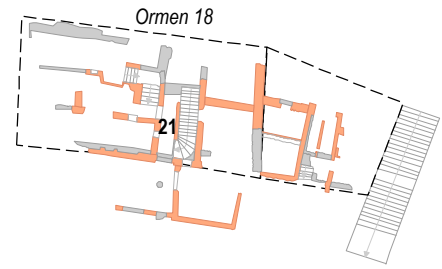

Figur 35. Rum 20. Stora trappan mot öster. Skala 1:50.

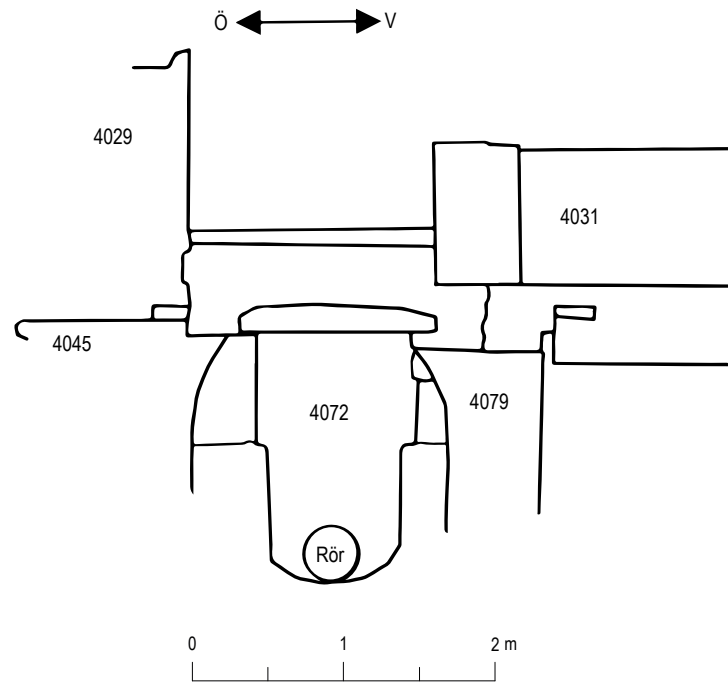

Figur 36. Rum 20. Trappsektion mot väst. Skala 1:50.

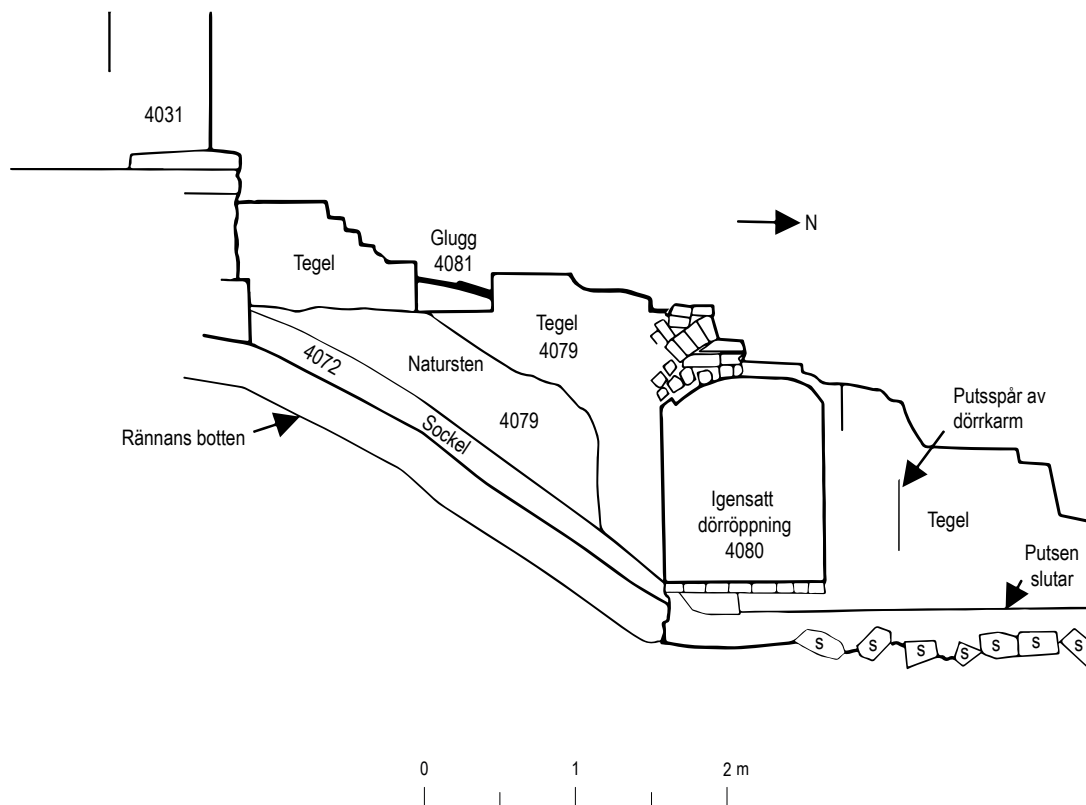
Rum 21 Ränna

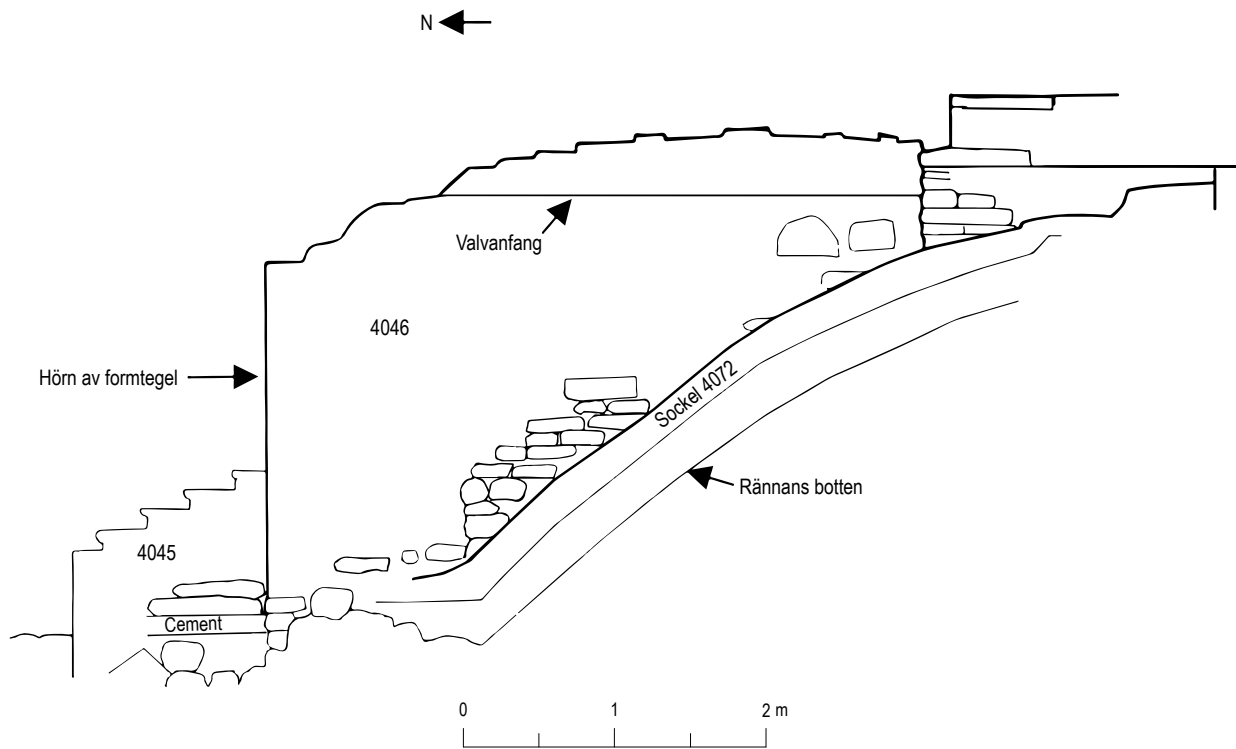
Figur 37. Rum 21 i plan. Skala 1:50.

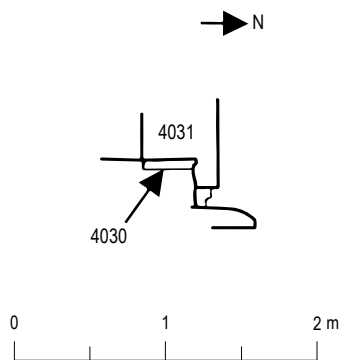
Figur 38. Rum 21 mot söder. Skala 1:50.

Figur 39. Rum 21 mot väster. Skala 1:50.

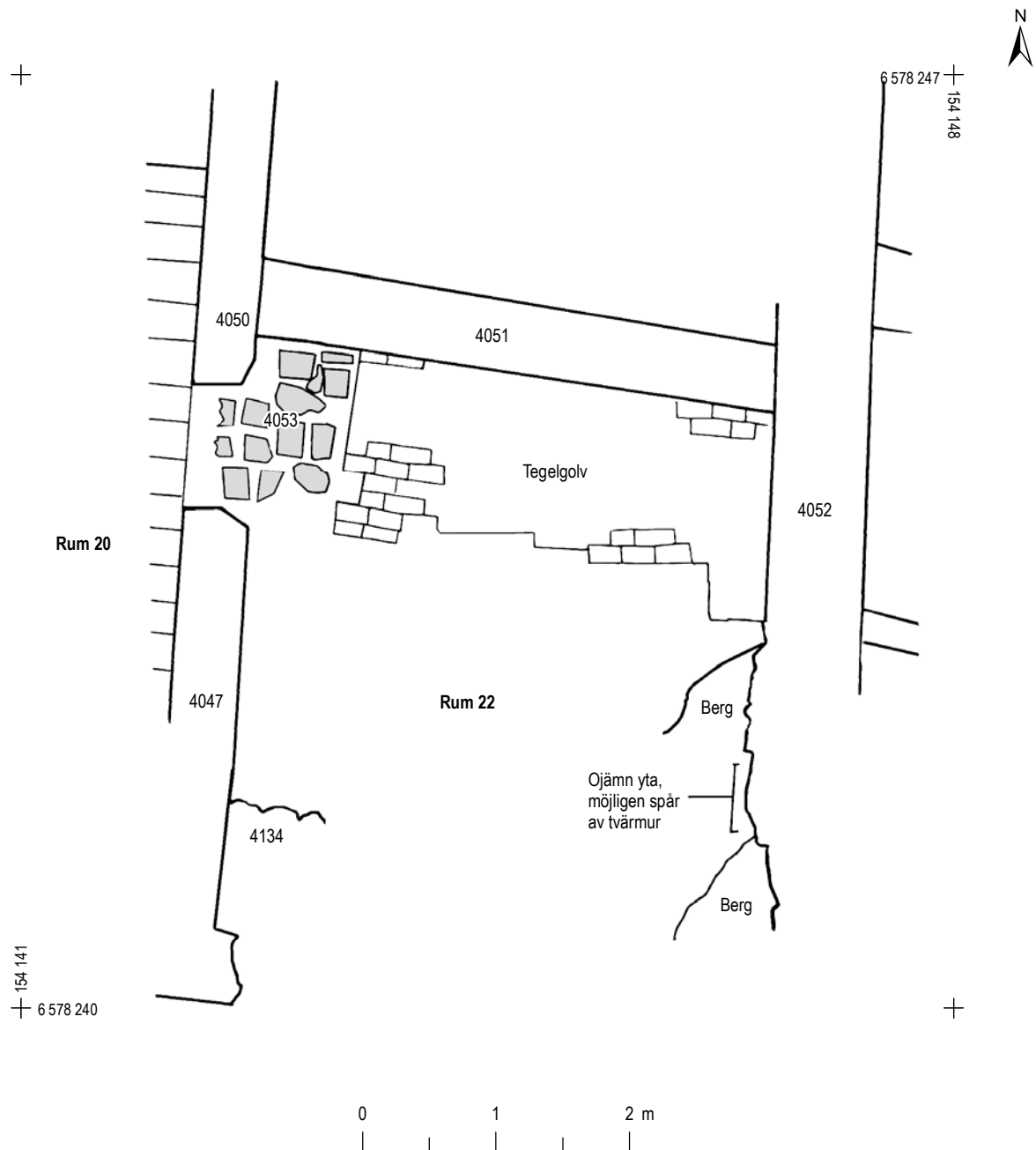
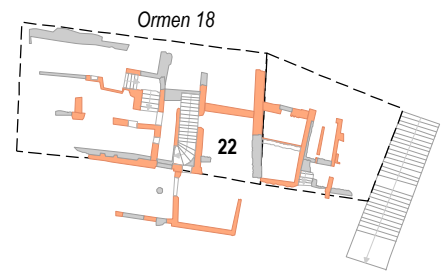

Figur 40. Rum 21 mot öster. Skala 1:50.

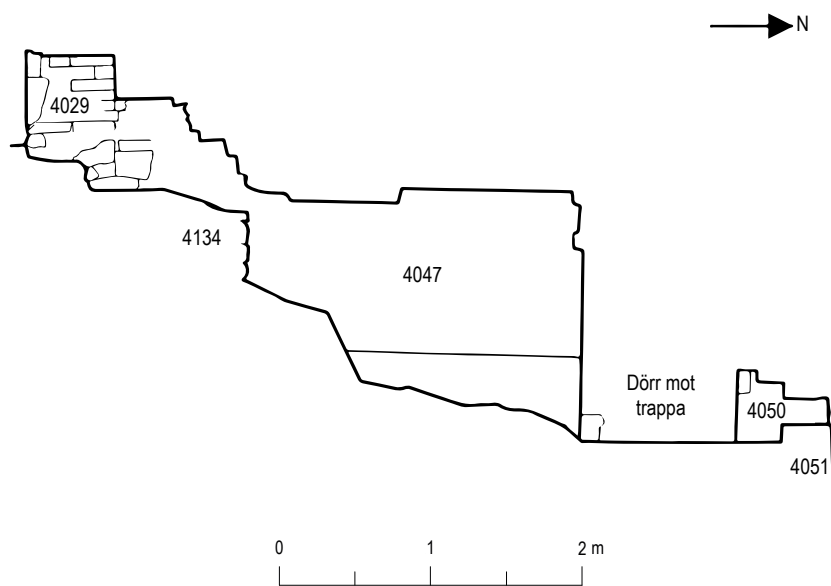

Figur 41. Rum 21 sektion 4030 mot väster Skala 1:50.

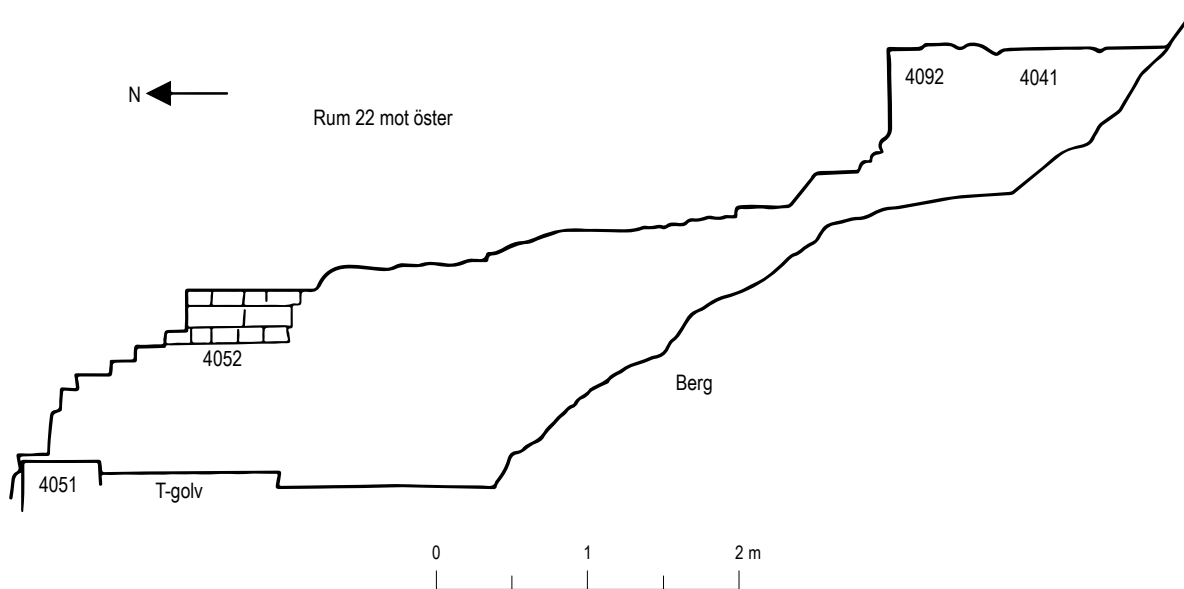
Rum 22

Figur 42. Rum 22 i plan. Skala 1:50.

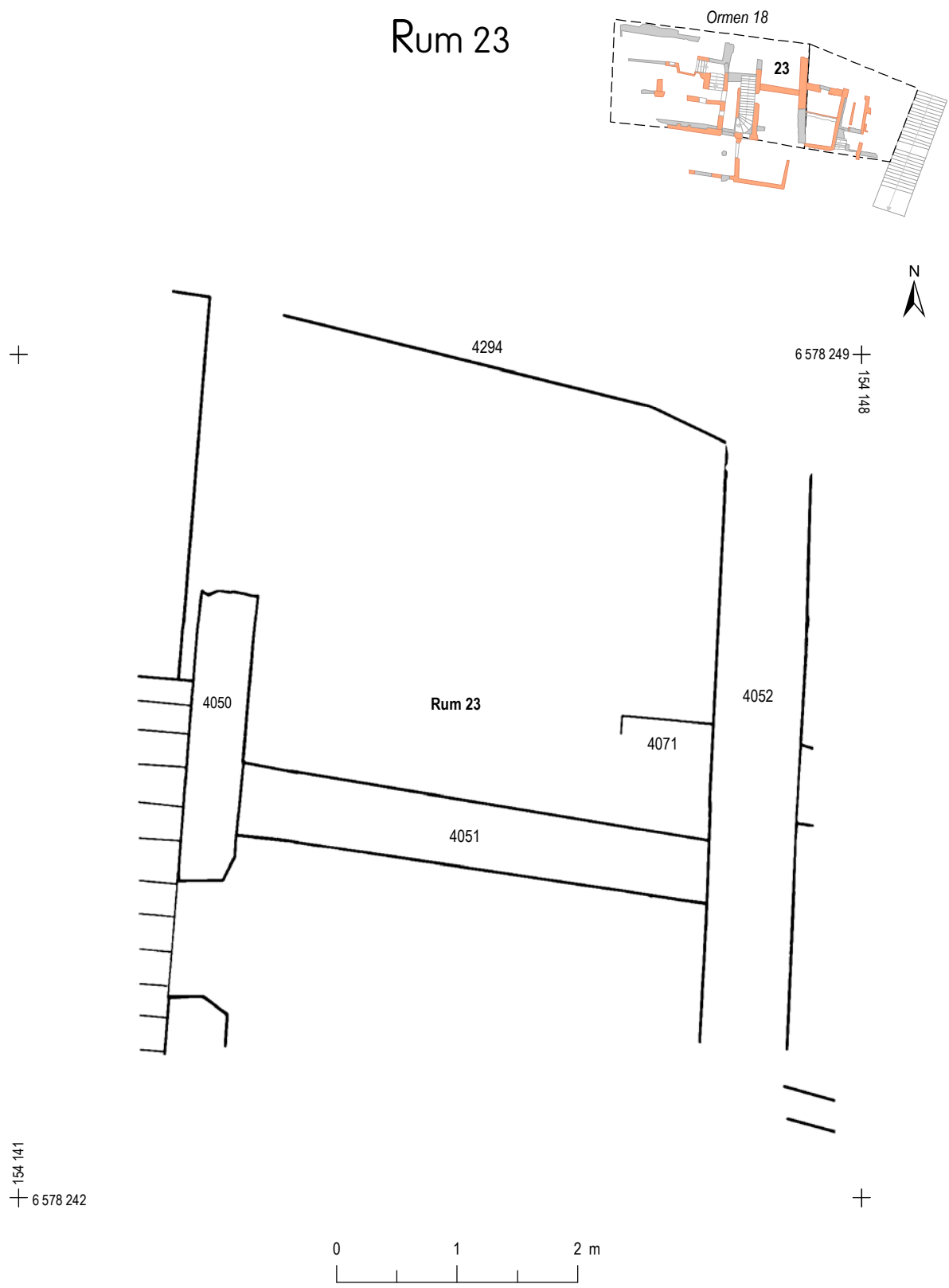

Figur 43. Rum 22 mot väster. Skala 1:50.

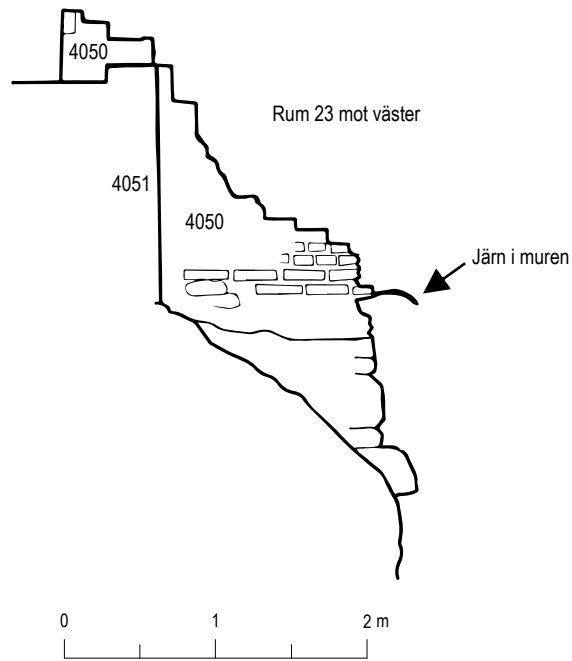
Figur 44. Rum 22 mot öster. Skala 1:50.

Rum 23

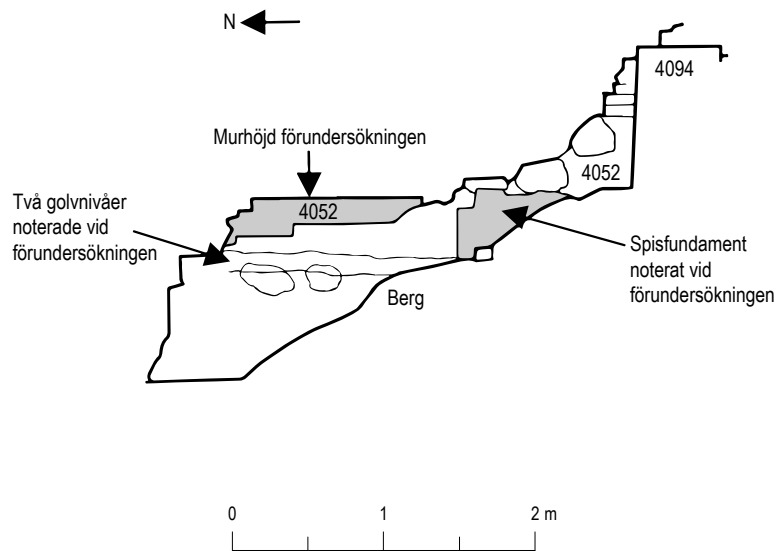

Figur 45. Rum 23 i plan. Skala 1:50.

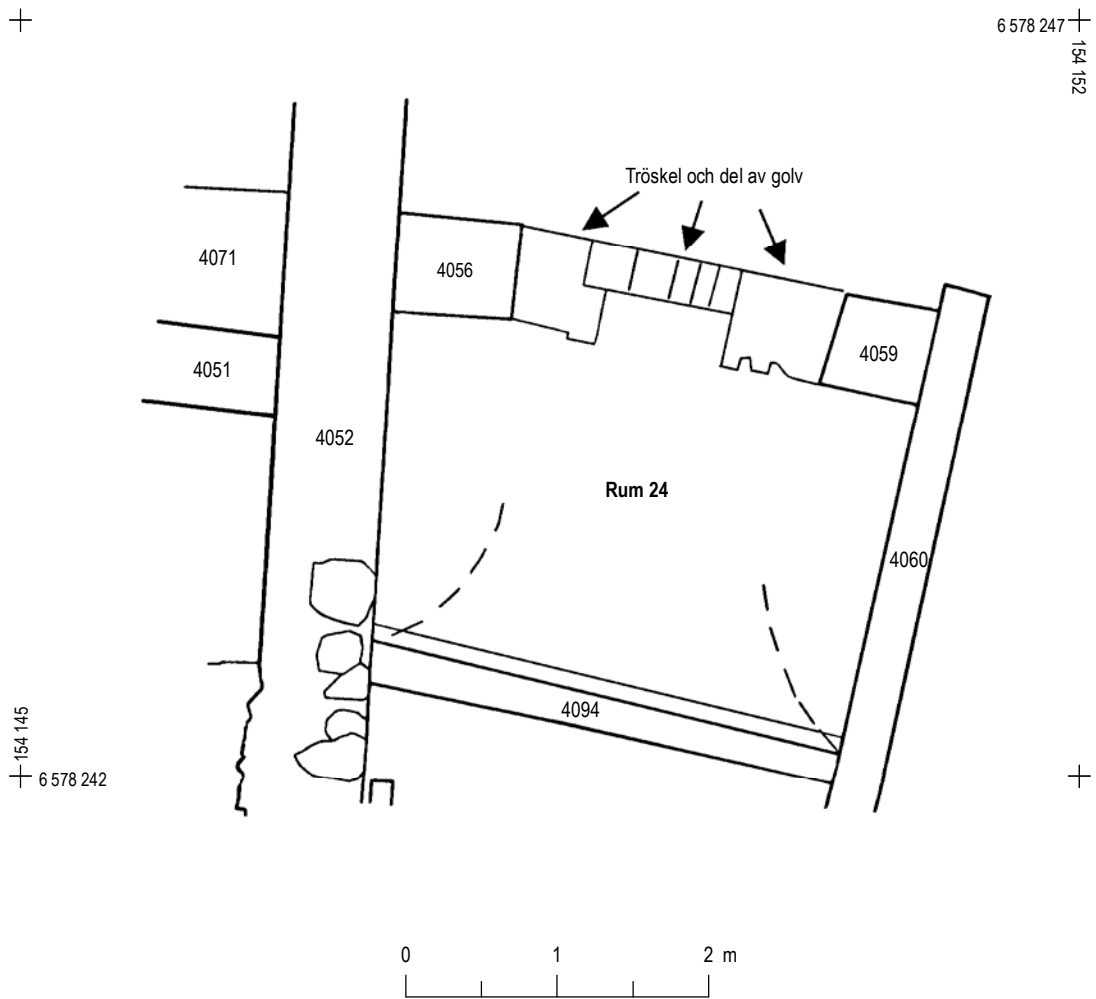
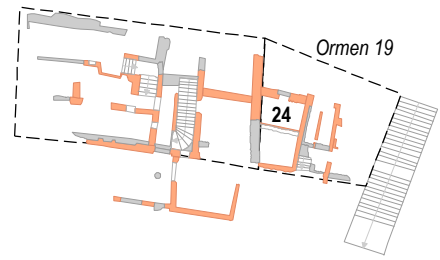

Figur 46. Rum 23 mot väster. Skala 1:50.

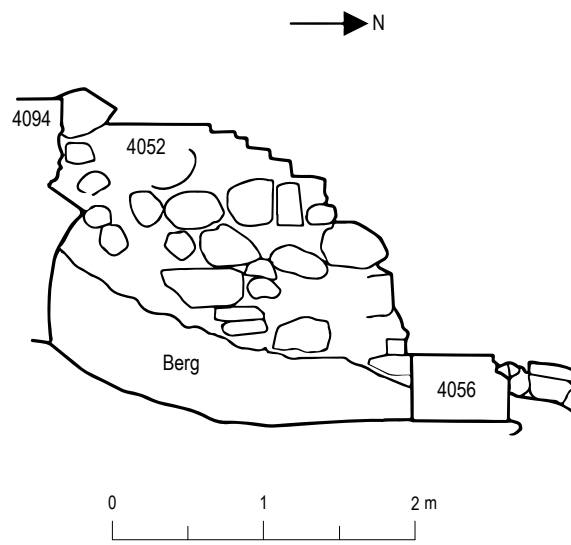

Figur 47. Rum 23 mot öster. Skala 1:50.

Rum 24

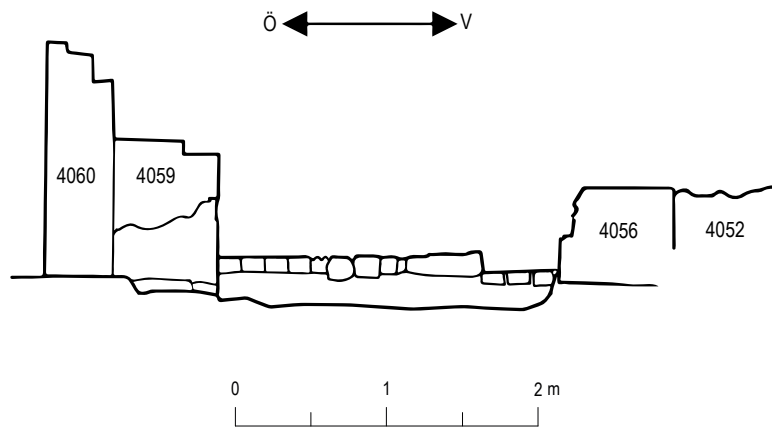
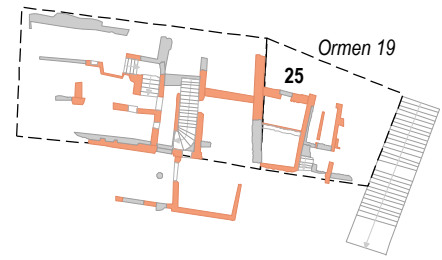

Figur 48. Rum 24 i plan. Skala 1:50.

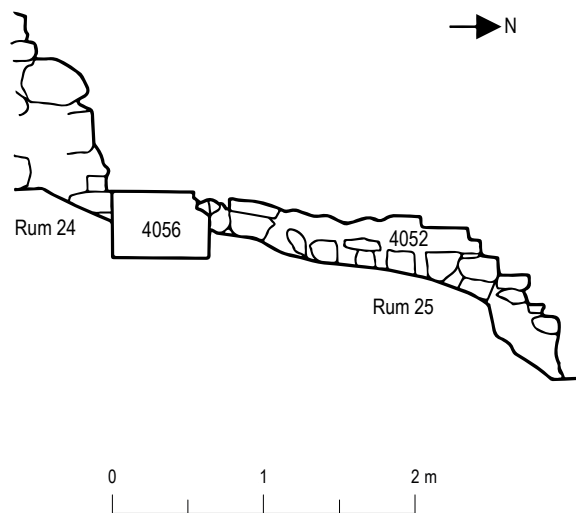

Figur 49. Rum 24 mot väster. Skala 1:50.

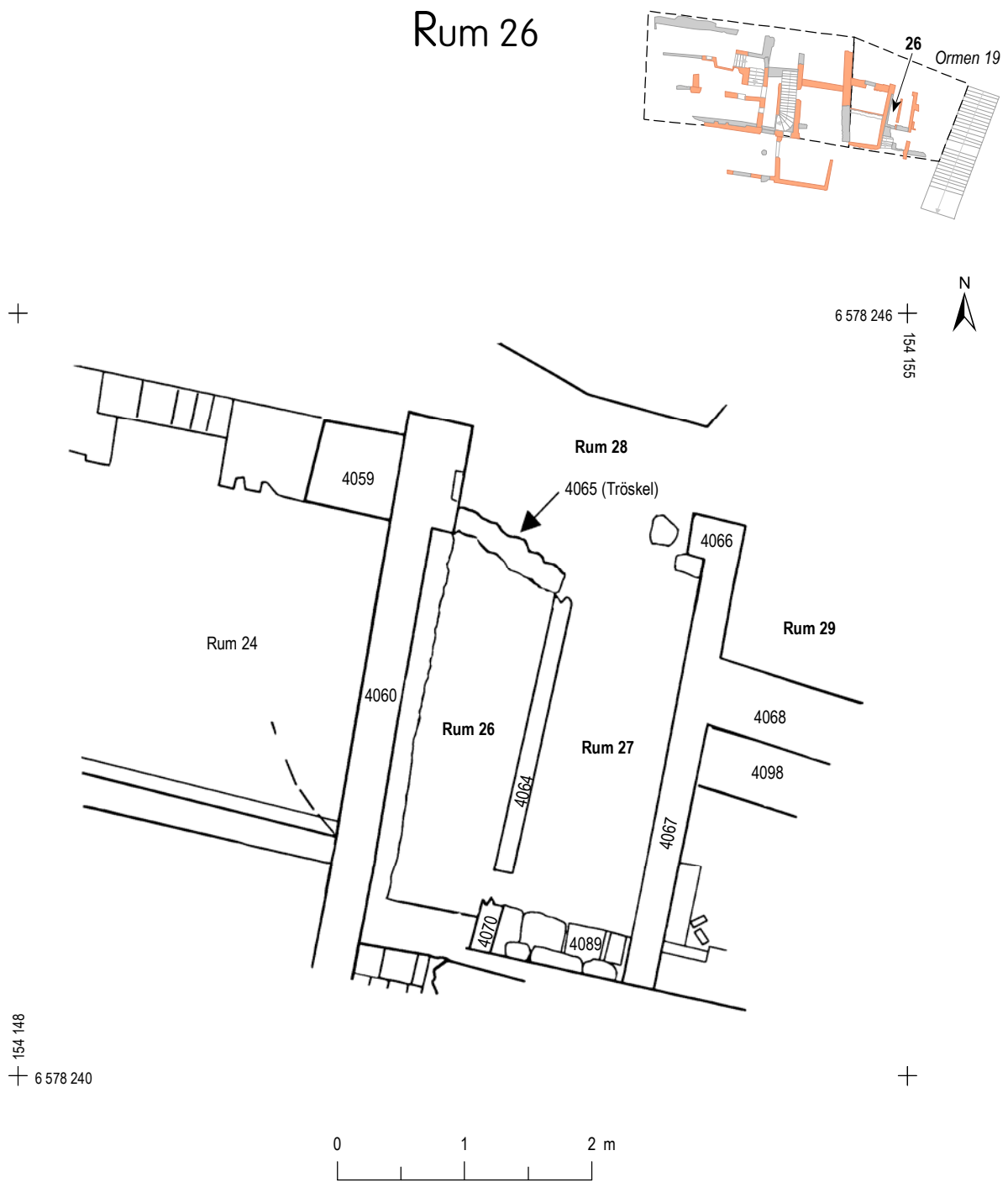
Rum 25

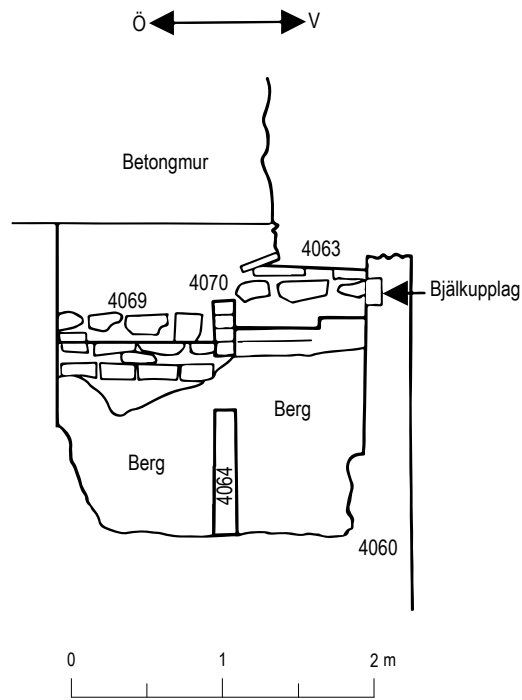
Figur 50. Rum 25 mot söder. Skala 1:50.

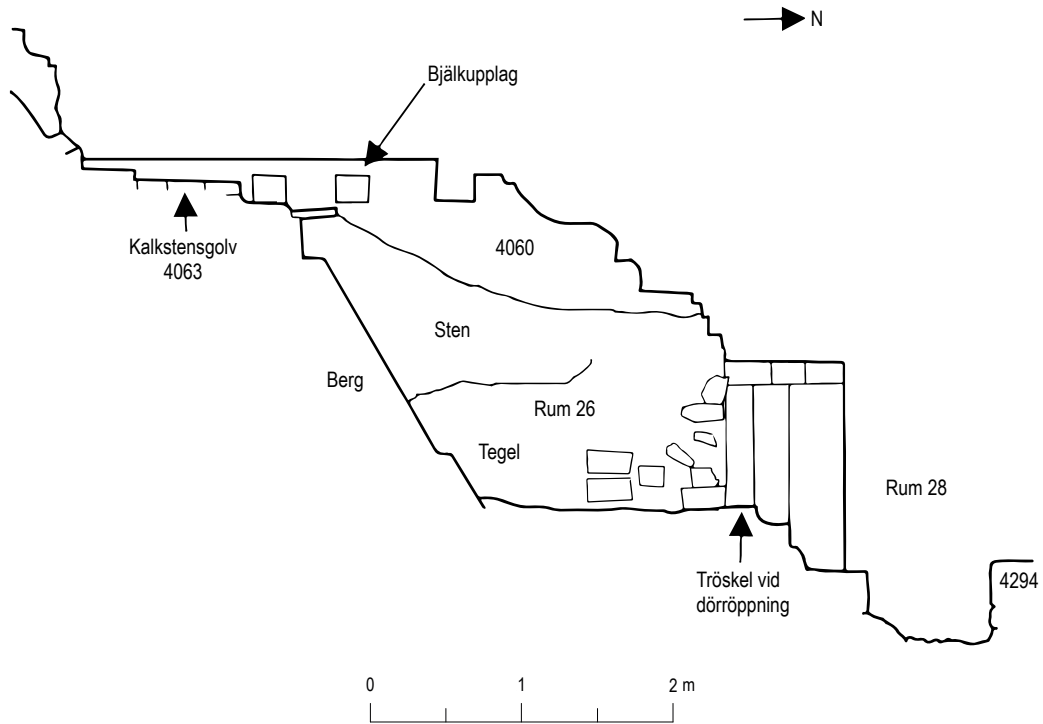
Figur 51. Rum 25 sektion mot väster. Skala 1:50.

Figur 52. Rum 26, 27, 28 och 29 i plan. Skala 1:50.

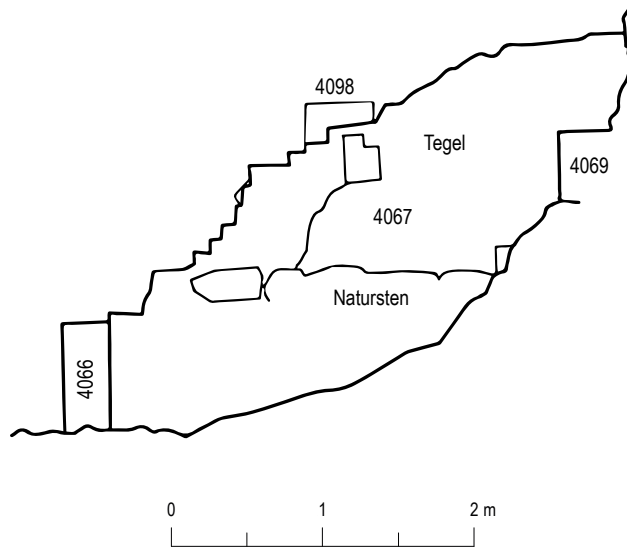
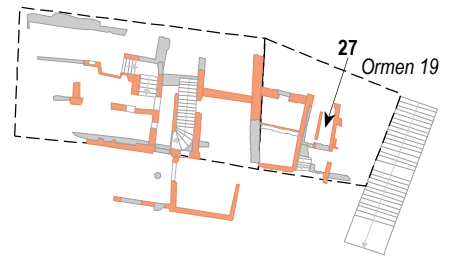

Figur 53. Rum 26 och 27 mot söder. Skala 1:50.

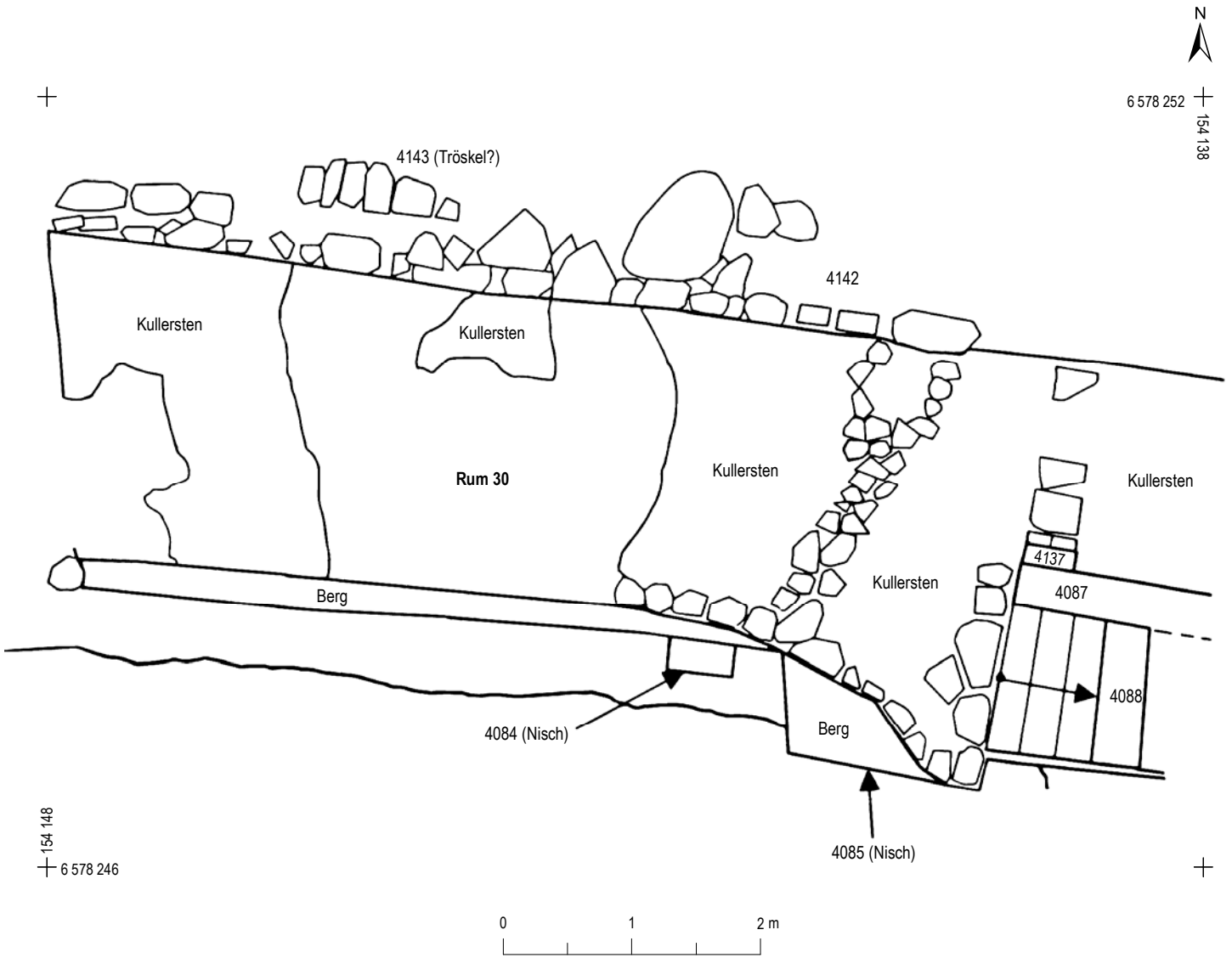
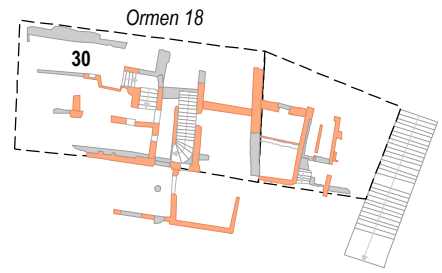
Figur 54. Rum 26 sektion mot väster. Skala 1:50.

Rum 27

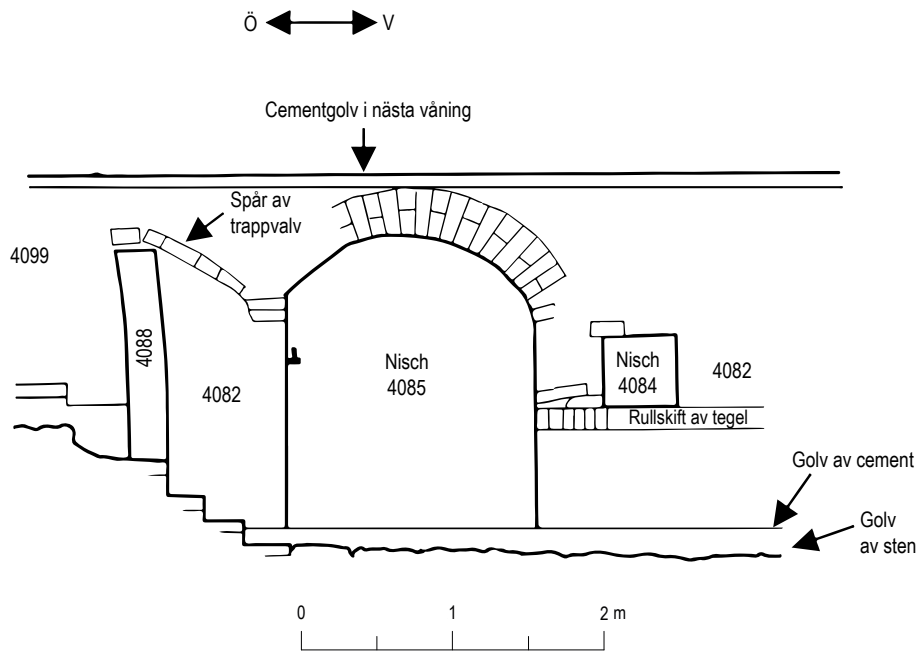
Figur 55. Rum 27 sektion mot öster. Skala 1:50.

Rum 30

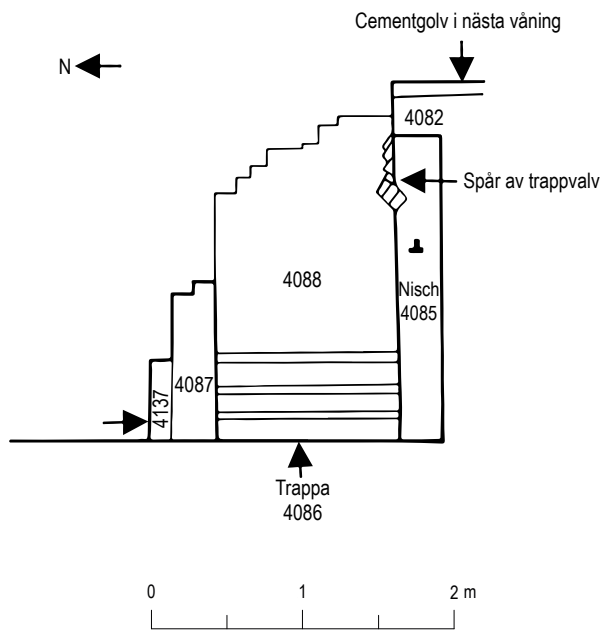

Figur 56. Rum 30 i plan. Skala 1:50.

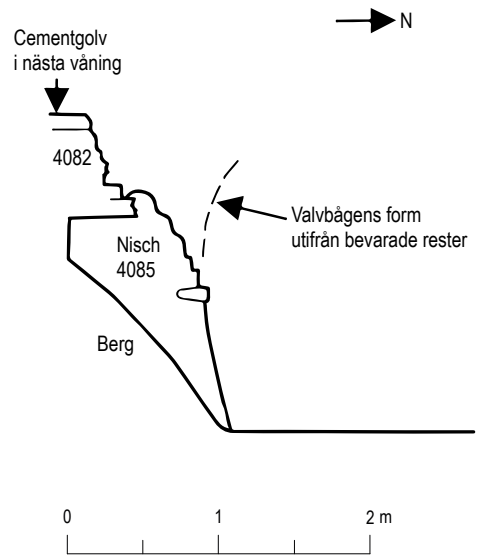

Figur 57. Rum 30 sektion mot söder. Skala 1:50.

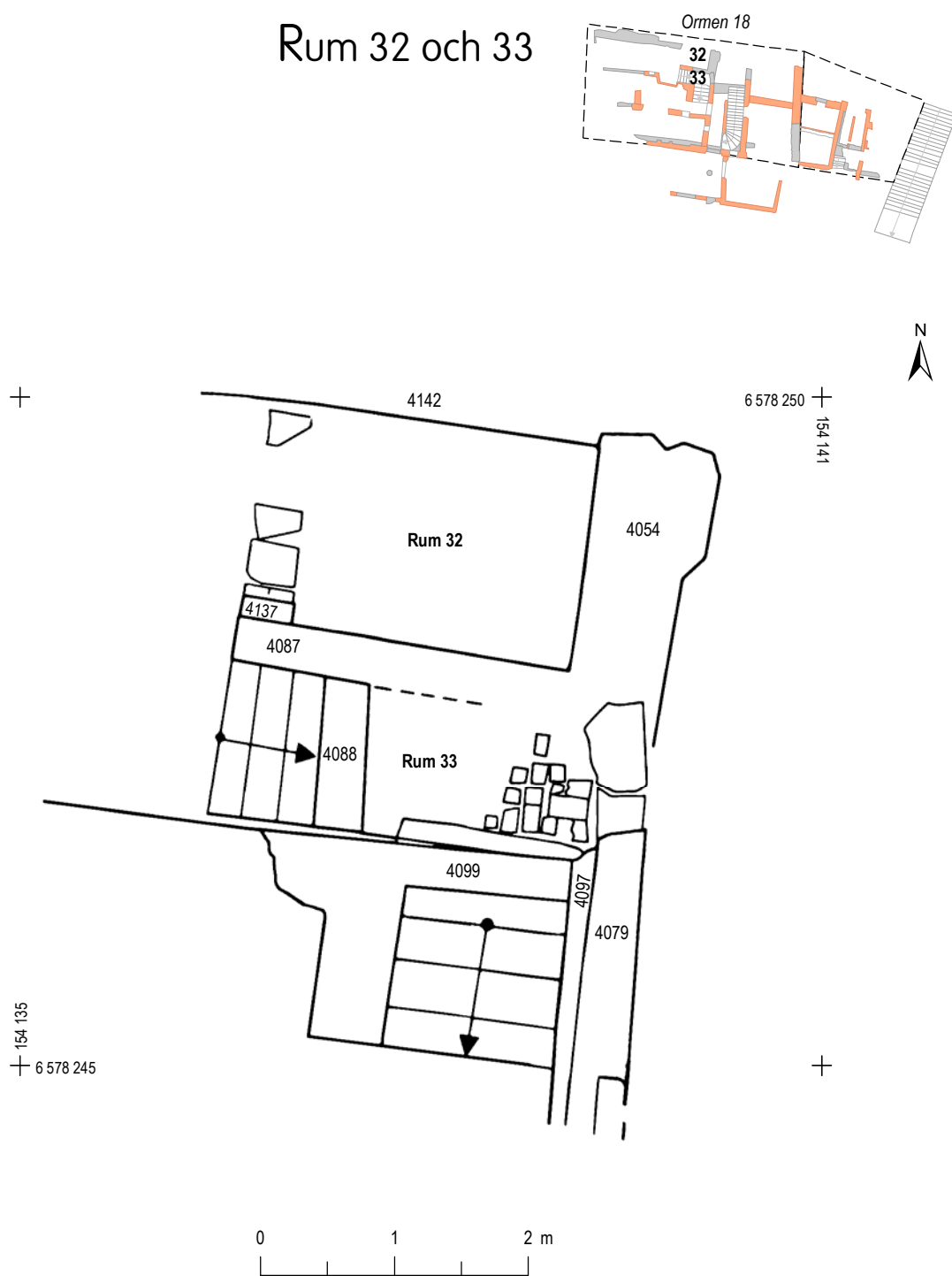

Figur 58. Rum 30 sektion mot öster. Skala 1:50.

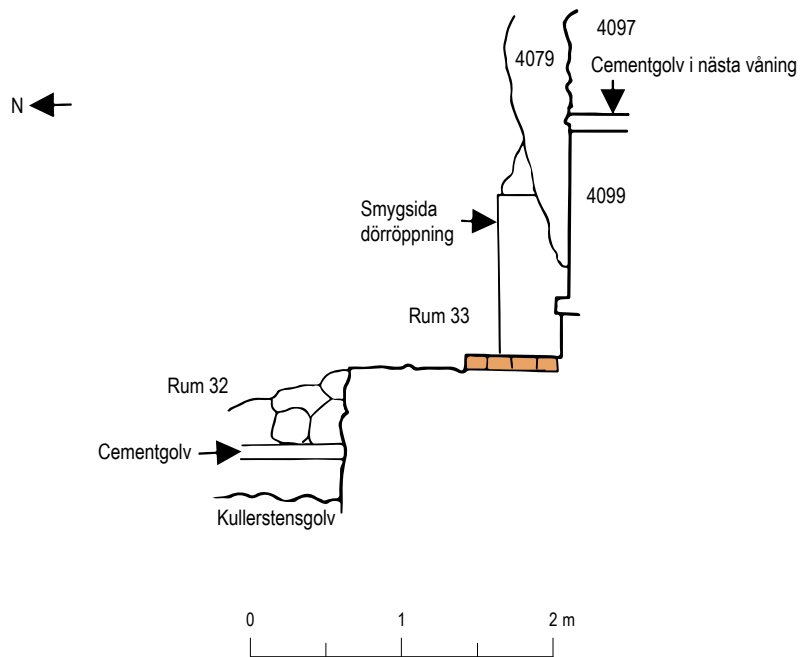

Figur 59. Rum 30, nisch 4085 sektion. Skala 1:50.

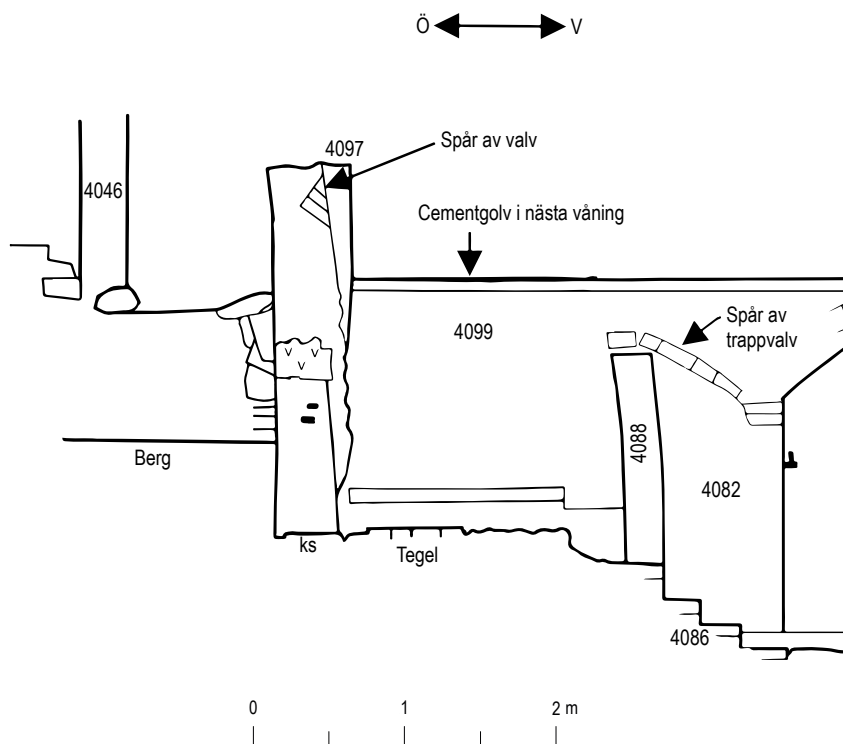
Rum 32 och 33

Figur 60. Rum 32 och 33 i plan. Skala 1:50.

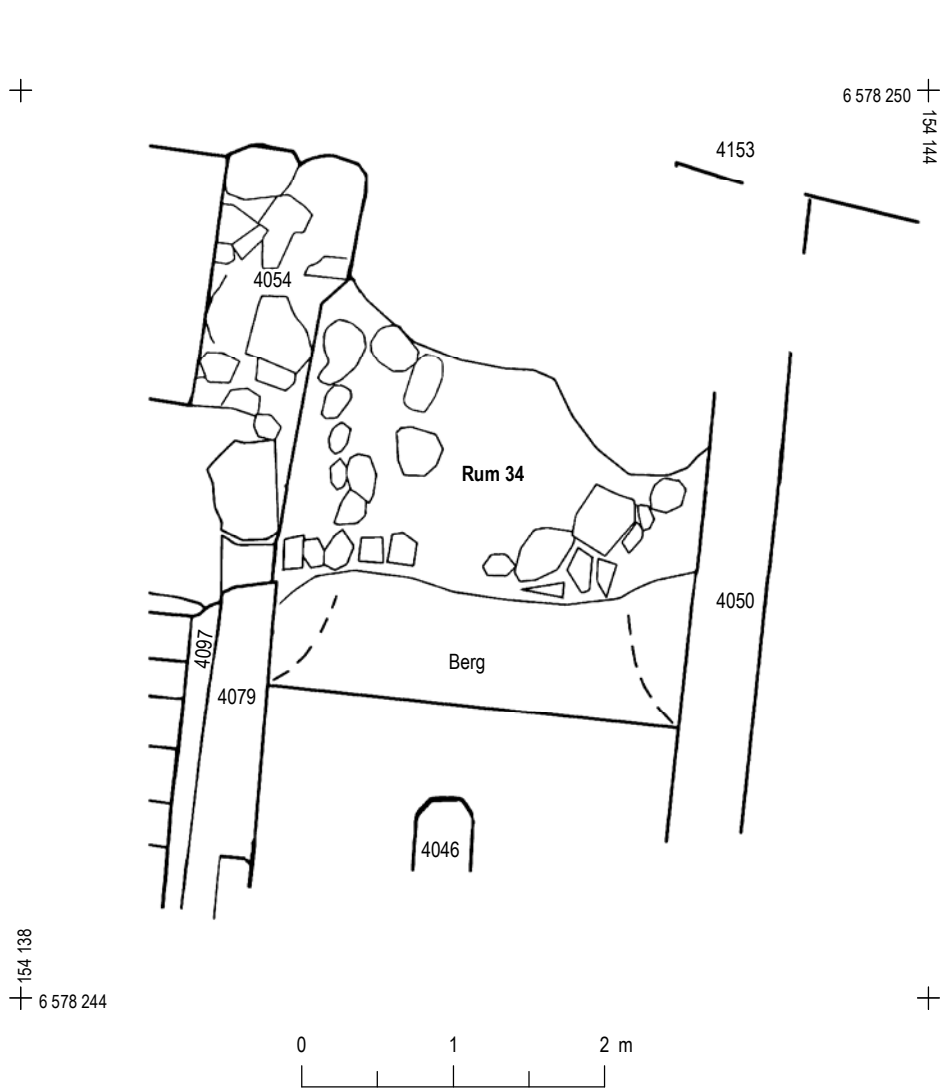
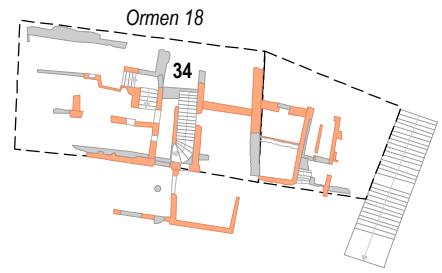

Figur 61. Rum 32 och 33 mot öster. Skala 1:50.

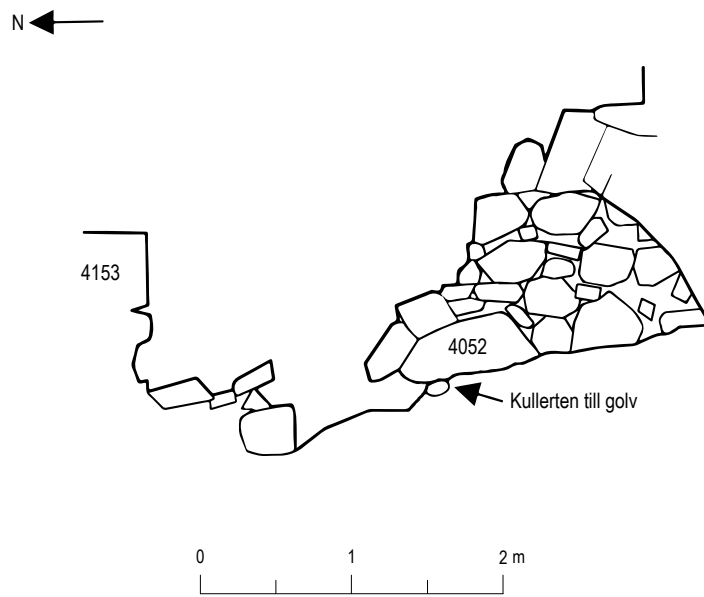

Figur 62. Rum 33 sektion mot söder. Skala 1:50.

Rum 34

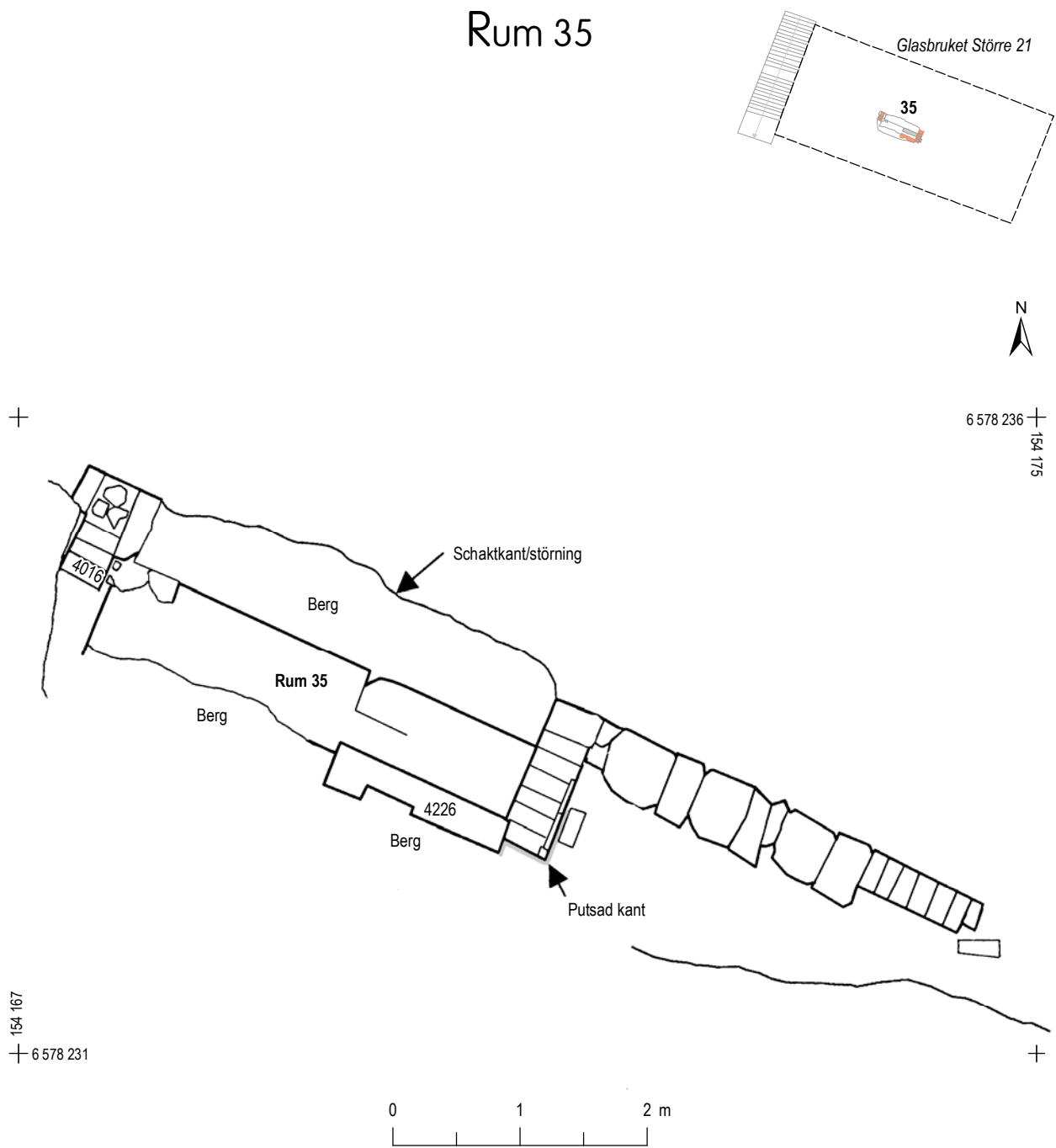

Figur 63. Rum 34 i plan. Skala 1:50.

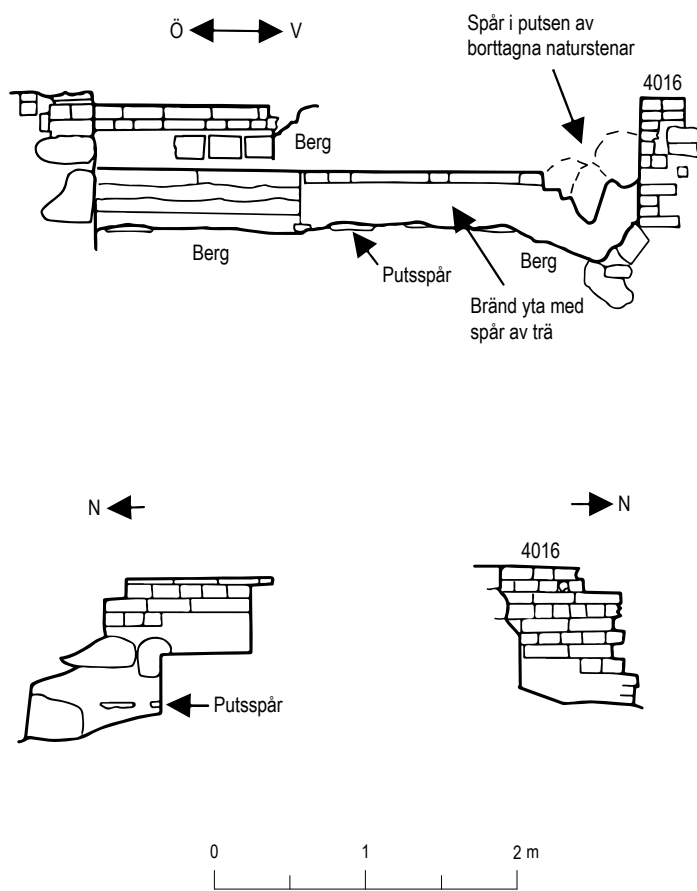

Figur 64. Rum 34 sektion mot öster. Skala 1:50.

Rum 35

Figur 65. Rum 35 i plan. Skala 1:50.

Figur 66. Rum 35 i sektion. Skala 1:50.

BILAGA 4

RUMSBESKRIVNINGAR

Rumsbeskrivningar

Kontextr	Rum nr	Fastighet	Beskrivning	Längd (m)	Bredd (m)	Meter över havet
4104	1	Glasbruket Större Nr 22	Rummet innehöll naturstensfundamentet 4001. Rummet begränsades i väster av muren 4002 men dess begränsningar mot öster, norr och söder var inte bevarade.	3,10	1,80	14,91
4105	2	Glasbruket Större Nr 21	Rummet innehöll det rundade eldstadsfundamentet 4005 samt kalkstensgolvet 4004. Det begränsades i öster av tegelmuren 4003 och i väster av muren 4006 av tegel och natursten. Rummet var 4 m brett och begränsades i söder av berg. Mot norr var begränsningen inte bevarad.	3,68	2,20	20,00
4106	3	Glasbruket Större Nr 21	Rummet innehöll stempackningen 4007 samt sotlagret 4008. Rummet begränsades i öster av muren 4006 medan den västra begränsningen var oklar. I den norra sektionen sträckte sig stempackningen 4007 2,5 m västerut, till den öst-väsliga muren 4008. Rummet var sannolikt ca 2,5 m brett och minst 3 m långt.	3,07	2,05	13,90
4107	4	Glasbruket Större Nr 21	Rummet hade inga spår av golvbeläggning utan utgjorde en yta mellan muren 4009–4011 i norr och berggrunden i söder. Det hade en oklar begränsning mot rum 1406 i öster, medan det i väster sträckte sig till muren 4012. Sannolik bredd ca 5 m, längden från nordmuren till berget var endast 0,9 m. I sektionen i norr syntes en äldre tegelmur under marknivån.	4,80	1,00	13,99
4108	5	Glasbruket Större Nr 21	Rummet innehöll kalkstensgolvet 4015. Det begränsades i öster av muren 4012, i väster av muren 4016 och i norr av muren 4013–4014. Rummet har varit ca 2,3 m brett och minst 1,3 m långt.	2,60	1,40	13,97
4109	6	Glasbruket Större Nr 21	Ytan begränsades i öster av mur 4016 och i väster av muren 4025. I norr begränsades den av muren 4018 samt eventuellt av tegelpartierna 4017 och 4043.	7,90	2,30	13,93
4110	7	Glasbruket Större Nr 21	Rummet innehöll tegelgolvet 4022 samt kulturlager 4019. Rummet utgjordes av en liten skrubb vid en spis, golvytan var endast ca 1 kvadratmeter. Rummets höjd bör ha varit minst 1,7 m, men inga spår av takkonstruktionen fanns kvar. Rummet begränsades i söder av bergväggen och i norr av murarna 4020 och 4023. En dörröppning med tröskel av tegel ledde till rum 8 vars golvnivå låg ca 0,3 m lägre.	2,50	0,80	11,10
4111	8	Glasbruket Större Nr 21	Rummet innehöll spisen 4024 samt en mindre del av ett kalkstensgolv, 4111. Spisen stod i rummets södra del mot bergväggen och 4018. Mot väster begränsades rummet och spisens sida av muren 4025 som vette mot en trappränd. Mot öster och norr fanns ingen bevarad begränsning.	3,30	1,70	11,02
4113	10	Ormen Nr 19	Rummet begränsades i väster av muren 4037 och i söder av naturstensmuren 4135. Mot norr stod en sentida betongmur och mot öster hade en störmur tagit bort alla lämningar.	1,50	1,30	11,94
4114	11	Ormen Nr 19	En liten smalt mellan mur 4037 i öster och 4038 i väster. Inga golvlager påträffades. Rummets bredd var endast 0,95 m. I norr stod en betongmur, i söder mur 4135.	1,35	0,95	12,33
4115	12	Ormen Nr 19	Trapploppet vid trappan 4039 var synligt till en längd av 1 m och var 1 m brett. Avgränsades av 4038 i öster och 4040 i väster. Mot norr slutade trapploppets nedre del vid rum 13 med ett kalkstensgolv. I söder mynnade trappan ut i en yta med tegel och rasmassor.	1,60	0,80	12,41
4116	13	Ormen Nr 19	Innehöll kalkstensgolvet 4063 norr om trappan 4039. Golvet avgränsades mot väster av mur 4060 men hade oklar begränsning mot öster där ett cementgolv låg ovanpå.	0,86	0,60	11,79
4117	14	Ormen Nr 19	Rummet avgränsades mot öster av mur 4060 och mot väster av mur 4052. I rummet fanns den lägre muren 4062 som på tre sidor bildade en ram kring tegelgolvet 4061. I norr begränsades rummet av muren 4094.	3,15	2,60	11,87
4118	15	Ormen Nr 19	Rummet saknade golvbeläggning även om några stenar låg med jämna mellanrum i den västra delen. Det begränsades av muren 4027 åt söder, öster och väster, samt av muren 4029 åt norr. Den senare hade en stensockel in mot rummet vilket tyder på att rummet tidigare varit en gårdsyta som sekundärt har omvandlats till ett rum. Rummet utgör en flygel i norrsydlig riktning mellan Ormen 18 och 19. Det uppfördes enligt en ritning 1795 (SSA, BNA).	4,40	3,46	12,35

Rumsbeskrivningar, forts.

Kontextnr	Rum nr	Fastighet	Beskrivning	Längd (m)	Bredd (m)	Meter över havet
4119	16	Ormen Nr 18	Gården var 3,6 m bred i nord-sydlig riktning och mer än 5 m i öst-västlig riktning, där den västliga sidan inte var framschaktad. Den begränsades åt söder av murarna 4027, 4033 och 4146, mot öster av murarna 4027 och 4042. I norr begränsades gården av murarna 4029 och 4031. Mot norr och öster hade murarna en sockel av sten som har strukits med en tjärblandning. Mot söder hade muren tjärats men saknade stensockel. Gårdens västra begränsning låg utanför schaktet. Gårdsbeläggning och avrinning: Överst en astallsyta (4034) med en sentida brunn. Under asfalten kom en gårdsbeläggning av huvudsakligen kalktagts (4288). Från rum 15 i öster kom en ränna för spillvatten ut 0,2 m upp från gårdens stennivå, där en uppsamlingssten med ränna riktad mot brunnen låg. Även i nordöst fanns en liknande uppsamlingssten men här var muren intill inte bevarad och var vattnet kom ifrån är okänt. Om även denna har lett till samma brunn framgår är oklart. Dörröppningar: Mot söder har två dörröppningar iakttagits. 4032 med tröskel av kalksten ledde till en stenbelegd, smal yta längs berget. Muren 4146 hade en smyg sida mot öster men hur bred öppningen har varit kan inte avgöras. I öster ledde ett trappsteg på gården upp till tröskeln 4028, till rum 16. Mot norr fanns en öppning, 4030 med anslag, in till det stora trapploppet rum 4131. Gården finns avbildad på kartor. Längs gårdens södra sida hade en trappa lett uppåt mot söder, troligen från den stenlagda ytan i söder.	6,00	3,80	11,93
4120	17	Ormen Nr 18	Rummet begränsades mot söder av muren 4031 med spår av vad som bör vara en häkäl eller en putsad taklist 2 m ovanför betonggolvet. Direkt ovanför synes hål för bjälkar, där en öst-västlig bjälke har vilat på murens ovan sida och spår av 6 eller 7 nord-sydliga bjälkar där ovanför. Till det rum som har legat ovanför hörde tre grunda nischer i väggen, varav en mindre i mitten och en större på var sida. Mot öster begränsades rummet av muren 4079 med fönstergluggen 4081 mot en ränna. Mot norr bestod väggen av flera murpartier med stötfogar emellan: 4074, 4075, 4076, 4077 och 4083. Mot väster saknade rummet begränsning inom schaktet. Dörröppningar: Den enda bevarade dörröppningen ledde till rum 4121 i norr. Här hade öppningen ett fasat hörn i sin södra smyg sida. En öppning bör även ha funnits något längre österut, där ännu en fasad smyg sida kunde ses. Det fanns spår av en välvd nisch eller öppning i nordmurens mittparti, och det är inte omöjligt att det har funnits ytterligare en dörr längst i öster. Golv och avrinning: Rummet hade ett betonggolv (4073) höjd +9,65 m ö h, med en ränna av betong fram till en sentida brunn.	8,30	2,20	9,28
4121	18	Ormen Nr 18	Rummet begränsades i söder av muren eller tröskeln 4147 och i öster av tegelmuren 4144. Mot norr avslutades rummet vid muren 4082 i våningen under. Mot väster saknades begränsning inom schaktet. Golvytan av betong var endast bevarad på ett 1,4 x 1,8 m stort parti. Golvet låg på samma nivå som i rum 4022 i öster. Dörröppningar: En dörröppning mot rum 4022 i öster var sekundärt upplagen. Mot söder fanns den östra smyg sidan av en öppning mot rum 4121 som ligger på en något högre nivå.	1,80	2,37	7,65
4122	19	Ormen Nr 18	Rummet slutade i norr vid murarna 4082 och 4099 som utgjorde väggar en våning längre ner. Mot öster stod en tunn skalmur framför den äldre muren 4079, där valvet till en igensatt dörröppning (4080) syntes. I väster begränsades rummet av muren 4146 med den sekundärt uppteagna öppningen till rum 4121. Mot söder låg murpartierna 4074, 4075, 4076, 4077 och 4083. Framför 4074 stod en tunn skalmur bakom vilken rester av en stickkappa i hömet syntes. Möjligen har en trappa lett upp här. Golv: Rummet hade ett betonggolv 4078 (+8,23 m ö h), men under detta kom en mellanvägg och ett trapplopp ner mot källaren i norr fram.	5,80	2,40	8,41
4123	20	Ormen Nr 18	Fastighetens stora trappa (4045) var bevarad från bottenvåningen upp till gården. I söder gjorde trapploppet en krök vid muren 4029. Trappans vägg mot öster utgjordes av murarna 4047 i den övre delen och 4050 längre ner, på andra sidan en dörröppning. Mot väster begränsades trappan av muren 4046. Planstegen var av kalksten och ej primära till väggarna utan hade ett annat bruk. I den äldsta brandförsäkring 1758 omnämns endast en trappa av sten (troligen till källaren) och de övriga av trä. 1788 hade stentrappor satts in upp till fjärde våningen och 1867 stentrappa även till vinden, se ritning BNA för den sista.	5,60	1,36	9,87
4124	21	Ormen Nr 18	Ett 1 m brett rum med en ränna i botten låg parallellt med trappan. Rännan utgick från ett utrymme under gården i söder och mynnade i nivå med rum 23 i norr, det vill säga i bottenvåningen. Den begränsades i öster av muren 4046 där ett valvavfång var synligt. I väster begränsades den av muren 4079. Fallhöjd på ca 3 meter. Rännans nedre delar bör ha haft en hög takhöjd.	5,50	1,00	5,64

Rumsbeskrivningar, forts.

Kontextnr	Rum nr	Fastighet	Beskrivning	Längd (m)	Bredd (m)	Meter över havet
4125	22	Ormen Nr 18	Rummet begränsades i öster av muren 4042, i väster av murarna 4047 och 4050 vilka hade fasade smygslöper i en dörröppning mot trappan. Rummet hade golv av tegel (4054) samt kalksten (4053). I söder fanns en sörning i form av en stor betongkloss men en del av en naturstensmur, 4134) var bevarad i sydväst. Mot norr begränsades rummet av tegelmuren 4051 som endast var bevarad i höjd med golvet.	3,95	3,30	10,47
4126	23	Ormen Nr 18	Rum med spår av spisfundament i det sydöstra hörnet (4071). Rummet begränsades av murarna 4052 i öster, 4051 i söder och 4050 i väster. Rummet var anlagt på mycket brant, sluttande berg.	3,86	3,59	8,58
4127	24	Ormen Nr 19	Rummet begränsades i öster av muren 4060, i väster av muren 4052 och i norr av de två korta murpartierna 4056 och 4059 samt tröskelstenarna 4057. Mot söder var väggen 4094 bevarad med rester av ett tegelvalv. Golvet var delvis lagt med tegel (4058, möjligen 4204). Rummet täcktes av ett svart soligt kulturlager 4101.	3,37	2,13	9,16
4128	25	Ormen Nr 19	Rummet inramades i söder av de korta murpartierna 4056 och 4059 samt tröskeln 4057. Mot öster begränsades det av muren 4060 som utgjorde en smygslöpa i en öppning. Mot väster begränsades det av muren 4052, där fanns inga spår av någon öppning. Mot norr stod delar av yttermuren mot Stora Glasbruksgatan kvar (4153-2).	3,37	2,15	8,55
4129	26	Ormen Nr 19	Liten skrubben som kan utgöra utrymmet under ett f d trapplopp (en fortsättning av trappan 4039). Utrymmet avgränsades av den tunna muren 4064 i öster och muren 4060 i väster. Vid rummets mynning i norr låg rester av en tröskel (4065).	2,80	0,80	9,49
4130	27	Ormen Nr 19	Liten skrubben intill skrubben 1429 och möjligen med samma funktion. Den avgränsades av mur 4067 i öster och 4068 i söder vette mot berget men högre upp låg vad som möjligen var en rest av ett stengolv, 4069.	3,05	0,92	9,56
4131	28	Ormen Nr 19	Rum mellan yttermuren mot Stora Glasbruksgatan (4142) i norr och utrymmena 4129-4130 i söder. Mot öster begränsades rummet av murpartiet 4066 som utgjorde smygslöpa i en öppning. Mot väster av muren 4060 som utgjorde smygslöpa i en dörröppning.	1,94	1,28	9,12
4132	29	Ormen Nr 19	Rummets begränsning mot öster låg inte inom schaktets begränsning. Mot väster vette muren 4067 som övergick i murpartiet 4066 vilken utgjorde smygslöpa i en öppning. Sydväggen av natursten (4098) bar ett valv av natursten och hollandskt tegel (4068).	1,13	1,40	9,31
4133	30	Ormen Nr 18	Rummet begränsades i söder av väggen 4082 som innehöll en liten avställningsnisch 4084 och en större nisch 4085. Mot väster var mindre rester av en vägg bevarad (4219) och i norr yttermuren mot Stora Glasbruksgatan (4142 med 4143). Mot öster låg ett trapplopp (4086) och rester av en tröskel (4189) och en murad smygslöpa (4137) mot 33. Rummet hade ett cementgolv på höjden +5,88 m ö h. Under detta kom ett välldt golv av kullersten och större, flata stenar (4159). I golvet fanns en rund tegelring kring ett rör, troligen relativt sentida. Även en golvränn (4160).	7,50	2,58	5,81
4138	31	Ormen Nr 18	Ett kort trapplopp med fyra bevarade steg av kalksten. Trapploppet var igensatt mot öster av muren 4088. Mot väster mynnade trappan nedåt i 30. Mot öster har den mynnat i rum 33. I söder begränsades trapploppet av muren 4082 och i norr av muren 4087.	1,09	0,82	5,92
4139	32	Ormen Nr 18	Rummet begränsades av yttermuren mot Stora Glasbruksgatan i norr (4142), i söder av muren 4087 och i öster av muren 4154. Mot väster fanns en dörröppning där muren 4137 utgjorde smygslöpa och 4189 tröskel. Rummet hade cementgolv (4145) och under detta ett välldt stengolv (4159).	2,10	1,64	5,75
4140	33	Ormen Nr 18	Rummet begränsades i söder av väggen 4099, som utgjorde en igensatt öppning till en trappa. Mot väster hade en trappa lett ner, senare igensatt med murpartiet 4088. Mot öster vette en dörröppning (4090) till ett välvat rum (rum 34). Mot norr slutade rummet vid muren 4087 som avgränsade rummet från ett lägre rum. Rummet hade ett golv av tegel, 4089.	1,83	1,34	6,39
4176	34	Ormen Nr 19	Rummet begränsades i norr av muren 4142 som utgjorde yttermur mot stora Glasbruksgatan. I söder av rummets naturstensvalv 4148. I väster av murarna 4079 och 4154 samt tröskeln 4090 och i öster av muren 4050.	2,00	2,50	
4277	35	Glasbruket Större Nr 21	Rummet täcktes av raseringslager 4228 och 4243. Dess södra begränsning utgjordes av berg, och i norr var rummet skuret av frischakt till en betongkuvert. I väst begränsades rummet av muren 4016, och i öst troligen av muren 4226. Rummet var i väst täckt av ett eldpåverkat trägolv (4279), och i dess östra del finns rester av en stenlagd yta, som kan vara rester av en trappavsats, dock syns inga fler trappsteg (4274). I rummets centrala del fanns också rester av ett stengolv (4285). Rummet var eld-påverkat, och överlagrades av rummen 4 och 5, som då hade fått en annan utbredning.	3,60	1,30	13,26

BILAGA 5

KONTEXTTABELL

Kontexttabell

Kontext- nr	Kommentar	Rum nr	Fastighet	Beskrivning	Längd (m)	Bredd (m)	Tjocklek/ djup/ höjd (m)	Huvud- innehåll	Meter över havet
4000	Raseringslager			Raseringslager som täckte de arkeologiska lämningarna i Kv. Ormen. Lagret bestod av raseringsmassor som innehöll sand, grus, kalkbruk, tegel och betong. Massorna uppkom vid rivningen av kvarteret på 1910-talet.	60	20	4	Betong- kross	13,43
4001	Stenfundament till lugn	1	Glasbruket Större Nr 2 (22)	Ugnsfundament av natursten. Ugnen bestod av natursten och enstaka tegel murade i bruk, möjliga med en bevarad begränsning mot öster och norr. Stenarna i fundamentet var upp till 0,4 m i diameter stora, ojämna och kantiga, och murade med ett rödaktigt, sandigt bruk med vita kalkklumpar i. Spår av eld och sot återfanns inte. Fundamentet var bevarat till ett skifts höjd (ca 0,1 m). I väster avgränsades fundamentet av berggrund.	2,00	1,70	0,10	Natursten	14,29
4002	Naturstensmur	1	Glasbruket Större Nr 2 (22)	Mur i natursten. Stenarna i muren var flata och ca 0,3 m tjocka. De var murade med ett rödaktigt, sandigt bruk med inslag av kalk. Muren var synlig till två skifts höjd (ca 0,25 m), men murens grund kan ha legat djupare. Muren avgränsades av berggrund i söder och av en störmög i norr.	1,00	0,50	0,25	Natursten	14,11
4003	Tegelmur	2	Glasbruket Större Nr 1 (21)	Tegel- och naturstensmur. Den bestod av en skiftgång med 0,27 x 0,13 x 0,07 m stora tegelstenar och rött, sandigt bruk. I sektionen i norr kunde dessutom två skift natursten anses. Två tegelstenar visade spår av eldpåverkan. Muren låg mot och parallellt med mur 4002. I söder avgränsades muren av berggrund och i norr av en störmög.	1,00	0,30	0,30	Tegel	14,13
4004	Kalkstengolv	2	Glasbruket Större Nr 1 (21)	Golv i rum 2. Golvet bestod av plana, grå och röda kalkstensplattor, som var mellan 0,03 till 0,06 tjocka och mellan 0,11x0,13 till 0,28x0,4 m stora. Stenarna var fogade med hjälp av ett underliggande just, grusigt bruk och delar av konstruktionen täcktes av sot. Ett parti av golvet i den västra delen var omlagt för att täcka en senitida vatten- och avloppsnedgrävning (4246).	3,50	1,50	0,06	Kalksten	14,18
4005	Eldstadsfundament	2	Glasbruket Större Nr 1 (21)	Rundad spis med rökgång invid berghäll. Det undre skiktet av spisen var murad med 3 gråa sandstenar i öster och ca 0,07 m tjocka tegelstenar i väster. Spisens övre skikt var murat i tegel. Mitt i konstruktionen fanns ett avlångt, ca 0,9x0,3 m stort tomrum i nord-sydlig riktning. Tomrummet har sannolikt utgjort en rökgång. I botten av rökgången påträffades ett sot/asklager (4250) och ett fett, organiskt lager (4252).	1,40	1,00	0,30	Tegel och atursten	14,13
4006	Tegel- och naturstensmur	2, 3	Glasbruket Större Nr 1 (21)	Tegelmur med inslag av natursten. Muren var uppförd med ett just, grusigt bruk och 0,28 x 0,14 x 0,07 m stora tegelstenar. En större natursten ingick i murens södra del. Muren var skuren i både söder och i norr.	2,00	0,30	0,30	Tegel och atursten	14,04
4007	Stengolv/ -packning	3	Glasbruket Större Nr 1 (21)	Fundament och dränering vid berghäll. Konstruktionen skars av schaktkanten i väster och en störmög i norr. Stenarna var gles och ojämnt lagda och ca 0,3 x 0,1–0,5 m stora. De låg i 2–3 skikt.	3,00	2,00		Sten	13,92
4008	Kolbarnigt avfallslager	3	Glasbruket Större Nr 1 (21)	Avfallslager ovanpå stenläggning (4007). Lagret bestod av kol och sot med inslag av keramik och fiskben. Det hade en tydligt rektangulär form och bör därför ursprungligen ha avgränsats av en konstruktion, t ex en skrubben.	1,43	1,05	0,03	Träkol	14,09
4009	Tegel- och naturstensmur	4	Glasbruket Större Nr 1 (21)	Del av mur i tegel. Den bevarade delen av muren bestod av en skiftgång tegel i öst-västlig riktning. Tegelstenarna var ca 0,07 x 0,14 x 0,27 m stora och några av dem visade spår av eldpåverkan. Murbrevet var just och grusigt. I sektionen i norr kunde ett skift natursten ses under teglen. Då murens östra del var skadad gick inte avgränsningen mot stenyta 4007 att fastställa. Murens södra sida låg 0,4–0,6 m från den sluttande berggrunden.	1,00	0,30	0,70	Tegel	13,95
4010	Naturstensmur	4	Glasbruket Större Nr 1 (21)	Naturstensmur. Muren bestod av naturstenar och var murad med ett just och grusigt bruk.	2,10	0,50		Natursten	13,99

Kontexttabell, forts.

Kontext- nr	Kommentar	Rum nr	Fastighet	Beskrivning	Längd (m)	Bredd (m)	Tjocklek/ djup/ höjd (m)	Huvud- innehåll	Meter över havet
4011	Tegelmur	4	Glasbruket Större Nr 1 (21)	Eldpåverkad tegelmur. Muren var bevarad i ett till tre skifts höjd. Tegelstenarna var ca 0,07 x 0,14 x 0,27 m stora och några av dem visade spår av eldpåverkan. Murbruket var ljusst och grusigt.	1,40	0,30		Tegel	13,89
4012	Tegel- och naturstensmur	4	Glasbruket Större Nr 1 (21)	Del av mur. Muren var bevarad till en längd av ca 1,2 m mellan berget i söder och en störning i norr. Tegelstenarna var 0,27 x 0,14 x 0,07 m stora och några visade spår av eldpåverkan. Murbruket var ljusst och grusigt. Närmast mur 4011 i norr, bestod muren av två naturstenar vars bredd tillsammans uppgick till 0,5 m.	1,20	0,50		Tegel och natursten	13,90
4013	Naturstensmur	5	Glasbruket Större Nr 1 (21)	Del av mur i natursten. Muren var inte bevarad till samma höjd som omgivande murpartier. Endast kanten mot norr var synlig. Grus och tegelkross täckte den södra delen av muren.	1,30	0,40		Natursten	14,04
4014	Naturstensmur	5	Glasbruket Större Nr 1 (21)	Del av mur i natursten. Muren återfanns i två skifts höjd och avgränsades av mur 4016 i väster.	1,30	0,50	0,25	Natursten	13,93
4015	Kalkstengolv	5	Glasbruket Större Nr 1 (21)	Rest av kalkstengolv. Golvet återfanns intill mur 4006 i väster och berggrunden i söder. Stenarna var spräckta och övriga delar av golvet har sannolikt plockats bort.	0,60	0,45	0,03	Kalksten	14,00
4016	Tegelmur	5, 6	Glasbruket Större Nr 1 (21)	Tegelmur. Muren var uppförd med 0,075 m tjocka tegelstenar och ett beigt bruk med stora vita och gula kalkklumpar i. Tegelstenarna som syntes i plan var fragmentariska. I en sektionen i norr kunde dock de undre delarna av muren studeras. Där syntes det att den bevarade delen var ca 1 m hög och att den stod på berggrunden. Muren var dessutom äldre än kalkstengolvet 4015 och den öst-västliga muren 4014.	1,70	0,30	1,00	Tegel	14,01
4017	Tegel- och naturstensmur	6	Glasbruket Större Nr 1 (21)	Tegel- och naturstensmur. En 0,6 x 0,4 m stor yta av tegel var synlig i plan. Tegelstenarna var ca 0,3 x 0,08 x 0,145 m stora och fogade med ett gråbrunt kalkbruk. Muren avgränsades av bergväggen i söder och öster och skars av en störning i norr. I den norra sektionen syntes ett skift naturstenar under muren.	0,60	0,40	0,08	Tegel	13,90
4018	Tegelmur	6, 7	Glasbruket Större Nr 1 (21)	Mur av tegel och natursten. På grund av gravtekniska begränsningar undersöktes den södra delen av muren i plan och den norra delen i profil. I sektionen i norr syntes det att murens två övre bevarade skift var av tegel medan de nedre delarna bestod av en jämn naturstenmur som vette mot ett lägre beläget rum. Naturstenspartiet var 0,4–1,0 m högt och anlagt på berggrunden och tegeldelen tycks ha konstruerats med avslagna, halva tegelstenar, snarare än helstenar. Tegelstenarna var ca 0,07–0,075 cm tjocka och bruket var beigt med inslag av vita kalkklumpar. I öster var muren skuren av en störning.	3,00	0,30	0,4–1,0	Tegel	13,80
4019	Avfallslager	7	Glasbruket Större Nr 1 (21)	Avfallslager i rum 7. Lagret bestod av fet lera med inslag av sill, krossat tegel, småsten, kol, keramik, och låderspill. Dessutom innehöll lagret mycket fiskben.	1,90	0,60	0,1–0,3	Lera	11,08
4020	Tegelmur	7, 8	Glasbruket Större Nr 1 (21)	Tegelmur med förband av koppar. Muren var bevarad till sin fulla längd. Tegelstenarna var ca 0,29 x 0,14 x 0,075 – 0,08 m stora och bruket var brunt med vita kalkklumpar. Förbandet bestod huvudsakligen av koppar och fogarna var skadade men i små partier skulle de ha kunnat vara utstrukt. Muren stod stumt an mot mur 4026 i väster och slutade med en smygsida mot dörröppning 4021 i öster. I smygsidan fanns två rundade formtegel som sannolikt var återanvända. På den västra sidan fanns en fet, ljus puts. Muren var äldre än spis 4024.	2,00	0,30		Tegel	13,62
4021	Tröskel/dörr- öppning	7, 8	Glasbruket Större Nr 1 (21)	Tegeltröskel utanför skrub. Tröskeln låg på samma nivå som skrubbgolvet 4022.	0,80	0,35	0,40	Tegel	11,19
4022	Tegelgolv	7	Glasbruket Större Nr 1 (21)	Lagt tegelgolv i skrub. Tegelstenarna var ca 0,29 x 0,145 x 0,07 cm stora.	0,70	0,50	0,07	Tegel	11,34

Kontexttabell, forts.

Kontext- nr	Kommentar	Rum nr	Fastighet	Beskrivning	Längd (m)	Bredd (m)	Tjocklek/ djup/ höjd (m)	Huvud- innehåll	Meter över havet
4023	Tegelmur	7, 8	Glasbruket Större Nr 1 (21)	Tegelmur öster om dörröppning 4021. Tegelstenarna var ca 0,29 x 0,14 x 0,075 – 0,08 cm stora och bruket var brunt med vita kalkklumpar.	0,40	0,30	0,60	Tegel	11,58
4024	Spis	8	Glasbruket Större Nr 1 (21)	Rest av tegelspis. Resterna bestod av spisfundamentet, spisplanet, den bakre väggen (de andra delarna av överbyggnaden var rivna) och en avställningsyta. Spisplanet var 0,75 m djupt och låg 0,6 m över golvet och till höger om det fanns en utgröpfung i muren ner till golvet. I den bakre väggen fanns spår av en sotig rökgång och en värmekammare. I spisens övre del återfanns en liten avställningsyta, 1,7 m över golvnivån. Väster om denna fanns en ca 0,4 x 0,5 m stor hålighet fylld med stenar, här kallad värmekammare (?). Tegelstenarna i spisen var ca 0,27–0,29 x 0,135 x 0,075 m stora och murbruket var brunt bruk med inslag av kalk. Spisen avgränsades av den snedställda muren 4020 i öster och sannolikt av den öst-västliga muren 4018 i söder. Den var möjligen förbandsmurad med naturstensmuren 4025. De två konstruktionerna var fogade med samma bruk men det kan inte uteslutas att spisen har bilats in i yttermuren. Dessutom var den nord-sydliga muren 4026 infogad i spisens mitt.	1,80	1,20	2,60	Tegel	11,68
4025	Naturstensmur	6, 8	Glasbruket Större Nr 1 (21)	Naturstensmur med inslag av tegel. Naturstenarna var ca 0,2 x 0,3–0,7 m stora, lagda i järna skiftgångar och murade med ett brunbeigt bruk med inslag av kalkklumpar. Muren hade varit putsad. I söder var den anlagd på berggrunden och i norr var den skuren av en störning. I det norra partiet förekom tegel i anslutning till spis 4024. I söder förekom också tegel som skohing.	3,50	0,50		Natursten	12,53
4026	Tegelmur	8	Glasbruket Större Nr 1 (21)	Putsad tegelmur. Tegelstenarna var ca 0,29–0,3 x 0,145 x 0,075–0,08 cm stora och bruket var brunt med inslag av vit och gul kalk. Muren var bevarad i ett 1 m högt och 0,6 m långt parti. Den avgränsades av 4018 i söder och var rivet i norr. Muren var äldre än mur 4020 (som löpte vinkelrätt från hörnet mellan kontexten och mur 4018 mot nordost).	0,60	0,50	1,00	Tegel	13,59
4027	Tegel- och naturstensmur	15, 16	Ormen Nr 18	Väggmur i tegel- och natursten öster om gård (rum 16). Huvuddelen av muren var fogad i tegel men en del av den östra sidan bestod av natursten. Mot öster var muren också uppförd mot berggrunden. Tegelstenarna var ca 0,29 x 0,07 m stora, lagda i kryss/blockförband och fogade med ett brunt, sandigt bruk. I den västra sidan, mot gården, satt en ränna av natursten som fungerade som vattenutkast. Dess insida kunde inte ses ovan mark, endast utsidan mot gården. Mot gården i väster var även murens fasad täckt av en stensockel som tjärats svart.	2,8–4,6	0,3–0,45	0,4–0,9	Tegel och natursten	12,80
4028	Trappa/dörröpp- ning	15, 16	Ormen Nr 18	Tröskel av tegel mellan murarna 4027 och 4042. Kontexten bestod av en tegeltröskel som ursprungligen kan ha varit täckt med kalksten. Tröskeln var placerad vid rum 15:s öppning, ovanför en innergård (rum 16). I öppningens smygscior fanns fasade forntegel. Tröskeln hade samma höjd som den förmodade golvnivån (se 4276) inne i rum 15.	1,40	0,25	0,20	Tegel	12,31
4029	Tegelmur	20	Ormen Nr 18	Tegelmur med naturstenssockel vid trappa (4045). Muren var bevarad ca 0,8 m över gårdens asfallyta. Den östra delen av muren var rivet i samband med ett sentida ingrepp. Tegelstenarna var ca 0,07–0,075 m tjocka och fogade med ett ljusbrunt bruk utan synliga kalkinslag. Den södra sidan av muren, som låg intill mur 4042, hade en sockel av natursten, liksom de nedre delarna som syntes där muren var avrivet i öster. Murens norra sida utgjorde innervägg till trappa 4045. På den sidan av muren fanns även en igensatt bröstning, 4049, och en bilad ränna, vilken fortsatte ner bakom hyllan (4048) i trapploppets hörn. På den norra sidan återfanns också järnkramlor till räcket i trappan.	2,00	0,60	0,55–0,8	Tegel	12,29
4030	Tröskel	16, 24	Ormen Nr 18	Tröskel mellan trappa 4045 och den asfalterade gården i söder. Tröskeln bestod av en kalksten i samma nivå som gårdens asfallyta. Stenen hade den rundade nosen mot norr.	1,10	0,30		Kalksten	12,07

Kontexttabell, forts.

Kontext- nr	Kommentar	Rum nr	Fästighet	Beskrivning	Längd (m)	Bredd (m)	Tjocklek/ djup/ höjd (m)	Huvud- innehåll	Meter över havet
4031	Tegel- och naturstensmur	16, 17	Ormen Nr 18	Murparti av tegel- och natursten med flera byggnadsdetaljer. Muren var rivet i väster och löpte till dörröppningen 4030 i öster. Den utgjorde vägg i två våningsplan. De övre delarna av muren var uppförda i tegel medan den del som utgjorde vägg i det nedre rummet var av natursten. Vid dörröppningen till gården fanns det kvar en sockelsten. I murens norra del fanns också spår av tre nischer, två stycken var 0,6 m breda och en 0,8 m bred. Dessa har vett mot ett rum i samma nivå som gården, där ett upplag för golvbjälklaget syntes i muren. Här fanns även spår av en hylla för en öst-västlig bjälke och spår av upplag för sex nord-sydliga bjälkar (alla med en diameter på ca 0,15 x 0,17 m). I det nedre rummet syntes spår av ett valvfang eller en halkäl, 0,1 m under bjälklaget. Muren var 1,9 m hög under halkälén och just putsad. Där var den huvudsakligen uppförd av naturstenar av storleken 0,3–0,5 m i diameter, men enstaka tegelstenar skymrades under putsen. Bruket var ljus och grusigt med vita kalkkorn och tegelstenarna var ca 0,29 x 0,145 x 0,07 – 0,075 cm stora. Ovanför bjälklaget men under den mellersta nischen fanns gult, holländskt tegel i ett utjämningsskift.	5,00	0,41–0,73	0,6–1,9	Tegel	12,23
4032	Tröskel	16	Ormen Nr 18	Kalkstenströskel i dörröppning mellan mur 4027 och 4033. Tröskeln låg ca 0,1 m högre än gårdens asfaltenivå och ca 0,35 m ut på gården. I smygsidorna till öppningen fanns ingen sten och inget forntegel.	0,30	0,75	0,10	Kalksten	12,13
4033	Tegel- och naturstensmur	16	Ormen Nr 18	Rest av naturstensmur väster om tröskel (4032). Muren var fjärrad men hade ingen stensockel. Vid dörrsmygen intill 4032 var den fogad med tegel. Muren var bevarad till 0,45 m över gårdens asfaltenivå i öster medan den västra delen endast var några centimeter högre än gårdens nivå.	2,70	0,38	0,45	Natursten	12,13
4034	Asfaltsbeläggning	16	Ormen Nr 18	Asfaltenivå.	5,65	3,60	0,05	Asfaltsbeläggning	11,97
4035	Tegelmur	10, 11	Ormen Nr 19	Möjlig oavsida av mur. Konstruktionen bestod av tre fogade tegelstenar, lagda i nord-sydlig riktning. Den låg mot en liknande möjlig mur i öst-västlig riktning (4036). Muren låg inte i samma liv som den nord-sydliga muren 4037, 0,3 m norr därom. Tegelstenarna var 0,3 x 0,145 x 0,075 m stora och bruket var ljus och sandigt.	0,50	0,30	0,08	Tegel	13,31
4036	Tegelmur	10, 11	Ormen Nr 19	Möjlig oavsida av mur. Konstruktionen bestod av tre fogade tegelstenar, lagda i öst-västlig riktning. Den låg mot en liknande möjlig mur i nord-sydlig riktning (4035). I plan var muren endast synlig i ett skifts höjd men i sektion mot norr syntes tre skiftgångar. Tegelstenarna var ca 0,3 x 0,145 x 0,075 m stora och bruket var ljus och sandigt.	0,46	0,30		Tegel	13,27
4037	Tegelmur	10, 11	Ormen Nr 19	Nord-sydlig tegelmur. Tegelstenarna var 0,3 x 0,145 x 0,075 m stora och fogade med ett i just, sandigt bruk. Muren stod stumt an mot en öst-västlig naturstensmur i söder (4135) och avdelade två, små utrymmen, väster om trappa 4039. Muren var endast synlig i ett, 1 m långt parti. I norr var murens fortsättning dold av betong. Muren låg dock i samma liv som mur 4067 (på andra sidan betongkonstruktionen) och kan därför ha varit en del av samma mur.	1,00	0,30		Tegel	12,20
4038	Tegel- och naturstensmur	11, 12	Ormen Nr 19	Naturstensmur med inslag av tegel. Muren begränsades av en betongkonstruktion i norr. Dess västra sida låg i liv med mur 4070 (norr om betongmuren) och i söder utgjorde den trappa 4039:s begränsning. Murens bredd kunde inte avgöras. De flesta av de synliga delarna var av natursten (bland annat en kalksten) men enstaka tegelstenar syntes i den södra delen. Stenarna var fogade med ett beige, sandigt bruk med kalkinslag. Tegelstenarna var ca 0,075 m tjocka. Muren var sannolikt samtida med trappa 4039.	1,60	0,38		Natursten	13,28
4039	Trappa	12	Ormen Nr 19	Trappa med sätsteg av tegel. Sätstegen var 0,2 m breda och 0,2 m höga men endast delvis bevarade. Nedanför trappan låg ett kalkstensgolv vid (4063) men den övre delen doides av rasmassor. Planstegen återfanns inte. De kan ha utgjorts av kalksten (som har tagits bort) eller trä (som har förmultnat). Tegelstenarna var ca 0,075 m tjocka. Trappans västra sidan utgjordes av mur 4060.	0,80	0,90		Tegel	12,66

Kontexttabell, forts.

Kontext- nr	Kommentar	Rum nr	Fastighet	Beskrivning	Längd (m)	Bredd (m)	Tjocklek/ djup/ höjd (m)	Huvud- innehåll	Meter över havet
4040	Tegel- och naturstensmur	12, 14	Ormen Nr 19	Nord-sydlig mur som utgjorde den västra begränsningen av trappa 4039. Muren stod stumt an mot mur 4092 i väster. Konstruktionen var sannolikt en del av mur 4060.	1,50	0,30		Tegel	12,70
4041	Stenpackning		Ormen Nr 19	Stora stenblock som var fogade med murbruk . Bruket var brunt med gula och vita kalkklumpar. Det kunde inte skiljas från det i mur 4052.	3,00	2,00		Sten	13,35
4042	Tegel- och naturstensmur	15, 16	Ormen Nr 18	Tegel- och naturstensmur vid dörröppning (2028). Muren utgjorde en fortsättning på mur 4027 och den stod stumt an mot den öst-västliga muren 4029 i norr. Mot öppningen 4028 i söder var smygsidans östra höjm murat med fasat formtegel. Tegelstenarna var ca 0,29 x 0,07 m stora och fogade med ett brunt, sandigt bruk.	0,55	0,40		Tegel och natursten	12,70
4043	Yta med tegel- och natursten	6	Glasbruket Större Nr 1 (21)	Rasering. Kontexten bestod av skadat tegel och tegelkross på skärvig sten mellan berghällen och en störning. I sektionen mot norr återfanns en tegelkonstruktion i tre skifts höjd och berggrunden intill var eldpåverkad.	3,00	0,70		Tegel och natursten	13,73
4044	Betonggolv	21	Ormen Nr 18	Betonggolv vid foten av ränna 4072.	1,37	0,70	0,10	Betong	8,12
4045	Trappa	20	Ormen Nr 18	Trappa som bestod av sättsteg, plansteg och begränsningsmurar. Trappan hade en västlig (4046) och en östlig (4047) begränsningsmur. Tegelstenarna i dem var ca 0,28-0,29 x 0,135 x 0,075 m stora. Trappans sätt- och plansteg var sekundära till begränsningsmurarna. Sättstegen var murade av tegel medan planstegen var av kalksten med droppnos. Stegen var 0,32 m djupa och 0,15 m höga och sättstegen var fogade med ett bruk som var sandigare, ljusare och brunare än bruket som fanns i intilliggande begränsningsmurar (4046 och 4047). Det bevarade trapploppet var ca 5,7 m långt, vilket sannolikt också var trapploppets ursprungliga längd.	5,70	1,50	4,00	Tegel och kalksten	11,59
4046	Tegel- och naturstensmur	20, 24	Ormen Nr 18	Tegel- och naturstensmur med valvfanfång. Muren var huvudsakligen uppförd av tegel i blockförband men enstaka naturstenar förekom även i murens övre delar. Den var putsad på båda sidor, med en ljusare puts mot väster. Tegelstenarna var fogade med ett brunt bruk med vita och gula kalkklumpar i i väggens västra sida, mot ränna 4141, syntes ett valvfanfång i den södra delen. Vid rännans fot var muren mycket sotig.	3,00	0,30	2,30	Tegel	10,64
4047	Tegel- och naturstensmur	20, 22	Ormen Nr 18	Södra delen av mur som låg öster om trappa 4045. Murens norra del fick ett separat kontextnummer: 4050. Muren var uppförd med tegelstenar (ca 0,07-0,075 x 0,145 x 0,29-0,3 m stora), i ett oregelbundet renässansförband med ett brunt bruk med vita och gula kalkklumpar i. Närmast bergspartierna bestod muren dock av natursten. Muren var putsad i flera lager mot väster och med ljus puts mot öster. I söder var en sten i dess nedre del förbandsmurad med mur 4029. Mur 4029 hade dock ett amorlunda murbruk.	3,00	0,50		Tegel	12,10
4048	Hylla	20	Ormen Nr 18	Trekantig hylla med hyllplan av kalksten. Hyllan var en avfasning i den östra begränsningsmurens översta del. Hyllan var 0,5 m hög i syd och 0,7 m hög i norr.	0,80	0,40	0,5-0,7	Kalksten	11,49
4049	Igensatt smyg/nisch	15, 20	Ormen Nr 18	Igensatt smyg/nisch med uppblådd ränna. Kontexten bestod av en igensatt, sluttande yta i mur 4029. Igensättningen var gjord med ett just bruk och dess sidor var putsade med en fet, ljus puts . Genom igensättningen löpte också en sekundärt uppblådd, 0,1 m bred, vertikal ränna.	0,85	0,25	0,25	Putts	12,72
4050	Tegel- och naturstensmur	20, 22, 23	Ormen Nr 18	Södra delen av mur som låg öster om trappa 4045. Murens södra del fick ett separat kontextnummer: 4047. Vid dörröppningen kunde många putslager iakttagas: där fanns ett äldre blågrått skikt, under ett ljusare blått skikt, som i sin tur var täckt av en brungrå puts. Tegelstenarna var ca 0,29 x 0,145 x 0,06 m stora och fogade med ett brunt murbruk med vita och gula kalkklumpar. Närmare berggrunden och under mark var muren byggd av natursten.	2,30	0,50		Tegel och natursten	8,90

Kontexttabell, forts.

Kontext- nr	Kommentar	Rum nr	Fastighet	Beskrivning	Längd (m)	Bredd (m)	Tjocklek/ djup/ höjd (m)	Huvud- innehåll	Meter över havet
4051	Tegel- och naturstensmur	22, 23	Ormen Nr 18	Tegel- och naturstensmur med flera valvbågar. Muren stod stumt an mot mur 4050 i väster och mot mur 4052 i öster. I murens norra sida fanns flera valvbågar i dess tegelbel. De var sannolikt skapade för att muren skulle kunna stå på den ojämna berggrunden. Tegelstenarna var ca 0,29 x 0,145 x 0,07 m stora och fogade med ett brunt bruk med vita och gula kalkklumpar i.	4,00	0,45		Tegel och natursten	9,23
4052	Naturstensmur	14, 22, 23, 24, 25	Ormen Nr 18 + 19	Nord-sydlig mur vid gränsen mellan husen i Ormen 6. Muren var uppförd i natursten och tegel. Tegelstenarna var ca 0,29 x 0,145 x 0,07 m stora och fogade med ett brunt bruk med gula och vita kalkklumpar i. I murens mitt fanns ett järnsteg. Den södra delen av muren var rivet. Troligen låg muren vid gränsen mellan de två hus som ingick i Ormen 6.	8,20	0,75		Natursten	12,04
4053	Kalkstengolv	20, 22	Ormen Nr 18	Kalkstengolv vid trappa 4045. Plattorna var ca 0,1–0,2 m stora och fogade med ett sandigt, rödaktigt bruk. Golvet kan även ha funnits under rummets tegelgolv (4054).	0,90	1,10		Kalksten	9,90
4054	Tegelgolv	24	Ormen Nr 19	Tegelgolv. Tegelstenarna var lagda med längdriktningen i öst-västlig riktning och flänsidan uppåt. Tegelstenarna var 0,29 x 0,145 x 0,075 m stora och fogade med ett homogent, rödaktigt, sandigt bruk.	3,27	1,67	0,08	Tegel	9,99
4055	Grop och fyllning	24	Ormen Nr 19	Grop i tegelgolv (4054). Fyllningen bestod av sand och kalkbruk. Gropen var sannolikt en sentida störning.	0,20	0,20	0,10	Sand	10,00
4056	Tegelmur	26, 28	Ormen Nr 19	Tegelmursklack. Den stod stumt an mot mur 4052. Muren bestod av ca 0,7 m tjocka tegelstenar som var fogade med ett ljusgrått bruk med vita kalkklumpar i.	0,50	0,65	0,40	Tegel	9,13
4057	Tröskel	26, 28	Ormen Nr 19	Naturstensfroskel. Kontexten bestod av en rad natursten som hade bearbetats så att ovanidorna var släta och stenarnas kanter var rundade. Stenarna var fogade i ett underliggande lager av sand och kalkbruk. Tröskeln hade dessutom murats på tegelkonstruktion 4204. Den hade fångats svart av det ovanliggande kollagret.	1,00	0,40	0,13	Natursten	8,84
4058	Tegelgolv	26, 28	Ormen Nr 19	Möjlig del av tegelgolv. Kontexten bestod av en tegelrad som inte låg i liv med intilliggande tröskel 4057. Sannolikt var kontexten en del av ett borttaget tegelgolv.	0,45	0,30		Tegel	8,87
4059	Tegelmur	26, 28	Ormen Nr 19	Tegelmursklack. Tegelstenarna var ca 0,07 m tjocka och bruket var ljusgrått med vita kalkklumpar i. Kontexten stod stumt an mot mur 4060.	0,70	0,60		Tegel	8,94
4060	Tegel- och naturstensmur	13, 14, 24, 25, 26, 28	Ormen Nr 19	Nord-sydlig mur av tegel och natursten. Tegelstenarna var ca 0,28 x 0,14 x 0,07 m stora och fogade med ett ljus bruk med inslag av kalk. Muren var bevarad i två våningars höjd. Till det norra, lägre rummet fanns urtag för tre takbjälkar i murens övre del, ungefär i nivå med kalkstengolvet 4063. Inmill en försänkning, i den östra murens nedre våning, syntes ett putsspår av en 0,2 m bred och 1 m hög dörrsmyg. I samma våning och mursida var murens nedre delar av natursten. Naturstenarna sköt ut i ett ojämnt liv. Murens norra ände hade en smyg sida till en öppning. Denna del var, liksom de nedre naturstenspartier-na, 0,45 m bred medan murens övre del var 0,3 m bred.	5,30	0,30	1,00	Tegel och natursten	10,41
4061	Tegelgolv	14	Ormen Nr 19	Yngre tegelgolv i rum 14. Tegeln var ca 0,28–0,29 x 0,075 m och bruket var gråvitt med inslag av kalk. Tegelstenarna var lagda i nord-sydlig riktning. I norr var golvet skadat, varför dess yttre begränsning saknades. I väster, öster och söder avgränsades golvet av mur 4062.	2,50	1,70	0,08	Tegel	11,66
4062	Tegelmur	14	Ormen Nr 19	Tegelmur i rum 14. Muren var endast 0,15 m tjock och bevarad som mest i tre skifts höjd. Tegelstenarna var ca 0,075 x 0,28 m stora och bruket var ljus och grusigt.	0,80	0,80	0,15	Tegel	11,86
4063	Kalkstengolv	13	Ormen Nr 19	Kalkstengolv på vilplan nedanför trappa 4039. Stenarna var ca 0,2–0,4 m stora och fogade med ett sandigt, relativt ljus bruk.	0,90	0,65		Kalksten	11,70

Kontexttabell, forts.

Kontext- nr	Kommentar	Rum nr	Fastighet	Beskrivning	Längd (m)	Bredd (m)	Tjocklek/ djup/ höjd (m)	Huvud- innehåll	Meter över havet
4064	Tegelmur	26, 27	Ormen Nr 19	Tunn tegelmur. Muren var en halvtven (0,15 m) tjock, bestod av ca 0,075 x 0,28 m stora tegelstenar och var fogad med ett ljusst murbruk. Förmodligen utgjorde den aktuella muren och mur 4070 en och samma konstruktion.	2,00	0,15	0,15	Tegel	10,02
4065	Tröskel	26, 28	Ormen Nr 19	Snedställd tröskel av kalkbruk med träavtryck. Tröskeln låg mellan murarna 4060 och 4064.	0,90	0,15	0,10	Kalkbruk	9,36
4066	Tegelmur	28, 29	Ormen Nr 19	Tegelmur. Muren bestod av ca 0,28 x 0,14 x 0,075 m stora tegelstenar som var fogade med ett brunt bruk med inslag av kalk. I murens östra sidan finns ingen stöfög.	0,50	0,30		Tegel	9,47
4067	Tegel- och naturstensmur	27, 29	Ormen Nr 19	Ombyggd tegel- och naturstensmur. I norr stod den stumt an mot murklack 4066. I söder kan den ha blivit skuren av en betongmur och skulle i sådana fall kunna vara identisk med mur 4037, som låg söder om betongmuren. Den övre delen bestod av två tegelfaser. De södra tegelpartierna var uppförda med ca 0,28 x 0,14 x 0,075 cm stora tegelstenar och ett brunt bruk med synliga, vita kalkklumpar. I norr var tegelmurverket sekundärt och uppfört med ett ljusst bruk, möjligen i samband med att valvet i rummet i öster uppfördes. De nedre partierna av muren bestod av natursten.	3,20	0,30		Tegel och natursten	10,10
4068	Tegel- och naturstensvalv	29	Ormen Nr 19	Valv av holländskt tegel och natursten. Valvet var uppfört med natursten som grund och gult, holländska tegel som överbyggnad. Tegelstenarna var lagda och ca 0,22 x 0,11 x 0,055 m stora. Nedanför valvets anfang var konstruktionen sammanfogad med naturstensmur 4098. Valvet var avrivit i norr och i öster var det dolt av rasmassor och betong.	1,16	0,36		Tegel och natursten	9,38
4069	Stengolv?	27	Ormen Nr 19	Möjligt stengolv. Kontexten syntes endast i en sektion. Den bestod av tre öst-västligt lagda stenar, i två till tre skift ovanpå några tegelskift, som i sin tur låg på berggrunden. Toppen låg ca 0,3 m lägre än kalkstengolvet 4063 i väster. Tegelstenarna var ca 0,27 x 0,29 x 0,135 x 0,075 m stora och fogade med ett ljusst, sandigt bruk.	1,00	0,30		Sten	10,87
4070	Tegelmur	26, 27	Ormen Nr 19	En tunn, nord-sydlig tegelmur som sannolikt utgjorde en sydlig fortsättning av mur 4064.	0,25	0,18		Tegel	10,43
4071	Spis- fundament?	23	Ormen Nr 18		0,76	0,19			8,73
4072	Asfals- beläggning	21	Ormen Nr 18	Sekundär asfaltsbeläggning på stenpackning (4141). Beläggningen var lagd med ca 0,2 m höga, socklar på sidorna. Socklarna täckte även den undre delen av sidorna runt den öppningen som var skapad för rännan (se även 4141). Av säkerhetsskäl kunde inte hela kontexten undersökas. Troligen var även de delar som låg under gårdsplan och inte kunde undersökas också asfaltsbelagda. På beläggningen låg ett med asfalten samtida avloppsrör (4095).	6,17	0,90	0,20	Sten och tjära	9,39
4073	Betonggolv	17	Ormen Nr 18	Betonggolv med ränna och brunn.	8,20	2,50	0,10	Betong	9,38
4074	Tegelmur	19	Ormen Nr 18	Skiljemur mellan två rum. Den var uppförd av tegel i kryssförband. Tegelstenarna var ca 0,29 x 0,065-0,075 m stora och fogade med ett brunt bruk med inslag av gul och vit kalk. Muren var förbandsmur med mur 4079 i öster men stod stumt mot mur 4075 i väster. I murens norra sida syntes spår av ett upplag för ett valvanfang, som sannolikt har burit en kappas i inliggande rums hörn. Direkt norr om muren fanns en ca 0,15 m tjock, sekundär skalmur (4096).	1,30	0,30		Tegel	8,95
4075	Tegelmur	17, 19	Ormen Nr 18	Mur med valv. Muren utgjorde en västlig fortsättning på vägg 4074 men bör ha varit äldre, då den hade en putsad smygside mot öster. Mot väster har muren rivits i läge för en öppning med smygside av forntegel och ett valv av forntegel ovanför. Mur och valv var uppförda av tegel i kryssförband, med ca 0,29 x 0,065-0,075 m stora tegelstenar. Bruket var brunt med gula och vita kalkklumpar. Valvets anfang låg 0,7 m över betonggolvet (4073) i söder. Mot norr tycktes muren innehålla natursten i de nedre partierna.	1,96	0,50		Tegel	8,71

Kontexttabell, forts.

Kontext- nr	Kommentar	Rum nr	Fastighet	Beskrivning	Längd (m)	Bredd (m)	Tjocklek/ djup/ höjd (m)	Huvud- innehåll	Meter över havet
4076	Tegelmur	17, 19	Ormen Nr 18	Igensättning av öppning i mur 4075. Tegelstenarna var 0,07 x 0,135 x 0,28 m stora och fogade med ett beigtt bruk, med små vita kalkklumpar. Muren stod stumt an mot mur 4077 i väster. Murens norra sida bestod av natursten i de lägre partierna.	1,20	0,69		Tegel	8,68
4077	Tegelmur	17, 19	Ormen Nr 18	Tegel- och naturstensmur. Muren var uppförd med 0,07 x 0,135 x 0,28 m stora tegelstenar och fogade med ett ljusare beige bruk. Murens norra sida bestod av natursten i de lägre partierna. Den stod stumt an mot muren 4083 i väster.	1,12	0,40		Tegel	8,68
4078	Betonggolv	19	Ormen Nr 18	Betonggolv.	6,40	2,50	0,1–0,2	Betong	8,12
4079	Tegel- och naturstensmur	17, 19, 24	Ormen Nr 18	Tegel- och naturstensmur med flera byggnadsdetaljer. Muren stod stumt an mot muren 4031 i söder. Tegelstenarna var 0,065–0,075 m tjocka och fogade med ett gulvitt bruk med kalkinslag. I muren fanns en fönsteröppning (4081), mellan ett källarum och rännan. Vid rännans botten, mot ett källarum i väster, fanns också en igenmurad dörröppning (4080). Norr om dörröppningen 4080 syntes ett vertikalt puts-spår, som sannolikt kom från en dörkarm. I öppningens (4080) norra, övre kant fanns även ett 0,3 m långt anslag. I murens ovanstående kunde spår av två stickkappor till rummen mot väster iakttagas. Vid stickkapporna stod en skalmur (4097) längs den västra sidan av den aktuella muren.	5,60	0,56		Tegel och natursten	8,09
4080	Igensatt dörröppning	19, 24	Ormen Nr 18	Igensatt dörröppning. Dörröppningen låg i mur 4079, mellan ränna 4141 och ett rum i väster. Den hade ett delvis bevarat tegelvalv ovanför. Valvfanget låg 1,2 m ovanför en tegeltröskel men öppningens höjd kunde inte längre avgöras. En del av ett anslag syntes i den östra sidans norra del.	0,97	0,54		Tegel	8,18
4081	Källarglugg	17, 24	Ormen Nr 18	Källarglugg i mur 4079. Gluggens botten låg ca 1,3 m över golvnivå. Dess överbyggnad var rivet, varför öppningen endast var ca 0,25 m hög. Ett horisontellt järn var inmurat tvärs över öppningen.	0,54	0,50			9,15
4082	Tegel- och naturstensmur	18, 19, 30	Ormen Nr 18	Putsad mur med naturstensvalv. Den västra delen av muren var i natursten medan den östra delen, kring nisch 4084, var av tegel. Tegelstenarna var 0,065–0,07 x 0,135 x 0,27 m stora och fogade med ett brunt bruk som hade inslag av gula kalkklumpar. Muren var även putsad med en ljus puts. Väster om nisch 4084 fanns rester av ett valvfanget och ett naturstensvalv. I öster var muren fogad med den välvida nischen 4085. Murens bredd gick inte att fastställa.	5,80	0,59		Tegel och natursten	6,36
4083	Tegelmur	17, 18	Ormen Nr 18	Tegelmur med vertikal ränna i. Muren var uppförd med 0,065–0,075 x 0,27–0,3 m stora tegelstenar och ett ljusst, beigtt bruk med kalkklumpar i. I både öster och väster var murens södra sidor fasade, vilket byder på att den stod mellan två dörröppningar, varav den östra hade blivit igensatt med mur 4077. I söder fanns en 0,2 m bred, vertikal ränna inne i muren. Rännans sydsida var igensatt med bland annat taktegel.	1,30	0,75		Tegel	8,45
4084	Nisch	30	Ormen Nr 18	Mindre nisch i mur 4082. Nischen var ca 0,5 m bred, 0,5 m hög och 0,3 m djup.	0,63	0,25	0,50		5,89
4085	Nisch	30	Ormen Nr 18	Nisch i dörrstörlek i mur 4082. Nischen var ca 1,65 m bred och 1,9 m hög. Den var som mest 0,3 m djup men grundare på de platser där berget stack ut. Nischens överbyggnad bestod av välvt tegel.	1,65	0,30	1,90		6,00
4086	Trappa	31	Ormen Nr 18	En tre steg hög trappa mellan rum 30 och 33. Trappan utgjordes av tre plansteg av kalksten och sätts-teg av tegel. Steghöjden var ca 0,15 m och stegens bredd var drygt 0,2 m. Trappan var fogad med ett ljusst och hårt bruk. Tegelstenarna var ca 0,07 m tjocka.	0,80	1,15	0,15	Tegel	5,91
4087	Tegelmur	31, 32, 33	Ormen Nr 18	Tegel- och naturstensmur nedanför trappa 4086. Muren bestod av tegel i väster och natursten i öster. Tegelstenarna var ca 0,065–0,07 m tjocka och fogade med ett bruk brunt med inslag av kalkklumpar.	2,70	0,30	1,00	Tegel	6,04
4088	Igensatt dörröppning	31, 33	Ormen Nr 18	Igensatt öppning vid trappa 4086. Öppningen hade legat mellan mur 4087 i norr och mur 4098 i söder. Tegelstenarna var ca 0,075–0,08 m stora och fogade med ett ljusst, sandigt bruk.	1,08	0,30		Tegel	6,23

Kontexttabell, forts.

Kontext- nr	Kommentar	Rum nr	Fastighet	Beskrivning	Längd (m)	Bredd (m)	Tjocklek/ djup/ höjd (m)	Huvud- innehåll	Meter över havet
4089	Tegelgolv	33	Ormen Nr 18	Tegelgolvet i rum 33. Tegelstenarna var ca 0,29 x 0,145 x 0,075 m stora och bruket var mycket sandigt.	0,70	0,65		Tegel	6,51
4090	Tröskel	33, 34	Ormen Nr 18	Tröskel mellan mur 4079 i söder och mur 4154 i norr. Tröskeln bestod av en kalksten och en granitsten. Öppningen hade en bevarad smygsida mot mur 4079.	0,90	0,44		Kalksten	6,46
4091	Stenpackning	8	Glasbruket Större Nr 1 (21)	Stenpackning som kan ha fungerat som fundament, markutjämning och/eller dränering. Konstruktionen bestod av en stenpackning i 2-3 skikt. Stenarna var ca 0,2 m i diameter.	0,56	0,40	0,60	Sten	13,34
4092	Murdel	14	Ormen Nr 19	Putsad mur i tegel och natursten, söder om mur 4062. De översta två skiften var av tegel medan undre skiktet bestod av natursten täckt med puts. I tegelskiftet under ovankanten fanns en hylla med tre stående spikar.	2,80	0,30		Tegel och natursten	11,94
4093	Brunn	16	Ormen Nr 18	Modern gjutjärnsbrunn på asfaltstyta (4034).	0,42			Gjutjärn	11,88
4094	Naturstensmur	14, 24	Ormen Nr 19	Väggmur i natursten mellan rum 14 och 24. Muren bestod till huvuddel av natursten. Ovanpå naturstenen fanns dock ett skift tegel.	3,40	0,23		Natursten	10,11
4095	Rör	16, 21	Ormen Nr 18	Dagvattenledning i gjutjärn. Röret var ca 0,16 m i diameter.	7,40	0,16		Gjutjärn	7,93
4096	Skalmur	17, 19	Ormen Nr 18	Skalmur intill den norra sidan av mur 4074. Tegelstenarna var 0,075 x 0,29 m stora och murbruket var just och sandigt med enstaka kalkklumpar i. Muren var sannolikt samtida med skalmuren 4097 i samma rum.	1,57	0,09		Tegel	9,58
4097	Skalmur	17, 19	Ormen Nr 18	Skalmur intill den västra sidan av mur 4079. Tegelstenarna var 0,075 x 0,29 m stora och murbruket var just och sandigt med enstaka kalkklumpar i. Muren var sannolikt samtida med skalmuren 4096 i samma rum.	5,00	0,15		Tegel	8,94
4098	Tegel- och naturstensmur	19, 31, 33	Ormen Nr 18	Tegel- och naturstensmur. Murens övre del bestod av tegel medan dess nedre våning bestod av natursten. Mot väster stod muren slutt an mot 4067. De östra delarna var dolda av rasmassor och betong.	2,80	0,37		Tegel och natursten	9,42
4099	Tegelmur	30	Ormen Nr 18	Sannolik igensättning i muren 4082:s fortsättning. Resten av en valvkappa syntes i vägg 4079 intill och en tröskelsten sitter i väggen.				Tegel	
4100	Rör	16	Ormen Nr 18	Dagvattenledning till gjutjärnsbrunn (4093).	1,80	0,17		Gjutjärn	12,23
4101	Eldpåverkat lager	24	Ormen Nr 19	Heterogent destruktion-/raseringslager. Kontexten bestod av decimeterjocka träkolshorisoner, blandade med ansamlingar av tegelkross och murbruk. Längs den nordöstra kanten, i en svacka i berget, sträckte sig en sträng av ojämnt lagda tegelstenar.	2,18	1,7	0,15	Träkol	9,17
4102	Recent störmörning	19	Ormen Nr 18	Modern betongpelare med armeringsjärn.	1,30				8,15
4103	Recent störmörning	22	Ormen Nr 18	Betongkonstruktion med armeringsjärn och elkablar. Elkablarna hade troligen försörjt Katarnavägens spårvägnar.	3,74	2,00			12,02
4134	Naturstensmur	22	Ormen Nr 18	Naturstensmur med inslag av tegelrester. Muren stod slutt mot mur 4047 i väster och var riven i öster. Naturstenarna var ca 0,1-0,3 m i diameter och fogade med ett brunt bruk med inslag av stora vita kalkansamlingar. Enstaka tegelbitar ingick i konstruktionen men de var för skadade för att kunna storleksbestämmas. Muren var bevarad till 0,5 m höjd och anlagd på berggrund.	0,80	0,35		Natursten	11,15
4135	Naturstensmur	10, 11	Ormen Nr 19	Öst-västlig naturstensmur öster om trappa 4039. Stenarna var lagda i jämna skift och 0,2 - 0,7 m långa samt ca 0,15 m tjocka. I mindre partier förekom ett sandigt, just och grått bruk men de övriga delarna av muren framstod som kallmurade.	2,50	0,35		Natursten	12,58

Kontexttabell, forts.

Kontext- nr	Kommentar	Rum nr	Fastighet	Beskrivning	Längd (m)	Bredd (m)	Tjocklek/ djup/ höjd (m)	Huvud- innehåll	Meter över havet
4137	Tegelmur	31, 33	Ormen Nr 18	Tegelklack som möjligen utgjorde smygsgida. Klacken låg parallellt med och emot mur 4087. Den kan ha utgjort smygsgida till en dörröppning. Tegelstenarna var ca 0,065-0,07 m tjocka och fogade med ett bruk brunt med kalkklumpar i.	0,45	0,15	0,75	Tegel	5,76
4141	Stenpackning	21	Ormen Nr 18	Transporträmma mellan två murar (4046 och 4079). Rämnan bestod av lagda stenar och var ca 0,8 m bred. Rämnan löpte från en gårdsplan (rum 16), under tröskel 4030 och ner till ett rum (34) vid Stora Glasbruksgatan. En stenomsloten öppningen under/vid gården/tröskeln ingick även i konstruktionen. Höjden från botten av rämnan till en stenöverliggare ovanför öppningen var ca 1,1 m. I ett senare skede omvandlades rämnan till ett dagvattensystem, genom att den ursprungliga konstruktionen asfalterades (4072) och försågs med ett gjutjärnsstör (4095). Av säkerhetsskäl kunde inte stenpackningen undersökas.	2,50	0,82	0,60	Sten	7,35
4142	Naturstensmur	30, 32	Ormen Nr 18	Del av grundmur vid Stora Glasbruksgatan. De bevarade delarna bestod nästan uteslutande av natursten som var fogade med brunt bruk med inslag av gula och vita kalkklumpar. Ca 0,29 x 0,145 x 0,07 m stora tegelstenar återfanns dock ovanpå naturstenen i den östra delen av muren.	10,20	0,3-0,6		Natursten	5,49
4143	Naturstensmur	30	Ormen Nr 18	Konstruktion som möjligtvis utgjorde en tröskel i den västlig delen av mur 4142. Konstruktionen bestod av flata stenar som var fogade med ett annat bruk än det som användes i 4142. Bruket var vitt och grusigt.	1,20	0,40		Natursten	5,24
4144	Tegelmur	18, 19	Ormen Nr 18	Tegelmur med sekundärt konstruerat valv. Muren stod stumt an mot mur 4083 i söder, förutom några skift i murarnas topp som var i förband. Murens norra ände hade en smygsgida till en dörröppning. Vid öppningen syntes ett sekundärt valv av ca 0,22 x 0,055 x 0,11 m stora, röda, holländska tegelstenar.	1,20	0,50		Tegel	7,64
4145	Betonggolv	30, 31, 32, 33	Ormen Nr 18	Betonggolv gjutet ovanpå äldre kullestengolv.	7,80	2,80	0,05	Betong	5,79
4146	Tegel- och naturstensmur	17, 18	Ormen Nr 18	Tegel- och naturstensmur vid gårdens södra ände. Muren utgjorde den västra smygsgidan till en dörröppning från gården mot söder. Muren utgjorde sannolikt en fortsättning på mur 4033, vilken var gårdens södra begränsning. De nedre skiften var konstruerade av natursten och i norr hade muren en sockel målad av tjära. Tegelstenarna var 0,07-0,08 x 0,145 x 0,29 m stora och fogade med ett brunt och homogent bruk, utan synliga kalkklumpar i.	0,30	0,30		Tegel och natursten	12,38
4147	Tröskel	18	Ormen Nr 18	Naturstensmur, som sannolikt utgjorde en tröskel till en öppning väster om mur 4083. Murens tjocklek gick inte att fastställa. Stenarna var ca 0,3 m stora och bruket var brunt med gula och vita kalkklumpar i. Muren var bevarad 0,4 m över golvnivån i rummets norra del.	1,20	0,30	0,40	Natursten	8,10
4148	Valv	20, 21, 30	Ormen Nr 18	Naturstensvalv till en källare under foten av trappa 4045. Valvet var genombrutet av rör 4095. Det var uppfört mot mur 4050 i öster och låg i förband med mur 4079 i väster. Stenarna i valvet var ca 0,3 x 0,18 x 0,1 m stora. Bruket var brunt med vita kalkklumpar.	1,35	2,75		Natursten	6,49
4149	Utfyllnadslager	24	Ormen Nr 18	Utfyllnadslager med avfallsinnehåll. Lagret bestod av sand med stråk av kol och sot. I lagret återfanns även keramik, kakelgnsrester och obrända ben. Kontexten låg direkt på berggrunden. Lagret var identiskt med 4202.	1,30	1,90		Sand	8,93
4150	Destruktions-/ Brandlager	23	Ormen Nr 18	Raseringslager med inslag av eldpåverkat material och trä. Lagret bestod av sand med horisonter av kol och inslag av trä. I lagret påträffades också järnföremål, kakelgnsrester och ben.	3,10	2,70	0,05	Träkol	8,21

Kontexttabell, forts.

Kontext- nr	Kommentar	Rum nr	Fastighet	Beskrivning	Längd (m)	Bredd (m)	Tjocklek/ djup/ höjd (m)	Huvud- innehåll	Meter över havet
4151	Sättilager	30, 31, 32, 33	Ormen Nr 18	Sättsand med inslag av sten- och tegelkross. Det översta skiktet (ca 0,05–0,15 m tjockt) bestod av närmast ren sand. I den västra delen var dock sanden uppblandad med stenkross (ca 0,03–0,05 m stora). Det understa sandskiktet (ca 0,1 m tjockt) var uppblandat med raseringsmaterial, som krossat tegel, murbruk, och, ca 0,1–0,15 m i diameter, stora, rundade stenar.	10,30	2,20	0,25	Sand	5,56
4152	Berg			Berg					12,80
4153	Naturstenmur	23, 25, 28	Ormen Nr 18 + 19	Yttermur för rum 23 och 25 mot Stora Glasbruksgatan. Muren bestod av ca 0,4–0,8 m i diameter stora granitstenar som var fogade med ett ljust bruk. Konstruktionen hade också inslag av återanvända kalk- och tegelstenar.	11,00	0,80			7,38
4154	Betonggolv	32, 33, 34	Ormen Nr 18	Betonggolv.	1,94	0,94			6,00
4155	Tramphorisont	20, 21, 34	Ormen Nr 18	Trappad yta över stenläggning 4162. Horisonten bestod av ett 0,03 m tjockt, fett organiskt lager med inslag av tegelkross, glas, keramik och kritpipor. Dessutom påträffades ett mynt (1874–1906).	1,60	2,70	0,03	Organiskt material	6,24
4156	Naturstenmur	32, 33	Ormen Nr 18		1,50	0,50		Natursten	6,31
4157	Tunna	32	Ormen Nr 18	Tunna nedgrävd i golv 4159. Tunnan bestod av botten-, vägg- och lockdelar. Stenläggningen (4159) hade återlagts omkring tunnan.	0,36	0,23	0,50	Trä	5,42
4158	Utfyllnadslager	31, 32, 33	Ormen Nr 18	Brukingslager. Lagret innehöll silt med inslag av sand, organiskt material och sten.	2,50	2,50	0,05	Silt	5,54
4159	Kullersten- beläggning	30, 31, 32	Ormen Nr 18	Kullerstenar i rum 4133. Kullerstenarna var från 0,03 x 0,03 x 0,03 m till 0,3 x 0,4 x 0,5 m stora. Utmed södra och östra begränsningen låg större flata stenar som en ram till den mindre kullerstenen.	7,85	3,45	0,15	Sten	5,35
4160	Golvbrunn	30	Ormen Nr 18	Golvbrunn med keramiktrumma. Brunnen framkom under cementgolv 4145 och utgjordes av en 0,62 m i diameter stor trumma. Till trumman anslöts ett avloppsrör som var 0,65 m långt och hade en diameter på 0,12 m. Röret var orienterat i väst-syd-västlig riktning. Trumman och avloppsröret var tillverkade av ett gult, keramiskt material med brun, glaserad utsida.				Keramik	4,97
4161	Golv	34	Ormen Nr 18	Källargolyta försiäkrat med keramikrördelar. Ytan bestod av förstörda keramikrördelar som var plant lagda på en trampad yta. Rördelarna var ca 0,12 till 0,22 m stora.	0,85	0,65	0,03	Keramik	6,25
4162	Stengolv	34	Ormen Nr 18	Stengolv i rum 33. Anläggningen var skadad i norr och i öst av sentida byggnation. Golvet tycks ha haft en yttre begränsning (mot de omgivande murarna) med större flata, röda, huggna sandstenar och en inre stenpackning med rundade naturstenar (ca 0,04–0,15 m stora).	2,70	2,00	0,04–0,15	Sten	6,14
4163	Raseringslager	34	Ormen Nr 18	Raseringslager långsmed bergvägg i söder. Lagret bestod av sand med inslag av tegelkross, keramik, järnföremål, glas och kritpipor. Lagret var tjockare i den västra delen.	1,50	2,50	0,05–0,15		6,18
4164	Brukingslager	32	Ormen Nr 18	Brukingslager under trägolv. Lagret bestod av sand och silt med inslag av lera. Fynden hade en hög fragmenteringsgrad och innefattade glas, ben, järnspikar, keramik och svartglaserat taktegel. Lagret hade troligtvis uppstått då material från brukningen av ett trägolv (tillhörande 4165) ansamlades under golvspringarna. Lagret var identiskt med lager 4181.	2,05	1,60	0,03	Sand	5,53
4165	Golvreglar	32	Ormen Nr 18	Golvreglar till förmulnat golv. Plankorna var rektangulära, låg i nord-sydlig riktning och var ca 1,4 x 0,12 m stora. Förekomsten av träflis var den enda indikationen på att det hade legat ett golv över reglarna och reglarna bör ha varit sammanfogad med spik, då flera spikar hittades intill träreglarna.	1,60	1,50	0,02	Trä	5,58

Kontexttabell, forts.

Kontext- nr	Kommentar	Rum nr	Fastighet	Beskrivning	Längd (m)	Bredd (m)	Tjocklek/ djup/ höjd (m)	Huvud- innehåll	Meter över havet
4166	Bärlager	19	Ormen Nr 18	Bärlager av sand och småsten under cementgolv 4078.	5,84	2,40	0,05	Sand	8,11
4167	Konstruktions- lager	19	Ormen Nr 18	Konstruktionslager som huvudsakligen bestod av raseriing, krossat tegel och kalkbruk.	2,90	2,35	0,05	Tegelkross	8,00
4168	Brandlager	14	Ormen Nr 19	Träkolleger/brandlager mellan två tegelstensgolv (4061 och 4169).	2,50	1,60	0,01–0,03	Träkol	11,60
4169	Tegelgolv	14	Ormen Nr 19	Äldre tegelgolv i rum 14. Teglet var lagt i 5 varv, i nord-sydlig riktning och tegelstenarna var 0,28 x 0,14 m stora. Den norra delen av golvet var skadat.	2,50	1,80		Tegel	11,60
4170	Tramphorisont	19	Ormen Nr 18	Tramplager under sättmaterial (4166–67). Lagret innehöll mycket organiskt material, som trärester och ben. Dessutom påträffades keramik, krittpor och glas.	7,85	3,45	0,10	Silt	8,08
4171	Utfyllnadslager	19	Ormen Nr 18	Utfyllnadslager i trapplopp. Lagret utgjordes av raseringsmassor med bitar av tegelstenar, murbruk, bitar av asfalt, grus, sand, sten och enstaka ben. På grund av rasrisken revs våningsplanet med maskin. Trappan som täcktes av lagret blev därför varken inmätt eller byggnadsarkologiskt dokumenterad.	1,20	1,00	0,40	Sand	7,95
4172	Kullerstensbe- läggning	32	Ormen Nr 18	Kullerstensgolv av rundade stenar. Stenarna var ca 0,18 x 0,14 x 0,15–0,4 x 0,3 x 0,2 m stora. Den södra delen hade kantstenar som var större än den övriga steniläggningen, medan den norra sidan var skuren av senare markarbeten.	2,55	1,60	0,10	Sten	5,48
4173	Träkonstruktion	32	Ormen Nr 18	Rest av träkonstruktion i rum 32. Konstruktionen bestod av 2 x 0,11 x 0,05 m stora, förmultnade plankor längs med rum 32:s norra sida och delar av dess västra sida. Konstruktionens funktion var oklar men den kan ha varit en del av det ovanliggande golvet (se 4165).	2,00	0,40	0,04	Trä	5,43
4174	Sättlager	14	Ormen Nr 19	Sättmaterial under tegelgolv 4169. Materialet var ojämnt fördelat över ytan. Det var djupare under den västra delen av konstruktion 4169.	3,00	1,50	0,02	Sand	11,53
4175	Raseringslager	14	Ormen Nr 19	Ujämnad raseriing under sättmaterial (4174) och tegelgolv (4169). Lagret innehöll sand med inslag av kol, tegelkross, tegelbitar, murbruk, glas, järn, keramik, flaskhalsar, krittpor och mynt.	2,70	2,00	0,10	Sand	11,51
4177	Utfyllnadslager	5	Glasbruket Större Nr 1 (21)	Kompakt lerlager med murbruk.	2,50	1,30		Lera	13,94
4178	Raseringslager	5	Glasbruket Större Nr 1 (21)	Raseringslager som bestod av sand med inslag av tegel, kol, krittpor och keramik.	1,00	7,40	0,05–0,1	Lera	13,97
4179	Tramplager	14	Ormen Nr 19	Trampad yta mellan raseringslager (4175 och 4180). Lagret bestod av jusbrun, fet silt med organiskt material och en mindre mängd tegelkross och kol. Lagret var kompakt och framstod som nedtrampat.	2,40	2,00		Silt	11,42
4180	Raseringslager	14	Ormen Nr 19	Raseringslager med inslag av material från rummets brukningsfas. Lagret bestod av relativt fet, gråbrun sand med inslag av kol, tegelkross, tegelbitar, trä, organiskt material, glas, keramik, krittpor, obrända ben och fiskben.	2,80	2,00	0,10	Sand	11,42
4181	Ujämnings- lager	32	Ormen Nr 18	Brukingslager under trägolv. Lagret bestod av sand och silt med inslag av lera. Fynden bestod av tegelkross, glas, ben, fiskben, järn, keramik och svartglaserat taktegel. Lagret hade troligtvis uppstått då material från brukningen av ett trägolv (tillhörande 4165) ansamlades under golvspringarna. Lagret var identiskt med lager 4164.	2,00	1,00	0,07	Sand	5,43
4182	Träkonstruktion	23	Ormen Nr 18	Möjlig rest av trägolv. Konstruktionen bestod av tunna träplankor.	1,50	1,80	0,03	Trä	7,82
4183	Naturstensmur	23	Ormen Nr 18	Naturstensmur mot berghäll i rum 23. Muren hade fogats av gröngrått, mycket kompakt kalkbruk.	1,26	0,73		Natursten	9,34

Kontexttabell, forts.

Kontext- nr	Kommentar	Rum nr	Fastighet	Beskrivning	Längd (m)	Bredd (m)	Tjocklek/ djup/ höjd (m)	Huvud- innehåll	Meter över havet
4184	Träkonstruktion	23	Ormen Nr 18	Rest av trägolvet eller -dörr. Konstruktionen bestod av mycket tunna träplankor och låg i nord-sydlig riktning.	1,28	0,58	0,04	Trä	7,83
4185	Sättilager	32, 33, 34	Ormen Nr 18	Sättsand till kullerstensgolvet (4159).	3,10	3,20		Sand	6,02
4186	Utfyllnadslager	32	Ormen Nr 18	Fyllning i tunnna (4157). Fyllningen innehöll sand, enstaka knytvävstora stenar och ett par tegelstenar.	0,32	0,23	0,50	Sand	5,18
4187	Sättilager	30	Ormen Nr 18	Sättilager till västra delen av kullerstensbeläggningen 4159. Lagret bestod av mörkbrun sand med inslag av tegelkross, kalkbruk och enstaka småstenar. I lagret förekom även en liten mängd keramik, glas och obrända ben.	4,86	2,18	0,10	Sand	17,15
4188	Utfyllnadslager	23	Ormen Nr 18	Heterogent utfyllnadslager. Lagret bestod av silt med stråk av sand, tegelkross, grus och småsten. Det innehöll också obrända ben och keramik.	1,80	2,00	0,05	Silt	7,81
4189	Tröskel	32, 34	Ormen Nr 18	Tröskel i bottenplanet. Tröskeln var uppbyggd på kullerstensgolvet 4159 och bestod av ett övre lager med delvis trasiga, flata stenar (0,48 m breda och 0,04 m tjocka).	1,40	0,48		Sten	5,50
4190	Trägolvet	14	Ormen Nr 19	Rest av trägolvet i källarutrymme 14. Det bestod av tre mycket dåligt bevarade och förmultnade rester av underliggare till trägolvet. Plankorna var skadade och skurna i den norra delen. De var mellan 0,75 till 1,15 m långa och 0,13 m breda.	1,66	1,15	0,01	Trä	11,28
4191	Sättilager	14	Ormen Nr 19	Sättematerial till trägolvet (4190). Lagret bestod av sand och grus med inslag av tegelkross, kol, murbruk, obrända ben, kripipor och keramik.	2,30	1,60	0,05	Sand	11,21
4192	Utfyllnadslager	14	Ormen Nr 19	Djupt utfyllnadslager under rum 14. Lagret bestod av mörkbrun, fet, organisk silt med inslag av obrända ben, tegel, tegelkross, kol och murbruk. Lagret undersöktes genom en 1,3 m ² stor provruta som av säkerhetsskäl inte kunde grävas i botten.	2,00	1,60	>0,55	Silt	11,30
4193	Utfyllnadslager	23	Ormen Nr 18	Lerutfyllnadslager. Utfyllnaden bestod av lera med stråk av sand och inslag av kol, ben och kakelugnsfragment.	3,50	3,50		Sand	8,38
4194	Sättilager	34	Ormen Nr 18	Sättsand till steniläggning 4162. Lagret innehöll sand och enstaka tegelfragment. Lagret var tjockast i den södra delen.	2,00	1,80	0,35	Sand	5,98
4195	Raseringslager	32, 33	Ormen Nr 18	Raseringslager i rum 4133 och 4139. Lagret bestod av grus, organiskt material, kalksten, sand, småsten, sten, tegelkross och trä.	6,00	1,40		Rasering	6,02
4196	Destruktionslager	34	Ormen Nr 18	Rasering bestående av tidigare rumkonstruktioner i sten. Lagret innehöll krossad, vass sten och grus med inslag av tegelkross. Det var tjockare i den södra delen och skars av en nedgrävning i norr.	2,00	1,80	0,04	Sten	6,01
4197	Utfyllnadslager	34	Ormen Nr 18	Utfyllnadslager intill bergvägg. Utfyllnaden bestod av sand med inslag av silt, mindre sten, tegelsten, tegelkross och keramik. Lagret var tjockare i den norra delen.	1,30	1,00		Sand	5,54
4198	Kullerstensbeläggning		Ormen Nr 18	Skadad steniläggning utanför husvägg. Kontexten låg mellan rum 15:s husvägg och berg i dagen. Den var kraftigt skadad.	0,80	0,30	0,10	Sten	12,35
4199	Utfyllnadslager		Ormen Nr 18	Utfyllnadslager som innehöll organiskt material blandat med rasering och avfall. Ett mynt (1746) påträffades i massorna.	6,00	1,40		Rasering	12,35
4200	Utfyllnadslager/ Rasering	23	Ormen Nr 18	Utfyllnadslager med raseringsinnehåll. Lagret bestod av tegelkross, främst svartglaserat taktegel.	1,62	1,69	0,20	Tegelkross	7,42

Kontexttabell, forts.

Kontext- nr	Kommentar	Rum nr	Fastighet	Beskrivning	Längd (m)	Bredd (m)	Tjocklek/ djup/ höjd (m)	Huvud- innehåll	Meter över havet
4201	Tröskel	16	Ormen Nr 18	Yngre tröskel i den sydöstra delen av rum 16. Kontexten bestod av sprucken sandsten och överlagrade en äldre tröskel (4032).	0,65	0,55	0,03	Betong	12,14
4202	Ujämningss- lager	25	Ormen Nr 19	Ufyllnadslager med avfallsinnehåll. Lagret bestod av sand med stråk av kol och sot. Det hade inslag av keramik, kakelugnrester och obrända ben. Kontexten låg direkt på berggrunden. Lagret var identiskt med 4202.	2,22	1,66	0,12	Sand	8,50
4203	Störning	25	Ormen Nr 19	Betongpelare. Pelaren bör ha ingått i Slussengallerian.					8,60
4204	Tegel- konstruktion	24, 25	Ormen Nr 19	Tegelkonstruktion med oklar funktion. Den bestod av två skift tegel och kalkbruk. Det var oklart om konstruktionen var resterna av en mur eller ett golv. Kontexten låg intill en tröskelsten (4209).	0,70	0,67	0,16	Tegel	8,86
4207	Ufyllnad i nedgrävning	34	Ormen Nr 18	Fyllning i nedgrävning till mur 4154. Fyllningen bestod av fet sand med inslag av tegelkross, tegel, narusten skrävig sten, murbruk, kol, keramik, krita pipor och trä. I norr var den störd av en yngre nedgrävning (4212).	1,80	1,00	1,00	Sand	5,71
4208	Avfallslager	34	Ormen Nr 18	Avfallslager intill bergvägg. Lagret var fett och organiskt. Det innehöll keramik. I den norra delen var lagret skuret av en yngre nedgrävning.	1,00	0,80	0,04	Organiskt material	5,42
4209	Tegel- konstruktion	24, 25	Ormen Nr 19	Tegelkonstruktionen med oklar funktion på ujämningsslager. på ett ujämningsslager (4210). Tegelstenarna var murad med kalkbruk men i mycket dåligt skick. En del i Ö verkade ha raserats och igenfylts med ett slitigt sandlager som sedan belagts med en tröskelsten (4057).	0,9	0,38	0,16	Tegel	8,79
4210	Sättlager	25	Ormen Nr 19	Sättsand till tröskel (4057). Lagret innehöll enstaka obrända ben.	0,30	0,30	0,05	Sand	8,71
4211	Ufyllnadslager	23	Ormen Nr 18	Avfallslager som har fungerat som ujämning. Lagret bestod av lera med inslag av ben, krita pipor, keramik och horisonter av grus, kalk och tegelkross.	1,60	1,60	1,20	Lera	8,77
4212	Nedgrävning	23	Ormen Nr 18	Nedgrävning till fundament för mur 4154. Kontexten var störd i den norra delen av en senare nedgrävning.	2,80	1,00	1,50		5,48
4213	Tramplager	28	Ormen Nr 19	Tramp-/brukningslager på kalkbrukstrappa (4221). Lagret bestod av silt och sand med inslag av trä, träkol, tegelkross och fiskben.	1,40	0,80	0,04	Silt	9,13
4214	Sättlager	1	Glasbruket Större Nr 2 (22)	Sättmaterial till spisfundament. Materialet innehöll sand och murbruk. Dess mellersta och västra delar var tjockare än övriga partier.	1,85	1,85	0,15	Sand	14,39
4215	Bärlager	17	Ormen Nr 18	Sandigt, grusinblandat lager med silt och skärvtsten som utgjorde bärlager till betonggolvet 4073.	3,07	1,78	0,10	Sand	9,13
4216	Golv	28	Ormen Nr 19	Kalkbruksgolvläggning. Golvläggningen bestod av en kalkbruksmassa, i vilken naturstenar (ca 0,25 x 0,1 x 0,08 m stora), tegel och tegelkross hade gjutits in. Konstruktionen hade en större synlig, rektangulär trappsten i mitten.	1,83	1,12	0,20	Kalkbruk	9,11
4217	Ujämningss- lager	27	Ormen Nr 19	Ufyllnadslager med avfallsinnehåll. Lagret bestod av sand och silt med inslag av keramik, planglas, ostonskäl och taktegel med svart glaseing. Kontexten låg direkt på berggrunden.	2,34	1,02	0,14	Sand	9,18
4218	Konstruktions- lager	17	Ormen Nr 18	Avfallslager som delvis var nedbrävt i den nordöstra delen av rum 17. Lagret utgjordes av avfall. Avfallet bestod av en stor mängd krossade glasbuteljer, keramik, metallföremål, ben och tegel (varav en del svartglaserat taktegel). Lagret innehöll även delar av förmultnat trä. Inom en yta av 0,55 x 0,95 m påträffades en större mängd s k turkpipor. Lagret låg upp mot väggpartiet 4074 i nordöst. Avfalls lagret hade nyttjats som konstruktionslager till källargolv.	3,10	1,70	0,30		8,78
4219	Murdel	30	Ormen Nr 18		1,28	0,40			7,32

Kontexttabell, forts.

Kontext- nr	Kommentar	Rum nr	Fastighet	Beskrivning	Längd (m)	Bredd (m)	Tjocklek/ djup/ höjd (m)	Huvud- innehåll	Meter över havet
4220	Träggolv	4, 5	Glasbruket Större Nr 1 (21)	Rester av bränt träggolv i rum 4. Träet var fullständigt förkolnat.	1,40	0,70	0,03	Träkol	13,87
4221	Trappsteg av kalkbruk	28	Ormen Nr 19	Trappsteg formade av kalkbruk. Konstruktionen bestod av en kalkbruksmassa, i vilken tegeldelar hade gjutits in.	1,20	0,20	0,14	Kalkbruk	9,06
4222	Sten- konstruktion	4	Glasbruket Större Nr 1 (21)	Fundament och förstärkning till mur 4011. Fundamentet låg mellan fast berg och den norra muren (4011) i rum 4. Den bestod av rundad, ca 0,08 till 0,4 m stora, naturstenar, kantig huggen sten och enstaka tegelsten. Konstruktionen svarar ca 0,2 och 0,8 m bred. Den bredaste delen låg i väster, där rummet var störst.	1,85	0,80		Sten	13,79
4223	Sättlager	28	Ormen Nr 19	Sättsand till kalkbrukstrappa (4221). Ovanpå lagret låg en ca 0,02 m tjock mikrohorisont av kalkbruk. Lagret låg i bergsslutningen och hade en utbredning som överensstämde med det underliggande lagrets (4230) avgränsningar.	1,30	0,23	0,20	Sand	9,01
4224	Uljämnings- lager	28	Ormen Nr 19	Troligt utjämningslager av kalkbruk och sand.	1,20	0,44		Kalkbruk	8,76
4225	Raseringslager	4	Glasbruket Större Nr 1 (21)	Raseringslager i rum 4. Lagret innehöll sand, murbruk, tegelkross och tegelsten. Det täckte hela ytan i rum 4.	4,00	1,00	0,08	Sand	13,81
4226	Tegelgolv	5	Glasbruket Större Nr 1 (21)	Rest av tegelgolv i den västra delen av rum 4. Konstruktionen bestod av tegelstenar lagda i öst-västlig riktning med två tvärfällda tegelstenar i den östra delen. Tegelstenar var lätt brända.	1,00	1,00		Tegel	13,84
4227	Raseringslager	17	Ormen Nr 18	Raseringslager under cementgolv.	1,80	2,80		Rasering	8,96
4228	Utfyllnadslager	4	Glasbruket Större Nr 1 (21)	Utfyllnadslager bakom mur. Lagret innehöll grus, sand, småsten och tegelkross, som fyllde utrymmet mellan bergväggen, mur 4010 i norr och mur 4226 i väst.	3,00	1,00	0,35	Grus	13,78
4229	Konstruktions- lager	17	Ormen Nr 18	Brunt, kompakt lager som innehöll trä och organiskt material.	2,00	1,10		Organiskt material	8,92
4230	Tramphorisont	28	Ormen Nr 19	Tramphorisont mellan sättsand (4223) och utjämningslager (4224). Lagret bestod av mörk sand och silt med eldpåverkade mikrohorisoner som var mycket feta vid lagrets botten. Bland fynden som påträffades ingick kripisskaft, enstaka obrända ben, fiskben och ett mynt (1715-1718).	1,39	0,65	0,07	Sand	8,78
4231	Golv	5	Glasbruket Större Nr 1 (21)	Golv av fogat tegelkross och kalkbruk. Golvet hade mindre inslag av trä och kolbitar	1,10	0,90	0,05	Kalkbruk	13,92
4232	Recent störning	4, 5	Glasbruket Större Nr 1 (21)	Recent störning.	0,90	0,76			13,90
4233	Raseringslager	1	Glasbruket Större Nr 2 (22)	Raseringslager norr om spisfundament 4001 i rum 1. Lagret bestod av sand, med inslag av tegelkross, murbruk och enstaka kolbitar.	1,90	1,30	0,12	Sand	14,16
4234	Utfyllnadslager	5	Glasbruket Större Nr 1 (21)	Utfyllnad under golv (4231). Utfyllnaden bestod av mörk sand med inslag av ben, keramik och järn.	1,20	0,90	0,02	Sand	13,90
4235	Tramphorisont	4	Glasbruket Större Nr 1 (21)	Trampad yta i rum 4. Tramphorisonten bestod av fet, brun och kompakt sand. Den innehöll enstaka ben, keramik- och järnfynd.	0,80	1,10	0,04	Lera	13,92
4236	Tramphorisont	1	Glasbruket Större Nr 2 (22)	Tramphorisont invid spisfundament (4001). Horsionten bestod av sand med inslag av aska och kol. I norr var kontexten störd av en sentida nedgrävning.	1,70	1,30	0,02	Sand	14,02

Kontexttabell, forts.

Kontext- nr	Kommentar	Rum nr	Fastighet	Beskrivning	Längd (m)	Bredd (m)	Tjocklek/ djup/ höjd (m)	Huvud- innehåll	Meter över havet
4237	Konstruktions- lager	1	Glasbruket Större Nr 2 (22)	Sandlager med inslag av kol och murbruk. Lagret låg uppemot spisfundament 4001 i söder och mur 4002 i väster. I norr var lagret stort av en senföda nedgrävning.	1,70	1,30	0,10	Sand	10,40
4238	Brandlager	17	Ormen Nr 18	Homogent lager av förkolnat trä som låg direkt på underliggande trägol.	2,00	1,10	0,02–0,05	Träkol	8,96
4239	Trälåda	17	Ormen Nr 18	Rektangulär nedgrävd trälåda under källargolv. Bestod av ståe plankor ihopfogade med spikar. Rester av förmulnat lock låg mot botten på lådan. Trälådans funktion gick inte att fastställa.	0,60	0,22	0,23	Trä	8,92
4240	Utfyllnadslager	17	Ormen Nr 18	Utfyllnadslager i botten på trälådan 4239. Det innehöll enstaka fragment av glas och keramik.	0,56	0,30	0,10	Silt	8,76
4241	Utfyllnadslager	5	Glasbruket Större Nr 1 (21)	Utfyllnadslager ovanför äldre rumstruktur. Lagret innehöll sand, murbruk, tegelkross, mindre stenar och enstaka obrända ben. Kontexten var identisk med lager 4243 och 4248. Kontexternas samhörighet påvisade att rum 4 och 5 ursprungligen bör ha varit ett utrymme.	1,30	1,30	0,50	Sand	13,74
4242	Utfyllnadslager	1	Glasbruket Större Nr 2 (22)	Grövre sätt/orämningsmaterial under sättsand (4244). Lagret låg intill berghällan och innehöll tegel- och stenkross.	1,70	2,00		Sten	13,90
4243	Utfyllnadslager	4	Glasbruket Större Nr 1 (21)	Utfyllnadslager ovanför äldre rumstruktur. Lagret innehöll sand, murbruk, tegelkross, mindre stenar och enstaka obrända ben. Kontexten var identisk med lager 4241 och 4248. Kontexternas samhörighet påvisade att rum 4 och 5 ursprungligen bör ha varit ett utrymme.	4,00	1,30	0,1–0,15	Sand	13,69
4244	Sättilager	1	Glasbruket Större Nr 2 (22)	Sättsand till spisfundament i rum 1. I sanden fanns mindre inslag av tegelkross och småsten.	2,20	1,10		Sand	14,12
4245	Utfyllnadslager	32, 33, 34	Ormen Nr 18	Utfyllnadslager med avfallsinnehåll. Lagret var fett, kompakt och innehöll dynga, grenar, bark och näver. Det innehöll också avfall i form av obrända ben, fiskben, läder, keramik och glas. Lagret låg direkt på Katarinaberget och bör ha tillkommit efter tillmakning av berget.	8,00	3,50	0,30	Organiskt material	6,05
4246	Störning rör	2	Glasbruket Större Nr 1 (21)	Senitida rörschakt med avlopps- och vattenledningar. Den västra delen av steniägning 4004–1 och 4004–2 hade lagts om till följd av ingreppet. Schaktet skar även lager i rum 2, ner till trägol 4262. I återfyllnaden påträffades ett franskt mynt, en kopparknapp och keramik.	3,00	1,40	0,60	Sand	13,93
4247	Golv	5	Glasbruket Större Nr 1 (21)	Rest av golv. Golvet bestod av sex glesl placerade, frysida stenar. Stenarna var 0,08 m tjocka, 0,6 m till 0,16 m långa och 0,1 till 0,3 m breda.	1,00	0,90	0,08	Sten	13,77
4248	Utfyllnadslager	5	Glasbruket Större Nr 1 (21)	Utfyllnadslager ovanför äldre rumstruktur. Lagret innehöll sand, murbruk, tegelkross, mindre stenar och enstaka obrända ben. Kontexten var identisk med lager 4241 och 4243. Kontexternas samhörighet påvisade att rum 4 och 5 ursprungligen bör ha varit ett utrymme.	0,80	0,80	0,60	Sand	13,83
4249	Raseringslager	2	Glasbruket Större Nr 1 (21)	Uljämrad rasering under steniägning 4004 i rum 2. Lagret bestod av mycket kompakt sand och kalkbruk, med inslag av tegelkross.	2,60	1,70	0,12	Sand	14,52
4250	Avfallslager	2	Glasbruket Större Nr 1 (21)	Eisadsrester i spis. Lagret bestod av aska, sot och kol. Det var täckte större delen av rökgången i spis 4005.	0,60	0,30	0,02	Organiskt material	14,17
4251	Uljämnings- lager	2	Glasbruket Större Nr 1 (21)	Uljämningslager av sand, med inslag av tegel, tegelkross, sten, och småsten. Lagret innehöll keramik och enstaka obrända djurben. Lagret täckte ett äldre trägol och en stenlagd yta norr om spis 4005.	2,50	1,20	0,10	Sand	13,85
4252	Avfallslager	2	Glasbruket Större Nr 1 (21)	Organiskt lager under eldstadsrester (4250) i rökgång (spis 4005). Lagret var fett, kompakt och låg i botten av rökgången i spis 4005.	0,70	0,30	0,03	Organiskt material	14,16
4253	Odefinierad grop	23	Ormen Nr 18	Odefinierad grop med sandutfyllnad. Gropen var 0,26 m i diameter.		0,26	0,14–0,28		7,40

Kontexttabell, forts.

Kontext- nr	Kommentar	Rum nr	Fastighet	Beskrivning	Längd (m)	Bredd (m)	Tjocklek/ djup/ höjd (m)	Huvud- innehåll	Meter över havet
4254	Golv	3	Glasbruket Större Nr 1 (21)	Lager med golvrester i rum 3. Golvet bestod av flata, glest lagda, ca 0,1–1 m stora stenar. Golvplattorna låg såpass glest att det underliggande lagret (4255) var svårt att skilja från den aktuella kontexten. Ca 0,05–0,1 m ner i lagret påträffades ytterligare ett skikt med golvplattor.	2,80	2,00	0,05–0,1	Sand	13,92
4255	Sättsand	3	Glasbruket Större Nr 1 (21)	Sättsand till golv (4254). Lagret bestod av sand med inslag av småsten, tegelkross, keramik, ben, kripipskaff och järn. Lagret innehöll också en mikrohorisont med kalkbruk och tegelkross i det nordöstra hörnet, invid tegelmur 4006. Lagret hade infiltrerat det underliggande stenfundamentet (4262). Dessutom var det svårt att avgöra vilket material som hörde till den ursprungliga konstruktionen och vilket som hade tillkommit under golvet (4254) brukningstid.	2,40	2,00	0,1–0,2	Sand	13,93
4256	Utfyllnadslager	23	Ormen Nr 18	Avfallsager som har fungerat som utjämning. Lagret bestod av lera med inslag av ben, kripipor, keramik och horisonter av grus, kalk och tegelkross.	2,70	1,00	0,32	Silt	7,09
4257	Bärlager	2	Glasbruket Större Nr 1 (21)	Bärlager till golv. Lagret bestod av organisk, fet, eldpåverkad sand. Det täckte hållen under rum 2.	3,50	1,50	0,04	Sand	13,66
4258	Stengolv	2	Glasbruket Större Nr 1 (21)	Rest av äldre stengolv intill spis 4005. Konstruktionen bestod av 3 röda sandstensplattor och täckte en yta norr om spis 4005. Golvet har varit samtida med trägolv 4259. Plattorna var mellan 0,15 och 0,50 m stora och 0,04 m djupa. Täcker en yta av 0,7 x 0,55 m norr om spis.	0,70	0,50	0,04	Sten	13,77
4259	Träggolv	2	Glasbruket Större Nr 1 (21)	Rest av förmulnat träggolv, norr om spis 4005. Golvet var mycket dåligt bevarat. De två plankor som kunde identifieras var ca 0,7 x 0,15 m stora. Golvet låg i anslutning till golv 4258.	1,10	1,00	0,01	Trä	13,85
4260	Utjämnings- lager	2	Glasbruket Större Nr 1 (21)	Utjämnings- och utfyllnadslager påfört efter brand. Lagret innehöll sand, tegelkross, mindre stenar, enstaka större stenar och en halv tegelsten. Det täckte större delen av rum 2 och var tjockare i dess västra del på grund av en naturlig svacka i berggrunden. Lagret täckte ett brant träggolv (4261).	2,50	1,30	0,13	Sand	13,81
4261	Golv	2	Glasbruket Större Nr 1 (21)	Rester av förkolnat träggolv. Förkolnade plankor påträffades över hela rummet mellan utjämnings 4260 och eldpåverkad sättsand 4263. Norr om spis 4005 återfanns dessutom 3 synliga plankor i nord-sydlig riktning.	2,00	1,30	1,00	Trä	13,70
4262	Golvfundament/ dränering	3	Glasbruket Större Nr 1 (21)	Fundament till golv (4254). Fundamentet bestod av 2–3 skikt stenar, som hade lagts direkt på klipp-hållen för att skapa en jämn golvyta (4254). Stenarna var ca 0,1–0,5 m stora.	2,90	1,90	0,05–0,15	Sand	13,75
4263	Sätllager	2	Glasbruket Större Nr 1 (21)	Eldpåverkad sättsand. Tunnt lager med sättsand under träggolv i rum 2.	3,50	1,80	0,01	Sand	13,89
4264	Raseringslager		Ormen Nr 18	Utfyllnadslager med inslag av rasering (bland annat tegel, bruk, spik, takpannor).	6,00	1,50		Grus	12,30
4265	Nedgrävning	23	Ormen Nr 18	Nedgrävning med oklar funktion. Nedgrävningen hade konkava sidor och en rund botten. Den var grävd igenom sandutfyllnad (4266) och fylld med ett avfallsager (4256).	0,49	0,42	0,25	Lera	6,72
4266	Utfyllnadslager	23	Ormen Nr 18	Sandutfyllnad. Lagret var relativt fyndtomt. Kontexten var identisk med lager 4267.	1,25	0,33	0,10	Sand	6,87
4267	Utfyllnadslager	23	Ormen Nr 18	Sandutfyllnad och utjämningslager under rum 23. Kontexten var identisk med lager 4266.	1,50	1,00	0,45	Sand	6,68
4268	Utfyllnadslager	23	Ormen Nr 18	Utfyllnadslager intill trappa 4045. Lagret bestod av rundade stenar, med inslag av tegelstensdelar. Lagret grävdes inte i botten men var minst 0,3 m djupt. Delar av lagret låg dock direkt mot bergväggen.	0,50	0,40	0,30	Sten	6,71
4269	Utjämnings- lager	23	Ormen Nr 18	Utjämningslager av sand. Lagret var fyndtomt och dess översta del täcktes av en kalkbrukslin.	0,30	0,20	0,19	Sand	6,70
4270	Utfyllnadslager	17	Ormen Nr 18	Utfyllnadslager under träggolv. Lagret innehöll tegel, bruk, trä och en liten mängd keramik.	2,30	1,50	0,40	Grus	8,97

Kontexttabell, forts.

Kontext- nr	Kommentar	Rum nr	Fastighet	Beskrivning	Längd (m)	Bredd (m)	Tjocklek/ djup/ höjd (m)	Huvud- innehåll	Meter över havet
4271	Kalkstensgolv	22	Ormen Nr 18	Lager med kalkstensplattor under tegelgolv. Det bestod av ett mörkt sandlager med ben, krossat glas och skaff från kripipor. Kalkstensplattor och tegelstenar återfanns i hela lagret.	3,30	1,40	0,05–0,1	Sand	9,87
4272	Utfyllnadslager	22	Ormen Nr 18	Sandutfyllnad i rum 22:s norra del. Lagret innehöll porös, röd sand med inslag av keramik, ben och krossat glas. Kontexten var identisk med lager 4284.	3,10	0,50	0,06	Sand	9,82
4273	Utfyllnadslager	15	Ormen Nr 18	Utfyllnadslager på innergård. Utfyllnaden bestod av grus med inslag av tegelkross, kalkbruk, småsten, sand och lera.	3,20	3,20	0,20	Grus	12,28
4274	Klivsten	5	Glasbruket Större Nr 1 (21)	Ytan bestod av en stor, sprucken grå sandstensplatta, alternativt två mindre sandstensplattor. Stenen var fogad med berghällan och låg mellan och var samtidigt med två tegelgolv: 4226 och 4292. Stenläggningen kan ha varit ett trappsteg i en trappa.	1,30	0,45	0,08	Sten	13,30
4275	Utfyllnadslager	15	Ormen Nr 18	Utfyllnadslager ovanpå kullerstensläggning på innergård. Utfyllnaden bestod av grus med inslag av tegelkross, kalkbruk, småsten och trä.	3,20	3,20	0,35	Grus	12,27
4276	Kullerstensgolv	15	Ormen Nr 18	Kullerstensgolv med rännsten. Kullerstenarna var av varierande storlek och lagda från östra väggen till mitten av rummet. I den västra delen av rummet tycks isället berghällan ha fungerat som golv. I mitten av rummet fanns en rännsten som löpte i öst–västlig riktning.	3,20	1,60		Sten	12,10
4278	Raseringslager	35	Glasbruket Större Nr 1 (21)	Raseringslager efter brand i rum 35. Lagret innehöll sand, murbruk, tegelkross, tegelsten, mindre stenar och träkol.	2,10	0,70	0,15	Sand	13,09
4279	Träggolv	35	Glasbruket Större Nr 1 (21)	Rester av bränt och förkolnat träggolv. Konstruktionen bestod av golvplankor (ca 1,5 x 0,15 m stora och 0,01 m tjocka) som låg i öst–västlig riktning, upp mot tegelkonstruktion 4274 och fjockare trä (ca 0,03 m tjockt) som låg i nord–sydlig riktning. Det fjockare träet utgjorde sannolikt underliggare, då de låg under det öst–västliga trägolvet. Kontexten var samtidigt med stergolv 4285 i den östra delen av rummet. Den norra delen av trägolvet var skuret av ett sentida schakt.	1,50	0,80	0,02	Trä	13,14
4280	Stenpackning	22	Ormen Nr 18	Stenfundament till kalkstensgolv (4271). Stenarna var lagda.	3,10	0,30		Sten	9,80
4281	Trappa	15, 16	Ormen Nr 18	Trappa av kalksten mellan rum 15 och en innergård (rum 16). Trappan var gjord av återvänd kalksten. Mittstenen i det övre trappsteget hade borrhål på ovsidan och sicksackmönster på nedsidan. Det övre trappsteget var ca 0,15 m högt.	1,40	0,48		Kalksten	12,19
4282	Utfyllnadslager	15	Ormen Nr 18	Djupt utfyllnads/sättsandlager för stergolv (4276). Lagret bestod av ett fett heterogent sandlager med mikrohorisonter av kol och kalkbruk. I söder var lagret ca 0,1 m djupt och innehöll mycket krossat tegel, enstaka ben och keramik. De norra massorna var djupare (ca 0,6 m djupa) och uppblandade med sten.	3,00	1,40	0,10	Sand	11,90
4283	Tramphorison	15	Ormen Nr 18	Kompakt, mörkbrunt, slitigt tramplager på kullerstensgolv.	16,00	3,20	0,05	Silt	12,09
4284	Utfyllnadslager	22	Ormen Nr 18	Sandutfyllnad i rum 22:s norra del. Lagret innehöll porös, röd sand med inslag av keramik, ben och krossat glas. Kontexten var identisk med lager 4272. Kontexten grävdes inte i botten.	1,10	1,30	0,02	Sand	9,82
4285	Stengolv	35	Glasbruket Större Nr 1 (21)	Rest av stengolv i östra delen av rum 35. Det kvarvarande golvet bestod av enstaka röda sandstensplattor och en större yta av murbruk med märken efter plattor. Det var svårt att bedöma plattornas ursprungstusseeende, då de var spruckna och sotiga i ytan. Kontexten var samtidigt med träggolv 4279.	1,60	0,80	0,03	Sten	12,92
4286	Raseringslager	35	Glasbruket Större Nr 1 (21)	Brandlager på träggolv (4279). Lagret innehöll kol och sot.	2,00	0,80	0,06	Silt	13,06

Kontexttabell, forts.

Kontext- nr	Kommentar	Rum nr	Fastighet	Beskrivning	Längd (m)	Bredd (m)	Tjocklek/ djup/ höjd (m)	Huvud- innehåll	Meter över havet
4287	Uljämning- lager	35	Glasbruket Större Nr 1 (21)	Uljämningsslag under trögolv i rum 35. Lagret var anlagt för att plana ut den sluttande berghällan. Lagret innehöll murbruk, tegelsten, tegelkross och enstiaka, mindre, skärviga stenar.	3,60	0,80	0,15	Sand	12,91
4288	Stenläggning	16	Ormen Nr 18	Stenläggning på gårdsplan. Konstruktionen var lagd med rektangulära, återanvända fasadstenar (flera stenar hade borrhål, märken efter beslag och liknande byggnadsdetaljer). Konstruktionen var delvis störd av en golvbrunn (4093) och en dagvattenledning (4100). Hela konstruktionen undersöktes inte.	5,60	3,60	0,035–0,2	Sten	11,93
4289	Sättlager	16	Ormen Nr 18	Sättmaterial som bestod av sand och kalkbruk.	1,93	1,5	0,03–0,1	Sand	11,72
4290	Stenläggning	16	Ormen Nr 18	Fundament/uljämningsskikt under gårdsplan (4288). Stenläggningen bestod av återanvända stenar, som till exempel trapp- och golvstenar. På grund av säkerhetskäsl undersöktes inte hela ytan. Stenläggningen bedöms dock ha legat under hela gårdsplanen (rum 16).	2	1,4	0,04–0,1	Sten	
4291	Utfyllnadslager	35	Glasbruket Större Nr 1 (21)	Utfyllnadslager vid berghäll. Lagret bestod av stenkross, grus, skärvig sten och mindre rundad natursten. Lager var tjockare i norr, där berghällan var brantare. På de ytor där lagret var tjockare förekom också ca 0,15 m stora skärviga stenar. I norr var lagret skuret av ett sentida schakt.	3,20	0,75	0,03–0,14	Grus	12,95
4292	Mur	35	Glasbruket Större Nr 1 (21)	Rest av tegelkonstruktion i rum 35. Konstruktionen bestod av en murad rad tegelstenar i nord-sydlig riktning. Den låg i mur 4274:s förlängning och var liksom den murad upp mot berghällan. I väster avgränsades konstruktionen av mur 4016. Tegelstenarna var ca 0,28 x 0,13 m stora.	2,00	0,33		Tegel	13,31
4293	Stenfundament	15, 16	Ormen Nr 18	Stenfundament till gårdsstenläggning 4288 och tröskel 4028. Konstruktionen bestod av två varv sten, fogade med kalkbruk. Stenarna var mycket oregelbundna och av helt olika storlekar.	1,36	0,51	0,10	Sten	11,94
4294	Recent störning			Kulvert som löpte genom hela schaktet i VNV–OSO riktning.	66,00	3,00			13,31
4295	Recent störning	23	Ormen Nr 18	Betongkonstruktion med frischakt vid kulvert.	1,00	1,00			12,16
4296	Recent störning	9	Ormen Nr 18+19	Ledning	5,17	0,53			12,67
4297	Recent störning	9	Ormen Nr 18+19	Betongkonstruktion	6,20	4,20			12,06
4298	Frischakt			Frischakt längs kulvert som löpte genom hela Kv. Ormens schakt i västnordvästlig–östsydöstlig riktning.	33,5	0,5–3,7	4		12,66
4299	Undersöknings- yta kv. Ormen			Undersökningsyta kv. Ormen	58	22			13,77
4300	Mur	16, 21	Ormen Nr 18	Stödmur till dagvattenledning 4095. Muren var placerad tvärs över ränna 4141, under gårdsplanstenläggningen 4288. Den hade tillkommit efter att rännan hade tagits ur bruk.	0,8	0,22	0,55	Tegel	11,63
4301	Jämband	16, 21	Ormen Nr 18	Jämreglar över ränna 4141. Under gårdsplanstenläggningen 4288 hade sammanlagt fem jämreglar lagts över rännan. Reglarna var lagda med ett ca 0,12–0,20 m brett mellanrum. Reglarna kan ha fungerat som stämp kring dagvattenledning 4095.	0,95	0,35	0,01	Smidesjärn	11,66
4302	Stenmur	29	Ormen Nr 19	Källarmur av sten intill rum 29. Muren var sammanfogad med murbruk.	1,7	0,7		Sten	10,21
4311	Kullerstens- beläggning	Stora Glas- bruks- gatan	Glasbruket Större Nr 1 (21)	Stora Glasbruksgatans gatiläggning. Konstruktionen bestod av stenar som var rundade och ca 0,1 x 0,15 m stora. I norr skars konstruktionen av ett frischakt för ett våningshus och i söder av ett frischakt för en kulvert. Gatiläggningen låg ca 3 m under befintlig marknivå. Gatan bör ha varit orienterad längs med kvarteret Ormen i västnordvästlig–östsydöstlig riktning.	–	2,3	0,15	Sten	11,43

Den här rapporten handlar om de arkeologiska undersökningar som gjordes hösten och vintern 2016 i de delar av kvarteren Ormen och Glasbruket Större som fanns bevarade under Katarinavägen. Bebyggelse i kvarteren revs i samband med att Katarinavägen drogs fram på 1910-talet och det fanns indikationer på att delar av den kunde finnas kvar. Ingen kunde dock ana att det dölde sig ett helt ruinlandskap under vägbanan. Sammanlagt undersöktes ett trettiotal rum, som mest bevarade i fyra våningar som klättrade upp längs Katarinabergets brant.

När kvarteren Ormen och Glasbruket Större bebyggdes under andra hälften av 1600-talet var det huvudsakligen rika köpmän som valde att bosätta sig där. Under lång tid var kvarteren attraktiva för både köpmän och etablerade hantverkare med intressen i den sjöfart som fanns i anslutning till den närliggande Stadsgårdshamnen.

Med tiden förändras populationens sammansättning i området. Andelen grovarbetare ökar och trångboddheten i slutet av 1800-talet är mycket stor. När så kvarteren rivs i början av 1900-talet så är det ingen som protesterar, tvärtom applåderas det i pressen. Kvarteren som tidigare hade beskrivits som idylliska hade förvandlats till slum. I den här rapporten försöker vi se hur förändringarna över tid kan avläsas i det arkeologiska fyndmaterialet och även om det finns några skillnader mellan de båda kvarteren.

Genom att i rapporten lyfta fram människor som levt i de byggnader vi undersökt har vi velat skapa en större närhet och förståelse för de arkeologiska lämningarna. Här möter vi företrädare för adeln, fattigänkor, sjökaptan Nyléns familj och inte minst Jacob Pettersson Degenaar, segelmakaren i kvarteret Ormen som under 1700-talet sadlar om och blir pirat.

